



3 1761 04390 6650

# PERSIAN HISTORICAL TEXTS

---

VOLUME IV

THE LUBÁBU 'L - ALBÁB

( FIRST PART )

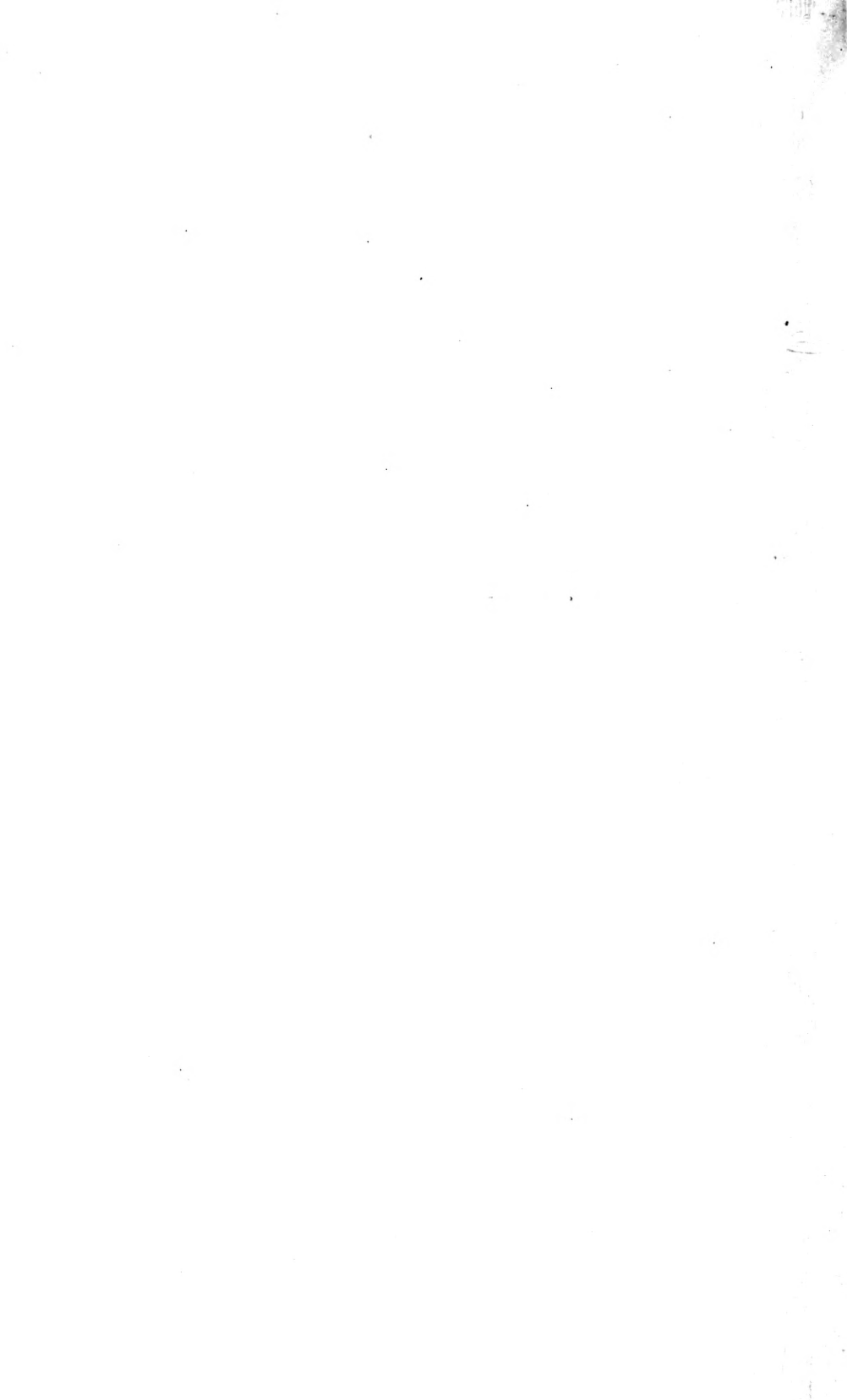
OF MUHAMMAD 'AWFÍ

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE

AND

MIRZÁ MUHAMMAD OF QAZWIN









PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. IV

MUḤAMMAD ʿAWFÍ'S  
LUBÁBU 'L-ALBÁB

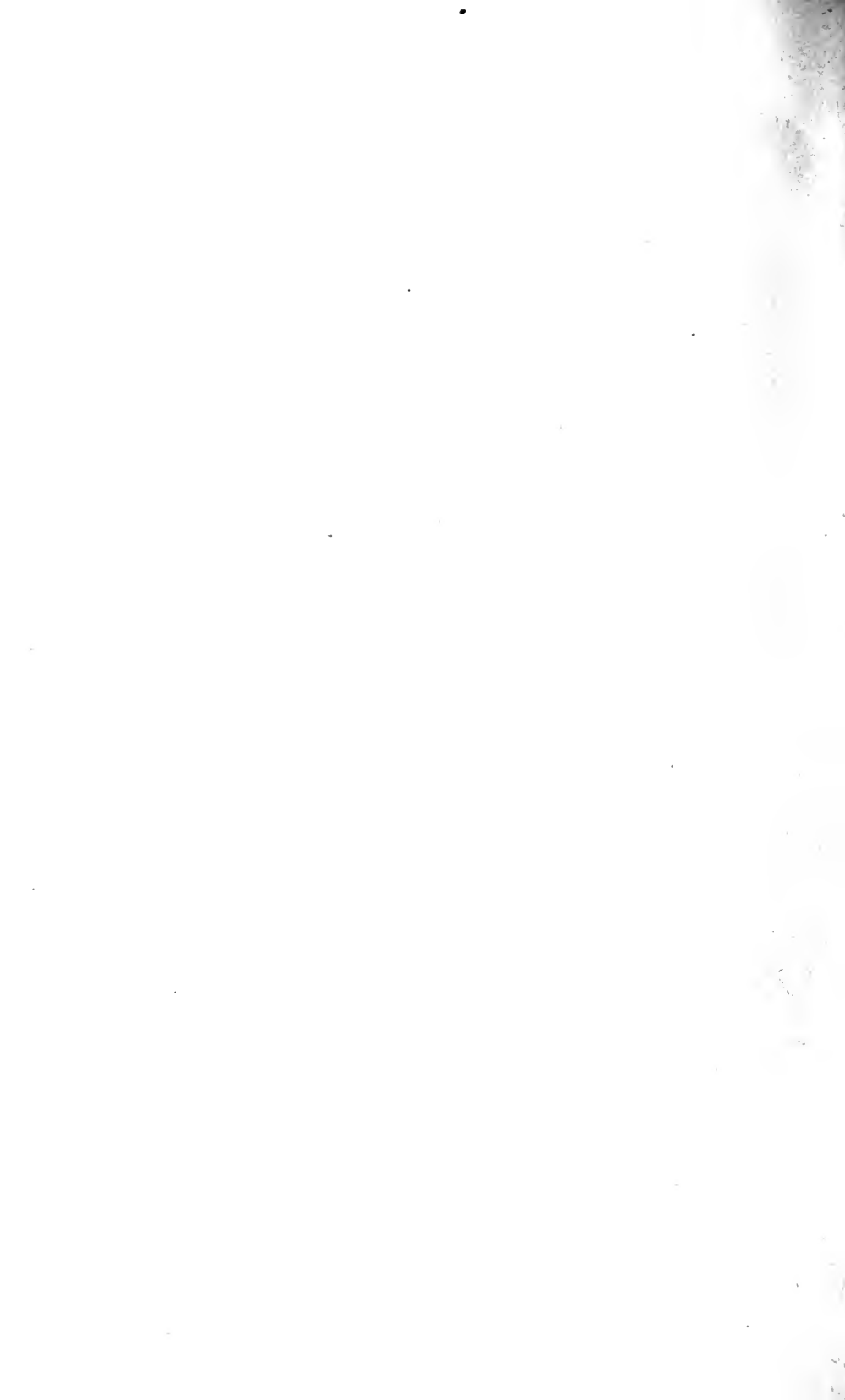
(PART I)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A.

AND

MÍRZÁ MUḤAMMAD IBN ʿABDU 'L-WAHHÁB  
OF QAZWÍN.







al-'Awfī

PART I OF  
THE  
LUBĀBU 'L-ALBĀB

OF

MUḤAMMAD 'AWFĪ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH INDICES,  
PERSIAN AND ENGLISH PREFACES, AND  
NOTES, CRITICAL AND HISTORICAL, IN PERSIAN,

BY

**EDWARD G. BROWNE**, M.A., MB., F.B.A., etc.  
*Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College  
in the University of Cambridge,*

AND

**MĪRZĀ MUḤAMMAD**  
IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ.

LONDON:  
46, Great Russell Street,  
LUZAC & Co.

LEIDE:  
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE  
ci-devant  
E. J. BRILL.

1906.

PK  
6434  
A95  
v. 1

711785

## PREFACE.

---

In this fourth volume of my Persian Historical Texts I complete the publication of the most ancient systematic work on the Persian poets known to exist, the *Lubábu 'l-Albáb* of Muḥammad 'Awfī, composed in the first quarter of the seventh century of the *hijra* (thirteenth century of our era), of which the second half, forming the second volume of the series, was published by me three years ago. Why the second part of this work was published before the first is a matter fully explained in the Preface prefixed to that volume, of which I shall not repeat the substance, assuming that all who read this will have access to that also.

Although the enquiries instituted by myself and my friend and collaborator Mírzá Muḥammad of Qazwín have failed to trace the manuscript presumably used by Riḍá-qulí Khán in the compilation of his *Majma'u 'sh-Shu'ará*<sup>1</sup>, the Mírzá in the course of his researches in the Library of the British Museum discovered what practically constitutes a third codex of the work in the shape of a book entitled the *Bazm-ará* (OR. 3389). This book was ostensibly compiled in the reign of Jalálu 'd-Dín Akbar Sháh, the celebrated Emperor of India, in the year A.H. 1000 (= A.D. 1591—2), by Sayyid 'Alí b. Maḥmúd al-Ḥusaynī. In reality it is for the most

---

1) See p. iv (3) of the Persian Preface.

part a mere copy of 'Awfi's work, transcribed without acknowledgement by the unscrupulous Sayyid, who contented himself with abridging certain parts, and omitting what he had difficulty in understanding, as well as all mention of 'Awfi's name, and all references to times, places, persons and events which might furnish some indication of the true authorship of the work. Not only, in speaking of his predecessors in this field, does he confine himself to the mention of Dawlatsháh, Sám Mírzá, and other modern biographers, but in cases where 'Awfi uses such expressions as "I heard from So-and-so", "So-and-so told me in Níshápúr", and the like, he substitutes, "a certain historian relates", or some similar expression. Hardly anywhere does he improve on 'Awfi's text, and indeed so closely does he copy even the errors of the two extant codices of the *Lubáb* that Mírzá Muḥammad thinks it very probable that one of these two manuscripts was actually the original on which he worked. A more shameless case of plagiarism it would be hard to find, but at least it has practically supplied us with a third copy of 'Awfi's work, and since Mírzá Muḥammad discovered it in January, 1905, he has collated it in all doubtful passages, as abundantly appears from the frequent references which he makes to it in the Notes<sup>1</sup>).

Not only has the text of this volume had the advantage of Mírzá Muḥammad's careful revision throughout, but it owes to him also, besides the critical and historical notes above mentioned and the Persian Preface, an illuminating biography of the author, chiefly compiled from data furnished by himself in this work and in that vast collection of stories and anecdotes entitled *Fawámi'u 'l-Hikáyát wa Lawámi'u 'r-Riwáyát*.

---

1) See pp. v—vi (9—9) of the Persian Preface. About 5 sheets (80 pages) of the text had been passed for press when Mírzá Muḥammad made this discovery.



In the Persian Preface Mírzá Muḥammad, after speaking of his own share in the preparation of this volume for publication, and of his discovery of the *Bazm-árá*, expresses a doubt whether any older biography of poets than this exists or ever existed in Persian. To two other earlier works, one of which, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses"), is extant, while the other, the *Manáqibu 'sh-Shu'ará*, is known to us only by name, I had elsewhere ascribed this character; but, as Mírzá Muḥammad points out, the first is rather a collection of anecdotes, some of which refer to poets, than a systematic biography, although it furnishes us with some of the most valuable and authentic information which we possess about certain of the older poets; while the second, for reasons set forth by the Mírzá, was probably similar in character.

Coming now to the *Lubábu 'l-Albáb* itself, the Mírzá severely criticizes the author's negligence in omitting almost all dates and biographical particulars — matters which must have been in many cases within his knowledge, and in most cases easily ascertainable at the time when he wrote, and the omission of which is in no way atoned for by the elaborate but tasteless word-plays wherein he loves to indulge —, and also his lack of judgement in the choice of verses, even the best poets being often represented by their most mediocre productions. From the historical point of view, on the other hand, he does full justice to the unique value and importance of 'Awfi's work, without which, as he says, we should be ignorant of the very names of many, or even most, of the earliest Persian poets.

The date at which the *Lubábu 'l-Albáb* was composed is next discussed, and is shown to have been in all probability A.H. 618 (= A.D. 1221—2), since the previous year (A.H. 617) is twice mentioned on p. 115 in such a way as to imply that it was a past year at the time of writing, while

Yamínu 'd-Dawla Bahrámsháh b. Táju 'd-Dín Ḥarb, who ruled over Sístán from A.H. 616 until A.H. 618 (A.D. 1219—1222), is spoken of on p. 50 as still reigning over that province. Finally, certain grammatical peculiarities, common, in most cases, to Persian works of this date, are briefly noticed.

Mírzá Muḥammad next passes to the biography of the author, whose full name appears to have been Núru'd-Dín Muḥammad b. Muḥammad b. Yaḥya b. Ṭáhir b. 'Uthmán al-'Awfí al-Bukhárí al-Ḥanafí. Brief notices of him are given in the *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'lláh Mustawfí, the *Ḥabíbu 's-Siyar* of Khwándamír, the *Ta'rikh-i-Firishhta*, and the *Majma'u 'l-Fuṣahá* of Riḍá-qulí Khán, but in the main we are dependent on such pieces of information as are incidentally given by the author himself in his own works, the sum of which is briefly as follows.

He claimed descent from one of the most eminent "Companions" of the Prophet, 'Abdu 'r-Raḥmán b. 'Awf, from whom he derived his *nisba*, or cognomen, of "al-'Awfí". His grandfather, Abú Ṭáhir Yaḥyá b. Ṭáhir, was an eminent traditionist and man of learning in Transoxiana. His maternal uncle, Majdu 'd-Dín Muḥammad b. Ḍiyá'u 'd-Dín 'Adnán as-Surkhakatí (whose biography is given on pp. 179—181 of this volume), was in the service of Qilij Tamgháj Khán Ibráhím b. al-Ḥusayn, the last but one of the Khániyya dynasty of Transoxiana. He himself was born and passed his youth in Bukhárá, but later travelled widely in search of knowledge through Khurásán, Transoxiana and parts of India, visiting Samarqand, Khwárazm (Khiva), Merv, Herát, Níshápúr, Isfizár, Isfará'in, Shahr-i-Naw, Sístán, Farah, Ghazna, Lahore, Dihlí (Delhi), etc., and making acquaintance with many princes, amírs and men of letters and learning, one of the most notable of whom was the eminent Ṣúfí Shaykh Majdu 'd-Dín al-Baghdádí, the disciple of the martyred Shaykh Najmu 'd-Dín Kubrá.

Mírzá Muḥammad traces ʿAwfī's wanderings in detail. He visited Samarqand in A.H. 597 (A.D. 1200—1), and was patronised by the Crown-Prince Qilij Arslán Kháqán Nuṣratu 'd-Dín ʿUthmán b. Ibráhím. In A.H. 600 he was in Khurásán, first at Nasá, then (in A.H. 603) at Nishápúr, then (in A.H. 607) at Isfizár. In A.H. 607, alarmed, probably, by the impending Mongol invasion, he passed into India, and attached himself to Náṣiru 'd-Dín Qubácha, originally a slave of Shihábu 'd-Dín (or Muʿizzu 'd-Dín) Ghúrí, who reigned over Sind and Multán from A.H. 602 until A.H. 625 (= A.D. 1205—1228), and in whose service ʿAwfī remained at any rate from A.H. 617 until this prince, having suffered defeat at the hands of Sulṭán Shamsu 'd-Dín Íltatmish, destroyed himself on the eve of Saturday, the 19<sup>th</sup> of Jumáda II, A.H. 625 (May 26, A.D. 1228). ʿAwfī, who had at this date completed the *Lubábu 'l-Albáb*, and was engaged on the *Fawámiʿu 'l-Hikáyát*, passed with other men of learning into the service of the conqueror, to whose *wazir*, Nidhámú 'l-Mulk Muḥammad b. Abí Saʿd al-Junaydí, he dedicated the latter work, which was apparently completed about the year A.H. 630 (A.D. 1232—3). This work, manuscripts of which are comparatively common, is much more celebrated than the *Lubáb*, and it is in connection with it only that ʿAwfī's name is recorded by all the older biographers. Besides these two works, ʿAwfī published a Persian version of at-Tanúkhi's *al-Faraj baʿda 'sh-Shidda*, another well-known collection of anecdotes, of which he made copious use in compiling his *Fawámiʿu 'l-Hikáyát*.

So much for Mírzá Muḥammad's Persian Preface. Of his notes I need say little: they speak for themselves, and will be appreciated by every competent student alike for the wealth of material which they embody, the wide reading of rare manuscripts and books which they display, and the critical acumen which they manifest throughout. In all these

respects, to wit, the accuracy of the text, the introductory matter, and the critical notes, this volume, thanks to the profound learning and indefatigable industry of Mírzá Muḥammad, is, I feel convinced, immeasurably superior to the other. In one respect, however, it is, I will not say inferior, but less formally complete; for I have decided, after mature consideration, to omit the variants. My chief reasons for this step, which, as I am well aware, is likely to meet with some disapproval from many of those whose opinion I most value, are: — (1) the large amount of time and labour (and that labour of the most uninteresting and distasteful kind) involved in drawing up either a complete or a selected list of variants; (2) the fact that neither of the manuscripts on which the text is based is of so high an antiquity or of so scholarly and accurate a character as to merit so much consideration; (3) the fact that most of the more important variants are already mentioned in Mírzá Muḥammad's notes; and (4) that in many cases the difficulty has been not to select the better reading but to read a word or a sentence at all, owing to worm-holes or water-stains in one or other manuscript. Notwithstanding all these reasons, I confess that I am by no means sure that I have done right in omitting the variants, for unquestionably a text with variants is better than one without; but one has also to bear in mind that the amount of work which can be done in a life-time is limited, a fact that comes more clearly into sight as the years advance; and I feel that the time which would be required to compile a list of the variants can be more usefully expended on other work, already too long postponed, which I have in view.

One word in conclusion. Thanks to the establishment of the Gibb Memorial Trust, it seems unlikely that, for many years to come, any valuable Arabic, Persian or Turkish text need remain unpublished for want of funds, if a competent

<sup>A</sup>  
Series editor can be found. This being so, the *raison d'être* of this Series of mine no longer exists, and I intend to close it with the next volume, the fifth of the Series, which will contain the second half of Mr. R. A. Nicholson's edition of the *Tadhkiratu 'l-Awliyá* of Shaykh Farídu 'd-Dín 'Aṭṭár.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, October 19, 1906.

لباب الألباب، ٩، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٢٥، ٢٤٤، ٢٥٥، ٢٥٦،  
لغات اسدى، ٢٠٥،

مجالس المؤمنين (للفاضى نور الله الششتري)، ٢٤٩،  
مجلس آراى شهابى (لجمال الدين محمد بن نصير)، ١١٧،  
مجمع البحرين (لشمس الدين محمد السجوى)، ٢٥١،  
مجمع الفصحى (لرضافليخان)، ٢٨٨،  
مرزبان نامه (للسعد الوراوىنى)، ٢٤٤،  
مروج الذهب (للمسعودى)، ٢٩٢،  
العجم فى معاير اشعار العجم (لشمس الدين محمد بن محمد بن القيس)، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،  
المعلقات السبع، ٧،  
مقامات الحريرى، ٢٤٤،

مقامات حميدى، ١٩٨، ١٩٩، ٢١٢، ٢٤٤،  
مُنبه الرّاجى فى جوهر النّاجى، (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،

نصاب الصّبيان، ٢٥٢،  
نفحات الأنس (للجائى)، ٢٥٠،  
نفيّر نامة اسراء روم، ٧٧، ٢٠٩-٢١٧،

وسيلة العفاة الى آكنه الكفاة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،  
وفيات الأعيان (لابن خلّكان)، ٢٨٨،

بنية الدهر (للتعالى)، ١٠، ٢٩، ٢٢، ٦٢، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٠٩،  
بىنى، تأريخ - (للعنبدى)، ٢٤، ٦٢، ١٤٢، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٢٢،

- طبقات الشعراء، ١٠،  
 طبقات ناصري، ٢٨٨، ٢٦٢، ٢٦٢،  
 طرب نامه (للباخري)، ٧٠،  
 عبارات الكتبة (لمنتجب الدين الجويني)، ٧٨، (و الصحیح عتبه الكتبة او  
 غنية الكتبة، ص ٢٧٤)  
 عين المعاني في تفسير السبع المثاني (لمحمد بن طيفور السجّاندي)، ٢٦٢،  
 غرر و سير (للثعالبي)، ٢٨١، ٢٩٢،  
 فائق الزمخشري، ١٧٠،  
 الفهرست (لابن التديم)، ٢٩٠،  
 قدح البغفي في مدح المعنى (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩، ٢٤٤،  
 قرائن شمس المعالي، ٢٩٧،  
 قرآن، ٧، ٨، ١٢، ١٥، ١٨، ٤٢، ٢١٩، ٢٢٩،  
 قصّة يوسف (لرکن الدين مسعود بن محمد امام زاده)، ١٨٢،  
 کارنامه (لشرف الدين محمد الفراهي)، ٢٥٩،  
 کامل التواريخ (لابن الأثير)، ٢٨٨، ٢٤٤،  
 کتاب الأغاني، ٢٩٠، ٢٠٩،  
 کشف الظنون عن اسامی الكتب و الفنون، ٢٨٨،  
 کليله و دمنه (لنصر الله بن عبد الحميد)، ٩٢، ٢٠٧،  
 کمال البلاغة (للأمير قابوس بن وشمگیر)، ٢١، ٢٩٧،

راحة الصدور (لابي بكر الراوندى)، ٢٤٩، رجوع كن به تاريخ السلجوقية،  
 راي [جهان] آراي (لفخر الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١، ٢٦٢،  
 رسالة الاستغاثة الى الأخوان الثلاثة (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،  
 الرسالة المحسية (لهاء الدين البغدادى)، ٢٢٠،  
 رقية القلم (لمنتجب الدين الجوينى)، ٧٨،  
 روضات المحبتات فى اوصاف مدينة هراة (لمعين الدين الأسنزاري)، ٢٢٧،  
 روضة الرضا فى مدح أبي الرضا (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،  
 رياض الشعراء (لعليلى خان الداغستاني المتخلص بواله)، ٢٢١، ٢٥٨، ٢٥٩،  
 رياض العارفين (لرضاقلينجان)، ٢٥٠،

زبور، ٢٥٠،

زند، ٨٢،

زنج گوشيار، ٢٤١،

زينة الزمان (لشمس الدين الأندخودى)، ١٠، ٢٠٨، ٢٩٠،

سبع المثاني، ٧،

سفينة الأولياء (لمحمد دارا شكوه)، ٢٥٠،

سمع الظهير فى جمع الظهير (لظهير الدين السمرقندى)، ٩١،

سندباد نامه (له او لشمس الدين الدقائقى)، ٩١، ٢١٢، ٢٠١، ٢١٨،

٢٤٧، ٢١٩،

سيرة جلال الدين منكبرى (لمحمد بن احمد النسوى)، ٢٠٤، ٢٢٥، ٢٥١،

شاهنامه فردوسى، ٢٤،

صحيفة الأقبال (لفخر الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١،



ثمار القلوب (للثعالبي)، ٢٢٢، ٢٢٤،

جامع التواريخ (لرشيد الدين فضل الله الوزير)، ٢٨٨،

جامع صغير (للشيباني)، ٢٥٢،

جوامع الحكايات (للعوفي)، ٢٠١، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٢٧، ٢٢٩،

جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ٢٨٨، ٢٠١،

جهان گشاي (لعطا ملك الجويني)، ٢٨٨، ٢٢٨، ٢٢١، ٢٢٨،

چهار مقاله، ٢٠٧، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٤٤،

حبيب السير، ٢٠٩،

حنين الأوطان (لشمس الدين الدقائقي)، ٢١٢،

حنين المستجير الى حضرة المجير (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،

ابن حوقل، جغرافي - ، ٢٥١،

خالصة الحقائق (لابي القاسم محمود بن احمد الفاريابي)، ٢٢٦،

خواص اشياء (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،

دستور الوزراء (لغياث الدين خواند امير)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢٢٩،

دُمِيَّة القصر (للباخري)، ١٠، ٦٦، ٦٨، ٢٠٨، ٢٤٠، ٢٤١،

ديوان شرف الدين شفروه، ٢٥٦،

ذخائر ثمار، ذخائر نثار (لمجد الدين احمد السجاوندي)، ٢٨٢، ٢٦٢،

الدَّخِيْرَةُ البرهانيَّة، ذخيرة الفتاوى (لبرهان الدين محمود بن احمد البخاري)،

- تأريخ بيهقي، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٠٦،  
 تأريخ تركستان، (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،  
 تأريخ خوارزمشاهي (للسيد صدر الدين البيسابوري)، ١٤٢، ١٤٢،  
 تأريخ سلاجقه كرمان (لمحمد بن ابراهيم)، ٢٠٤،  
 تأريخ السلجوقية الموسوم براحة الصدور (لأبي بكر الراوندي)، ٢٤٩،  
 تأريخ السلجوقية (لعاد الدين الكاتب مختصر البنداري)، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧،  
 ٢٢٢، ٢٥٥،  
 تأريخ سلاطين غور (لفخر الدين مبارکشاه المروودي)، ٢٢٧،  
 تأريخ سلطان سكندر، رجوع كن به تاريخ خوارزمشاهي،  
 تأريخ طبرستان (لابن اسفنديار)، ٢٩٧،  
 تأريخ فرشته، ٢٨٩، ٢٩٠،  
 تأريخ گزید، ٢٩٤، ٢٠٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٤، ٢٥٨، ٢٦٠،  
 تأريخ ملوك خانيه (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٠١، ٢٢٧، رجوع كن  
 به تأريخ تركستان،  
 تأريخ ناصري، ٢٧، ٢٩٦، رجوع كن به تأريخ بيهقي،  
 تأويلات اهل السنة (لأبي منصور المانريدي)، ١٨، ٢٩٢،  
 تحفة ساهي (لسام ميزرا بن شاه اسمعيل الصفوي)، ٢٩٠،  
 تحفة المؤمنين، ٢٤٢،  
 تذكرة تقي الدين كاشاني، ٢٢٢، ٢٥٦، ٢٥٨،  
 تذكرة دولتشاه، ٢٩٠، ٢٥٥، ٢٦١،  
 تذكرة الأولياء (للعطار)، ٢٤٩،  
 ترجمه حال قاضي منهاج سراج صاحب طبقات ناصري (لضياء الدين احمد  
 المختص بنير)، ٢٦٢،  
 التوسل الى التوسل (لهاء الدين الكاتب البغدادي)، ١٢٩، ٢٢٩،  
 تهذيب اللغة (للأزهري)، ٢١١، ٢٤٦،

## (فائت الزهرست)

بهرامچ، ١١٤، ١١٥،  
غزنه (غزنین)، ٢٠٠،

## فهرست الكتب،

- آنشکله آذر، ٢٥٦، ٢٥٨،  
آثار الوزراء (لسيف الدين العقيلي)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٩،  
الأحسن في شعر علي بن الحسن [الباخرزي]، ٦٩،  
استغاثت نامه (لمحمود بن أبي توبة)، ٧٥،  
اصطخرى، جغرافي - ، ٢٥١،  
اعراض الزياسه في اغراض السياسة (لظهير الدين السمرقندي)، ٩١، ٢١٩،  
الأنساب (للسمعاني)، ٢٩١، ٢٩٢،  
انسان عين المعاني (لمجد الدين احمد السجاوندي)، ٢٨٢، ٢٦٢،  
بختيار نامه (لشمس الدين الدقائقي)، ٢١٢،  
برهان قاطع، ٢٩٢، ٢٤١،  
بزم آراي (للسيد علي بن محمود الحسيني)، ٢٨٨، ٢٩٠، ٢٩٤،  
بصائر يميني }  
البصائر في التفسير { (لفخر الدين محمد التيسابوري)، ٢٨١، ٢٦٢،  
ناج العروس، ٢٩٢،  
تاريخ بخارا (للتريشي)، ٢٢٢، ٢٢٤،  
تاريخ بهني (لابي الحسن علي بن زيد بن محمد الأوسي المعروف بابن  
فندق)، ٢٩٦،

- مكّة، ١٧، ١٨،  
 ملاحده، ٤٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٦١،  
 موصل، ٢٥٥،  
 مینافارقین، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،  
 مینا (نزديك نسا)، ٢٤٤،  
 نخشب، ١٨٢، ٢٠٠،  
 نسا، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥٠،  
 نظامیة، مدرسة - ، ٢٥٥،  
 نیشاپور، ٤٢، ٧٨، ١١٢، ١٢١، ١٤٢، ١٤٢، ١٤٩، ١٥٦، ٢١٠،  
 ٢١٩، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٦٩، ٢٩٦، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٢٠، ٢٤٠،  
 ٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١،  
 نیروز، ١٢٢، ١٦٤، ٢٥٢،  
 و خش، ٢٠٤،  
 هرات (هری)، ٢٤، ٥٠، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٨٠، ٢٢١،  
 هندو، ٤، ٩، ١٨٥، ٢٥٢، ٢٦٩،  
 هندوستان، ١٦، ١٨، ٢٤، ٢٦، ٢٤، ٢٩، ٥٦، ٦٥، ٧٢، ٧٢، ٧٤،  
 ١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١١٩، ١٨٨، ٢٨٤، ٢١٦،  
 ٢٢١، ٢٢٥، ٢٢٠،  
 یاجوج، ١٨٧، ٢٤٠،  
 یانگی، ٢٢١،  
 یثرب (المدينة)، ٢٧٨، ٢١٥،  
 یغنا، ١٤١، ٢٤٥،  
 یمن، ١٦، ٥٧، ٦٩، ٢٤٢،

کرمان، ۶۵، ۱۴۶، ۲۰۴،  
 کعبہ، ۷، ۷۳،  
 کوبان، ۱۴۲،  
 کوثر، ۴، ۸۵، ۱۴۴،  
 کوی بالوی، مسجد -، ۲۱۲،  
 گرجستان، ۲۰۷،

لاہور، ۲۴۲، ۲۴۹، رجوع کن بہ لوهور،  
 لوهور، ۷۱، ۷۴، ۱۰۶، ۲۴۲، ۲۸۱، ۲۸۴،  
 لہوکر (غزنین)، ۲۶۲،

مائرتیت، مائرتید، ۲۹۲،  
 مآجوج، ۴۴۰،  
 ماچین، ۲۱۶،  
 مادین، ۲۰۴،  
 مازندران، ۶۵، ۲۴۰،

ماوراء النہر، ۲۲، ۶۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۸۲، ۲۱۰،  
 ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۴۰،  
 ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۹، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۵۴، ۲۵۵،

مرغینان، ۵۲، ۵۵،

مرو، ۲۱، ۴۰، ۱۷۶، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۵۴،  
 مشہد (طوس)، ۷۹، ۲۰۹،

مصر، ۹۶، ۱۰۶، ۱۸۲، ۲۵۷، ۲۱۶،

مغول، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۲۲، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱،

مکران، ۵۹، ۱۱۴، ۲۰۴، ۲۶۴،

غور، ١١٢، ١٢٩، ١٤٢، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢١، رجوع کن به غوریان  
در فهرست اول،

فاراب، ٢٥٩،

فارس، ١٩، ٢٠، ٥٩،

فارسی (زبان)، ٢١، ٢١٨،

فرخار، ٦٨،

فرس، ١٩، ٢٠، رجوع کن به عجم،

فرغانه، ١٨٩، ٢٥١،

فروه، ٢٥٢، ٢٥٩، ٢٠٢، ٢٥٢،

فیروز کوه، ٤٨، ٤٩، ١١٢، ١٢٢، ١٢٥، ١٢٤، ١٤٨، ٢٠٢، ٢٤١،

فاهره، ٢٦٢،

فراخطا، ٢٠٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٥٢،

قرآنی، ٢٢٢،

قسطنطینیّه، ٢١٧،

قَصَوَان، ٢٢٢،

قندهار، ٨٢، ١٢٧، ٢٥٤،

قَنُوج، ٢٥، ١١٤،

قهبستان، ٢٥٢، ٢٥٢،

قیروان، ٨٢،

کاریز، ٢٠٩،

کاشان (ماوراء النهر)، ٥٢، ٢٠٥، ٢٢٩،

کاشغر، ٤٨،

کرکویه، ٢٠٩،

طراز، ٩٥، ١١٢، ٢٦٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤١،

طوبی، ٨٥،

طور، جبل - ، ٥٤، ٢٠١، ٢٢٦،

طوس، ٧٩، ٢٠٩، ٢٢١، ٢٥٩،

عاد، بنو - ، ١٩،

عبرانی (زبان)، ١٨،

عجم، ٩، ١٠، ١١، ٢٠، ٦٢، ٧٢، ٩٦، ١٦٢، ١٨٢، ٢٧٥، ٢١٦،

٢٤٩، ٢٥٥،

عدن، ٥٨،

عراق، ١١، ٢٤، ٤١، ٦٦، ١٦٤، ٢٦٥، ٢٦٩، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦،

٢٧٧، ٢٧٨، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٥٦، ٢٦٠،

عراقین، ٦٥،

عرب، ٧، ٨، ١٠، ١٦، ١٨، ١٩، ٢٠، ٤٥، ٧٢، ٩٦، ١٧٨، ١٨٢،

٢١٥، ٢١٦، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤٠، ٢٤٩، ٢٥٥،

عربستان، ١٦،

عسکر [مکرم]، ١٢٤،

عمان، ٥٩، ١٢٦،

عمد، خانقاه - (لوهور)، ٧١،

عمیدی، خانقاه - (لوهور)، ٢٠٨،

ظافر، ١٦٠،

عُزّ، ٤٠، ١٧٩، ٢٠٠، ٢٤٥، ٢٤٩،

غزنه (غزنین)، ٢٥، ٢٦، ٢٨، ٢٩، ٦٥، ٩٦، ١١٠، ١١٦، ١٦٤،

١٨٧، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٢٦، ٢٦٢،

٢١١، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤،

٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٦، ٢٤٨،

سُمَيْتِن، ٢٥٨،

سند، ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٢٠،

سند، آب - ، ٢٨٩،

سجُون، ٢٢١، ٢٥١،

سِيَسْتَان، ٤٩، ١١٢، ١٢٠، ١٢٢، ٢٤٦، ٢٥١، ٢٢١، ٢٢٨، ٢٥٢،

٢٦٢، رجوع کن به سجستان،

{ سِيَسْتَان  
سِيُوسْتَان، ١١٢، ٢٢١،

شادياخ، ٢٤٨،

شاش، ٢٥١،

شام، ١١، ٦٦، ٢٧٨، ٢١٥، ٢١٦،

شَيْتَفَان (؟)، ٤٢،

شِيرْقَان (؟)، ٤٢،

شُشْتَر، ١٨٤، ٢٨٥،

شَقَرْدَه، شَقَر (اصفهان)، ٢٥٩،

شهرستانه خوارزم، ٢٢٦،

شهر نو، شَهْرِك نو، ٥١، ٢٠٤،

شِيْبَان، ٦٢،

صَنْبِن، ٢٨٩،

طبرستان، ٢٩٥،

طخارستان، ٢٢١،



روذك، ۲۹۱،  
 روم، ۴۴، ۵۷، ۶۶، ۷۷، ۱۱۸، ۱۷۹، ۲۵۴، ۲۸۵، ۴۰۹، ۴۱۴،  
 ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷،  
 رومی، ۲۹، ۲۵۰،  
 ری، ۱۶۸، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۹۶، ۴۵۴، ۴۶۰، ۴۶۱،

زابه،  
 زاوه، ۲۵۰،

زنجان، ۲۹۵،

زنگ، ۲۴۵،

زنگبار، ۲۴۴، ۲۷۹،

زفاره، ۴۴۱،

زوزن، ۴۰۴،

ساوه، ۴۵۸،

سبزوار، ۱۴۴،

سجاوند (غزنین)، ۴۶۲،

سجستان، ۵۰، ۶۵، ۱۱۴، ۴۰۴، ۴۰۹، ۴۴۰،

سدّ یاجوج و ماجوج، ۴۴۰،

سرپل یا سرپل وزیران (بخارا)، ۱۹، ۱۸۰، ۲۱۱، ۴۴۸،

سرخس، ۱۱۲، ۱۴۵، ۲۹۶، ۴۴۱،

سُرْحَكَّتْ، ۱۷۹، ۴۴۷، ۴۴۸،

سرد و آبدار، کتابخانه - (سمرقند)، ۴۸،

سرنديبی، کتابخانه - (بخارا)، ۷۰،

سمرقند، ۴۸، ۴۲، ۴۴، ۱۶۵، ۱۷۱، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۵، ۲۱۰،

ختن، ٥٧، ٢٠٧، ٢٤٢، ٢٦٢،

مُجَنَّد، ٢٥٤،

خراسان، ٢٢، ٢٤، ٤٢، ٤٦، ٦٢، ٦٥، ٦٦، ٩٦، ١١٠، ١١١، ١١٢،

١٤٢، ١٤٤، ١٤٥، ١٥١، ١٥٤، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٤،

١٨٢، ١٩٨، ٢٠١، ٢٤٠، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٧٧، ٢٨٦،

٢٩١، ٢٩٥، ٣١٥، ٣٢٠، ٣٣٦، ٣٤٥، ٣٥٠،

خزر، بحر -، ٢٠٤،

خطا، ٤٠، ٩٥، ١١١، ١٩٤، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٥٨، ٢٢٢،

٢٢٥، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٤٥،

خطی (نیزه های -)، ٥٦،

خنجاق، ١٠٢،

خَلْبَاء، ١،

خوارزم، ٢٦، ٢٧، ٤٠، ٤٢، ٦٥، ١٤٢، ١٤٨، ١٥١، ٢٠٩، ٢٢٠،

٢٢٥، ٢٢٦، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٩، ٢٢٥، ٢٤٩، ٢٥٠،

خورنق، ١٤٥،

خوزستان، ١٢٤،

دجله، ١٨٢،

دستگرد، ١٥٢، ٢٢١،

دوغاباد (نیشابور)، { ٢٤٠ - ٢٤١،  
دوغاباد

دهلی، ١١١، ١١٢، ١١٦، ٢٢٢،

ديه ملوك، ١٧١،

رُخ، ٢٠٠،

توران، ۵۴، ۲۷۵،

ثمود، ۲۱۹،

ٹہلان، ۲۱۴،

جاجنگر، ۱۱۴، ۱۱۴،

جبال، ۱۱۷، ۱۶۲، ۱۶۴، ۲۸۱،

جبال، ملوک - ، ۶۰،

جرجان، ۷۸، ۲۹۵، ۴۰۲،

جرْم، بنو - ، ۱۹،

جزائر، ۶۶،

جند، ۱۴۹،

جودئی، جبل - ، ۲۷۱،

جوزجان، ۲۵،

جون، ۲۲۸،

جیپال، ۴۴،

جیمون، ۲۴۲، ۴۰۹، ۴۱۴، ۴۱۶،

چین، ۶۸، ۷۴، ۸۶، ۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۵۰،

حجاز، ۱۴، ۴۴،

حلوان، ۲۹۵،

خاتون، مدرسہ - (نیشاپور)، ۲۹۶،

خبوشان، ۱۴۴،

بُست (سجستان)، ٦٤، ٢٨٧، ٢٤٠،

بُست { (نیشابور) ٢٤٠، ٢٤١،  
بُست

بصره، ١٢٦،

بغداد، ١٨٢، ٢٢٥، ٢٥٠، ٢٥٥، ٢٦٢،

بغدادك (خوارزم)، ٢٤٩،

بلاساغون، ١١١،

بلخ، ١٩٨، ٢٠١، ٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٥،

بلخشان، ٢٠٥،

بلغار، ٢٦٠،

بنارس، ١١٤، ١١٦،

پارس، ١١٢، رجوع کن به فارس،

پژوه (اصفهان)، ٢٥٩،

پهلوی، زبان -، ٢١٨،

تاتار، ١٦٦، ١٨٩، ٢٠٢،

تازی، ٢٥٠، رجوع کن به عرب،

ترشیز، ٤٩،

ترك، ١١، ٢٤، ٤٠، ٥٢، ٨٦، ٨٨، ١٧٢، ١٧٩، ١٨٧، ٢٤٨، ٢٥٢،

٢٧٢، ٢٧٥، ٢١٦، ٢٢٢،

ترکستان ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٤٩،

ترکان، ١٧٩،

تکیناباد، ٢٨١، ٢٨٧، ٢٠٠،

تمران (غور)، ٢٠٢، ٢٠٤،

- اردلان گت، ۲۵۱،  
 ارم، ۱۲۷،  
 ارمن، ۴۱،  
 اُزبک، ۲۲۱،  
 اسپجیاب، ۲۲۱،  
 استراباد، ۲.۴،  
 اسفراین، ۱۴۲، ۱۴۷، ۱۵۱،  
 اسفرار، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۵۵، ۱۵۹،  
 اسکندرانی، جامه -، ۲۵.،  
 اشک، کوه -، ۲.۲،  
 اصفهان، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۹،  
 الموت، ۲۶۱،  
 اندخود، ۲.۲،  
 اوش، ۱۸۸،  
 ایران، ۵۴، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۴۵، ۲۵۷، ۲۵۹،  
 باتکرو (قلعه)، ۷۵، ۷۷، ۲.۹،  
 بامیان، ۲۲۲، ۲.۴، ۲.۶، ۲۲۱،  
 بچسک (?)، ۲۵۲،  
 بخارا، ۱۹، ۲۲، ۷.، ۱۱۲، ۱۴۴، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۸۴، ۱۹.، ۲۱۱،  
 ۲۱۲، ۲۲۲، ۲۹۲، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۸،  
 ۲۴۹، ۲۴۴،  
 بدائون، ۱۱۴،  
 بدخشان، ۲۵، ۲۵۸،  
 برم (?)، ۲۴۶،

- يزدادی، أبو الحسن علی بن محمد - ، ٢٩٧ ،  
 یزدگرد بزه گر، ١٨٠ ،  
 یزید بن معاویة، ١٧٩ ،  
 یعرب بن قحطان، ١٨ ،  
 یعقوب، ٨٤، ١٠٧، ١٢٤، ٢١٦،  
 یلدز، ملک ناج الدین - ، ١١٤ ،  
 یمین الدولة محمود، ٢٢، ٢٢-٢٥، ٢٢، ٦٢، ٢٩٢، ٢٠٦، رجوع کن  
 به محمود بن سبکتگین،  
 یمین الدین بهرام شاه (ملک سیستان)، ٥٠، ٢٠٢، ٢٥٢،  
 ینال (کنیزک مؤید الملک)، ٦٨،  
 یوسف، ٤٤، ٥٧، ٧٤، ٧٧، ٨٤، ١٠٧، ١٠٨، ١٢٤، ١٢٥، ١٨٢،  
 ٢٠١، ٢١٦، ٢٧٢،  
 یوسف بن محمد الترنندی، ١٠٦-١٠٨،  
 یوسف بن نصر الکاتب، جمال الدین أبو المحاسن - ، ٩٦-١٠١،

---

 فهرست الأماكن و القبائل،

- آبه، ٢٥٨،  
 آمد، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،  
 آموی، ١٧٦، ٢٢٦،  
 ابنجار، ٦٩ (و الصصحیح الحان، رجوع کن بص ٢٠٧)، ٢١٥،  
 ارژان، ٤١،  
 ارژنگ (ارژنگ) مانی، ٧٢، ١٤٥،

نظامی عروضی سمرقندی، ۱۴، ۲۹۵، ۲۹۹، ۳۲۱، ۳۴۴،

نعمان (ابو حنیفہ)، ۲۰۹،

أبو نواس، ۷۶، ۱۹۹، ۲۹۱،

نوح بن منصور سامانی، ۲۲، ۲۱۸،

نوح بن نصر سامانی، ۲۲، ۲۴۴،

نور الدین محمد عوفی، رجوع کن بہ عوفی، محمد بن محمد - ،

نور اللہ ششتری، قاضی - ، ۳۴۹،

نوشیروان، ۱۲،

نیر، رجوع کن بہ ضیاء الدین احمد،

وامق، ۲۰۱،

وزّان، صدر الدین (محمد بن - )، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۶۰-۲۶۱،

وطواط، رشید الدین - ، رجوع کن بہ رشید الدین محمد بن عبد الجلیل،

ولواجی، شمس الدین - - ، ۴۲،

ہایل، ۱۷، ۱۸،

ہاروث، ۱۰۴،

ہامان، ۲۱۹،

ہبۃ اللہ، ابو نصر الفارسی، ۷۱-۷۲، ۲۰۷-۲۰۸، رجوع کن بہ

قوام الملک،

ہندوخان (بن مکنناہ بن نکش)، ۴۳، ۲۰۱،

یحییٰ بن طاہر بن عثمان العوفی، رجوع کن بہ شرف الدین،

یحییٰ بن محمد بن یحییٰ، رجوع کن بہ معنی الدین، (و الصّحیح محمد بن یحییٰ،

رجوع کن بص ۳۴۹)

- ابن البديم (صاحب الفهرست)، ٢٩٠،  
 نصر بن احمد ساماني، ٢٢، ٢٩٢، ٢٩٥،  
 نصر السهوري، ظهير الدين - ، ١٢٢-١٢٧،  
 نصر الله بن عبد الحميد، ٩٢-٩٢، ٢٠٧،  
 ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوى، ٢٢٤،  
 أبو النصر العتبي، رجوع كن به عتبي،  
 ابو نصر فارابي، ٢٥٩،  
 ابو نصر فراهي (بدر الدين محمود) صاحب نصاب، ٢٥٢،  
 أبو نصر هبة الله الفارسي، نظام الدين - ، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،  
 رجوع كن به قوام الملك،  
 نصرة الدين قلع ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،  
 نصرة الدين كبود جامه، ٥١-٥٢، ٢٠٤،  
 نصرة الدين بن محمد انز (صاحب زوزن)، ٢٠٤،  
 نصير الدين اسفزارى، ١٨٨،  
 نصير الدين طوسى، ٢٥٩،  
 نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظنر بن أبي توبة، ٧٥-٧٧، ٢٠٩،  
 نصير الملك، صدر كبير ملك النواب - ، ٦٩،  
 نظام الدين الجامى الكاتب، ١٤٩-١٥١، ٢٢١،  
 نظام الدين محمد بن عمر [بن] مسعود، ١٧٥-١٧٨، ٢٢٦،  
 نظام الدين أبو نصر، رجوع كن به ابو نصر هبة الله الفارسي،  
 نظام الملك، رجوع كن به نصير الدين محمود،  
 نظام الملك شمس الدين مسعود بن على هروى، ٢٢٩،  
 نظام الملك صدر الدين (محمد بن محمد) وزير سمرقند، ٢٠٥، ٢٤٦،  
 نظام الملك ابو على المحسن بن على بن اسحقى (الطوسى)، ١٧، ٦٥-٦٧،  
 ٢٠٦-٢٠٧، ٢٤٦، ٢٥٤،



أبو موسى الأشعري، ٤، ٢٨٩،

مؤيد، ملك -، (؟) ٤١،

مؤيد (أى ابيه)، ملك -، ٢٢٨، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢٧، ٢٢٩،

مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،

مؤيد الملك أبو بكر بن نظام الملك، ٦٧-٦٨،

مهدب الدين، رجوع كن به منصور بن على الاسفزارى،

مهلب بن ابى صفرة، ٢٥٤،

ميانجق (از امراء تكش خوارزمشاه)، ٢٦٠.

ميمون بن مهران، ١٧،

ناصر، آل -، ٩، ٢٢، ٢٩٦، رجوع كن به غزنويان،

ناصر، شمس الملك امير -، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

ناصر الدين، ٢٥٥،

ناصر الدين سبكتگين، ٦٤، ٢٩٦،

ناصر الدين عثمان بن حرب السجزي، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-٢٢٨،

ناصر الدين قباچه، ١١٥، ١١٦، ٢٨٩، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٠،

ناصر الدين بن قطب الدين سرخسى، ٢١١،

ناصر الدين ملكشاه بن تكش، ٢٠١،

الناصر لدين الله (الخليفة)، ١١٦، ١٢١، ٢٢٥، ٢٢٥، ٢٦٢،

الناصرين، ١١٦، ٢٢٥،

ناكوك، رجوع كن به أبو العلاء عطاء بن يعقوب،

نجم الدين كبرى، ٢٢٠، ٢٤٩،

نجم وراق، ٢١٩،

نجيب الدين الأبيوردى، ١٤٧،

نجيب الملك شرف الخواص أبو طاهر المطهر، ٢٨٥،

منتجب الدین بدیع اتابک الخوئی (۱) ۷۸ - ۸۰،

منتجب الدین بن مؤید الدین الترمذی، ۱۱۰،

المنتصر، الامیر - ، ۲۹۲،

منجیک، ۲۹۵،

منصور، قاضی - ، رجوع کن به شمس الدین منصور بن محمود،

منصور بن علی الأسفزاری، ۱۵۸ - ۱۵۹،

منصور بن محمد عاصمی، رجوع کن به عاصمی،

منصور بن محمود الأوزجندی، رجوع کن به شمس الدین،

منصور بن نوح بن منصور سامانی، ۲۲ - ۲۳، (و الصّحیح المنتصر، رجوع

کن به ص ۲۹۲)

منصور بن نوح بن نصر سامانی، ۲۲،

أبو منصور [احمد بن ابی الحارث محمد] فریغونی، ۲۵، (و الصّحیح أبو

نصر، ص ۲۹۴)،

أبو منصور ازهری، رجوع کن به ازهری،

أبو منصور الثعالبی، ۱۰، ۲۲،

أبو منصور محمد بن عبد الجبار، رجوع کن به عنّی، (و الصّحیح أبو النصر:

رجوع کن به ص ۲۹۲)،

أبو منصور [محمد بن محمد] مانزیدی، ۱۸، ۲۹۲،

منگلی بیگ، ۱۴۲، ۲۲۹ - ۲۳۰، ۲۴۱، ۲۴۹،

منهّاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی (صاحب طبقات ناصری)،

قاضی - ، ۲۸۹، ۲۰۲، ۲۶۲، ۲۶۴،

منهّاج سراج، رجوع کن به منهّاج الدین عثمان،

موسی (کلم الله)، ۵۴، ۷۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۷، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۲۶، ۲۴۲،

(۱) و الصّحیح الجوبینی، و وی خال جدّ بدر عطا ملک جوینی است بنصریح خود او در

جهانگشای در تاریخ انسر خوارزمشاه،

- أبو المعالي، رجوع كن به حسن نكین، ٢٠٥،  
 ابن المعتز، ١٠، ١٦٢،  
 معزّ الدّین سنجر، رجوع كن به سنجر،  
 معزّ الدّین غوری، سلطان -، رجوع كن به شهاب الدّین، (هردولقب بك  
 شخص است)،  
 معزّیه، ملكه -، ٢٠٤،  
 معن زائک، ١١١، ٢٥٥،  
 معین الدّین اسفزاری، ٢٢٧،  
 معین الدّین اصم، ٢٠٩،  
 معین الملك الحسين بن علی الأصم، ٧٧-٧٨، ٢٠٩، (والصحيح معین الدّین)،  
 مغول، سلاطين و دولت -، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤،  
 ابو الفاخر رازی، ٢٦١،  
 ابن مقبل، ١١٥، ٢٢٢، ٢٢٤،  
 ابن مقلّة، ٤٤، ١٢٢،  
 ملك الاسلام، ٢٢٥،  
 ملك الأطبّاء، رجوع كن به مجد الدّین محمد بن عدنان،  
 ملك الأطبّاء جلال الدّین مسعود (بن محمد بن عدنان)، ٤٤، ١٨٠،  
 ملك الجبال (لقب)، ٢٢١،  
 ملكشاه بن الپ ارسلان سلجوقی، ٢٢-٢٤، ٦٦، ١٤٦، ٢١٧،  
 ملكشاه بن تكش، ٢٠١،  
 ملكشاه بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقی، ٢٥٥،  
 ملك الشعراء (شرف الدّین شفروه؟)، ٢٥٨،  
 ملك الثّواب نصیر الملك، ٦٩،  
 أبو الملوك، ٢٢٠، رجوع كن به خسرو ملك،  
 ملج سربلی، ١٨٠،

- محمود بن عبد اللطيف النجدي، جمال الدين - ، ٢٥٥ ،  
 محمود بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥ ،  
 محمود، آل - ، ٢٠٠ ، رجوع كن به ناصر، آل - ،  
 محيي الدين يحيى بن محمد بن يحيى النيسابوري، الامام - ، ٢٢٩ - ٢٢٠ ،  
 (و الصنيع محيي الدين محمد بن يحيى ص ٢٤٩ )  
 مريم ، ٢٦٩ ،  
 مسعود بن ابراهيم ، رجوع كن به علاء الدولة ،  
 مسعود بن دولتيار ، ١٧٨ ، ٢٢٧ ،  
 مسعود سعيد سلمان ، ٢٠٧ ، ٢٠٨ ، ٢٢٠ ،  
 مسعود بن علي هروي ، نظام الملك شمس الدين - ، ٢٢٩ ،  
 مسعود بن محمد امام زاده ، ركن الدين - ، ١٨١ - ١٨٢ ، ٢٢٩ ،  
 مسعود بن محمد ، سلطان - ، ١٥٢ ، ٢٢١ ، ٢٥٥ ،  
 مسعود بن محمد بن عدنان ، رجوع كن به جلال الدين وملك الاطباء ،  
 مسعود بن محمد بن علي الأندخودي ، رجوع كن به علاء الدين ،  
 مسعود بن محمود غزنوي ، ٢٠٦ ، ٢٠٨ ،  
 مسعود بن ابي اليمن الكرمانى ، ٥٩ - ٦٠ ،  
 مسيح ، رجوع كن به عيسى ،  
 مظفر ، آل - ، (چغانيان) ، ٢٩٥ ،  
 مظفر ، آل - ، (فارس) ، ٢٦٠ ،  
 أبو المظفر ابراهيم ، سلطان رضى - ، رجوع كن به ابراهيم ،  
 أبو المظفر اتسز ، رجوع كن به اتسز ،  
 أبو المظفر ارسلان بن طغرل ، رجوع كن به ارسلان بن طغرل ،  
 أبو المظفر طاهر بن النضل بن محمد محتاج چغانى ، ٢٧ - ٢٩ ، ٢٩٥ ،  
 أبو المظفر بن محمد بن ثابت النجدي ، ٢٥٤ ،  
 معاذ بن مسلم ، ٢٢٤ ، ٢٢٥ ،

- محمد بن المظفر، رجوع کن به مبارز الدین،  
 محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،  
 محمد بن ملکشاه سلجوقی، ۲۹۴، ۲۶۱،  
 محمد منوکه النسوی، ۱۵۶-۱۵۸،
- 
- محمد بن المنهاج اللهوری، رجوع کن به سراج الدین،  
 محمد بن المؤید البغدادی، رجوع کن به بهاء الدین،  
 محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی، ۲۸۲-۲۸۴،  
 محمد بن نصیر، افتخار الملك جمال الدین -، ۱۱۷-۱۲۰، ۱۲۱،  
 محمد بن نصیر السجزی، شمس الدین -، ۲۵۱-۲۵۲،  
 محمد بن نوشتگین خوارزمشاه، ۲۲۸،
- 
- محمد بن الوزان، رجوع کن به صدر الدین،  
 محمد بن هام، شهاب الدین فخر الکتاب -، ۱۵۴-۱۵۶،  
 محمد بن یحیی التیسابوری، محیی الدین -، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۹،  
 ابو محمد خازن، ۱۲، ۲۰۹،  
 ابو محمد دوغبادی، ۲۴۰،  
 ابو محمد بن یمن الدولة محمود غزنوی، ۲۵-۲۷، (و الصحیح أبو أحمد  
 محمد، ص ۲۹۴)،  
 محمدی (ملت)، ۲،
- 
- محمود بن ابی بکر بن الحسین الفراهی، ابو نصر -، (صاحب نصاب)، ۲۵۲،  
 محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی، ابو القاسم -، ۲۲۶،  
 محمود (بن احمد) التیسابوری، امام بیان الحق -، ۲۸۱،  
 محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
- 
- محمود بن ابی نوبه، رجوع کن به نظام الملك،  
 محمود بن سبکتگین غزنوی، یمن الدوله -، ۱۴، ۲۲، ۲۴-۲۵، ۲۴،  
 ۶۲، ۲۹۲، ۲۰۶، ۲۴۰،

محمد بن عبد الجبار، رجوع كن به عتيبي،  
 محمد عبد العزيز رجوع كن به سيف الدين صدر حهان،  
 محمد بن عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به برهان الدين،  
 محمد بن عبد الله السرخسكي، ابو بكر - ، ٢٢٨ ، رجوع كن به مجد الأئمة  
 سرخكت،

محمد بن عبد اللطيف الخجندی، صدر الدين - ، ٢٥٥ ،  
 محمد بن عبد الملك المجراني، رجوع كن به خطير الدين،  
 محمد بن عدنان سرخسكي، ٤٤ ، ١٧٩ - ١٨١ ، ٢٠١ ، ٢٢٧ ، ٢٢٨ ، رجوع  
 كن به مجد الدين،

محمد بن علي الاصفهاني المعروف بالجواد، ٢٥٥ ،  
 محمد بن علي الظهيري السمرقندي، رجوع كن به ظهير الدين،  
 محمد بن علي الكاشاني، شمس الدين - ، ١٨٢ - ١٨٧ ، ٢٤٠ ،  
 محمد بن عمر الرازي، الأمام فخر الدين - ، ٢٢٢ ، ٢٤٠ ،  
 محمد بن عمر الكركوتي، ٧٧ ،  
 محمد بن عمر [بن] مسعود، نظام الدين - ، (از آل برهان)، ١٧٥ -  
 ١٧٨ ، ٢٢٦ ،

محمد محتاج، ٢٧ ، ٢٩٥ ، رجوع كن به محمد بن مظفر،  
 محمد بن محمد عوفي، رجوع كن به عوفي،  
 محمد بن محمد الفراهي، ٤٩ ، ٢٥٩ - ٢٦٢ ، ٢٠٢ ، رجوع كن به شرف الدين،  
 محمد بن محمد المازدي، ابو منصور - ، ١٨ ، ٢٩٢ ،  
 محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١ - ٢٨٢ ،  
 محمد بن محمود الاسفزاری، ٢٦٢ - ٢٦٥ ،  
 محمد بن محمود الزابي، ٢٢٥ - ٢٢٩ ،  
 محمد بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥ ،

محمد بن احمد بن طلحة، ابو منصور الازهرى ٢٤٦، رجوع کن به ازهرى،  
محمد بن احمد النيسابورى، ٢٦٢،

محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، برهان الدين، صدر جهان - ،  
٢٢٥،

محمد اسعد صدر جهان، ناج الدين، شرف الملك - ، ٢١٦،  
محمد (و الصّحیح محمود) اندخودى، شمس الدين - ، رجوع به شمس الدين  
محمود اندخودى،

محمد الأوشى، بهاء الدين - ، ١٨٩ - ١٩٠،  
محمد بن ايلدگر، اتابك، جهان بهلوان، شمس الدين - ، ٢٥٦، ٢٥٧،  
٢٥٨،

محمد بن البديع النسوى، ٢٤٠ - ٢٤٢،  
محمد بن أبى بكر النسفى، شرف الدين، حسام الأئمة - ، ١٦٤ - ١٦٩،  
٢٤٠،

محمد بن نكش خوارزمشاه، رجوع کن به علاء الدين اسكندر ثانى،  
محمد بن ثابت المخبندى، ابو بكر - ، ٢٥٤،  
محمد بن حسن، ناج الملك شرف الدين، عمدة الوزراء، ٦٩،  
محمد بن رشيد، رجوع کن به شهاب الدين محمد،  
محمد بن زقر بن عمر، ٢٢٢، ٢٢٤،

محمد بن سام، سلطان - ، رجوع کن به غياث الدين،  
محمد (بن سلطان محمود غزنوى)، سيف الدولة، ابو احمد، ٢٥ - ٢٧،  
٢٩٤،

محمد شفروه، رجوع کن به شرف الدين محمد شفروه،  
محمد بن الطغان الكرمانى، ٢٧٩ - ٢٨١،  
محمد بن طيفور التجاوندى، ٢٦٢،

- مازه، بنى - ، ٢٢٢-٢٢٦،  
 ماكان بن كاكى، ٢٩٥،  
 المأمون، ٢١،  
 ماني، ٧٢، ١٨٤،  
 مبارز الدين محمد بن المظفر (مؤسس سلسلة آل مظفر در فارس)، ٢٦٠،  
 مبارك شاه بن الحسين المروروذي، فخر الدين - ، ١٢٤ ١٢٥-١٢٤،  
 ١٢٤، ١٢٦، ٢٢٧،  
 المنتبى، ٢٢٦،  
 مجد الأئمة سرخكت، ١٧٩، ٢٢٨،  
 مجد الدين احمد بن محمد أبي بديل السجاوندى، ٢٨٢-٢٨٤، ٢٦٢،  
 مجد الدين بغدادى، شيخ - ، رجوع كن به مجد الدين شرف بن المؤيد،  
 مجد الدين شرف الكتاب بن رشيد العزيزى، ١٥٩-١٦٤،  
 مجد الدين شرف بن المؤيد البغدادى، ٢٢٠-٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٩-٢٥٠،  
 مجد الدين محمد بن ضياء الدين عدنان السرخكتى، شرف الزمان، ملك  
 الاطبا، - ، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨،  
 مجد الدين بن محمد بن عبد الملك الجرجانى، ٢٢٢،  
 مجد الدين محمود السرخكتى، ١٧٩،  
 مجد الدين النسوى، الفاضى - ، ٢٤٤-٢٤٥،  
 مجد الملك بهاء الدين، رجوع كن به على بن احمد الجاجى،  
 مجلدى جرجانى، أبو شريف أحمد [بن] على - ، ١٢،  
 مجنون، ١٨٢، ٢١٨،  
 مجير الدين، ٢١٠، ٢١١،  
 ابو المحاسن، جمال الدين - ، رجوع كن به جمال الدين يوسف بن نصر،  
 محمد رسول الله، ٧، ١٢، ١٢، ١٦، ١٨، ٤٩، ٥٤، ٧٢، ١٨٧، ٢٠٠،  
 ٢١٧، ٢٤٩، ٢٠٨، ٢١٥، ٢١٧، ٢٥٢، ٢٥٧،



- کافرك (كافى خراسان)، ۴۶،  
 كافى خراسان (كافرك)، ۴۶،  
 كبود جامه، نصره الدين - ، ۵۱-۵۲، ۲۰۴،  
 كح نكین، ۴۵،  
 كسرى، ۱۰۶، ۲۴۵،  
 كلیم الله، رجوع كن به موسى،  
 كمال الدين پیغو ملك، رجوع كن به پیغو ملك،  
 كمال الدين جمال الكتاب كالى البخارى، ۸۶-۹۱،  
 كمال الدين زياد الاصفهاني، ۲۷۴-۲۷۵،  
 كمال الدين نصر الله، رجوع كن به فرقدى،  
 كالى بخارى، رجوع كن به كمال الدين،  
 كمال مفرئ سمرقندى، ۱۸۸،  
 كميّت، ۲۲۴، ۲۲۵،  
 كوچلك خان تثار، ۲۲۲،  
 كوشككى، حكيم - ، ۲۰۰، ۲۴۴، ۲۴۵،  
 كيكائوس بن قابوس بن وشنگير، ۲۰-۲۱،  
 گلستان (كينزك سلطان محمود غزنوى)، ۲۴،  
 گورخان، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۴۵،  
 گوشيار، ۲۴۱،  
 لغان، ۸۶،  
 ليث، آل - ، رجوع كن به صفاريان،  
 لیلی، ۱۸۲،

ماتريدى، ابو منصور محمد بن محمد - ، ۱۸، ۲۹۲،

ابو القاسم علي بن المحسن بن أبي طيب البخارزي، ١٠، ٤٤، ٦٨-٧١،  
٢٠٧،

ابو القاسم الفاريابي، رجوع كن به محمود بن احمد،  
قاضي، رجوع كن به تاج الدين وحيد،  
قباچه، ناصر الدين - ، ٢٨٩،  
قباد ١٠٦،

قتيبة بن مسلم، ٢٢٢،

ابن قتيبة، ١٠،

قحطان، ١٨،

قراختايان، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٢،

قزل ارسلان، ٤١،

قسيم امير المؤمنين، ٢٢٥،

قطب الدين اتسر، رجوع كن به اتسر،

قطب الدين، رجوع كن به ابيك،

قطب الدين سرخسي، ١٨٠، ٢١٠-٢١١، ٢٢٨،

قطب الدين شاه محمود، رجوع كن به شاه محمود،

قطب الدين (ملك شهيد)، رجوع كن به ابيك،

قلج ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،

قلج طمغا جنخان، رجوع كن به ابراهيم بن الحسين،

قلج طمغاچ، رجوع كن به حسن بن علي بن عبد المؤمن،

قمر الدين ملك اموى، ١٧٦،

قوام الملك، ١١٢،

قوام الملك نظام الدين ابو نصر هبة الله الفارسي، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،

قيصر روم، ٢٤، ٧٧، ٨٥، ١٠٦، ١١٩، ١٨٧، ٢٢٥، ٢٤٥،

فراهی، ۲۵۲، رجوع کن به شرف الدین محمد،  
 ابو الفرج اصفهانی، ۲۵۹،  
 فرخی، ۲۲۰،  
 فردوسی، ۲۴،  
 فرزاق، ۲۲۵،

فرقدی، کمال الدین نصر الله -، ۲۱۹،  
 فرید الدین الجاجری، ۲۲۲-۲۲۵،

فرید، عزیز الدین -، ۱۵۱،

فرید الدین الکناب، ۱۵۲-۱۵۴ ۲۲۱،

فرید کافی، ۱۲۰-۱۲۵، ۲۴۲

فرید الدین محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،  
 فریدون، ۹۵،

فریغون، آل -، ۲۵، ۲۹۴،

فصیح العجم، رجوع کن به سراج الدین،

فضل بن احمد، ابو العباس -، ۶۲، ۲۰۶،

فضل الله شفروه، رجوع کن به شرف الدین محمد شفروه،

الفضل بن محمد الاندجانی (الجزجانی)، قاضی القضاة أبو بشر -، ۲۱،  
 ۲۹۷،

ابو الفضل بیهقی، ۲۹۶،

فغفور (چین)، ۲۴، ۸۵، ۲۲۵، ۲۲۷،

ابو الفوارس شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،

قابوس بن وشمگیر، شمس المعالی -، ۲۹، ۲۰، ۲۱، ۲۹۷،  
 قابیل، ۱۷،

ابو التمام احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکنفاة،

- غزنويان، ٩، ٢٩٦، ٢٠٠، ٢٢٠، رجوع كن به ناصر، آل - ،  
 غسان، ١٢،  
 غوريان، ٢٨-٢٩، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢١،  
 غياث الدين محمد بن سام غوري، (سلطان سعيد)، ٥١، ١٢١، ١٢٢،  
 ١٢٦، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢١، ٢٢٢،  
 غياث الدين محمود بن غياث الدين غوري، ٢٠٤، ٢٢٧،  
 ابو الفتح البستي، ٦٤-٦٥،  
 ابو الفتح عبد الكرم بن أحمد الحافى الهروي، ٢٤-٢٥،  
 فخر الدين الخطاط الهروي، ٢٤٦-٢٤٨،  
 فخر الدين شرف النضاة الدمراحي، ٢٨٦-٢٨٧،  
 فخر الدين عبد العزيز الكوفي، الأمام - ، ٢٢٨، ٢٤٨، ٢٤٩،  
 فخر الدين [بن] عزيز [الدين] فريد، ١٥١-١٥٢،  
 فخر الدين عبد الوزراء، ٢١٢، ٢٤٧،  
 فخر الدين مبارك شاه بن الحسين المرورودي، ١٢٤، ١٢٥-١٢٦، ١٢٤،  
 ١٢٦، ٢٢٧،  
 فخر الدين محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢، ٢٦٢،  
 فخر الدين محمد الزرخالي السرخسي، ٢١٨-٢١٩،  
 فخر الدين محمد بن عمر الرازي، الأمام - ، ٢٢٢، ٢٤٠، ٢٥٠،  
 فخر الدين مسعود بن أبي اليمن الكرمانى، ٥٩-٦٠،  
 فخر الدين يهود (؟) بن حامد دالى، ١٤٩، ١٥٠،  
 فخر الرؤساء، رجوع كن به ناج الدين الآبى،  
 فخر الكتاب، رجوع كن به فريد الدين الكاتب،  
 فخر المذكورين، رجوع كن به علاء الدين الأوزجندى،  
 فخر الملك مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،

- عمر بن اسحق الواشي، ٢٨٥-٢٨٦،  
 عمر بن الخطاب، ١٦١،  
 عمر بن محمد البسطامي، رجوع کن به ضياء الدين،  
 عمر بن محمد الخرمابادي، ٢٠١-٢٠٢،  
 عمر بن محمود البلخي، رجوع کن به حميد الدين،  
 عمر بن مسعود [بن] احمد بن عبد العزيز بن مازة، تاج الدين -، برهان  
 الاسلام، ١٦٩-١٧٤، ١٧٧، ٢٢٠، ٢٢٥، ٢٤٨،  
 عمران، ١٠٧،  
 عمران، آل -، ٤،  
 عميد، بهاء الدين امير -، ٤٤، ٤٥،  
 عميد، خواجه - ابو الفوارس قناووزي، ٢١٨،  
 عميد، مَلِك - رجوع کن به ايبك، قطب الدين،  
 ابن العميد، ٧٥، ٩٢،  
 عنبري، شرف الدين -، ١٥٥،  
 عنصري، ١٤، ١٨٧، ٢٩٢، ٢٤٠،  
 العوفي، ابو طاهر بجي (جد مؤلف اين كتاب)، رجوع کن به شرف الدين،  
 عوفي، محمد بن محمد - (مؤلف اين كتاب)، ١، ٨، ١٥٩، ٢٨٩، ٢٩٠،  
 ٢٩٨، ٢٠٢، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٨-٢٢٠، ٢٢٥-٢٢٨، ٢٥٦،  
 ٢٥٩، ٢٦٠،  
 عياضي، عبد الرحيم سرخسي، ٧١، ٢٠٧،  
 عيسى المسيج، ١٠، ١١، ٥٧، ٧٤، ١٥٧، ١٦٢، ١٧٩، ١٨٢، ٢٢٠،  
 ٢٧١، ٢٦٧،  
 عين الملك، الحسين بن ابى بكر الأشعري، فخر الدين، ١، ٢، ٤، ٥،  
 ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٧، ٦٢، ٦٢، ١١١، ١٦٢، ٢٨٩،

## اسماء الرجال

٤.١

- على بن احمد الجاجبي، مجد الملك، بهاء الدين -، ١١٢-١١٧، ٢٢٢،  
 على بن الياس الاغاجي البخاري، ابو الحسن -، ٢١-٢٢،  
 على بن الحسن بن أبي طيب الباخري، رئيس شهيد -، ١٠، ٢٤،  
 ٦٨-٧١، ٢٠٧،  
 على [بن] حسن كاتب، ٢٦،  
 علي بن ابي الحسن الرندي، جلال الدين -، ٢٢٩،  
 على روزبه الشيباني، رجوع كن به اختيار الدين،  
 على بن أبي طالب امير المؤمنين، ٢٢، ٤٤، ٨٥، ١٦١، ١٩٦،  
 على بن عبد الله بن حمدان، سيف الدولة ابو الحسن -، ٢٧، ٢٢٦،  
 على بن العلاء البستي، ٢٤١،  
 على بن عمر المهودي، رجوع كن به حميد الدين،  
 على لاهوري، جمال الدين -، ١٢١،  
 على بن محمود الحسيني، سيد - (صاحب بزم آرا)، ٢٩٠،  
 على بن موسى الرضا، ٧٩، ٢١٠،  
 ابو على احمد بن المظفر چغانى، ٢٧، ٢٩٥،  
 ابو على الحسن بن على بن اسحق، رجوع كن به نظام الملك،  
 عليشاه بن تكش، ملك تاج الدين، ٤٨-٤٩، ٢٠٢،  
 عماد الدين، ١٤٢،  
 عماد الدين دبير (خوارزمي)، ٢٦،  
 عماد الدين زنگي، ٢٤٠، ٢٥١،  
 عماد الدين الكاتب الاصفهاني، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٥٥،  
 عماد الدين، ملك -، ١٥٧،  
 عماد الدين مؤيد بن احمد الاسفرايني، ١٤٧-١٤٨،  
 عمادى (شاعر)، ٩٩،  
 عمر نوقاني، ١٦٨،

- عزیز الدین رافعی، ۱۵۱،  
 عزیز الدین فرید، ۱۵۱،  
 العزیزی، مجد الدین بن رشید -، ۱۵۹-۱۶۴،  
 عطا ملک جوینی، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۲۹،  
 عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸، رجوع کن  
 به ابو العلاء،  
 عطار، شیخ فرید الدین -، ۲۹۵، ۲۴۹،  
 علاء الدوله مسعود بن ابرهیم، ۹۴، ۹۵،  
 علاء الدین اسکندر ثانی محمد بن نکش خوارزمشاه، ۴۲-۴۴، ۱۱۲،  
 ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۴،  
 ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۵، ۲۴۵، ۲۵۰، ۲۵۲،  
 علاء الدین مسعود بن محمد بن علی الاندخودی، ۲۰۷-۲۰۸،  
 علاء الدین الاوزجندی المعروف بزیادت، ۱۸۹-۱۹۰،  
 علاء الدین نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه، رجوع کن به نکش،  
 علاء الدین ملک الشرق<sup>(۱)</sup>، ۱۱۵، ۲۲۲،  
 علاء الدین شیخ الاسلام الحارثی، ۲۰۹-۲۱۰،  
 علاء الدین انسر بن محمد خوارزمشاه، ۳۵-۳۸، ۸۱، ۸۵، رجوع کن  
 به انسر،  
 علاء الدین الخواری، ۲۷۵-۲۷۶،  
 علاء الدین غوری، سلطان -، رجوع کن به الحسین بن الحسین،  
 علاء الملك شرف الدین میرک، ۱۴۸-۱۴۹، ۲۳۰،  
 علاء الملك ضیاء الدین، رجوع کن به ابو بکر [بن] احمد المجامعی،  
 ابو العلاء عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸،  
 (۱) مقصود علاء الدین بهرامشاه پسر ناصر الدین قباچه است و در تعلیقات سهو  
 شد است (ص ۲۲۲)

- عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به فخر الدين،  
 عبد الكرم بن احمد الحائمي الهروي، ٢٤-٢٥،  
 عبد الله بن شفروه، ظهير الدين -، ٢٧٢-٢٧٤، ٢٥٩،  
 عبد الله بن عباس، ١٧،  
 عبد اللطيف بن محمد بن ثابت النخدي، ٢٥٤،  
 عبد اللطيف بن محمد بن عبد اللطيف النخدي، صدر الدين -، ٢٦٥-  
 ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٥٥،  
 عبد المجيد، رشيد الدين ناج الأديب، ٥٠،  
 عبد المطلب، ١٢،  
 عبد الملك شافعي (قاضي الفضاءِ اوجايتو)، خواجه -، ٢٢٦،  
 عبد الملك بن مروان، ٢٢٢،  
 عبد الملك بن نوح بن منصور ساماني، ٢٢، ٢٩٢،  
 عبد الملك بن نوح بن نصر ساماني، ٢٢،  
 عبد المؤمن شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،  
 ابو عبيد، ٢٢٢،  
 العتبي، ابو منصور [ابوالنصر] محمد بن عبد الجبار -، ٢٤ ٦٢، ١٤٢،  
 عثمان بن ابراهيم قلع ارسلان خاقان، نصره الدين -، ٤٤-٤٦، ١٧١،  
 ١٧٢، ٢٢٢، ٢٥٨، ٢٠٢، ٢٢٦، ٢٤٨،  
 عثمان بن حرب السجزي، ناصر الدين -، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-  
 ٢٢٨،  
 عثمان بن عفان (خليفه)، ٤٤، ٢٠١،  
 عدنان، رجوع كن به ضياء الدين،  
 عذرا، ٢٠١،  
 عراقى شاعر، ٢٦١،  
 عزيز الاسلام، ٢٢٥،



طغاجخان رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،  
طیان تراخا، ۵۵، ۲۰۵،

ظہیر الدین تاج الکتاب السرخسی، ۱۲۷-۱۲۹،

ظہیر الدین شفروہ، رجوع کن به ظہیر الدین عبد الله بن شفروہ،

ظہیر الدین عبد الله بن شفروہ، ۲۷۲-۲۷۴، ۲۵۹، ۲۶۰،

ظہیر الدین (و الصبیح بہاء الدین) محمد بن علی الکاتب السمرقندی الظہیری

۹۱-۹۲، ۲۰۱، ۲۱۸-۲۱۹،

ظہیر الدین نصر سموری، ۱۲۰، ۱۲۲-۱۲۷،

ظہیر الدین ولی النسوی، ۲۴۲-۲۴۴،

ظہیر الدین فاریابی، ۱۱، ۲۵۵،

ظہیری، رجوع کن به ظہیر الدین محمد بن علی،

عاصی، ابو سعید منصور [بن] محمد -، ۱۴، ۲۹۱،

عالم الدین کرمانی، ۵۹،

عایشہ، ۱۲،

ابن عبّاد، اسمعیل - الصّاحب، رجوع کن به اسمعیل،

عبّاس مروزی، ۲۱،

ابو العبّاس الابیوردی، جمال العرب، ۱۴۷، ۲۰۰، ۲۲۰،

ابو العبّاس فضل بن احمد اسفراینی، ۶۲، ۲۰۶،

عبّاسیان (خلفاء)، ۲۱، ۲۴۲،

عبّاسیان (غوریہ)، ۲۸، ۲۹۹،

عبد الحمید، ۷۵،

عبد العزیز، سیف الدین -، ۲۲۶،

عبد العزیز بن عمر بن سیّد السّادات، صدر جهان -، ۱۷۹، ۱۸۰،

۲۱۱، ۲۲۲-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۴۶،

- صدر الدين النيسابوري، ١٤٢-١٤٤،  
 صدر الدين محمد بن الوزان، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،  
 صفاريان، ٩، ٢١، رجوع كن به ليك، آل - ،  
 صفى الدين يزدى، ٢٧٨-٢٧٩،  
 ضياء الدين احمد المتخلص بنير، ٢٦٢،  
 ضياء الدين التوغابادى، ١٩٠،  
 ضياء الدين عدنان السرخكى ١٧٩،  
 ضياء الدين، رجوع كن به علاء الملك،  
 ضياء الدين عمر بن محمد البسطاى ٢٢١،  
 ضياء الدين محمد بن أبي نصر بن أبي شهيد الغزنوى، ٢٨٢-٢٨٤،  
 طاهر، آل - ، ٩، ٢١،  
 طاهر بن الفضل بن محمد [بن] محتاج چغانى، ٢٧-٢٩، ٢٩٧،  
 ابو طاهر الخاتونى، ٢١٧، ٢٢٠، ٢٦١،  
 ابو طاهر المطهر نجيب الملك شرف الخواص، ٢٨٥،  
 ابو طاهر مجي العوفى، رجوع كن به شرف الدين،  
 طرفة العبدى، ١٢،  
 طغاخان مرغينان، ٥٥،  
 طغانشه بن المؤيد (آى ابه)، ٤٦-٤٨، ٢٢٨، ٢٧٨، ٢٠٢، ٢٢٩، ٢٦١،  
 طغان شاه بن الب ارسلان، ابو الفوارس - ، ٢١٨،  
 طغرل بن ارسلان، ركن الدين - ، (آخرين سلجوقية عراق)، ٤١-٤٢،  
 ٢٠٠، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٦٠،  
 طغرل بيگ، ركن الدين - ، ٦٨، ٦٩،  
 طلحة، ٦،

شهاب الدین محمد بن رشید الرئیس، ۱۰۲-۱۰۵،

شهاب الدین مسعود، ۴۰، ۴۲،

شهید، سلطان -، رجوع کن به ایک و شهاب الدین غوری،

شهید، ملک -، رجوع کن به ایک،

الشیبانی، رجوع کن به اختیار الدین،

شیت، ۱۸،

شیخ الاسلام، رجوع کن به زکی الدین بن احمد اللوهوری،

شیرگیر، انوشکین (صاحب آبه و ساوه)، امیر -، ۲۵۸،

الصّابی (صاحب کتاب التّاج)، ۴۵، ۶۲، ۸۹، ۱۶۴، ۱۹۹، ۲۰۸،

الصّاحب اسمعیل بن عبّاد، رجوع کن به اسمعیل،

صاحب «نشکند»، ۱۶۸،

صاعد الخبوشانی، رجوع کن به زین الدین،

صدر جهان، (لقب اشخاص مختلفه)، ۱۰۸، ۱۶۴، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۴،

۱۸۶، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۴۸، رجوع کن

به عبد العزیز، سیف الدین، محمد اسعد، محمد بن احمد،

صدر جهنّم، ۲۴۵،

صدر شهید، رجوع کن به حسام الدین عمر،

صدر الدین، ۱۴۵،

صدر الدین، وزیر سمرقند، رجوع کن به نظام الملک،

صدر الدین الخجندی، ۱۴۹،

صدر الدین الخجندی (عبد اللطیف بن محمد)، ۲۶۵-۲۶۶، ۲۶۷، ۲۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمد بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،

صدر الدین عمر بن محمد الخرمابادی، ۲۰۱-۲۰۴،

شمس الدين محمد بن فخر الدين مسعود، رجوع كن به شمس الدين ملك

الجبال،

شمس الدين محمد بن محمود الزاوي، ٢٢٥-٢٢٩،

شمس الدين محمد بن نصير السجزي، ٢٥١-٢٥٢،

شمس الدين محمود البلخي، ٢٠٠-٢٠١،

شمس الدين محمود بن مسعود الأندخودي، ١٠، ٢٠٨-٢٠٩، ٢٩٠،

شمس الدين مسعود هروي، وزير نكش، ١٢٩، ٢٢٩،

شمس الدين ملك الجبال، ١١٠، ٢٢١،

شمس الدين منصور بن محمود الأوزجندی، الفاضل -، ١٢٢، ١٩٤-١٩٨،

شمس الدين التوسوي، الفاضل -، ٢٤٢،

شمس الدين الولوالجي ٤٢،

شمس قيس، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،

شمس الكفاة ابو القسم احمد بن الحسن، ٦٢-٦٤،

شمس المعالي قابوس بن وشمكير، ٢٩، ٢٠، ٢١، ٢٩٧،

شمس الملك امير ناصر، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

شمسي اعرج، حكيم -، ١٧٤، ٢٢٧،

شنسبانيه، ملوك -، ٢٢١،

شولك، ١٢٠،

شهاب الدين اديب صابر، رجوع كن به اديب صابر بن اسمعيل،

شهاب الدين (ابو سعد بن عمر) خيوني، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٩، ٢٧٨،

٢٥٠-٢٥١،

شهاب الدين شرف الملك الاستينائي، ١٠٩-١١٠،

شهاب الدين غوري (سلطان شهيد)، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٧،

٢٢١، ٢٤٦،

شهاب الدين فخر الكتاب محمد بن هام، ١٥٤-١٥٦،

شرف الواعظین، رجوع کن به شمس الدین محمد الدقایقی،

شرح، ۱۹۸،

ابو شریف احمد بن علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،

شفره، ۲۵۸-۲۵۹،

شمس الدین التتمش، ۱۱۴، ۲۸۹، ۲۲۲، ۲۲۰،

شمس الدین الباقلائی البلیخی، ۲۰۵-۲۰۶،

شمس الدین تاج الأفاضل محمد منوکه النّسوی، ۱۵۶-۱۵۸،

شمس الدین تاج السّادة، رجوع کن به محمد بن علی الکاشرانی،

شمس الدین خاله ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین حاجی محه (؟) البستی، ۲۸۷،

شمس الدین داعی الحسینی النّسفی، ۱۸۲-۱۸۴،

شمس الدین رضی، ۱۱۴،

شمس الدین سراج الدّولة (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۲۴۲،

شمس الدین صدر جهان محمد بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ، ۲۲۲،

۲۲۴،

شمس الدین طبسی، ۲۰۶، ۲۴۱، ۲۴۶،

شمس الدین عیید، ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین علی بن نصیر الدین ابی القاسم محمود، ۲۰۹،

شمس الدین (قاضی مینا)، ۲۴۴،

شمس الدین محمد (والصّحیح محمود) اندخودی، رجوع کن به شمس الدین

محمود اندخودی،

شمس الدین محمد بن ایلدگر، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،

شمس الدین محمد الدقایقی، ۲۱۲-۲۱۵، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۷،

شمس الدین محمد، سلطان -، ۲۰۴،

شمس الدین محمد بن الطّغان الکرمانی، ۲۷۹-۲۸۱،

سيف الدين صدر جهان محمد [بن] عبد العزيز، ١٨٠، ١٨٢ (٩)، ١٨٤،  
١٨٦، ٢٢٥، ٢٢٨،

سيف الدين العتيلي، ٢٠٩، ٢٢٩، رجوع كن به آثار الوزراء،

شافعي، امام - ، ٢١٢،

شافعيه، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦١،

شاه شجاع، جلال الدين ابو الفوارس - ، ٢٦٠،

شاه محمود بن محمد بن المظنر، قطب الدين - ، ٢٦٠،

شبلي ١٧٩، ٢٢٢،

شرف، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف بن المؤيد، رجوع كن به مجد الدين بغدادى،

شرف الدين احمد دماوندى، ٢٨٤-٢٨٥،

شرف الدين حسام، رجوع كن به محمد بن ابى بكر النسفى،

شرف الدين شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف الدين ابو طاهر بجي بن طاهر بن عثمان العوفى، ١٧٨-١٧٩،

شرف الدين، رجوع كن به تاج الملك،

شرف الدين عنبرى، ١٥٥،

شرف الدين محمد شفروه، ٢٦٨-٢٧٢، ٢٥٦-٢٥٩،

شرف الدين محمد (يا احمد) بن محمد الفراهى، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢،

٢٠٢، ٢٥٢، ٢٠٢،

شرف الدين ميرك، علاء الملك - ، ١٤٨-١٤٩،

شرف الدين النسفى، حسام الاثبة، رجوع كن به محمد بن أبى بكر،

شرف الزمان مجد الدين عدنان، رجوع كن به مجد الدين محمد،

شرف (قاضى) محمد بن عمر الكركوى، ٧٧،

شرف الملك تاج الدين، رجوع كن به محمد اسعد،

سکندر، سلطان - ، رجوع کن بہ علاء الدین اسکندر ثانی،

ابن سلام (صاحب طبقات الشعراء)، ۱۰، ۲۹۰،

سلجوق، آل - ، ۹، ۲۴-۲۴، ۶۵، ۲۹۴، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۵۴،  
۲۵۶، ۲۵۸، ۲۶۰،

سلطانشاہ بن ایل ارسلان خوارزمشاہ، ۲۲۱، ۲۴۰،

سلی، ۱۴،

سلیان بن داود، ۲، ۴، ۴۲، ۴۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۷، ۲۴۲،

۲۷۷، ۲۴۳،

سلیان شاہ بن محمد السلجوقی، رجوع کن بہ جلال الدین سلیمان،

سناء الدین ارقم فارسی، ۵۹،

سنجر، معز الدین ابو الحارث، سلطان سعید - ، ۹، ۲۷، ۲۹، ۴۰،

۶، ۷۷، ۷۹، ۸۶، ۹۰، ۲۰۰، ۲۸۱، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۵،

۲۰۶، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۲۲، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۶۲،

سنجر، (غلام)، ۴۶،

سنجر شاہ بن طغانشاہ بن مؤید آی ابہ، ۲۲۹،

سنقر طویل (شحنہ اصفہان)، ۲۵۵،

سوری، سلطان - ، ۲۸، ۲۰۰،

سوزنی، ۲۲۲،

سہراب، ۲۱۷،

سیف الدولہ ابو الحسن علی بن عبد اللہ بن حمدان، ۲۷، ۲۲۶،

سیف الدولہ ابو احمد محمد بن محمود غزنوی، امیر - ، ۲۵-۲۷،

(والصحيح جلال الدولة او عماد الدولة، ص ۲۹۴)،

سیف الدین، رجوع کن بہ عبد العزیز،

سیف الدین غوری خسرو جبال، ۱۲۶، ۱۲۸، ۲۲۷،

ژاژخا، ٢٠٥، رجوع کن به طیان ژاژخا،

ساسان، آل - ، ١٤،

سام، رجوع کن به بهاء الدین،

سام نرین، ٧٢، ١٠٦،

سامان، آل - ، ٩، ١٢، ١٤، ٢١، ٢٢، ٢٤، ٢٩٤، ٢٩٥، ٣٠١،

٣١٨،

سامری، ٨٦، ١٨٧، ٣٤٢،

سبکتگین، آل - ، رجوع کن به ناصر، آل - ،

سبکتگین، ناصر الدین - ، ٦٤، ٢٩٦، ٣٠٦،

سحبان وائل، ٩٤، ١٦٣، ٣٠٥،

سراج الدولة شمس الدین (از امراء خطا)، ١٩٨، ٣٤٢،

سراج الدولة، رجوع کن به خسرو ملک،

سراج الدین محمد بن المنهاج اللوهوری فصیح العجم، ٢٨٤، ٣٦٢-٣٦٣،

سراج منهاج، رجوع کن به سراج الدین محمد،

سُرّیانی (زبان)، ١٨، ٢٩٢،

السعد الراویبی، ٣٤٤،

سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری، ١٩٠-١٩٤،

سعد الدین اسعد نجار سمرقندی، ٣٢٧،

سعد الدین مجد الاسلام مسعود، ٢٠٢، ٢٠٥،

سعد الدین مسعود بن المنتجب، ٧٩،

سعید، سلطان - ، رجوع کن به سنجر و غیاث الدین غوری،

ابو سعید منصور [بن] محمد عاصمی، ١٤، ٢٩١،

سکندر (ذو القرنین)، ١١، ٣٩، ٦٨، ٨٤، ٩٥، ١٨٧، ٢٠٢، ٣٧٧،

٣٤٠، ٣٤٢



رکن الدین ارسلان بن طغرل، رجوع کن بہ ارسلان بن طغرل،  
 رکن (زکّی) الدین، شیخ الاسلام - ، رجوع کن بہ زکّی الدین،  
 رکن الدین طغرل بن ارسلان، رجوع کن بہ طغرل بن ارسلان،  
 رکن الدین طغرل بیگ، ۶۸، رجوع کن بہ طغرل،

رکن الدین فیروزشاہ، ۲۸۹، ۲۹۰،

رکن الدین کبود جامہ، ۴۰۴،

رکن الدین کرمانی، ۴۶۰،

رکن الدین مسعود بن محمد امام زادہ، ۱۸۱-۱۸۲، ۴۴۹،

رودکی، ۱۴، ۱۴، ۲۹۱، ۴۴۴،

روزبہ، ۴۰۵، رجوع کن بہ اختیار الدین،

روستم، ۱۴۴، رجوع کن بہ رستم زال،

زال، ۵۴، ۷۲، ۲۶۱،

زاهد (مطربہ)، ۵۰،

زردشتیان، ۱۸۴،

زکّی الدین بن احمد اللّوہوری، شیخ الاسلام - ، ۴۴، ۹۶، ۱۰۲،

۲۴۸، ۴۵۱، ۴۵۲،

زلیخا، ۲۰۱،

زمخشری، ۱۷۰،

زنگی، ۴، ۱۲، ۶۹، ۲۵۰، ۲۵۴،

زنگی، رجوع کن بہ عماد الدین،

زیادت، علاء الدین اوزجندی، ۱۸۹-۱۹۰،

زین الدین السّجزی، ۲۵۴-۲۵۹،

زین الدین صاعد الخبوشانی، ۱۴۴-۱۴۵،

زینب، ۱۴،

- ذو الرّمه، ۹۶،  
 ذو الفقار، ۲۰۵، ۲۰۷،  
 ذو القرنین، ۱۱، ۲۰۲، رجوع کن به سکندر،
- رافعی، عزیز الدین -، ۱۵۱،  
 رانه، ۴۲۵، ۴۲۶،  
 رانه بنارس، ۱۱۶،  
 رای هند، ۴۴، ۱۲۵، ۴۲۶،  
 رخش (اسب رستم)، ۲۷۰،  
 رستم زال، ۱۹، ۴۲، ۴۳، ۵۴، ۱۰۶، ۱۴۴، ۱۸۸، ۲۱۷،  
 ابو الرشد رشید بن محتاج، ۴۲۰،  
 رشید الدین تاج الادباء عبد المجید، ۵۰،  
 رشید الدین تاجر، ۱۲۴،  
 رشید الدین فضل الله الوزير، ۲۸۸، ۴۴۹،  
 رشید الدین محمد بن عبد الجلیل البلخی المعروف بوطواط، ۴۶، ۴۷،  
 ۸۰-۸۱، ۹۸ (?)، ۱۹۹،  
 رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری، ۲۶۲-۲۶۵،  
 رشیدی (سمرقندی)، ۱۱، ۹۸ (?)،  
 رضا، الامام علی -، ۷۹،  
 رضوان، ۲۷۱،
- رضی، سلطان -، رجوع کن به ابراهیم غزنوی،  
 رضی الدین شرف الملك ابو الرضا، ۱۹۹، ۴۴۴،  
 رضی الدین مستوفی، ۱۱۲،  
 رضی الدین نیشاپوری، ۲۱۹-۲۲۸، ۴۴۷-۴۴۸،  
 رکن، شاعر آل مظفر، ۴۶۰،

- نجديان، خاندان - ، ۲۶۶-۲۶۷، ۲۵۴-۲۵۶،  
 خدا بنده (اولجايتو)، ۲۲۶،  
 ابن خرداذبه، ۲۹۲،  
 خسرو پرويز، ۲۰، ۴۲،  
 خسرو شاه، ۹۴، ۲۰۰،  
 خسرو ملك، سراج الدوله، تاج الدين، ابو الملوك، ۹۲، ۹۶، ۹۷،  
 ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۶،  
 خضر، ۱۱،  
 خطير الدين محمد بن عبد الملك المجراني، ۲۲۲،  
 ابن خلدون، ۲۰۱،  
 ابن خلكان، ۲۲۵،  
 خليفه، حاجي - ، ۲۱۹،  
 خواجه جهان، ۶۲،  
 خوارزمشاهيان، ۲۵-۲۸، ۴۰، ۴۴، ۱۴۲، ۲۴۰، ۲۷۸، ۲۲۲، ۲۲۸،  
 خوارزي، أبو بكر - ، ۲۹،  
 خواند امير، ۲۲۹، رجوع کن به دستور الوزراء،  
 داؤد، ۴، ۱۶۸،  
 دُرّ يتيم خاتون، ۱۶۵،  
 دقايقی، رجوع کن به شمس الدين محمد،  
 دقيقی ۲۱،  
 دكله، اتابك، ۵۹،  
 دولتشاه (صاحب تذکره)، ۲۹۰، ۲۵۵، ۲۶۱،  
 ابن ذکا، ۱۰۲،

- ٢٨٩-٢٩٠، رجوع كن به عين الملك و بهاء الملك،  
 الحسين بن علي الأصم الكاتب، رجوع كن به معين الملك (الدين)،  
 الحسين بن علي بن أبي طالب، الامام - ، ٧١، ٢٤٢،  
 الحسين بن مهران، ٢٥،  
 حمد الله مستوفى، ٢٤٩، ٢٦٠،  
 حميد الدين الجوهري، ٢١٢، ٢١٤، ٢٤٧،  
 حميد الدين احمد بن الحسين المستوفى الكشائي، ١٠٨-١٠٩،  
 حميد الدين السعزي، ١٨٨،  
 حميد الدين طيب، ١٧٩،  
 حميد الدين علي بن عمر المحمودي، ٢٠٢-٢٠٥،  
 حميد الدين (ابو بكر) عمر بن محمود المحمودي البلخي، قاضي القضاة - ،  
 ١٩٨-٢٠٠، ٢٤٢-٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥،  
 حميد قهندزي، ١١٦،  
 حنيفة، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٥٤،  
 حنيفة، ملّت - ، ٢٠،  
 ابو حنيفة، ٢٢٨، ٢٤٩،
- 
- حيدر، رجوع كن به علي بن أبي طالب،  
 خازن، ابو محمد - ، ١٢، ٢٩١،  
 خاقان ترك، ٢٤، ٥٥، ١١٩، ٢٩٢،  
 خاقاني، ١٦٨، ١٦٩، ٢٤٩، ٢٥٥،  
 خالد بن عبد الله القسري، ٢٢٤،  
 خان، ١٠٦: ١٢٥،  
 خان خانان، ٩٥،  
 خانیه، ملوك - ، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢١٨، ٢٤٨،

- حاتم الطائي، ١١١، ١٤٤، ١٥٠، ٢٥٠، ٢٥٥،  
 الحافى الهروى، ٢٤-٢٥،  
 ابو الحارث، معز الدين - سنجر، رجوع كن به سنجر،  
 الحارثى، علاء الدين شيخ الاسلام - ٢٠٩-٢١٠،  
 الحجاج بن يوسف، ٢٢٢،  
 حرب السجزي، ملك تاج الدين - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،  
 حريرى، ٢٤٤،  
 حسام الأئمة، رجوع كن به محمد بن أبى بكر التستفي،  
 حسام الدين حسن بن على، پيغو ملك، ٥٥، ٥٧،  
 حسام الدين على، ٢٢١،  
 حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازه (صدر شهيد)، ١٧٩، ٢٢٢،  
 ٢٢٤، ٢٢٨،  
 حسان بن ثابت، ١٢، ٩١، ٩٤، ٢١٧، ٢٨٢، ٢٨٤، ٢٥٧،  
 حسن بن على پيغو ملك، رجوع كن به حسام الدين،  
 حسن، سيد - ، ٥٩،  
 الحسن بن على بن اسحق، ابو على - ، رجوع كن به نظام الملك،  
 الحسن بن على بن ابى طالب، الامام - ، ٢٤٢،  
 ابو الحسن على بن الياس الاغاجى البخارى، ٢١-٢٢،  
 الحسن بن على بن عبد المؤمن المعروف بحسن نكين، ابو المعالى قلع  
 طمغاج - ، ٢٠٥،  
 حسن نكين، (عين سابق است)،  
 ابو الحسن على بن عبد الله بن حمدان، امير سيف الدولة - ، ٢٧، ٢٢٦،  
 الحسين بن الحسين الغورى، سلطان علاء الدين - ، ٢٨-٢٩، ٢٩٩،  
 ٢٠٠، ٢٠٥، ٢٢٥، ٢٢٧،  
 الحسين (الحسن) بن شرف الملك أبى بكر الاشعري، ٢، ٦، ١٧، ٦٢،

جلال الدین سلیمان شاه بن سلطان محمد السلجوقی، ۴۹-۴۰،  
 جلال الدین شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،  
 جلال الدین علی بن ابی الحسن الرّندی، ۴۳۹،  
 جلال الدین فضل الله الخوارى، ۲۷۶-۲۷۸،  
 جلال الدین قلیچ طمغاچخان، رجوع کن به ابراهیم بن الحسین،  
 جلال الدین ملک الاطباء مسعود بن محمد بن عدنان السرخسکی، ۴۴،  
 ۱۸۰.

جمال الدین الازهرى المروزى، ۲۱۵-۲۱۸،  
 جمال الدین افتخار الملک، رجوع کن به محمد بن نصیر،  
 جمال الدین الجواد الأصفهانی (محمد بن علی)، ۴۵۵،  
 جمال الدین بن صدر الدین انجندی، ۲۶۶-۲۶۸، ۴۵۶،  
 جمال الدین انجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۴۵۵،  
 جمال الدین رشید دیر، ۴۵،  
 جمال الدین علی لاهوری، ۱۲۱،  
 جمال الدین ابو المحاسن یوسف بن نصر الکاتب، ۹۶-۱۰۱،  
 جمال العرب، رجوع کن به ابو العباس الایوردی،  
 جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،  
 جم، جمشید، ۴۲، ۶۱، ۹۱، ۲۰۷،  
 جنتی بیا، ۴۲۰،  
 جنید بغدادی، ۱۷۹، ۲۴۲،  
 جهان پهلوان، رجوع کن به محمد بن ایلدگز،

چغانیان، ۲۷، ۱۴۸، ۳۹۵،  
 چنگگیز خان، ۴۴۹،

- تاینگو، ۱۱۲، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۰، ۲۴۱،  
 ابو تراب، ۱۵۰، رجوع کن به علی بن ابی طالب،  
 ترکان خانون (ملکه ترکان)، ۴۲، ۴۰.۱، ۴۰.۲، ۲۲۲، ۲۳۵،  
 تغار بگ کاشغری، ۲۰۹،  
 تقی الدین کاشی، ۲۲۲، ۲۵۶، ۲۵۸،  
 نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه علاء الدین، ۴-۴۱، ۵۲، ۱۴۰،  
 ۲۷۶، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۰، ۲۶۱،  
 ابو تمام، ۹۶،  
 نمران شاه، رجوع کن به ناج الدین نمران،  
 نیم بن مُقْبِل، ۱۱۵، ۲۲۲،  
 تینگو، رجوع کن به تاینگو،

التعالی، ابو منصور -، ۱۰، ۲۳، ۲۹۲، ۲۲۲، ۲۲۴،  
 ثقة الدین جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

- جبریل، ۱۸۷،  
 ابو جبلة، ۲۰، ۲۹۲، رجوع کن به بهرام گور،  
 جُحی، ۵۵،  
 جریر، ۲۲۵،  
 ابو جعفر عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۴-۲۸۶،  
 جَعْفَری خان بن حسن نکیب، ۲۲۲، ۲۲۲،  
 جلال الدّولة، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،  
 جلال الدین، رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،  
 جلال الدین انجندی، ۲۵۶، (و الصّحیح جمال الدین، ص ۲۵۶)،  
 جلال الدین خوارزمی، ۲۲۹،

بيضاوى (صاحب التفسير)، ٢٢٧،

بيهقي، ٢٩٥، ٢٩٦،

پرويز، خسرو - ، ٢٠،

پهلوان محمد، رجوع كن به محمد بن ايلدگز،

پيغو ملك، كمال الدين - ، ٥٢-٥٩، ٢٠٤، ٢٠٥،

پيوند (معشوق باخرزى)، ٦٩، رجوع كن به ص ٢٠٧،

تاج الدولة خسروشاه، رجوع كن به خسروشاه،

تاج الاسلام، رجوع كن به احمد بن عبد العزيز، ٢٢٤،

تاج الدين الابي، ١٤٥-١٤٧،

تاج الدين نمران (نمرانشاه)، ملك - ، ٤٦، ٤٧، ٥٠، ٥١، ١٢٧، ١٢٨،

٢٠٢-٢٠٤،

تاج الدين حرب السجزي، ملك - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،

تاج الدين حسن (برادر عين الملك)، رجوع كن به يهيا الملك،

تاج الدين، رجوع كه به خسرو ملك،

تاج الدين شرف الملك، رجوع كن به محمد اسعد،

تاج الدين بن شهاب الدين خيوقى، ٢٥١،

تاج الدين، رجوع كن به عمر بن مسعود،

تاج الدين وحيد فاقى، ١٤٢،

تاج الدين يلدز، ملك - ، ١١٤، ١٢٦، ٢٥٢،

تاج الرؤساء، رجوع كن بباخرزى،

تاج الكتائب السرخسى، رجوع كن به ظهير الدين،

تاج الملك، شرف الدين محمد بن حسن، ٦٩،

نارابى، ٢٢٨،



- ابو بکر خجندی، رجوع کن به محمد بن ثابت،  
 ابو بکر خوارزمی، ۲۹،
- 
- ابو بکر السرخستی، رجوع کن به محمد بن عبد الله،  
 ابو بکر عمر الترمذی، ۱۱۰،  
 ابو بکر مبشر، امیر حاجب، ۱۱۶،  
 ابو بکر محمد بن جعفر النرخی، ۲۴۲،  
 ابو بکر محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،  
 ابو بکر بن نظام الملک، رجوع کن به مؤید الملک،  
 بلخارث بن کعب، ۲۹۴،  
 البلعی، ابو الفضل - ، ۲۹۱، ۲۴۲،  
 بلور، ملک - ، ۲۶۳، ۲۵۲،  
 ابن البواب، ۴۴، ۱۲۲،  
 بهاء الدین سام، ۶۱، ۶۲، ۲۰۴، (سه پادشاه از غوریّه باین اسم موسوم  
 بودند)، ۲۰۵،  
 بهاء الدین امیر عمید، ۴۴، ۴۵،
- 
- بهاء الدین، رجوع کن به علی بن احمد الجمعی،  
 بهاء الدین محمد الأوشی، ۱۸۸-۱۸۹،  
 بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری، رجوع کن به ظهیر  
 الدین محمد بن علی،  
 بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی، ۱۴۹-۱۴۲، ۲۲۸، ۲۴۰، ۲۴۹،  
 بهاء الملک حسن (برادر عین الملک)، ۶، ۲۸۹-۲۹۰،  
 بهرامشاه (غزنوی)، ۹۴، ۲۸۱، ۲۲۶،  
 بهرامشاه، بین الدین - ملک سیستان، رجوع کن به بین الدین،  
 بهرام گور، ۱۹، ۲۰، ۲۹۲،
- 
- بیان الحق، رجوع کن به محمود بن احمد التیسابوری،

بديع انايك الخوئي، منتخب الدين - ، ٧٨ - ٨٠، (و الصحيح الجويني، رجوع  
 كن به منتخب الدين)

براهيم، رجوع كن به ابراهيم،

برمك، آل - ، ١١١،

البرهان، ٢٢٨،

برهان الاسلام تاج الدين، رجوع كه به عمر بن مسعود [بن] احمد،

برهان، آل - ، ١٦٩، ٢٢٢ - ٢٢٦، ٢٢٧،

برهان الدين الاردلاني، ٢٤٥ - ٢٤٦،

برهان الدين عبد العزيز بن مازة، ٢٢٢،

برهان الدين عبد العزيز بن عمر، ٢٢٢ - ٢٢٤، رجوع كن به عبد

العزيز بن عمر

برهان الدين محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، ٢٢٥،

برهان الدين محمد بن عبد العزيز الكوفي، ٢٢٨ - ٢٢٩، ٢٤٨ - ٢٤٩،

برهان الدين محمود بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، ٢٢٤،

بزجرهم قسيم بن ابراهيم ابو منصور الفايي، ٢٢،

البستي، ابو الفتح - ، ٦٤ - ٦٥،

ابو بشر الفضل بن محمد الاندجاني، ٢١ (و الصحيح الجرجاني، ص ٢٩٧)،

ابو البقاء، ٢٢٧،

ابو بكر (الصديق)، ٤٥،

ابو بكر [بن] احمد المجاعي، - ضياء الدين علاء الملك، ١١١ - ١١٢،

١٥٩، ١٦١، ٢٥٠، ٢٢٢، ٢٥٢،

ابو بكر الأشعري، (بدر عين الملك)، ٦٢،

ابو بكر بستي، قاضي - ، ٢٤١،

ابو بكر حميد الدين بلخي، رجوع كن به حميد الدين،

- امویہ، خلفاء - ، ۲۵۴،  
 اندخودی، رجوع کن بشمس الدین محمود،  
 انوری، ۲۰۵، ۲۴۲، ۲۴۴،  
 انوشروان، رجوع کن بہ نوشیروان،  
 انوشترکین، امیر شیرگیر (صاحب آبہ وساوہ)، ۲۵۸،  
 اوجایتو (خدا بندہ)، سلطان - ، ۲۲۶،  
 اہوازی، ۱۹۹،  
 ایاس، ۶۹۸،  
 ایبک، قطب الدین - (ملک شہید و عمید، سلطان شہید)، ۱۱۲ -  
 ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۲، ۲۲۲، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۹،  
 ایزدیار، احمد بن محمد - ، ۱۲۰ - ۱۲۵، رجوع کن بہ فرید کافی،  
 ایبک خان، ۲۹۲،  
 ایبک خانیہ، ملوک - ، ۲۰۱،  
 ایناچ (مدرسہ - در نیشاپور)، ۱۴۹،  
 الباخری، رئیس شہید ابو القاسم علی بن الحسن - ، ۱۰، ۲۴، ۶۸ -  
 ۷۱، ۲۰۷، ۲۴۰،  
 باربد، ۱۴، ۲۰،  
 باقل، ۱۶۲، ۲۸۲،  
 بایزید بسطامی، ۱۷۹،  
 البجتری، ۹۶،  
 بدر الدین سید الکتاب، ۱۰۹،  
 بدر الدین محمود فراہی، ابو نصر - ، رجوع کن بہ ابو نصر فراہی،  
 بدر الدین بن نور الدین الہروی، ۲۵۰ - ۲۵۱،

- اسعد نجار سمرقندی، سعد الدین - ، ٢٢٧ ،  
 ابن اسفندیار، ٢٩٧ ،  
 اسکندر، رجوع کن به سکندر،  
 اسکندر ثانی، رجوع کن به علاء الدین محمد بن تکش خوارزمشاه،  
 اسمعیل بن احمد السامانی، ٢٢ ، ٢٩١ ، ٢٩٢ ،  
 اسمعیل بن نوح السامانی، ٢٩٢ ،  
 اسمعیل بن عبّاد الصّاحب، ١١ ، ١٧ ، ٢٤ ، ٦٢ ، ٧٥ ، ٨٥ ، ٨٩ ، ٩٢ ،  
 ١٦٢ ، ٢٠٨ ، ٢٩١ ، ٢٠٩ ،  
 اسمعیلیّه، مذهب - ، ٢٥٤ ،  
 اسفندیار، ١٩ ، ١٢٠ ، ٢١٧ ،  
 ابو الأشدّ، ٤٥ ،  
 اشعری، ٢ ، ٦٢ ،  
 اعشى، ٧٢ ،  
 اغاجی، رجوع کن به ابو الحسن علی، (رجوع کنید ایضاً به ص ٢٩٧) ،  
 افتخار جهان، ٢٢٥ ،  
 افتخار الملک، رجوع کن به فرید الدین الجاجری،  
 افتخار الملک جمال الدین، رجوع کن به محمد بن نصیر،  
 افراسیاب، آل - ، ٢٠١ ،  
 افلاطون، ١٧٥ ، ١٨٢ ،  
 اقلیدس، ١٧٥ ،  
 الب ارسلان سلجوقی، ٦٥ ،  
 البتگین، ٢٢٤ ،  
 الب غازی، ١٥٩ ، ٢٢١ ،  
 التمش، شمس الدین - : ٢٨٩ ،  
 امامیه، مذهب - ، ٢٢٦ ،

- احمد، (از امراء خطا)، ۱۹۶، ۴۴۲،  
 احمد بن اسمعیل سامانی، ۲۲،  
 احمد باوردی، رجوع کن به نجیب الدین ابیوردی،  
 احمد جلال الدین، سلطان -، ۵۴،  
 احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة ابو القاسم،  
 احمد بن الحسين المستوفی الکنثائی، رجوع کن به حمید الدین،  
 احمد خان بن خضر خان، ۲۰۵،  
 احمد بن عبد العزيز، ۲۲۴،  
 احمد [بن] علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،  
 احمد غفاری، قاضی - (صاحب جهان آرای)، ۲۰۱،  
 احمد بن محمد ایزدیار، رجوع کن به فرید کافی،  
 احمد بن محمد سجاوندی، رجوع کن به مجد الدین،  
 احمد بن مظفر چغانی، امیر ابو علی -، ۲۷،  
 ابو احمد، محمد بن محمود غزنوی، رجوع کن به محمد و سیف الدولة،  
 اختیار الدین علی [بن] روزبه الشیبانی، ۶۰-۶۲، ۱۵۵، ۲۰۵،  
 الادریسی، ابو سعد - الحافظ، ۲۹۱،  
 ادیب صابر بن اسمعیل، ۸۰، ۸۳، ۸۶،  
 ارسلان خان نصره الدین شاه، رجوع کن به عثمان بن ابراهیم،  
 ارسلان خان عثمان، ایضاً،  
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، جلال الدولة، رکن الدین، ابو المظفر -،  
 ۲۶۹، ۲۴۸، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۰،  
 ارسلان بن مسعود بن ابراهیم، ۲۰۷،  
 ارقم، سناء الدین - الفارسی، ۵۹،  
 ازرقی، ۲۱۸،  
 ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، ۲۱۱، ۲۲۲، ۲۴۶،

در اعداد صفحات که بدانها حواله داده شد هر عددی که قبل از  
ص ۲۸۸ است از اصل کتاب است و هر عددی که بعد  
از آن است از تعلیقات است

فهرست الرجال،

- ادم (ابو البشر)، ۶، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۷۴، ۷۴، ۷۵، ۱۰۷،  
آزر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۲، ۷۴، ۸۶، ۹۴، ۱۸۴، ۲۶۹،  
آصف، ۲، ۴، ۵، ۱۶۲،  
آی، در ترکیب اسماء ترکیه، ۲۰۲،  
آی ابه، ۲۰۲، ۲۲۷، ۲۲۹،  
ابرهیم (خلیل الله)، ۴۲، ۶۲، ۷۴،  
ابرهیم غزنوی، ابوالمظفر، سلطان رضی - ، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۲۹۶،  
۲۰۸، ۲۲۰،  
ابرهیم بن الحسین، سلطان جلال الدین قلیچ طغاجان، ۴۲، ۴۴، ۹۱،  
۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۰، ۲۰۰-۲۰۱، ۲۱۸، ۲۱۹،  
۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۶، ۲۴۸،  
ابلیس، ۷۴، ۲۹۲،  
ابه، در ترکیب اسماء ترکیه، ۲۰۲،  
اتابک، ۵۹، ۷۸، ۲۵۶، رجوع کن به دکله، بدیع، منتخب الدین، محمد  
بن ایلدگر،  
اتابک شیرگیر، ۲۵۸،  
ابن الاثیر، ۲۸۸، ۴۴۴،  
انسز بن محمد خوارزمشاه، علاء الدین یا قطب الدین - ، ۲۵-۲۸،  
۸۱، ۸۵،

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۱	۱	ملوك	؟
۱۷۵	۱۷	زَانِ	زَانِ
۱۹۵	۱۲	نورِ	نورِ
۲۰۷	۱۰	بقا	؟
«	۱۸	آداب	از آب
۲۱۳	۸	تکھیل	؟
۲۱۴	۱۷	زبان	؟
«	۱۹	کلی	؟
۲۱۹	۱	عِبْرَتِي	عِبْرَتِي
۲۲۰	۱۶	فَاَنْقَلَبْتُ	فَاَنْقَلَبْتُ
۲۶۵	۸	الْحُجْنَدِي	الْحُجْنَدِي
۲۷۱	۱۹	بیانش	بیانش
۲۷۷	۵، ۴	قطعه	قصیده
۲۹۹	۲۵	کردم	کردیم
۳۰۰	۱۹ -	س ۱۹	ص ۴۱ س ۱۹
۳۰۹	۲۰	حائب	جانب
۳۱۴	۲	رینهار	زینهار
۳۱۸	۴	۳۰۱	۳۰۰
«	۲۵	مرتبه	مرتبه

در ص ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۶ در عنوان سر صحیفه «افاضل عراق» باید  
تبدیل شود به «افاضل غزنین ولوهور»

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۹۷	۱۸-۱۵	(رجوع بحاشیه ذیل ۱).	
«	۲۴	بخسید	بخسید
۹۸	۲۴	کوهی	گوئی
۹۹	۲۰	سخن	سخنی
۱۰۱	۱۱	بکشاد	بکشاد
«	۲۰	واو	واو
۱۰۲	۵	رکن	زکی
۱۰۳	۶	انشش	امش ؟
«	۷	پرکار	پرگار
۱۰۴	۲	جهان	؟
۱۰۷	۷	رنجور	رنجور و
۱۰۹	۱۸	ی باشد	من باشد
«	«	درم نه (اول)	درمنه
۱۱۲	۲	سیستان	سیستان
۱۱۷	۱۳	یسیر	فسار
۱۲۱	۱۴	جائی	جاهی
۱۲۵	۲۱	کشاده	گشاده
۱۳۰	۱۸	اپن	این
۱۳۱	۱۴	چرخ	خرج
۱۴۴	۱۳	منور	منثور
۱۵۷	۷	شاخ	شام ؟

۱ تصحیح این موضع سهواً در تعلیقات درج نشده است، ترتیب این چهار سطر این قسم است (۱) از صحیح آخ (۲) چون دید آخ (۳) خسرو ملک آخ (۴) مهرست آخ



صحنه	سطر	غلط	صحیح
۷۸	۲۱	عبرات الکتبه	عَتَبَةُ الْكُتْبَةِ (با) غُيْبَةُ الْكُتْبَةِ <sup>۱</sup>
«	۲۲	از جمله	جمله
۷۹	۱۱	کشاده	گشاده
۸۰	۸	تکلیفی	تکلفی
«	۹	... مابتوفی	یا نتوفی
«	«	بیند،	بیند
۸۱	۹	ز بختش	بختش
۸۲	۸	نزیر	بزیر
۸۷	۱۰	شکر	شکر
«	۲۰	مصفا	مصفی
۸۸	۹	و آن	آن
«	۱۲	و آن	آن
۸۹	۱۶	نجات دانست	؟
۹۰	۵	زنجیر	زنجیر
«	۱۹	رَحِم	رَحِم
۹۱	۲۲	الظفیر	الظہیر
۹۲	۱۲	ائمه	؟
۹۴	۲۲	غبر	عبر
۹۶	۱۶	بو تمام	بو تمام
«	۱۷	ذو الرمه	ذو الرمه
۹۷	۲	ماهی	ماهی
«	۱۱	نیید	نیید

۱ اسم این کتاب پیر دو وجه بطور تردید در دیباچهٔ مرزبان نامهٔ للسعد الوراوی بنی برده شد است

صعیف	سطر	غلط	صعیف
۵۹	۱۴	دکله	دکله
۶۱	۱۱	بر شه	به پشت
«	۲۲	بداند	پذیرد
۶۲	۲	آذر	آزر
۶۳	۲	حسین	حسین
«	۹	الحسن	الحسن [المیندی]
۶۴	۱۴	بکشاد	بکشاد
۶۵	۲	قوت	قوت
۶۶	۸	کشاد	کشاد
۶۸	۴	ظرف	ظرف
«	۷	ابی طیب	ابی الطیب
۶۹	۱	انجاز	انجان
۷۲	۱۲	عطا	عطاء
«	۱۶	[خطیب]	لسان
۷۴	۵	خط	خطا
«	۲۲	[حضرتش] قدیم	ساحتش ندیم
۷۵	۲۲	بکشاد	بکشاد
۷۶	۱۸	دو نار	دو نار
۷۷	۱	شرف	شرف الدین
«	۸	معین الملک	معین الدین
«	۱۷	اسمید	آمد
«	۲۰	معین الملک	معین الدین
۷۸	۱۴	گنبد	گنبد
«	۲۰	تضیف	تصنیف

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۵	۷	کفایت	کفایت
«	۱۲	افتاده	افتاد
۴۶	۱	سنجُو	سنجر
«	۴	محمد	(زاید است)
۴۷	۱۶	بکشادند	بگشادند
۴۹	۲۲	فرهی	فراهی
«	۲۴	حزب	حرب
۵۰	۲۰	بخدمت یاری	بخدمت باری
۵۱	۷	المعظم	الملك المعظم
«	۹	نو مراقبش	?
«	۱۰	مؤلف	مؤلف
«	۲۲	تنک	تنگ
«	«	آورد	آوردند
۵۲	۱	قوت	قوت (فی الموضعین)
۵۴	۱۰	بازی دو	باری وری
«	۲۰	عدو	عدوی
«	۲۲	پس	پس از
۵۵	۲	پیل	پنک
«	۴	صجان	طیان
«	۱۲	بکشاد	بگشاد
۵۶	۵	خطی	خطی
«	۲۰	یشست	بشست
۵۸	۱۲	نیغ	نیغ
۵۹	۸	بوی	روی

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۲	۲۱	تنگ	تنک
۲۴	۱۵	پسته	پسته
«	۱۶	کشاده	گشاده
«	۲۱	میکائیل	میکائیل [بن]
۲۴	۲۲	[و]	[و خواص]
۲۵	۷	خرم	خرم
«	۲۴	سینه	سینه
«	«	لولو	لولو
۲۶	۱	شرف	شرف
«	«	شرف	شرف
«	۵	مزمَن	مرتَب
«	۹	ناسازگار	ناسازگار
«	۱۲	بناتی	نباتی
«	۱۴	نار دانه‌ها	ناودانه‌ها
«	۱۴	پر زرد	بر زرد
«	۱۹	و قوله	قوله
«	۲۲	خورد	؟
۲۸	۱۹	بارزو	بَارزو
۲۹	۱	یاریگر	بازیگر
۴۰	۱۷	ارسلان	ایل ارسلان
۴۱	۱۱	[بادام]	بادا [م]
۴۲	۶	....ف	و لطف
۴۳	۱۹	دامت	دام
«	۲۴	قوت	قوت

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
گشاده	گشاده	۶	۲۷
و هنری وافر	..... وافر	۱۲	«
عبد الله حمدان	عبد الله احمد	۲۱	«
	(رجوع بتعلیقات)	۲۴	«
	(رجوع بتعلیقات)	۲-۱	۲۸
جام	جام و	۹	«
مطرف خز	مطرب خور	۱۰	«
اخضر	ایض	۱۲	«
پارگیگی	ناریگی	۱۵	«
شب	سب	۲۴	«
(زاید است)	خود	۱	۲۹
گوئی	گویی	۶	«
ذکا	زکا	۱۵	«
نیارم	بیارم	۶	۳۰
گشاده	کشاده	۲	۳۱
گشادند	کشادند	۴	«
المجرجانی	اندجانی	۵	«
الأمیر	الأمور (۲)	۶	«
	(رجوع بتعلیقات)	۷	«
گشاده	کشاده	۲۰	«
بریظ	بریظ	۴	۳۲
افتصاب	افتصاب	۱۷، ۶	«
مختی	مخت	۱۰	«
گفته	گفته	۱۴	«

صحيح	غلط	سطر	صحيحه
(زاید است)	در	۵	۲۲
نپردازی	نپرداری	۸	«
نمایش	نمایش	۲۰	«
نافذ	نافذ	۱	۲۴
ابو النصر	ابو منصور	۱۱	«
حوررا	حور	۱۲	«
ورقات	و فوات	۲۰	«
گشای	کشای	۴	۲۵
نشستم	نشستم	۵	«
گرای	کرای	۷	«
گشادم	کشادم	۸	«
ابو [احمد] محمد	ابو محمد	۱۰	«
تَرَعْرَع	تَرَعْرَع	۱۵	«
خِدر	خِدر	۱۸	«
ابو نصر	ابو منصور	«	«
؟	فا [مت یسر]	۲۲	«
تُشَارِكُ	تُشَارِكُ	۸	۲۶
سَابِقًا (با) فَايْتًا	فَايْتًا	۹	«
(رجوع بتعلیقات)	بِسْبَابِ	۱۱	«
دُنْيَا	دُنْيَا	۱۴	«
ضَرَّةً	ضَرَّةً	«	«
دو بیت	بیت	۲۲	«
من بی تو بجان	مرا بیتو جان	۱	۲۷
خاکی و	خاکی و	۲	«

صحیفہ	سطر	غلط	صحیح
۱۸	۸	وَوَجْهٌ	قَوَجْهٌ
«	۱۱	نَسِجٌ	نَسِجٌ
۱۸	۱۶	عَالَمٌ	عَلَمٌ
«	۲۲	بِمَوَاسَاتٍ	بِمَوَانَاتٍ
۱۹	۲	أَنْ	أَبَ
«	۷	مَانِدٌ	مِ مَانِدٌ
«	۱۶	ذِكْرِي عَظِيمٌ	عَظِيمِ ذِكْرِي
«	۲۲	شَدَّ أَمْدٌ	أَمْدٌ
۲۰	۱۰	نَظَرْتُ	فَضَضْتُ
«	۱۱	كُلِّوْ	كُلِّهَا
«	«	لَا	لَا
«	«	خَايٍ	خَامٍ
«	۱۴	گور و	گور
«	۲۴	نَسْضَاجِ فَايِلِي	نَسَاجِ فِضَالِي
۲۱	۲	كُشَائِي	كُشَائِي
«	۲	اَنْبَازِ	؟
«	۱۵	نَا	بَا
«	۲۴	بَسِيطٌ	بَسِطٌ
۲۲	۱۸	اِسْمَعِيلِي وَ	اِسْمَعِيلِي وَ
«	«	اِحْمَدِي وَ	اِحْمَدِي وَ
«	۱۹	مَنْصُورٌ	الْمَنْتَصِرُ [اِسْمَعِيلِي]
«	۲۰	آخِرِينَ	آخِرِ اِيْنِ
«	«	مَنْصُورٌ	مَنْصُورٌ
۲۲	۱	قَوْلُهُ تَعَالَى	(زَابِدٌ اَسْتُ)

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
احمد	احمد	۲۴	۱۲
منصور	منصور	۴	۱۴
قرینی (؟)	قرین	۱۴	«
بِهَالِهِ	بِهَلِكِهِ	۱۶	«
اندازی	انداز	۱۹	«
معن	مغبر	۲۰	«
خدمتگارش	خدمت گارش	«	«
خاطر	خواطر	۲	۱۵
تیر	تیر	۲	«
(جزء عنوان است)	از طریق لغت	۱۲	«
شرف	شوق	۲۰	«
اشرف	که اشرف	۲۱	«
شیوه	شیوه	۲۲	«
بر مطلق	در مطلق	۲۲	«
تَفْهَوْنَ	يَفْهَوْنَ	۱	۱۶
تفهون	یفهون	۱	«
فلزات	فلذات	۲	«
بدین	برین	۲۰	«
نامه	نامه	۲۱	«
آن	این	۲	۱۷
آن	این	۲	«
بهوی	بهواه	۴	۱۷
صنعت	صنفت	۱۲	«
خوشاب	خوش آب	۵	۱۸



صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۸	۱۱	دل شان	دلشان
«	«	مُعان	مَعان
«	۱۴	لآلی	لآلی
«	۱۹	شبهه	شیوه
«	۲۲	مکارم	[مجموع] مکارم
۱۰	۷	سلام	سَلَام
«	۸	الحسین بن علی	علی بن الحسن
«	۹	محمد	محمود
«	۱۰	نیافتاده است	نیفتاده است
«	۱۴	عالی را	عالی
«	۱۹	فشاد	فساد
۱۱	۲	بیت	رباعی
«	۸	کشاده	گشاده
«	«	(سنطی است، رجوع بتعلیقات)	
۱۲	۲	زنگی	زنگی
«	۴	دُرُسْتِ	دُرُسْتِ
«	۱۴	نا	یا
«	«	بهواسات حیپی	بهوانات حسپی
«	۱۶	کشاد	گشاد
«	۲۱	مس	مس
۱۲	۷	تَزَوِّدِ	تَزَوِّدِ
«	۹	تَزَوِّدِ	تَزَوِّدِ
۱۲	۱۱	نکشاده	نگشاده
«	۲۰	الرَّوْذِیِّ	الرَّوْذِیِّ

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
شِعْرَش	شَعْر	۲۵	۲
معالی	معانی	۷	۴
عقول	عقول او	۹	«
بصیر	نصیر	۲۲	۵
الحسن	الحسین	۷	۶
مرئیت	منصب	۹	«
کشند	کشید	۱۱	«
گَکَیِر	لَکَیِر	۱۴	«
آمینا	امینا	۱۷	«
مناکب [آب]	مناکب	۲۰	«
شَاد رَوَان	شادروان (۱)	۲۲	«
شَاد رَوَان	شادروان (۲)	«	«
منقسم	مستقیم	۲۲	«
سخن	ادیات	۲	۷
گشاده و فراخ	کشاده قراح	۲	«
بیر	نیز	«	«
ضرر	ضرب	۹	«
نخور	بجور	۱۸	«
بر آن	در آن	۲۲	«
پیش	بیش	۲	۸
بازرگانان [لالی شعر]	بازرگانان	«	«
و جواز	جواز	۶	«
دو صنف اند	دو صنف	۹	«
(زاید است)	اصحاب قلم	«	«

## غلط نامه

از عموم مطالعه کنندگان مستدعی است که ابتدا کتاب را تصحیح کنند پس از آن مطالعه فرمایند

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱	۱۲	میگشاد	میگشاد
«	۱۵	ی کشید	ی کشید
۲	۴	خانون	؟
«	«	بشاد روان	بشادروان
«	۵	سرهنگان	و سرهنگان
«	۶	ومن	من
«	۹	گردند،	گردند
«	۱۲	سوزش	سوش
«	۱۵	نست چنین	نست [جهت کن که] چنین
«	۱۸	درد خند	دزد خند
«	۲۰	مجلس کوره	محبس کوره
۳	۴	میبرند	میبردند
«	»	کشایند	گشایند
«	۵	قوت از ساده	از قوت باده
«	۱۰	آن	آب
«	۱۴	سلطان	سلطان [نشان]

و کت دۆم از جانب سلطان غیاث الدین غوری و درین مرتبه  
 در اثناء راه در حدود مکران وفات نمود ما بین سنه ۵۹۰ -  
 ۶۰۰ (ترجمه حال قاضی منهاج سراج مستخرج از طبقات ناصری  
 تألیف ضیاء الدین احمد المتخلص بنیر (Or. 1887, ff. 1b, 6b)، -  
 س ۲۱ الواشی (۴)

نہت التعلیقات

---

ص ۲۸۱ س ۱۴ بصائر یبنی، تفسیری است فارسی، حَجّ (۲: ۵۵) در تحت اسم «البصائر فی التفسیر» تاریخ تألیف آنرا در سنه ۵۷۷ می نویسد و آن سهواست ظاهراً چه صاحب ترجمه در سالی که سلطان سنجر بغزنه آمد یعنی در سنه ۵۲۹ از مشایخ کبار محترم بوده است و بعید است که تا سنه ۵۷۷ یعنی ۴۸ سال دیگر در حیات باشد و آنگهی بعد از ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، - س ۱۴ این کتاب نیز فارسی است و هَفّ (f. 221b) اسم آنرا رای جهان آرای می نویسد و حَجّ (۲: ۲۴۲) نام مصنف آنرا محمد بن احمد النیشابوری،

س ۲۸۲ س ۴ سجّآوند از مضافات تومان لُوکِر غزنین است (هَفّ f. 101a)، - س ۹ انسان عین المعانی، رجوع کنید به حَجّ (۴: ۲۸۴) که اسم مصنف این تفسیر را محمد بن طیفور سجّآوندی نوشته و گوید اصل کتاب موسوم است به عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی و انسان عین المعانی مختصر آن است در هر صورت تفسیر عین المعانی در کتابخانه قاهره موجود است (بروکلمن، تاریخ علوم ادبیه عرب ۱: ۴۰۸)، - س ۱۱ ذخایر ثمار، رجوع کنید به حَجّ (۲: ۲۲۶) که اسم کتاب را ذخائر ثمار می نویسد و اسم مصنف آنرا مرددا احمد بن محمد یا محمد بن طیفور المتوفی فی حدود سنه ۵۶۰،

ص ۲۸۴ س ۶ الامام سراج الدین محمد بن منهاج الدین عثمان بن ابراهیم ابن الامام عبد الخالق الجوزجانی الاصل [اللهوری المولد] وی پدر قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان صاحب تاریخ معروف بطبقات ناصری است [و او را باختصار سراج منهاج گویند چنانکه صاحب طبقات ناصری را منهاج سراج] سراج الدین محمد مذکور دو مرتبه بسفارت بغداد بنزد خلیفه الناصر لدین الله نامزد گردید يك مرتبه از جانب ملك تاج الدین حرب از ملوك سیستان

شافعیه ری و در نزد سلطان نکش عظیم مقرب بود و در سنه ۵۹۵ که نکش بغزو ملاحه الموت اشتغال داشت امام صدر الدین مذکور بر دست ملاحه کشته شد (ثر ۱۲: ۱۰۰)

ص ۲۷۷ س ۴، ۵ قطعه، صحیح قصید است، دولتشاه در ترجمه ابو المفاخر رازی نقلاً عن ابی طاهر الخاتونی قطعه بهمین وزن و قافیه بنام ابو المفاخری نویسد خطاب بسطان محمد سلجوقی (سنه ۴۹۸-۵۱۱) در وقتی که بری نزل کرده بود و عساکر او در مزارع ری خرابی میکردند و بیت هشتم و یازدهم ازین قصید با اندک تصرّفی از ابو المفاخر رازی است و اگر سرقت نباشد نوارد غریبی است، - س ۱۷ و ژان، یعنی صدر الدین و ژان، - س ۲۰-۲۱ این بیت با اندک تصرّفی از ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، طبع پرفسر برون ص ۷۷):

شاهها سپاه نو که چو مور اند و چون ملخ

بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است

ص ۲۷۸ س ۱-۲ این بیت تقریباً عین بیت ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، ایضاً):

باران عدل بار که این خاک سالهاست

تا بر امید و عک باران نشسته است

- س ۲۴ طغان شاه، ابن مؤید آی ابه (سنه ۵۶۹-۵۸۱)،

ص ۲۷۹ س ۶-۱۰ عراقی غزلی مشهور دارد بر همین وزن و قافیه مطلع آن اینست:

نخستین باده کاندرا جام کردند \* ز چشم مست ساقی وام کردند

و ظاهراً در جواب همین غزل است و بیت دوم با اندک تصرّفی

در غزل عراقی است:

بعالم هر کجا رنج و بلا بود \* بهم کردند و عشقش نام کردند،

ص ۲۶۹ س ۹ جلال الدوله، ابن لقب برای ارسلان بن طغرل جائی یافت نشد،

ص ۲۷۴ س ۱۵ دیوانی را که اینه (نمره ۹۴۴ از فهرست نسخ فارسی دیوان هند) بظہیر الدین شفروہ نسبت میدہد پس از تتبع معلوم شد کہ اصلاً ازو نیست بلکہ دیوان یکی از شعراء آل مظفر است کہ تخلص بہ «رکن» میکند و غالب قصاید او در مدح سه نفر از ملوک آل مظفر است اول مبارز الدین محمد بن المظفر بن منصور بن حاجی مؤسس سلسلہ آل مظفر (سنہ ۷۱۸-۷۵۹)، دوم پسر او جلال الدین ابو الفوارس شاه شجاع (سنہ ۷۵۹-۷۸۷)، سوم پسر دیگر او قطب الدین شاه محمود بن محمد بن المظفر (سنہ ۷۵۹-۷۷۶)، و این شاعر علی الظاہر باید رکن الدین بن رفیع الدین کرمانی باشد کہ معاصر حمد الله مستوفی بوده است (تاریخ گریک Add. 22,693, f 240b)، باری معلوم شد کہ اینہ فقط بعنوان اول کتاب کہ بغلط دیوان ظہیر الدین شفروہ نوشته است نظر کردہ و اصل کتاب را هیچ تتبع ننمودہ است،

ص ۲۷۵ س ۵-۸ از قافیہ آوردن «جایش» با افزایش و آسایش معلوم میشود کہ ما قبل ضمیر «ش» مکسور است در فصیح کلام، - س ۱۱ مقصود ازین کلام متکلف معلوم نشد،

ص ۲۷۶ س ۲۴ بر در ری الخ، سلطان نکش خوارزمشاه سه مرتبہ بری آمد یکی در سنہ ۵۸۸ کہ بدون محاربه سخت ری را بگرفت و معاودت نمود، دیگر در سنہ ۵۹۰ کہ طغرل سلجوقی را بظاہر ری بکشت و دولت سلجوقیہ را منقرض نمود، دیگر در سنہ ۵۹۵ کہ بقصد قہر میانجی از امراء او کہ هوای استبداد در سر او پیدا شد بود بعراق آمد، معلوم نیست کہ مقصود عوفی کدام یک ازین سه مرتبہ است، - س ۲۴-۲۴ امام صدر الدین محمد بن الوزان رئیس

اما ضبط حرکات آن ازین دو هیئت نباید بیرون باشد شُفْرَوَه (بضمّین و سکون راء) یا شَنْرَوَه (بفتحتین و سکون راء) و از لفظ ادباء ایران هر دو هیئت مسموع شد، اما مقصود ازین کلمه ظاهراً شفروه نام یکی از اجداد صاحب ترجمه است<sup>۱</sup> بدلیل اینکه در ص ۲۷۴ نام پسر عمّ او اینطور برده شد است «ظهِیر الدّین عبد الله بن شفروه» ولی آیا این چه علمی است و از چه لغتی است معلوم نیست، ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 227a) این کلمه را شَفْرَدَه (با شین معجمه و قاف و راء و دال مهملتین و هاء) خوانند و میگویند وی از شفر است و شفر دهی است از مضافات اصفهان که او را پُروه گویند و این قول از چندین راه باطل است اولاً تعبیر عوفی از پسر عمّ او بعد الله بن شفروه، ثانیاً مخالفت آن با نسخ صحاح قدیمه و با تلفظ عموم ادباء ایران، ثالثاً واضح است که هاءِ دِه هاءِ معروف است نه هاءِ مخفیّه پس بایستی در نسبت بآن موضع شفردهی گفته شود، و توهم اضافه نرود چه اضافه اسم شخص بموضع منسوب الیه مانند ابو نصر فاراب و نصیر الدّین طوس و ابو الفرج اصفهان و امثال ذلك غیر معهود است<sup>۲</sup>، رابعاً اگر شفر خود نام دهی است، الحاق لفظ «دِه» بعد از آن لغو است، باری این قول مطلقاً باطل است،

<sup>۱</sup> پس شرف الدّین شفروه و محمد شفروه و ظهیر الدّین شفروه برسم معول زبان پارسی از قبیل اضافه باسم جد است (ص ۲۹۵)،  
<sup>۲</sup> م ف جمع بین قولین کرده باین معنی که این کلمه را بوجه صحیح شفروه نوشته ولی در تفسیر آن آنچه ریاض الشعراء در باب شفرده گفته او به شفروه راجع کرده و می نویسد که «شفروه نام دهی است باصفهان که آنرا پُروه گویند» و این قول براتب فاسدتر از قول ریاض الشعراء است چه ممکن است که شَفْر نام قریه باشد در اصفهان و شفروه را ریاض الشعراء سهواً یا عمداً شفرده خوانده و آنرا منسوب باین قریه فرض نموده باشد ولی از اینکه شَفْر نام دهی است در اصفهان که آنرا پُروه گویند بر نی آید که شفروه نیز نام دهی است در اصفهان که آنرا پُروه گویند و الله اعلم بالصواب،



مفخر ملك محمد كه ز بهن نظرش  
ملك را خاك زر و خار همه خرما شد

(f. 129b)

و نیز معلوم میشود در اشعار «شرف» تخلص می نموده، در مقطع غزلی گوید:

بشتاب كه محنت فراقمت \* در خون شرف شتاب دارد<sup>۱</sup>  
در آتشكك و رياض الشعرا و مآف مذکور است كه انا بك شیرگیر  
شرف الدین شفروه را بقلب ملك الشعراء مفتخر ساخت و معلوم  
نشد انا بك شیرگیر کیست و چنین کسی که بتواند معاصر شرف  
الدین شفروه باشد در تاریخ معروف نیست بلی امیر شیرگیر  
انوشته‌کن صاحب آبه و ساوه از امراء سلجوقیه بوده است ولی او  
در سنه ۵۲۵ مقتول شد و از زمان او تا عصر شرف الدین شفروه  
تفاوت بسیار است،

اما لفظ شفروه که در اصح نسخ تذکره تقی الدین کاشانی<sup>۲</sup> و در  
چندین موضع از المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس (Or. 2814)  
که نسخه قدیم بسیار مصحح مضبوطی است و در تاریخ گزیده  
(Add. 22,693, f. 241a) که آن نیز نسخه قدیم مصححی است شفروه  
(با شین و فاء و راء مهمله و واو و هاء) نوشته شده است ولی  
نه ضبط حرکات این کلمه بطور یقین معلوم است نه مقصود از آن،

۱ این يك کلمه را هم اگرچه ربطی بترجمه حال شرف الدین ندارد میگوئیم، در یکی  
از قضاید او کلمه «تَنَن» مخفف تومان بهین معنی معمول حالیه یعنی مقدار  
معینی از پول (اگرچه مقدار آن معلوم نیست چه بوده) استعمال شده است، در  
خطاب بمهدوح گوید:

يك فصيح دمی صد تَنَن اگر بودت \* هزار گنج دمی تا بصد تَنَن چه رسد  
و بر فرض صحت نسبت این استعمال خالی از غرابت نیست،

۲ فهرست اسپرنگر ص ۱۷ نمره ۲۵،

و چون غالب قصاید شرف الدین شفروه در مدح اوست و در مدح ارسلان و طغرل یکی دو قصیدہ بیش ندارد معلوم میشود که از مخصوصان او بوده نه از مداحان ارسلان و طغرل چنانکه بعضی از تذکرها نوشته اند و چون تمام امور سلطنت در کف افتد پهلوان محمد بوده و ارسلان و طغرل جز اسمی نداشته اند شعراء نیز مدح پادشاه حقیقی را می نموده اند و پادشاه صوری نمی پرداخته اند یا آنکه جرأت نداشته اند که او را باوصاف سلطنت و جهانگیری و شجاعت و حزم و استبداد که تمام منافی میل پادشاهان حقیقی بوده است توصیف نمایند، باری دو سه بیت در مدح شمس الدین محمد (پهلوان) در اینجا ثبت شد:

بس که در خاک گهر ریخت هوا پنداری  
دست خورشید فلک مرتبه شمس الدین است  
عنصر جود محمد که چو گوهر در تیغ  
هنر اندر گهر نامورش تعیین است

(f. 113a)

ایضاً

زین پس آزار دل زار من ایدوست مجوی  
چون تولا بجناب ملک ایران کرد  
شمس دین آن ملک عالم عادل که خدای  
خاک و زر در نظر همت او یکسان کرد .....  
نام و آئین محمد بتو بخشید خدای  
پس مرا در شرف مدح تو چون حسان کرد

(f. 122 a-b)

ایضاً

شمس دین و دول آن فخر سلاطین جهان  
که سلاطین جهانرا در او مأوی شد.

۸- جمال الدّین بن صدر الدّین مذکور (لباب ۱: ۲۶۶-

۲۶۸، هَف f. 263b که سهواً جلال الدّین نوشته است)،

ص ۲۶۸ س ۲۲ شرف الدّین محمد<sup>۱</sup> (یا عبد المؤمن<sup>۲</sup> یا فضل الله<sup>۳</sup>)

شُفُوه اصفهانی از شعراء بزرگ قرن ششم هجری و وفاتش در حدود سنه ۶۰۰ بوده است، از تتبع دیوان او اطلاعاتی معتدّ بها بدست نیامد چه هم مختصر است و هم بامور شخصی خود کمتر اشاره میکند ولی فی الجمله معلوم میشود که مدح سه نفر از ملوک عصر خود را نموده است، اوّل ابو المظنّر رکن الدّین ارسلان بن طغرل بن محمد بن ملکشاه سلجوقی (سنه ۵۵۵-۵۷۱) و فقط یک قصیده در مدح وی در دیوان او (نسخه بَم Or, 2846, III) یافت شد که عوفی غالب ابیات آنرا ذکر میکند مگر بیت تخلص بهدح را:

دلاور غمزه مردم شکارش \* بعینه تیغ سلطان می نماید  
 خداوند ارسلانشه آنکه دستش \* برادی ابر نیسان می نماید  
 دوّم رکن الدّین طغرل بن ارسلان مذکور آخرین سلجوقیه عراق (سنه ۵۷۱-۵۹۰) و در مدح او نیز فقط یک قصیده در دیوان او یافت شد که دو بیت آن این است:

پیش سلطانند در فرمانبری \* آدمی و وحش و هم دیو و پری  
 طغرل آن کز هفت سلطان دارد او \* تاج و تخت و افسر و انگشتری  
 سوّم کسی است که اورا باین القاب غالباً نام می برد «غفر سلاطین جهان ملک ایران شمس الدّین محمد» و این شخص هیچ کس دیگر نمیتواند باشد جز اتابک جهان پهلوان شمس الدّین محمد بن اتابک ایلدگر که از سنه ۵۶۸-۵۸۲ سلطنت نمود یعنی سلطنت با او بود و اسم آن با ارسلان بن طغرل و طغرل بن ارسلان

۱ لباب ۱: ۲۶۸، هَف f. 264a، ۲ فهرست اسپرنگر (Sprenger) ص ۱۷

نمره ۲۵ نقلاً عن تقيّ الدّین الکاظمی، ۳ آتشکد آذر طبع بهی ص ۱۸۲،

۴- صدر الدین محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که در سنه ۵۴۲ اصفهان را تسلیم محمد و ملکشاه پسران محمود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی نمود لهذا سلطان مسعود بن محمد برو خشنناک گشته ناچار او و برادرش جمال الدین آتی الذکر از اصفهان بیرون رفته بخدمت جمال الدین جوادی<sup>۱</sup> وزیر موصل و کریم معروف پناه بردند (تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاتب ص ۲۱۹-۲۲۱)،

۵- جمال الدین محمود بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که با برادرش صدر الدین محمد مذکور بخدمت جمال الدین جوادی پیوستند، پس از مدتی سلطان مسعود از ایشان راضی شد خلعت و تشریف برای ایشان فرستاد و ایشان باصفهان مراجعت کردند عماد الدین کاتب میگوید در سنه ۵۴۳ در بغداد او را دیدم و با هم بطرف اصفهان مراجعت نمودیم (تاریخ السلجوقیه ایضاً)،

۶- صدر الدین محمود بن عبد اللطیف بن محمد بن ثابت انجندی که مدتی در بغداد ناظر مدرسه نظامیه بود و بعد از آن بریاست شافعیه در اصفهان منصوب گردید و در سنه ۵۹۲ سنقر طویل شهنه اصفهان بسبب عداوتی که بین ایشان بود او را بکشت،

۷- صدر الدین عبد اللطیف بن محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی المتوفی سنه ۵۸۰ از اعظم رؤساء اصفهان و از فضلاء و ادباء معروف او را بعربی و پارسی اشعار خوب است، ظهیر الدین فاریابی را در حق او هجوی است که در تذکره دولتشاه مذکور است (لباب ۱: ۴۶۵-۴۶۶، ثر ۱۱: ۲۱۰، ۴۶۶، دولتشاه ص ۱۱۲-۱۱۴، هف f. 236b)

۱ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی الأصفهانی المعروف بالجوادی المتوفی سنه ۵۵۹ از مشاهیر اجواد عالم و ثالث حاتم طائی و معن بن زائد و ممدوح شعراء عرب و عجم است و خافانی را در مدح او قصیده ایست شعراء (خصل ۲: ۹۵-۹۷)،

باشد، - س ۱۰ چو مار (۹)، و فی الأصل چنار (۹)، -  
 س ۱۱-۱۲ این بیت صفت سوسن است نه سرو و شاید سقطی  
 در بین باشد،

ص ۲۶۵ س ۸، رجوع کنید بحاشیه بعد،

ص ۲۶۶ س ۲۴ خاندان خجندیان، خاندان خجندیان در اصفهان رؤساء  
 شافعیه بودند و غالباً ما بین ایشان و حنفیه نزاع دست میداد  
 و بقتل و غارت میرسید و هر دفعه یکی از محلات اصفهان خراب  
 و زیر و زبر میشد، علاوه بر ریاست دینی غالب اوقات ریاست  
 بلدی نیز در تصرف ایشان بود و ایشانرا با ملوک سلجوقیه وقایعی  
 است که در کتب تاریخ ثبت است، این طایفه اصلاً از شهر  
 خُجَند از بلاد ما وراء النهر میباشند و نسب ایشان بهلم بن ابی  
 صفره از امراء معروف امویّه می پیوندد (ثر. ۱۰: ۲۵۲) و اسامی  
 چند تن ازین خاندان از کتب متفرقه التقاط شد:

۱- الأمام ابو بکر محمد بن ثابت الخجندیّ اوّلین کسی که  
 ازین طایفه مشهور شد است وی در مرو اقامت داشت و نظام  
 الملك بمجلس وعظ او میرفت سخن وی اورا خوش آمد اورا  
 باصفهان آورد و تدریس مدرسه که در اصفهان بنا نموده بود باو  
 تفویض نمود و ابو بکر مذکوررا در اصفهان جاه و مکتبی عظیم  
 دست داد و نظام الملك همواره بزیارت او رفتی (ثر. ۱۰: ۲۵۲)،

۲- ابو المظفر [بن محمد بن ثابت] الخجندیّ که در سنه ۴۹۶  
 در ری در حین وعظ بر دست مردی علوی کشته شد (ثر، ایضاً،  
 تاریخ گزیده (Add. 22,693. f. 235a)،

۳- عبد اللطیف بن [محمد بن ثابت] الخجندیّ که صاحب  
 ریاستی عظیم بود در اصفهان و در سنه ۵۲۲ بدست اسماعیلیه  
 کشته شد (ثر. ۱۰: ۴۶۴)،

هایون و فرخنده بر اهل گیتی  
 مبارک رخ شاه فرخ نهاد است  
 شه نیروزی و در عهد ملکیت  
 نخسته هنوز اول بامداد است  
 ازین حرب کاندر قهستان نمودی  
 جهانی پر از عدل و انصاف و داد است  
 چنان کز تو شاد است حرب محمد  
 روان محمد ازین حرب شاد است  
 بمان در جهان تا جهانرا طراوت  
 ز آب و ز نار و ز خاک و ز باد است  
 نماند فراموش بر یاد خسرو  
 نیاز فراهی اگر هیچ یاد است

و نباید صاحب ترجمه را به ابو نصر بدر الدین محمود (یا مسعود)  
 ابن ابی بکر بن الحسین بن جعفر الفراهی (حج ۶: ۲۴۶) صاحب  
 نصاب الصبیان که معاصر بکدیگر<sup>۱</sup> و از اهل یک شهر بوده اند  
 اشتباه نمود چنانکه جها (f. 79b) نموده و ابن قطعه را بصاحب  
 نصاب نسبت داده چه از ملاحظه لقب و اسم و نسب هر دو  
 جای اشتباه نمی ماند، - س ۱۴ اگرچه از فرهست اما الخ، ربط  
 بین شرط و جزا معلوم نشد،

ص ۲۶۳ س ۱۴ ملک بلور، ظاهراً از ملوک الطوائف ما وراء النهر  
 است در تحت سلطنت فرا خطا،

ص ۲۶۴ س ۹ سه صفت، شاید آزادگی و راستی و همیشه سبزی مراد

۱ این بیت را مصنف در ص ۴۹ ذکر کرده و در آنجا بجای حرب سهواً «حرب»  
 نوشته شد،<sup>۲</sup> زیرا که ابو نصر فراهی صاحب نصاب در سنه ۶۱۷ جامع  
 صابر شیبانی را بنظم در آورده است (حج ۲: ۵۵۹) و صاحب ترجمه نیز بعد از  
 سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،

ص ۲۴۹ س ۵ آن فلك زهد، متکلم درین موقع خود شیخ زکی است و  
تعبیر از خود باین لفظ غریب است،

ص ۲۵۰ س ۱۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، و در بآ «وین  
طرفه که صاحبیست آن برد هم» (?)، - س ۱۶ چو اسکندر آن را  
معین و وزیر، علاء الملک جامعی از وزراء سلطان محمد  
خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی بوده است (ص ۱۱۱-۱۱۲)، -  
س ۱۷-۱۸ معنی این دو بیت معلوم نشد،

ص ۲۵۴ س ۲ ازین تجید معلوم میشود که یکی از علامات فضل  
آن بوده است که کلام شخص چندان معقد باشد که عطار در  
ادراک آن عاجز آید!، - س ۱۱ بعد، رکبک تر ازین قصیده هم  
خود اوست معلوم است کسی که بر خود التزام کند که در یک  
قصیده ۷۱ بیتی در هر مصراع کلمه «چشم و روی» را تکرار کند  
یعنی ۱۴۲ مرتبه این دو کلمه را بلا فاصله استعمال کند تا چه  
درجه سماجت و استبشاع بار خواهد آورد چنانکه می بینید،

ص ۲۵۴ س ۷ من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان، تصوّر این  
هیئت مشکل است!

ص ۲۵۶ س ۶ جمع حور بر حوران رکبک است چه حور خود جمع است،  
ص ۲۵۷ س ۷-۱۰ این دو بیت معنی مناسبی ندارد،

ص ۲۵۹ س ۲-۴ این رباعی باید لغز باشد بنام چیزی (?). - س ۱۳  
این شاعر در طب (Add. f. 6,189, f. 118a) با نام ملك الکلام امام  
شرف الدین احمد فراهی مذکور است و او را در تهنیت ملك  
غازی بین الدین بهرامشاه بن ناج الدین حرب از ملوک سیستان  
(۶۱۲-۶۱۸) بغزو ملاحظه قهستان قطعه ایست پس معلوم  
میشود که صاحب ترجمه بعد از سنه ۶۱۳ در حیات بوده است،  
قطعه این است

الدین خبونی آن مقدار زر گرفتند که چون پشته ما بین او و سردار مغول حایل شد بعد از آن او را با پسرش تاج الدین یکششد (سیره جلال الدین منکبرنی ص ۴۸-۵۲)،

ص ۲۴۰ س ۲ عماد الدین زنگی (۹)

ص ۲۴۱ س ۸ اصل مثل يَدَاكَ اَوْ كُنَّا وَ فَوْكَ نَفَخَ است و کلمه حَبْتِي از خود شاعر است برای استقامت وزن،

ص ۲۴۲ بِيْرَخ، لغتی است در بِيْرَق و از کتب لغت فوت شده است، - س ۲۲ خرقة کردن کنایه از دریدن جامه است مانند قبا کردن،

ص ۲۴۳ س ۱۵ در جواب شعر اَلْحَ رجوع کنید به ص ۲۴۹

ص ۲۴۵ س ۴ ایهام است ما بین سپیدی یعنی سپید چشمی کنایه از بی شری و سپیدی یعنی سپیدی موی کنایه از پیری و همچنین ایهام است ما بین بَرِنَائِي یعنی جوانی و بَرِنَائِي یعنی بر نیائی، - س ۱۴ بسعر لالائی، لالا گیاهی است کم قیمت که در طب بکار برند و فی الأصل «چو شعر لالائی» و آن بهتر است یعنی مانند شعری که زنان برای سرگرمی و خوابانیدن اطفال میخوانند و معلوم است که آن چگونه شعری است، س ۱۷ اردلانی، معلوم نیست منسوب بچيست اردلان کت یکی از شهرهای شاش است در ماوراء نهر سیحون از اقلیم فرغانه (اصطخری ص ۲۳۹، ۲۴۵)، ابن حوقل ص ۲۸۵، ۴۰۴) ولی این فصل در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۱۷ جاندار یعنی سلاحدار است، - س ۱۷-۱۸ یکی از این دو قافیه و ظاهراً قافیه اول باید غلط باشد چه تکرار قافیه باین نزدیکی جایز نیست، - س ۲۳ صفة الزَّهَاد و قدوة العباد شیخ الاسلام زکی الدین بن احمد اللوهوری (۱: ۴۴، ۹۲، ۱۰۲، درین موضع اخیر سهواً بجای زکی «رکن» نوشته شده)،



بغداد معروف و الله اعلم بحقیقة الحال، وفات اورا باختلاف در سنه ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۱۴ و ۶۱۶ نوشته اند و الاخیر اضعف الأقوال (رجوع کنید بتاریخ گریک ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نجات الأئس جای ص ۴۸۷-۴۹۲، هف f. 401a-b سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین Or. 3563, f. 49b)،

ص ۲۴۲ س ۲ این قصید در مدح امام فخر رازی نیست بلکه در مدح امام شهاب الدین خیوقی از مشاهیر علماء خوارزم است چنانکه از خود قصیده معلوم میشود (برای ترجمه حال او رجوع کنید بآخر همین صفحه)،

ص ۲۴۴ س ۴ مراد کلمه «شهاب» است چه لقب ممدوح شهاب الدین است و چون شهاب قاتل شیاطین است دشمنان وی را تشبیه بشیاطین نموده،

ص ۲۴۵ س ۱۹ الزّای، بآ، و فی الأصل الدّائی، و احتمال قوی میرود که زابه لغتی باشد در زاوه که از رساتیق نیشابور است و این فصل نیز در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۲۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، بآ ندارد هر عبارت یا شعری که قدری غموض داشته فوراً می انداخته و جان خود را خلاص میکرده است،

ص ۲۴۹ س ۸ شهاب الدین ابو سعد بن عمر الخیوقی از اعظم فقهائ شافعیّه و تدریس پنج مدرسه در خوارزم بدو موقوف بود و اورا در نزد سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه تقریبی عظیم بود و در جلال امور سلطان با وی مشورت نمودی و ملوک اطراف بر در او صف کشیدندی در اوایل خروج مغول وی از خوارزم مهاجرت نموده با اموال و نفایس و کتب خود بنسا از بلاد خراسان آمد و در سنه ۶۱۸ که عساکر مغول نسا را فتح نمودند ابتدا از شهاب

بفصاح برهان الدین بر موجب فتاوی ائمه منگلی بك را بامام فخر الدین عبد العزيز كوفي داد تا بفصاح پسر اورا بكشت «جه» (ff. 92a-93a بتصرف يسير)، - س ۹-۱۰ «سلطان قطب الدین ابيك را در اول حال كه از تركستان بياوردند بشهر نسا بور افتاد قاضی القضاة فخر الدین عبد العزيز كوفي كه از اولاد امام اعظم ابو حنيفه كوفي رضه بود و حاكم مالك نيشابور و مضافات آن اورا بخريد و تربيت كرد» الخ (طب ص ۱۲۸ بتصرف يسير)،

ص ۲۲۹ س ۴، صحیح اسقاط «بيجي بن» است كما في بآ و هف و هو امام الأئمة يحيى الدین محمد بن يحيى النيسابوري از اجله فقها و كبار علماء اسلام، در فتنه غز بواسطه اينكه فتوى بر وجوب محاربه ايشان داده بود وقتى كه غزان بر نيشابور استيلا يافتند دهان اورا با خاك بياگدند تا هلاك گرديد (سنه ۵۰۰) و شعراء عرب و عجم را در باره او مراثى على است و مراثى خاقانى مشهور است (تاريخ السلجوقيه لابي بكر الراوندى المسى براحة الصدور تلخيص و ترجمه پرفسر برون J.R.A.S., 1902, p. 854، ثر ۱۱: ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۲، خل ۲: ۵۹۰ كه قتل اورا در سنه ۵۴۸ م نويسد و ظاهراً سهواست، جامع f. 249b، تاريخ گزيده ص ۲۶۸، مجالس المؤمنين قاضى نور الله ششترى f. 324b، Add. 23,541، هف f 223b)،

ص ۲۲۰ س ۹ شيخ مجد الدین بغدادی از مشاهير عرفاء و از اجله اصحاب شيخ نجم الدين كبرى و ترجمه حال او در غالب تذكره‌هاى اوليا مسطور است و هموست كه شيخ عطار در مقدمه تذكره الأولياء ميگويد يكروز پيش امام مجد الدین خوارزمی در آمدم اورا ديدم كه ميگرست الخ حمد الله مستوفى در تاريخ گزيده گويد كه او برادر بهاء الدین بغدادی كاتب سلطان تكش خوارزمشاه (ص ۱۴۹-۱۴۲) ميباشد و هر دو از بغدادك خوارزم اند نه از

از میان برود یا رفته باشد، مَف (۱: ۲۴۱-۲۴۲) و هَف  
 (II. 224b-227a) منتخباتی از دیوان او میدهند و از آن بالصرّاحه  
 معلوم میشود که از مدّاحان ملوک خانیّه سمرقند قلع طمغاجان ابراهیم  
 بن الحسین و پسرش نصره الدّین قلع ارسلان خان عثمان مقتول  
 در سنّه ۶۰۹ بوده است و هَف نیز تصریح باین امر میکند، مَف  
 ارسلان خان را بارسلان بن طغرل سلجوقی اشتباه کرده،  
 ص ۲۲۰ س ۱۱ برهان اسلام، رجوع کنید به ص ۲۴۵ عدد ۱۲،  
 ص ۲۲۲ س ۶ (۹) - س ۱۲-۱۴ (۹)

ص ۲۲۴ س ۴ گِرد نامه، بکسر اوّل دعائی است که بر اطراف کاغذ  
 پاره نویسند و نام غلام و کنیزکی که گریخته باشد در میان آن  
 مرقوم دارند و در خاک دفن کنند البتّه آن گریخته بجائی نتواند  
 رفت، یعنی نقش سکه هر دینار تعویذی است برای گرد آوردن  
 اهل هنر یعنی ممدوح بافسون دینار و درهم ایشان را از هر فجی  
 عمیق بدور خود گرد میآورد، - س ۱۵ بیه گوئی در وزن زیاد  
 است پس باید آنرا مختلسا تلتّظ نمود و در تقطیع کلیّه ساقط  
 ساخت، - س ۲۲ نکد، بسکون کاف استعمال غربی است،

ص ۲۲۸ س ۷ «امام برهان الدّین ابو سعید [محمد بن] الأمام فخر الدّین  
 عبد العزیز الکوئی در خدمت سلطان نکش خوارزمشاه بود و او  
 از علماء کبار و از فحول ائمه روزگار بود و نزدیک سلاطین  
 وقت عظیم موقّر و قضاء و شیخ الأسلامی [نیشابور] بدو متوّض  
 بود و بعد از مصاحه سلطان نکش با منگلی بك (رجوع کنید به ص  
 ۲۲۹-۲۳۰) و مراجعت نکش از حصار شادباخ امام برهان الدّین  
 مذکور بشادباخ آمد منگلی بك او را بگرفت و بکشت (سنه ۵۸۳)  
 سلطان نکش در ۴ محرم سنه ۵۸۳ باز بظاهر شادباخ نزول کرد  
 و محاربت سخت آغاز نهاد و در ۷ ربیع الأوّل در شهر رفت و

ص ۲۱۲ س ۲ نار دَقُّ، دَقُّ نوعی از پارچهٔ قیمتی است، - س ۶  
سندباد را اَلْحَ، سهواست ظاهراً، رجوع کنید به ص ۲۱۸-۲۱۹،  
۱۸ فخر الدین، بر فرض صحت نسخه مصنف سهو واضح کرده است که  
این قصیده را در مدح فخر الدین وزیر میدانند چه تخلص آن صریح  
است بمدح حمید الدین جوهری مستوفی که ترجمه اش در ج ۲ ص  
۲۰۸-۲۰۹ مذکور است و منشأ سهو گویا لفظ «فخر زمانه» است  
درین قصیده،

ص ۲۱۵ س ۱۱ بعد، این قصیده و قصیدهٔ بعد را هَفَّ (f. 161 a-b) بنام  
شمس الدین دقایقی مقدم الذکر می نویسد،

ص ۲۱۶ س ۱۲ طلایه، بمعنی مقدمهٔ الحیش محرفِ طلایع جمع طلبعه است  
و تحریف غربی است،

ص ۲۱۷ س ۵ سپید کار، ظاهراً بمعنی بی حیا و بی شرم و شوخ چشم  
است چنانکه باین معنی چشم سپید و سپید چشم نیز گویند،  
شاهدی دیگر:

ترا ز دهر سیه کاسه کار برناید \* تو با سپیدی این روزگار برنایی  
(ص ۲۴۵: ۲)

ص ۲۱۸ س ۱۰ الزَّرْخَالِی (؟) - س ۲۲ بلوائی غلط است (از شاعر نه  
از ناسخ) زیرا که بلوی مقصور است و مدِّ مقصور مقصور بر سماع  
است و قیاسی نیست،

ص ۲۱۹ س ۱۰ مولائی، هان غلط، - س ۱۴ مکم پنبه، پنبه کردن  
بمعنی گریزانیدن و پراکنده ساختن است، - س ۲۲ اشعار رضی  
الدین نیشابوری در نهایت عذوبت و سلاست است و او را باید  
در طبقهٔ اول از قصیده سرایان شمرد، م ف (۱: ۲۲۱) گوید  
دیوانش قریب به ۴۰۰۰ بیت بنظر رسید افسوس که در هیچ یک  
از فهارس کتابخانهای معروف اروپا یافت نشد خوف آن است که

دیگر بهمین وزن و قافیه در مدح همین سلطان در ج ۲ ص ۴۴۱ -  
۴۴۴ مندرج است،

ص ۲۰۴ س ۱۶ ابیک السُّلْطانی، ابیک را از آنجهت سلطانی گویند که از  
غلامان خاصه سلطان معز الدین (شهاب الدین) غوری بوده است  
و لهذا اورا ابیک معزی نیز گویند،

ص ۲۰۵ س ۲۰ نظام الملک، صدر الدین محمد بن محمد وزیر سمرقند  
که در ج ۲ ص ۴۰۷ ذکرى ازو شده است و شمس طبسی را در  
مدح او قصاید است و چون ورود مصنف بسمرقند در سنه ۵۹۷  
در سلطنت قلیچ طمغاجان ابراهیم بوده است (ص ۴۴) واضح است  
که نظام الملک وزیر قلیچ طمغاجان بوده است (در فهرست ج ۲  
بنظام الملک طوسی اشتباه شده است)،

ص ۲۰۶ س ۲ شمس الدین طبسی، رجوع کنید به ج ۲ ص ۴۰۷ - ۲۱۱،  
- س ۴ شمس الدین عیید (؟)، شمس الدین خاله، رجوع کنید  
به ج ۲ ص ۴۸۲ - ۴۸۴، - س ۱۱ گر، جرب، - س ۱۴ سبلیت  
کردن، شاید بمعنی رنجانیدن و جفا کردن باشد در کتب لغت  
یافت نمیشود،

ص ۲۱۰ س ۱۱ دَق، گدائی و در یوزه (برهان)،

ص ۲۱۱ س ۱ تهذیب ازهری، تهذیب اللُّغَة از مشاهیر کتب لغت  
للأمام ابی منصور محمد بن احمد بن طلحة الأزهری اللُّغَوِیُّ الهروئی  
المتوفی سنة ۲۷۰ (خَل ۱: ۶۴۵، حَخ ۲: ۴۷۹)، - س ۷ عبد  
العزیز، رجوع کنید به ص ۲۴۴ عدد ۴، - س ۸ از انجا الخ،  
علت این سؤال آنست که ترتیب تهذیب ازهری بر حروف معجم  
نیست بلکه بر مخارج حروف است از حلقی ناشنوی و از ع شروع  
کرده به ی ختم می نماید (حَخ ۲: ۴۷۹، دیباچه قاموس لاین ص ۱۲)،  
- س ۱۷ فضلیات، رجوع کنید به ص ۴۴۴،

بتامها متعلق بفتنه غز است که در سنه ۵۴۸ شروع شد و قاضی حمید الدین اینجا از زبان کوشکی باز هجو امراء سنجری را می نماید و از مصراع اول فی الجمله استنباط میشود که حمیدی این قطعه را بعد از وفات کوشکی گفته است پس ممکن نیست اشاره بخروج خطا و انزهام سنجر از گور خان باشد که در سنه ۵۲۶ یعنی ۱۲ سال قبل از فتنه غز واقع شد و صحیح آنست که قطعه حمیدی نیز در باب فتنه غز است چه آن مدتی مدید طول کشید و خراسان در آن واقعه خراب شد و انگهی قطعه حمیدی خود صریح است در اشاره بفتنه غز اولاً تصریح باسم غز در آن شده است ثانیاً «ز پیش کافر کفران نعمت آورده» فقط صفت غز میتواند بود که ابتدا رعیت سلطان بودند بعد برو شوریدند نه خطا که هیچ وقت نعمت خوار سنجر نبودند تا کفران نعمت نمایند، - س ۱۲ حکیم کوشکی، از شعراء عهد سنجر بوده است و مخصوصاً معروف است بواسطه قطعات هجوی که در باره امراء سنجر و فرار ایشان از پیش لشکر غز گفته است، دو قطعه از آنها در همین کتاب مذکور است (ج ۲: ۱۷۴) و در یکی از آنها میگوید «مانند در بلخ من اسپر غزان»، دو قطعه دیگر در هف (f. 251a)، يك قطعه دیگر در م ف (۲: ۴۸۸)، - س ۱۶ سپاه سیاه پوش، معلوم میشود شعار غز لباس سیاه بوده است،

ص ۲۰۱ س ۶ آنچه، بر حسب ترکیب نحوی این کلمه چه باشد؟

ص ۲۰۲ س ۶ مفریان، از اینجا فی الجمله معلوم میشود که مفریان کسانی اند که در پیش منبر و اعظ نشسته گاه گاه خوانندگی نمایند و مجلس را گرم کنند چنانکه هنوز در ایران معمول است، و نیز مفری کسی را گویند که پیشاپیش جنازه خوانندگی کند (قاموس دزی)، - س ۹ سلطان سکندر، علاء الدین محمد خوارزمشاه، قصیده

ص ۱۹۹ س ۲ فضلیّات، چنانکه از مورد استعمال آن معلوم میشود بمعنی علوم ادبیّه است که اطلاع بر آنها برای فقیه موجب فضل است و جهل بدانها نیز مضرّ نیست در مقابل «شرعیّات» از قبیل فقه و اصول و حدیث که در نظر فقیه مقصود بالأصالة است، دو شاهد دیگر برای این کلمه درین کتاب یافت میشود، در ص ۲۱۱ گوید «و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیّات بود و بنضلیّات کس التفات نکردی» و در ص ۲۱۸ گوید «در فضلیّات از استفادات بمقام افادت رسید و در فقه و نظر گوی از اقران ر بوده»، - س ۶ مقامات، قدیمترین کتابی که نام مقامات حمیدی در آن برده شد است چهار مقاله نظامی عروضی است (ترجمه پرفسر برون ص ۲۵) که در حدود سنه ۵۵۰ یعنی تقریباً در همان سال تألیف مقامات تألیف شد است، بعد از آن در دیباچه مرزبان نامه للّسعّد الوراوینی که ما بین سنه ۶۰۷-۶۱۲ تألیف شد است<sup>۱</sup> نام مقامات حمیدی را با تمجید بسیار میبرد، بعد از آن همین کتاب یعنی لباب الألباب (سنه ۶۱۷)، بعد از آن ابن الأثیر (۱۱: ۲۰۷) در حوادث سنه ۵۵۹ بعد از ذکر وفات او گوید «وله مقامات بالفارسیّه علی نمط مقامات الحریری بالعربیّه»، و انوری را در مدح مقامات حمیدی آیات تأیّه مشهور است، - س ۷ ببعد، نام هیچ کدام ازین مصنفات جز مقامات در حیح برده نشده است، - س ۸-۹ قدح المعنی فی مدح المعنی (؟)، - س ۱۶-۱۷ رضی الدین آخ، معلوم نشد کیست، ص ۲۰۰ س ۱-۲ (؟) - س ۱۱ از خطائیان، ظاهراً مصنف و متابعت او سایر تذکره نویسان را درینجا سهوی بزرگ افتاده است زیرا که این مسأله مسلم است که اهاجی حکیم کوشککی در حق امراء سنجر

<sup>۱</sup> ربو، ذیل فهرست نسخ فارسیّه ب م ص ۲۲۹

آنرا مَفّ (۱: ۱۹۸) نقل میکند و انوری را در حقّ او مداح بسیار است و او نیز در حقّ انوری احسان و او را نگاهداری می نموده است و حکایت خطاء حکم انوری در نجوم و قصد اهالی بلخ در باره وی و نجات دادن قاضی حمید الدّین او را از آن ورطه مشهور است، از جمله مداح انوری در باب او این قطعه مشهور است

بمجد و ثنا چون کم رای نظمی \* نه دشوار گویم نه آسان فرستم  
و لیکن بعالی جناب حمیدی \* اگر وحی باشد هراسان فرستم  
ز فضل و هنر چیست کان نیست او را \* بگو تا مرا گر بود آن فرستم  
هی شرم دارم که پای ملخرا \* سوے بارگاه سلیمان فرستم  
هی ترسم از ریشخند ریاحین \* که خار مغیلان به بستان فرستم  
سخن هست فرزند جانم ولیکن \* خلف می نیاید مگر جان فرستم  
نه شعرست سحرست از آن می نیارم \* که نزدیک موسی عمران فرستم  
کسی را که نوباره وحی دارد \* بقایای وسواس شیطان فرستم  
و نیز گوید از جمله قصیده معروف:

مسند قاضی النّضاه شرق و غرب افراشته  
آنکه هست از مسندش عباسیان را برتری  
آنکه پیش کلک و نطقش آند و سحر آنکه حلال  
صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری  
آب و آتش را اگر در مجلسش حاضر کنند  
از میان هر دو بر دارد شکوهش داوری  
گو حمید الدّین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ  
مطلقا هرج آن حمید است از صفتها بشتری  
در زمان او هنر نشگفت اگر قیمت گرفت  
گوهرست آری هنر او پادشاه گوهری

۱ برای بقیه این ابیات و قطعه قاضی حمید الدّین در جواب آن رجوع کنید به هَفّ (f. 175a-b).



آن تمام است، - س ۸ مینو یعنی عالم علوی و بهشت و بمعنی فلک نیز نوشته اند و معنی اخیر اینجا مراد است، - ۱۴ طَرُقُو، باین هیئت در کتب لغت یافت نمیشود و املاء معروف این کلمه تَرَعُوسْت بمعنی نوعی از بافته ابریشم سرخ رنگ، و کَرَنَه بمعنی پیراهن و قباست و هردو اینجا مناسب است، - س ۱۸ خِیْرُو بکسر خاء گلی است که فرهنگها باختلاف خطی و همیشه بهار و خبازی نوشته اند و صحیح قول تحفه المؤمنین است که گل شب بوست و خیری معرب آن است، - س ۱۳ نارستان؟

ص ۱۹۶ س ۱۲ احمد، باید این شخص از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، - س ۱۵ سَرَاغْج گیسو پوش زنان است و آن کیسه ایست دراز که زنان گیسوی خود را در آن نهند، - س ۱۸-۱۹ مطلع این قصیده با قصیده فرید کافی (ص ۱۲۲) یکی است و مصنف در آنجا بدین توارد اشارتی نموده است،

ص ۱۹۷ س ۱۱۶؟ - س ۱۷-۱۸ قَبَع بر وزن عنب قیف است و آن لوله ایست مخروط شکل برای داخل کردن مایعات در ظروف تنگ دهانه،

ص ۱۹۸ س ۱۲ بو الکلام، کینه زاغ است بمناسبت کثرت بانگ و فریاد او، در کتب لغت یافت نشد، - س ۱۷ شمس دین، وی نیز باید از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، ملوک خطا رسم مخصوصی داشتند بعد از تسلط بر ما وراء النهر ملوک و امراء آنجا را منقرض نساخند بلکه ایشان را بر جای خویش باقی داشته فقط بگرفتن خراج و نصب شخه از خود در دربار ایشان قانع بودند، - س ۲۱-۲۲ از مشاهیر فضلا و کتاب است کینه او ابو بکر و وفات او در سنه ۵۵۹ و اقع شد (ثر ۱۱: ۲۰۷، ح ۶: ۵۷) و او را مثنوی است در سفر نامه مرو که قطعه از

و آن از بلوک معروف نیشابور است مشتمل بر قرای بسیار (یاقوت) و بآ گوید «دوغاباد قضبه ایست از اعمال زواره» و زواره از رسایق نیشابور است (یاقوت)،

ص ۱۹۴ س ۱۹ بخطا، یعنی قرا خطائیان ما وراء النهر، - س ۲۲ تینگو، مراد یا هان تاینگو طراز است (ص ۱۱۲، ۳۲۱) یا کسی دیگر از سرداران خطا که نامش یا لقبش تاینگو بوده است، و این اول قضیه ایست که از مردی مسلم بزبان پارسی در مدح امراء خطا دیده شده است و شمس طبری را قضیه ایست بر همین وزن و همین قافیه (ج ۲: ۲۰۹ - ۳۱۰)، و گویا در جواب همین قضیه است،

ص ۱۹۵ س ۴ صراحی که هیئت بکله عربی می نماید در کتب لغت عربی و فارسی یافت نشد جز در فرهنگ جانسن که آنرا فارسی دانسته در هر حال معنی آن معروف است که تنگ شراب خوری است ولی مناسبت این معنی با این بیت

بر خیز که برخاست پیاله بیکی پای

بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

چیست؟ در صورتیکه هر کدام از تنگ و پیاله را يك پای بیش نیست، برهان در لغت تلوك گوید «تلوك صراحی است که آنرا بصورت شیر و گاو و سایر حیوانات ساخته باشند و بدان شراب خورند و ظاهراً مراد در اینجا همین قسم صراحی است و مناسبت

نیشابور ذکر میکند ثانیاً در طبقات شعراء خود نیشابور دو نفر دیگر را میبرد با هم قاضی ابو بکر بُستی و علی بن العلاء البُستی ثالثاً شهادت بآ که در متن مذکور است، پس یا باید فرض نمود که نسخه دمیة القصر غلط است و باید بُست باشد بدین معنی یا آنکه بُست معرب بُست است (منتوی از یاقوت فوت شده است) و فرض دوم ارجح است چه در دو نسخه بَم از دمیة القصر که هر دو در کمال صحت است در جمیع مواضع بُست با سین مهمله مسطور است،

ص ۱۸۷ س ۱۱ مرگ، مقصود از مرگ (بر فرض صحت نسخه) کشتن و هلاک گردانیدن دشمن است و شمس الدین کاشانی درین قصیده در مضامین و قوافی نظر بقصیده عنصری داشته است که مطلعش این است «ای جهان را دیدن روی تو فال مشتری آخ»، چنانکه خود در آخر قصیده اشاره میکند و عنصری درین مورد یعنی در در تلمیح بسدّ یأجوج و مأجوج قصد خود را روشن تر ادا نموده آنجا که میگوید در مدح سلطان محمود:

گر سکندر بر گذار لشکر یأجوج بر  
کرد سدّ آهنین آن بود دستان آوری  
سدّ تو شمیر تست اندر مبارک دست تو

کو سکندر گو بیا تا سدّ مردان بنگری

ص ۱۸۸ س ۷-۸ تو موی نباید آخ، معنی این عبارت معلوم نشد، -  
س ۱۵ شعر، گویا بفتح شین مراد است، - س ۲۱ قطب الدنیا  
و الدین، یعنی ایک، طبّ ص ۱۲۸ یک رباعی دیگر ازو در مدح  
قطب الدین ایک نقل میکند،

ص ۱۸۹ س ۱۱ چون این قصیده در جواب قصیده شرف الدین حسام  
است (ص ۱۶۵) و ردیف آن «نشکند» میباشد عذر خواسته  
است که از «نشکند» ردیف نساختم تا قصیده شرف الدین حسام را  
که اولین قافیه اش «طرّه بهنجار» است بشکند،

ص ۱۹۰ س ۱۰ دوغباد قصبه ایست از محال نیشابور، در کتب جغرافی  
عرب یافت نشد ولی در دمیة القصر در طبقات شعراء نواحی  
نیشابور در ترجمه ابو محمد دوغبادی (Add. 9994, f. 142b) گوید  
دوغباد قریه ایست از ناحیه بُسْت و واضح است که مقصود  
بُست سجستان نیست<sup>۱</sup> بلکه بُسْت در اینجا لغتی است در بُسْت

<sup>۱</sup> اولاً بدلیل اینکه باخرزی ابو محمد دوغبادی را در ضمن طبقات شعراء نواحی

ص ۱۸۱ س ۸-۹ احتمال سقطی بین مصراعین میرود زیرا که مصراع  
ثانی اخت مصراع اول نیست، - س ۱۸ امام فقیه رکن الدین  
امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است و در فتح بخارا در  
سنه ۶۱۷<sup>۱</sup> او باپسرش بدست عساکر مغول کشته شدند (ثر ۱۲):  
۲۴۰، طب (Add. 26,189, f. 130b)، در جه بعد از حکایت دخول  
عساکر مغول در مسجد جامع بخارا و صعود چنگگیز خان بر منبر و  
خالی نمودن صندوقهای قرآن زیر پای اسبان و آخور ساختن آنها و  
قیام کبار علماء و ائمه و مشایخ بمحافظت ستوران و خدمت اصطبل  
میگوید «درین حالت امیر امام جلال الدین علی بن ابی الحسن الزندی  
که مقدم و مقتدای سادات ما وراء النهر بود روی بامام عالم رکن  
الدین امام زاده که از افاضل علماء عالم بود آورد و گفت مولانا  
این چه حالت است گفت خاموش باش باد بی نیازی خداوند  
است که میوزد سامان سخن گفتن نیست»، و مصنف در جوامع  
الحکایات (Add. 16,862, f. 172b) اورا از مشایخ خویش می شمرد،  
ص ۱۸۲ س ۲ درین واقعه هایله الخ، مقصود خروج مغول است و  
ازینجا صریحاً معلوم میشود که تالیف کتاب (یا لا اقل این موضع از  
کتاب) بعد از سنه ۶۱۷ که سنه فتح بخارا و شهادت امام رکن  
الدین است بوده یا در اواخر همان سال،  
ص ۱۸۳ س ۱۱ خرگوش لب، یعنی کسی که لب بالائین او خلقة شکافته  
باشد مانند لب خرگوش، از فرهنگها فوت شده است، - س ۲۲  
الکاشانی، کاشان ما وراء النهر،

۱ ثر ۱۲: ۲۴۹ فتح بخارا در ۴ ذی الحجه سنه ۶۱۶ و طب (Add. 26,189, f. 130b) در عید اضحی از سنه مذکوره می نویسند وجه (f. 8a) و جامع (f. 508a) در اوایل سنه ۶۱۷، و واضح است که در اثبات این وقایع قول عطا ملک جوینی و رشید الدین وزیر بر هر کس مقدم است،

میکند، - س ۱۴ مجد الائمه سرخکت، بقرینه اینکه عوفی میگوید صدر شهید حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت قریب یقین است که وی هموست که یاقوت در ذیل سرخکت میگوید «ومنها الإمام ابو بکر محمد بن عبد الله السرخکتی من مناظری البرهان بخارا و حضومه و توفی بسرقت فی ذی الحجه سنة ۵۱۸»، - س ۱۴-۱۵ صدر شهید حسام الدین، رجوع کنید به ص ۲۴۲ عدد ۲، - س ۲۲ صدر جهان عبد العزیز، رجوع کنید به ص ۲۴۲ عدد ۴،

ص ۱۸۰ س ۲ سرپلی، سرپل یا سرپل وزیران چنانکه از جهانگشا در حکایت خروج تارابی معلوم میشود قریه ایست از نواحی بخارا بکمر از سه فرسنگ یا از ارباض بخارا است - س ۴ قطب الدین سرخسی، رجوع کنید به ص ۲۱۰-۲۱۱، - س ۱۰ نسبت کدو، یعنی در سرعت نمو و انبساط، - س ۱۵ سیف الملة و الدین، ص ۲۴۵ عدد ۱۱، - س ۱۶ آن صدر، یعنی پدر او صدر جهان عبد العزیز، - س ۲۰ گران خوار، شکم پرست و بسیار خوار، - س ۲۲ پسر او، یعنی پسر محمد الدین محمد بن عدنان، رجوع کنید به ص ۴۴، - س ۲۴ سلطان ابراهیم یعنی قلیچ طمغاج خان ابراهیم بن الحسین (ص ۴۲، ۲۰۱)، - س ۲۴ درینجا معنی حقیقی حقه بازی مراد است و آن بازی است معروف که چند مهره را در زیر چند حقه سرنگون پنهان کنند و بنوبت گاه هم مهره را در زیر یک حقه جمع کنند و گاه هر کدام را زیر یک حقه بچابکی و خفت تمام چنانکه ناظر بر کیفیت عمل وقوف نیابد، و حقه ظرفی است کوچک شبیه به پیاله قهوه خوری، و این معنی از غالب فرهنگها فوت شده است و فقط متعرض معنی مجازی آن که طزاری و عیاری است شده اند،

اصلاً مشون مستعمل نیست و اتم اشعار عرب در آن مسدس است،  
ص ۱۷۲ س ۹ - ۱۰ در جلد دوم ص ۲۸۴ این رباعی بسعد الدین  
اسعد نجر سمرقندی نسبت داده شده است،

ص ۱۷۴ س ۱۱ حکیم شمسی اعرج، رجوع کنید بجلد دوم ص ۲۸۴ - ۲۸۵،  
ص ۱۷۶ س ۵ میبافی، در اصل می شافی، ظاهراً میبافی (بر فرض صحت  
نسخه) مضارع قیاسی است از یافتن چون می بافی از یافتن، می  
شافی نیز مضارع جعلی است از ... و مقصود از لعل آن جسم  
مخروطی است که ساخت و در صندوقه زرین زن پدر نهاد و  
گویا سرخ رنگ بوده است برای تمامی جامع نشیبه،

ص ۱۷۸ س ۱ مسعود دو لتیاری، از شعراء و موالی آل برهان است  
(ج ۲: ۲۸۷)، - س ۱۰ این ترجمه و ما بعد آنرا در ب آ ندارد  
زیرا که یکی جدّ عوفی است و دیگری خال او لهذا با قصد ب آ  
که تمام کتاب را میخواسته است بخود نسبت دهد منافات داشته و  
اینقدر هم قوه تصرف نداشته است که کلمه جدّ و خال را حذف  
کند و باقی را نقل نماید، - س ۱۲ بقیه ائمه، يقال فلان من  
بقیه القوم او بقیه القوم یعنی او بهترین ایشان است (قاموس لاین  
نقلاً عن ابی البقاء و البیضاوی)،

ص ۱۷۹ س ۹ سُرخک شهر کوچکی است نزدیک سمرقند (یاقوت) و ملک  
الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن عدنان در سلك خدمت  
سلطان قلع طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مغرط و از اطباء خاصه  
او بوده است و آنچه محقق است تا سنه ۵۹۷ هـ که عوفی بسمرقند  
رفته بود در حیات بوده است (ج ۱: ۴۴، ج ۲: ۲۷۸) و کتاب  
تاریخ ترکستان در تاریخ ملوک خانیّه تألیف اوست (ص ۲۰۱) و  
نیز از تألیفات او کتابی است در «خواصّ اشیاء» که قطعه ازان را  
مصنّف در جوامع الحکایات (Add. 16,862, f. 378a) نقل بمعنی

پسرش قلع ارسلان خان عثمان مقتول در سنه ۶۰۹ و او یکی از اساتید عوفی است<sup>۱</sup> (ص ۱۶۹-۱۷۴)،

۱۲- پسر او نظام الدین محمد بن عمر که عوفی در وقتی که از خراسان بیخارا میرفته است (در حدود سنه ۶۰۰) چند روزی در آموی در خدمت او بسر برده است،

این است علی العجالة آنچه از افراد این خاندان بدست آورده‌ایم، جهّا (f. 162b) گوید «خواجه عبد الملك شافعی قاضی القضاة مالك سلطان اولجايتو خدا بندگرا با صدر جهان بخاری حنفی که عازم حج بود در باب مذهب مباحثه دست داد و نتیج یکدیگر میکردند و همین باعث انتقال سلطان بمذهب امامیه شد الخ» از لقب این شخص یعنی صدر جهان و از نسبت مکان یعنی بخاری و مذهب یعنی حنفی قریب بیفین میشود که وی نیز از آل برهان بوده است و معلوم میشود که این خاندان تا زمان سلطنت اولجايتو (سنه ۷۰۴-۷۱۶) بر جای و بریاست حنفیه باقی بوده اند و بعد از آن از حال ایشان چیزی معلوم نیست،

ص ۱۷۰ س ۱۰-۱۴ غرضش این است که وقتی دسته تیغی از دندان ماهی بخدمت طمغاج خان هدیه فرستاد و عذر اینکه فقط دسته تیغ فرستاده نه دسته با تیغ باین نامه خواست، - س ۱۵ بحر عربست، مصنفرا درینجا سهوی واضح دست داده که رمل مثنین سالمرا از بحور عرب دانسته است و حال آنکه بحر رمل در عرب

۱ شاید هم باشد که ابن القاسم محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی المتوفی سنه ۶۰۷ کتاب خالصه الحقائق را در اخلاق و حکم در سنه ۵۹۷ بنام او تألیف کرده است (O. Loth)، فهرست نسخ عربی دیوان هند نمره ۶۲۳ و ۶۲۴، حج ۴: ۱۲۸ (در عهد یکی از پادشاهان سمرقند ابراهیم نام (سی) خلیل خلاق البزایا) و واضح است که قلع طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مراد است چه در همین سنه بعینها یعنی ۵۹۷ پادشاه سمرقند او بوده است بتصریح عوفی (ص ۴۴)،

۷- ۱۰- امام برهان الدین محمد معروف بصدر جهان ابن احمد بن عبد العزیز بن مازہ و برادرش افتخار جهان و دو پسرش ملک الأسلام و عزیز الأسلام، صدر جهان مذکور از جمله اعظم ملوک عصر بود و وی خود حکومت بخاری نمود و بخطائیان باج میگنارد، در سنه ۶۰۳ از راه حج بیغداد رفت در وقت ورود احترای شایان ازو نمودند ولی چون در عرض راه با حجاج خوش رفتاری نمود در وقت رجوع از حج مقدم اورا در بغداد چندان وقعی نگذاشتند و حجاج اورا صدر جهنم لقب دادند (ثر ۱۲: ۱۷۰-۱۷۱) و در سنه ۶۱۲ یا ۶۱۴ که سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بقصد عراق و محاربه با خلیفه الناصر لدین الله تصمیم عزم داده بود رعایت حزم را قبل از حرکت بعراق صدر جهان با برادر و دو پسرش را از بخارا بخوارزم انتقال داد از خوف اینکه مبدا در غیاب او اسباب فتنه و فساد شوند و ایشان همچنان در خوارزم بودند تا بوقت آنکه ترکان خاتون مادر خوارزمشاه از خوف لشکر مغول مصمم گردید که از خوارزم فرار نماید (سنه ۶۱۶) قبل از حرکت از خوارزم از برای فراغت خاطر و اطمینان بال صدر جهان و برادر و دو پسرش را با سایر ملوک اطراف که در دربار خوارزمشاه بودند تماماً بکشت (سیره جلال الدین منکبرنی لمحمد بن احمد النسوی ص ۲۲-۲۴، ۲۹)

۱۱- صدر جهان سیف الدین محمد بن عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که عوفی میگوید اکنون باقی است (ص ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۶) پس معلوم میشود که تا حدود سنه ۶۱۷ (که سال تألیف لباب الالباب است) در حیات بوده،

۱۲- برهان الأسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ معاصر فلج طغاج خان ابراهیم بن الحسین و



بن جعفر التّرخّی را در سنّه ۵۷۴ بنام او اختصار و اصلاح نمود  
(تاریخ بخارا، 1a-3a، Or. 2777، جوامع الحکایات، Add. 16,862،

f. 113a، لباب ج ۱: ۱۷۹، ۲۱۱، ج ۲: ۳۸۵)

۵- برادر او تاج الأسلام احمد بن عبد العزیز بن مازہ که  
گور خان بعد از کشتن برادرش صدر شهید حسام الدین عمرو را  
مستشار و ناظر بر البتگین حاکم بخارا فرمود تا هر کاری که البتگین  
کند باشارت و رای تاج الأسلام باشد (چهار مقاله ترجمه پرفسر  
برون ص ۴۹)

۶- امام برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن  
مازہ صاحب کتاب ذخیره الفتاوی مشهور به الذخیره البرهانیّه که  
جامع است فتاوی صدر شهید حسام الدین را با فتاوی خود او  
(حجّ ۲: ۴۲۸ که سهواً عبد العزیز بن عمر بن مازہ نوشته است)

سرفند او را بگرفت و خواست که برنجاند و گفت اگرچه بدین خیانت منسوب  
کشتن است اما چون دانشمند است و غریب او را سی چوب بزنند صدر جهان  
گفت اگر پادشاه هر چوبی را بهزار [دینار زر] سرخ بنزود خزانه را توفیری تمام  
باشد و دانشمند غریب را آبروی نرفته باشد پس سی هزار دینار بداد و آن دانشمند را  
از آن ورطه بیرون آورد و این واقعه در ماوراء النّهر مشهور است، و هم از وی  
آنکه روزی در راهی میرفت بازرگانی را یکی از شنگان مالی سته بود و آن بیچاره  
مظلوم از کس داد نمی یافت روزی قصّه بصدر جهان رفع کرد فرمود که ای شیخ  
چند درد سر دمی آن مرد گفت چون سر توئی درد کجا برم مولانا را این سخن  
بغایت خوش آمد بفرمود سرهنگان را تا برفزند و آن مال بتکلیف بستند و بوی  
رسانیدند و از بزرگی شنیدم که او را درین حادثه ده هزار دینار سرخ زیادت  
خرج شد ایزد تعالی نسیم روح رضوان بروضه مبارک او و خاندان او برساناد»

۱ اصل تاریخ بخارا را ترخّی در سنّه ۴۴۲ بنام نوح بن نصر سامانی بعربی تألیف  
نموده است و در سنّه ۵۲۲ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان  
پارسی ترجمه و اختصار نمود و در سنّه ۵۷۴ محمد بن زفر بن عمر ثانی آنرا بنام  
برهان الدین مذکور اختصار و اصلاح کرد و این اصلاح اخیر است که در بام  
موجود است،

شاه جهان<sup>۱</sup> بصدر جهان شاد و خرم است  
 جاوید باد شاه بشادئ و خرمی  
 سلطان علم و دینی و دنیا هم آن نست  
 چون نیکخواه دولت شاه معظمی  
 در مدح تو بصورت تضمین ادا کنم  
 بک بیت رودکی را در حق بلعی  
 «صدر جهان جهان همه تاریخ شب شدست  
 از بهر ما سپیده صادق همی دی»  
 از حشمت نوبی ریح و خندق و سلاح  
 سد سکندر است بخارا نر محکی  
 حق گئی گذاشتی که بخارای چون بهشت  
 ویران شدی بجمله مشتی جهنمی  
 شمس حسام برهان دانی که تو کئی  
 درد بخاریان را درمان و مرهی الخ  
 (تذکره تقی الدین کاشانی (Or. 2506, f. 367 a)،

۴- پسر دیگر او صدر الصدور صدر جهان برهان الدین  
 عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که از اعظم رؤساء  
 و از مشاهیر خاندان برهان است و عوفی درینجا و در جوامع  
 الحکایات همه جا ازو به «سلطان دستار داران جهان» تعبیر  
 میکند<sup>۲</sup> و اوست که محمد بن زفر بن عمر تاریخ بخارا لابی بکر محمد

<sup>۱</sup> یعنی جغری خان بن حسن تگین ظاهراً

<sup>۲</sup> دو حکایت که مضاف در جوامع الحکایات در باب او می نویسد درینجا نقل  
 میکنیم «صدر صدور جهان عبد العزیز بن عمر که سلطان دستار داران جهان بود  
 و در بخارا صاحب حکم و نافذ امر بود و بناء دولت خاندان برهان را بعلم و بذل  
 و ریاست و سیاست اساس او نهاد و حال او در بزرگی بدرجه بود که وقتی  
 دانشمندی از متعلمان غریب که بتعلم بمرقند آمد بود خیانتی بزرگ کرد سلطان

استری نیکو و مَهْری زر فرستاد» (المعجم لشمس قیس (Or. 2814, f. 166a)،  
 - س ۲۴ آل برهان، آل برهان که ایشان را بنی مازَه نیز گویند از  
 خانوادهای جلیل الشان و شریف بودند در بخارا و ریاست شعبه  
 حنیفه که مذهب عامه ماوراء النهر است ابا عن جدّ بعدهم ایشان  
 موکول بوده است و در اواخر دولت قراخانیان در ما ورا  
 النهر ایشان از جمله ملوک بخارا محسوب می شدند و بقرا خطا باج  
 میگذاردند، چون ذکر این خاندان در تاریخ بسیار می آید ما  
 چند تن از ایشان را که از مواضع مختلفه جمع کرده‌ام در اینجا ابراد  
 می نمایم:

۱- امام برهان الدین عبد العزیز بن مازَه بخاری حنفی که  
 ظاهراً اولین کسی است که ازین خاندان شهرت نموده و آل  
 برهان همه باو منسوب اند،

۲- پسر او الامام الشهید حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن  
 مازَه که از مشاهیر فهاء ما ورا النهر بود و در سنه ۵۲۶ در  
 جنگ قَطْوَان که در حوالی سمرقند ما بین سلطان سنجر و گور  
 خان خطائی روی داد و هزیمت فاحش بر سنجر افتاد امام حسام  
 الدین مذکور بدست گور خان کشته شد (تاریخ السلجوقیه لعاد  
 الدین الکتاب ص ۲۷۸، ثر ۱۱: ۵۷، چهار مقاله ترجمه پرفسر  
 برون ص ۴۸، و سایر مورّخین در تاریخ سنجر)،

۳- پسر او امام [شمس الدین صدر جهان] محمد بن عمر بن  
 عبد العزیز بن مازَه که رئیس بخارا بود و در سنه ۵۵۹ غارت  
 ترکان قرلوق را بر بخارا بطائف الحیل بتعویق افکند تا جغری خان  
 بن حسن نگیں که از جانب خطا ولی سمرقند و بخارا بود برسید  
 و شرّ ایشان را دفع نمود (ثر ۱۱: ۲۰۵) و سوزنی شاعر معروف را  
 در حق او مدایح بسیار است از جمله در اشارت بهین واقع گوید:

ص ۱۵۰ س ۲۲ تیر سه پر، گویا گیاهی است که سه برگ دارد مانند تیغ چون گندنا و زنبق، م ف (۱: ۶۳۵) بجای این مصراع دارد  
شمشیر گندنا چه محلّ دارد و چه قدر  
ولی این از تصرفات خود اوست نه اصل متن،

ص ۱۵۱ س ۸ نامزد شد، نام او در جهاننگشا مکرر مذکور است باین القاب «منشی ملک فخر الملک نظام الدین ابو المعالی فرید کاتب جامی» و تا سنه ۶۱۷ در حیات بوده است (جهّ ۳۹ a, ۱۱۸ a ff. 39 a, 118 a) (غیرها)،

ص ۱۵۲ س ۲ دستگرد، دستگرد نام چندین قریه است در مرو و طوس و سرخس و بلخ، معلوم نیست مقصود اینجا کدام است، - س ۴ حبه انگور کاشتی؟ - س ۱۹ سلیم، یعنی مار گریه، - س ۲۰ - ۲۱ در هر خانه آخ، در خانه اول کلمه «دست و پای» را التزام نموده است و در خانه دوم «شب و روز» و در خانه سوم «جان و دل» و در خانه چهارم «آفتاب و سایه» را،

ص ۱۵۲ س ۹ مسعود بن محمد، ظاهراً مقصود مسعود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی است (سنه ۵۲۹-۵۴۷)

ص ۱۵۹ س ۹ آلب غازی، ملک ناصر الدین آلب غازی خواهر زاده سلطانان غیاث الدین و شهاب الدین غوری، از اعظم امراء غوریه بود و در غالب حروب با سلطان غیاث الدین حاضر بوده است و در اواخر از جانب سلطان شهاب الدین والی هرات گردید و در سنه ۶۰۰ در وقتی که سلطان محمد خوارزمشاه بمحاصره هرات اشتغال داشت فجأةً وفات نمود (ثر ۱۲: ۱۲۱، جهّ ۱۵۵ a-b, f. 155 a-b, طَب (Add. 26,189, ff. 150 a, 163 b)

ص ۱۶۹ س ۴ مهر زر، درست معنی آن معلوم نشد، گویا کیسه محتوی است محتوی بر زر ودینار، «بعد از چند روز تشریفی خوب و

بالآخره فرار بر صلح شد سلطان نکش باز گشت و حاجب کبیر شهاب الدّین مسعود و بهاء الدّین کاتب بغدادی (صاحب ترجمه) را برای اتمام امر صلح بنزدیک منگلی بیک فرستاد منگلی بیک ایشان را مقبّد نموده بنزد سلطان‌شاه برادر نکش بمر و فرستاد و ایشان همچنان محبوس بودند تا در سنه ۵۸۵ که ما بین نکش و سلطان‌شاه صلحی افتاد سلطان‌شاه ایشان را بنزدیک نکش فرستاد (ثر ۱۱: ۲۴۹)، چه *f. 109a*، *f. 109a*، جها ۱۰۹a)، - س ۲ و آن نامه مشهور است، این نامه با اسم «الرسالة المحبسیة» در کتابخانه لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۷۲)،

ص ۱۴۴ س ۲۱ انتقال کرد، چون محاربه سلطان محمد خوارزمشاه با ناینگو طراز و فتح ما وراء النهر در سنه ۶۰۷ بوده است (رجوع به ص ۲۲۱-۲۲۲) پس وفات صاحب ترجمه نیز در همان سال است، ص ۱۴۷ س ۹۶، - س ۲۲ ابو العباس ایوردی، مقصود محمد بن احمد بن محمد الأموی الأیوردی المتوفی سنة ۵۰۷ شاعر مشهور عرب است ولی کتبه او ابو المظفر است نه ابو العباس و ابو العباس کتبه چهار نفر از آباء اوست (ثر ۱۰: ۸۴، ۱۹۲-۱۹۳، خل ۲: ۱۶-۱۸ که سنه وفات او را ۵۵۷ نوشته است و آن غلط طبع است)،

ص ۱۴۸ س ۱۷ این همان علاء الملک است که جتئی بیای نخشی در حق او مدایح دارد (ج ۲: ۲۹۴-۲۹۵)،

ص ۱۴۹ س ۹ در نیشابور بود، اقامت مصنف در بلاد خراسان در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (ج ۲: ۲۴۵) و قبل از آن در ما وراء النهر بوده است (ج ۱: ۴۴) و بعد از آن در هندوستان و سند در خدمت ناصر الدین قباچه و شمس الدین التمش (ج ۱: ۱۱۵، ۲۸۹)

تا بآخر خدمت کرده است و این خارج از عادت است، -  
 س ۹-۱۰ التوسل الی الترسل، ذو نسخه ازین کتاب در کتابخانه  
 لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۶۹-۱۷۲)، -  
 س ۱۶ شمس الدوله و الدین الخ مقصود نظام الملک شمس الدین  
 مسعود بن علی هروی وزیر سلطان نکش خوارزمشاه است که در  
 سنه ۵۹۶ ملاحظه اورا در خوارزم کارد زده بکشند (ثر ۱۲: ۱۰۴)،  
 چه ff. 34b, 101b آثار الوزراء لسيف الدین العقیلی Or. 4107, f. 121a  
 دستور الوزراء لخواند میر Or. 234, f. 114a که لقب اورا سعد  
 الدین می نویسد)،

ص ۱۴۰ س ۷ علاء دولت و دین، مقصود علاء الدین نکش خوارزمشاه  
 است،

ص ۱۴۱ س ۶ برسید، س ۱۸ برسد، ازین دو موضع بخوبی معلوم  
 میشود که فعل «رسیدن» بمعنی تمام شدن و بآخر رسیدن نیز  
 استعمال شده است، مقصود از بیت اول آن است که درین فصل  
 تابستان که شبها باندازه کوتاه است که تا نام آنرا ببری تمام میشود  
 الخ و از بیت دوم آنکه دغای بخت و جفای سپهر هم تمام خواهد  
 شد و برین حال نخواهد ماند ترا خوش باد الخ، و این معنی  
 برای «رسیدن» از فرهنگها فوت شده است،

ص ۱۴۲ س ۱-۲ منگی بیک که ابن الاثیر اورا منگی نگین می نویسد از  
 غلامان مؤید آی ابه و انا بک سخر شاه بن طغانشاه بن مؤید آی  
 ابه بود، بعد از فوت طغانشاه و جلوس سخر شاه در سنه ۵۸۱  
 منگی بیک برو استیلا یافت و دست تعدی بر اموال و دماء مردم  
 بگشود لهذا سلطان نکش خوارزمشاه در سنه ۵۸۲ از خوارزم به  
 نیشابور آمد مدت دو ماه سخر شاه و منگی بیک را محاصره نمود

۱ چه در بعضی مواضع لقب اورا صدر الدین می نویسد از جمله f. 99a،

الدین حرب از ملوک سیستان (ص ۴۹، ۲۰۴)،

ص ۱۴۴ س ۲ و ص ۱۴۶ س ۱۷ دریغی، ازین دو بیت بخوبی معلوم میشود که «دریغی» یا «دریغ» بمعنی اسب یا اسب لاغر و ضعیف میباشد و این معنی برای دریغ از فرهنگها فوت شده است، ص ۱۴۸ س ۱۴ قوتت ده، کذا فی الأصل و ب آ، و این استعمال غریبی است یعنی استعمال «ده» بمعنی «دهد» یا «دهاد» و در م ف (۱: ۲۲۰) اینطور دارد «دهدت قوتی خدای جهان» و واضح است که این از تصرفات خود اوست،

ص ۱۴۹ س ۶ بهاء الدین محمد بغدادی<sup>۱</sup> چنانکه از جهانگشا مستفاد میشود منشی علاء الدین نکش خوارزمشاه بوده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۸ در حیات بوده و در آنسال در جوین با بهاء الدین محمد بن علی جد پدر عطا ملک جوینی صاحب جهانگشا در حضور خوارزمشاه نکش مناظره نموده است (جه ۹۴ b، f. 37 a)، و بتابعیت او م ف (۱: ۱۷۲) وفات او را در سنه ۵۴۵ نوشته اند و این سهو بزرگی است چه خود جلوس نکش در سنه ۵۶۸ بوده است، نیز هف او را کاتب محمد خوارزمشاه دانسته بدون تعیین و ایته (Ethé) در فهرست نسخ فارسی دیوان هند (ستون ۲۸۴) محمد خوارزمشاه را محمد بن نوشتگین اولین خوارزمشاهیان فرض نموده است و این نیز سهوی است بزرگ چه سلطنت محمد بن نوشتگین ۴۹۱-۵۲۱ است و اگر بهاء الدین کاتب او بوده است و تا سنه ۵۸۸ هم که بنصریح چه در حیات بوده است پس بنا برین او قریب ۹۰ سال بوظیفه انشاء اشتغال داشته و تقریباً تمام سلسله خوارزمشاهیان را از اول

۱ در تاریخ گریه Add. 22,693, f. 230a میگوید که او برادر شیخ مجد الدین بغدادی عارف مشهور است و خواهد آمد،

ص ۱۲۱ ملک مؤید، یعنی آی ابه (سنه ۵۵۲-۵۶۹)،  
 ص ۱۲۲ کین، در نسخ قدیمه تا قرن هفتم همه جا کاین (که این) را «کین»  
 و کاندنر (که اندر) را «کندر» نوشته اند، - س ۲۱ [خواهد]  
 افتاد، کلمه خواهد زیاد است مقصود هان قصیده (یا قطعه) فوق  
 است که مطلعش این است

آمد بپام عاشق مهجور مستهام الخ،

- س ۲۴ آورده خواهد شد، رجوع کنید به ص ۱۹۶-۱۹۸،  
 ص ۱۲۵ س ۱۷ فخر الدین مبارکشاه از کبار رجال و از اجله صدور بود  
 و در دربار سلاطین غوریه مانند سلطان علاء الدین و پسرش سیف  
 الدین و سلطان اعظم غیاث الدین و شهاب الدین بغایت مقرب  
 بوده است و در فصاحت و شعر و سخا و اکرام وفود و قضاء  
 حاجات ناس ضرب المثل بوده، تاریخ سلاطین غور را بشیوه مثنوی  
 در بحر متقارب بنظم آورده است و قطعه از آن را معین الدین  
 اسفزاری در کتاب روضات الجنات فی اوصاف مدینه هراه  
 (Or. 4106, f. 133b) نقل میکند و معلوم نیست که اصل آن باقی  
 است یا از میان رفته است، وفات او در شوال سنه ۶۰۲ سه  
 ماه بعد از قتل سلطان شهاب الدین واقع شد (ثر ۱۲: ۱۰۱،  
 ۱۶۱ که نام پدر او را حسن مینویسد، طب ۲۸، ۲۹، ۸۱)

ص ۱۲۶ س ۴-۵ اصناف اضياف الخ، ابن الأثیر میگوید در منزل او  
 کتابخانه و شطرنج بود علما کتاب مطالعه میکردند و جهال شطرنج  
 می باختند، - س ۸ ملک سیف الدین، پسر سلطان علاء الدین  
 غوری (سنه ۵۵۶-۵۵۸)،

ص ۱۲۹ س ۲۲ و ص ۱۲۰ س ۱۱ مقیم، این کلمه درین دو موضع بمعنی  
 همیشه و دائماً استعمال شده است،

ص ۱۲۲ س ۵ شه ناصر الدین: امیر ناصر الدین عثمان بن ملک ناج



شک است در قطعه که بعد از غلبه بر بهرامشاه و سوختن غزنین  
انشا نمود و دو بیت از آن این است

بهرامشه بکینه من چون کمان کشید

کندم بکینه از کمر او کتانه را

پشتی خصم گرچه همه رای و رانه بود

کردم بگرز خرد سر رای و رانه را

(طَب ۵۹)

— س ۲۴ بیت دوّم رباعی این است (ب آ)

روزی صد ره چو آب گردد خورشید

از شرم کف دست تو در بخشیدن

ص ۱۱۲ س ۸ بحال جای؟، — ایضاً س ۸ ملوک جبال، یعنی ملوک غور

(رجوع به ص ۲۲۱)، — س ۱۰ سلطان سعید یعنی سلطان غیاث

الدّین غوری بقرینه ص ۱۲۱: ۲، ۱۲۶: ۵، و در طَب نیز غالباً از

سلطان غیاث الدّین غوری به سلطان سعید تعبیر میکند و از برادر

او سلطان شهاب الدّین غوری به سلطان شهید، — س ۱۳ یَسِیرُ،

صحیح فسّار است، و این بیت از قصیده معروف منبئی است که

مطلع آن این است

إِكْلٍ أَمْرِي مِنْ دَهْرِهِ مَا نَعُوذَا

وَ عَادَةً سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطَّعْنُ فِي الْعَدَى

— س ۲۲ گل اگر چه پیاده بود، گل پیاده هر گلی را گویند که

آنها درختی نباشد چون ترگس و لاله و نحو آن، — س ۲۴ سلطان

شهید، رجوع بحاشیه س ۱۰،

ص ۱۱۸ س ۱۱ دید گفت، که دید و گفت؟

ص ۱۲۰ س ۱۴—۱۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد، ب آ مصراع اوّل را

اینطور دارد «هجران تو کرد تیره از سر آم»،

و ازین تعبیر کسی که علامه دزی را شناسد چنین استنباط میکند که اولاً دزی درجه کیمیت شاعران بین شعراء عرب نبی شناخته است و ثانیاً چنان گمان میکرده است که کیمیت و فرزدق و جریر و امثالهم مانند ما از روی صحایف و کتب تلقی علوم و آداب می نموده اند لهذا بر کیمیت تصحیف شده قدح را قدح خوانده است، علاوه بر اینها تغلیط کیمیت مستلزم تغلیط ابو الفرج اصفهانی است در کتاب اغنی (۱۵: ۱۲۰) و تغلیط تمام سلسله روایات از کیمیت تا ابو الفرج و تغلیط ابن خلکان و غیرهم، باری بسیار جرأت و سرعت در حکم میجواید برای اینکه شعراء قرن اول اسلام را نخطئه نمایند،

ص ۱۱۶ س ۲ الناصِرین الامام و قَسِیْمَه، مقصود از ناصرین یکی امام الناصر لدین الله عباسی است که در آنوقت یعنی در سنه ۶۱۷ خلیفه بوده است (سنه ۵۷۵-۶۲۲) و چنانکه رسم بوده است سلاطین اطراف بنام خلیفه وقت خطبه میخوانده اند، و دیگر ناصر الدین قباچه است و چون وی از غلامان غوریه بود و سلاطین غور را ب لقب «قسم امیر المؤمنین» یاد میکرده اند لهذا از او به «قَسِیْمَه» تعبیر نموده است و سایر مالیک و غلامان غوریه را نیز که سالهای دراز در اطراف هندوستان ملکرانی نمودند به همین لقب میخوانده اند (برای علت نسبی ملوک غور باین لقب رجوع کنید به طب ص ۲۷-۲۸) و بالأخره این را نیز باید در نظر داشت که مقتضای اعراب جرّ الامام و قَسِیْمَه است تا بدل یا عطف بیان از الناصرین باشند و لکن بجهت مراعات سجع با «سَقِیْمَه» باید آندورا منصوب خواند بتقدیر آغنی، - س ۴ وَ الْهَرْدُ أَبْقَلُوا، این جمله هیچ مناسبتی با سیاق کلام ندارد، - س ۱۹ صد رانه، رانه ظاهراً همان «رانا» ست که بلغت هندی لقب شاهزادگان و راجگان است، و این کلمه در شعر علاء الدین غوری نیز استعمال

و کَمِيتَ شاعر معروف نیز این کلمه را در شعر خود استعمال کرده است وقتی که خالد بن عبد الله قَسْرِي حاکم عراق اورا محبوس نموده بود و کمیت باشاره مُعَاذِ بْنِ مَسْلَمَةَ هَرَاءِ از حبس گریخته بنزد مسلمة بن عبد الملك می‌رود و این دو بیت را میگوید (دو مرتبه لفظ قَدَح را استعمال کرده):

خَرَجْتُ خُرُوجَ الْفِدْحِ قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ  
إِلَيْكَ عَلَى تِلْكَ الْهَزَاهِرِ وَالْأَزْلِ  
عَلَى ثِيَابِ الْغَائِنَاتِ وَتَحْتَهَا  
عَزِيمَةٌ رَأَيْتُ أَشْبَهَتْ سَلَةَ النَّصْلِ

(خَل ۲: ۱۲۱) مقصود ازین تطویل آن است که هر (Hammer) در منتخباتی که از ترجمه ثمار القلوب ثعالی نموده است (Z.D.M.G.) 51-50 (t. VI, pp. 50-51) قَدَح را قَدَحِ بفتحین خوانده و اشعار سابق الذکر ابن مقبل را بسیار بعید از صواب ترجمه نموده است و بعد از و دُزِي (Dozy) نیز در «ذیل قوامیس عربی» و در *Lettre à M. Fleischer, p. 163* بدون رجوع باصل کتاب ثعالی و اصل اشعار ابن مقبل که در کمال وضوح در وصف تیر است نه جام استناداً بترجمه هر ابن کله را قَدَحِ بفتحین خوانده و مصحح کتاب نفع الطیب را که درین عبارت «لِيُحَوِّزَ قِصَبَاتِ السَّبْقِ وَ يَنْوِرَ بِقَدْحِ ابْنِ مُقْبِلِ» (ج ۲: ۱۰۹) قَدَحِ خوانده نخطئه میکند و ازین بالاتر قدم گذارده کمیت شاعر فحل عرب را نیز نسبت بغلط میدهد باین عبارت که *Un poète cité par Ibn Khallican est tombé dans la même erreur,*

می‌رود بواسطه مالیدن و زبر و روی کردن با دستها گویا پهن شده است، و آن تیر وقتی که به تیرهای دیگر مجبور از میان غَمَمِي یعنی داهیه پوشیک یعنی اجتماع سهام دیگر بیرون می‌آید در صورتی که چشمهائی که مردم دستهای خود را بالای آن نهاده‌اند تا نیک نماشا کنند باو می‌نگرند و از فوز او تعجب می‌نمایند، — برای تفسیر بیت ثانی رجوع کنید به لسان العرب در غمم و کفف،

- س ۱۲، ۱۶ سنه سبع عشرة و ستهايه، معلوم ميشود كه تأليف كتاب بعد از سنه ۶۱۷ يا در اواخر همان سال بوده است و حال آنكه از ص ۴۲ س ۱۹ كه از مادر سلطان محمد حوارزمشاه به «خداوند ملكه تركان دام ملكها» تعبيرى نمايد استنباط ميشود كه تأليف كتاب قبل از سنه ۶۱۶ بوده است (رجوع كنيد به ص ۲۰۱-۲۰۲) و ناچار اين تنافى را برين حمل بايد نمود كه تأليف كتاب در سنوات مختلفه واقع شده است، - س ۲۵ كَفِدَحِ ابْنِ مُقْبِلٍ، قِدَحِ بَكْسَرِ قَافِ وَ سَكُونِ دَالِ بِمَعْنَى تَبْرِ قَارِ اسْتِ (نوعى مخصوص از قار با اسهام كه در ميان عرب رسم بوده است و اينجا موقع تفصيل آن بيست) و نيم بن مُقْبِلِ شاعرى است جاهلي و وي منهك در قار بود و هميشه وصف قِدَحِ خویش را در اشعارى نمود باينكه دائماً در قار فائز است و از ساير افتداح گروهى برد (شرح مینی طبع فاهره ۱: ۲۲۱) لهذا قِدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ مَثَلِ شده است در حسن اثر و نجاح بطلوب، ثعالبي در كتاب ثمار القلوب فى المضاف و المنسوب (Add. 9558, f. 43b) گويد «قِدَحِ ابْنِ مقبل بضرب مثلاً فى حسن الأثر و بروى انّ عبد الملك بن مروان كتب الى الحجاج ما إن آرى لك مثلاً إلا قِدَحِ ابْنِ مقبل فلم يعرف معناه فاغتم لذلك حتى دخل اليه قتيبة بن مسلم و كان راوية للشعر حافظاً له عالماً به فسأله عنه فقال ابشر أيها الأمير قد مدحك اما سمعت قول ابن مقبل يصف قِدَحًا له

عَدَا وَهُوَ مَجْدُولٌ وَ رَاحَ كَأَنَّهُ  
مِنَ الْمَسِّ وَ التَّقْلِبِ بِالْكَفِّ أَفْطَحُ  
خُرُوجٍ مِنَ الْعَمَى إِذَا صَكَ صَكَّةً  
بَدَا وَ الْعَيُونُ الْمَسْتَكْفَةُ تَلْعُ ۱

۱ يعنى آن تبر قبل از شروع در بازى باريك و نازك است و وقتى كه در بازى

سنه ۶۰۷ با قرا خطائیان نمود در طراز و ایشان را شکست فاحش داد و دولت قرا خطائیان کتار را که هشتاد و اند سال بود بر ممالک اسلامیّه ما وراء النهر سلطنت می نمودند و جمیع ملوک مسلمین ما وراء النهر و سلاطین خوارزمشاهیّه باج گذار ایشان بودند اندکی بعد ازین جنگ باستعانت کوچک خان تار منقرض نمود (نثر ۱۲: ۱۷۱-۱۷۹، ۱، طَب ۴۲۹، جه ۱۱۸a-۱۱۴b، f. 135a، جها ۱۳۵a) ص ۱۱۴ س ۱ قطب الحقّ و الدّین، مقصود قطب الدّین ایبک است، مدّت حکمرانی او از فتح دهلی بدست وی ۵۸۸-۶۰۷، و مدّت سلطنتش با چتر و سکه بعد از فوت سلطان شهاب الدّین غوری ۶۰۲-۶۰۷، - س ۱۸ این شخص پسر علاء الملک صاحب ترجمه سابق است،

ص ۱۱۴ س ۱۰ شمس الدّین، یعنی التّمش، ایضاً س ۱۰ ظفر یافت، این واقعه در سنه ۶۱۲ بود، - س ۱۷ امیر دادی، یعنی ریاست و میر داد بمعنی رئیس یا رئیس قضاة است (فرهنگ جانسن)،

ص ۱۱۵ س ۴ قطب الدّین و الدّین، یعنی ایبک، - س ۵-۶ ملک ملوک الشّرق، بفرینه چند سطر بعد مراد ناصر الدّین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) است و اینکه میگوید بطریق ارث الحّ بجهت این است که دو دختر قطب الدّین ایبک متعاقب در حباله ناصر الدّین قباچه بودند (طَب ۱۴۱-۱۴۲) و معلوم نشد چرا از ناصر الدّین قباچه به «علاء» الحقّ و الدّین تعبیر میکند نه «ناصر»،

۱ نثر ۱۲: ۱۷۷ محاربه خوارزمشاهرا با تاینکو در سنه ۶۰۶ می نویسد و جه در سنه ۶۰۷ و شک نیست که در هر امری که متعلّق بدولت خوارزمشاهیّه باشد قول عطا ملک جوینی که آباء و اجداد او از ملازمان خوارزمشاهیّه بودند و خود وی و برادر و احفاد ایشان از وزراء و عمّال مغول بودند که جانشینان خوارزمشاهیّه اند مقدّم است بر قول ابن الأثیر که در بین التّهرین افادت داشته و هیچ رابطه با خوارزمشاهیان و با ایران نداشته،

است، - س ۲۱ پرده خود، ب آ پرده او، و این انساب است، ص ۱۱۰ س ۱۵-۱۶ شمس الدین ملک انجبال، مقصود شمس الدین محمد بن فخر الدین مسعود دوم از ملوک شنسبانیه بامیان است و وی برادر حسام الدین علی است که نظامی عروضی چهار مقاله را بنام او تألیف نموده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۶ در حیات بوده است زیرا در همین سال که سلطان شاه ابن ایل ارسلان خوارزمشاه با سلطانان غیاث الدین و معز الدین (= شهاب الدین) غوری جنگ کردند شمس الدین محمد مذکور لشکر بامیان و طخارستان را بخدمت دو سلطان غوری آورد (ثر ۱۲: ۴۸، طب ۵۲) و ملک انجبال لقبی است که عموماً بر ملوک غور اطلاق میکنند چه غور ولایتی کوهستانی است،

ص ۱۱۲ س ۲ سیستان، سهواست و صحیح سیستان است که لغتی است در سیستان و آن ولایتی است مشهور از سند متصل بهند اوّلا بدلیل رباعی بعد ثانیاً بدلیل اینکه در ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 13a) نقلاً عن العوفی در همین موضع سیستان نوشته، - س ۹ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه (رجوع به ص ۲۰۱)، ایضاً س ۹ طراز، شهری بوده در اقصی ثغور ترکستان آنسوی سیحون نزدیک اسمیجاب و سابقاً شهری با نام بوده است و آنرا یانگی نیز میخوانند اند ولی الحال بواسطه عبور جنود از یک خراب است و مردم طراز اکثر مسلمان بوده اند (باقوت وهف f. 454a)، ایضاً س ۹ تاینگو، از امراء بزرگ قرا خطائیان بود و در مصاف آتی الذکر سردار عساکر قرا خطا بود و بدست خوارزمشاه اسیر گردید و بعد از مراجعت خوارزمشاه بخوارزم بفرمود تا او را بکشند و در آب انداختند (جه f. 118a)، - س ۱۰ مقصود ازین مصاف جنگ عظیمی است که سلطان محمد خوارزمشاه در

قافیه در مدح همین مسعود بن ابراهیم که مطلعش این است :

تم امر رنج گرانبار مکن گو نکتم  
جگرم چون دلم افکار مکن گو نکتم

ص ۹۶ س ۲۱ قصیده بسطاً ؟

ص ۹۷ س ۱ بعد، تمام ابیات این قصیده یکی مصرّع و یکی مقفی است بطوریکه هشت رباعی مستقلّ از آن بیرون آید، و ظاهراً مراد از اینکه کس پیش از وی برین منوال نگفته است همین است و الاً قبل از او بر وزن رباعی قصاید و مقطّعات بسیار گفته اند از جمله ابو طاهر خاتونی و فرّخی (رجوع کنید به المعجم فی معایر اشعار العجم اشس قیس Or. 2814 f. 51a)،

ص ۹۸ س ۵ لعب، کذا فی الأصل و بآ(؟)

ص ۱۰۰ س ۲۴-۲۴ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۲ س ۱ این شخص قریب یقین است که پسر ابو الرشد رشید بن محتاج خاصّه سلطان ابراهیم غزنوی است که مسعود سعد سلمان را در مدح او قصاید غزّاء است، - س ۱۲ ابو الملوك، چگونگی اورا ابو الملوك میخواند و حال آنکه وی خاتم الملوك و آخرین خاندان غزنویّه است ؟

ص ۱۰۳ س ۲۲-۲۲ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۸ س ۴، ۱۴-۱۵ معلوم نشد این شمس الملك ناصر از چه دودمان و کدام سلسله است، - س ۱۷ واقعه، کدام واقعه ؟

ص ۱۰۹ س ۱۸ مصراع اوّل مغلوط است و صحیح این است «بمخور عود من باشد درمّنه» و درمّنه گیاهی است بی قدر (بآ و فرهنگ ناصری که همین بیت را با استشهاد آورده است)، - س ۲۰ این بیت را در فرهنگ رشیدی در لغت آدرّم به شرف شفروه نسبت داده است و آن سهواست و منشأ اشتباه اشترک لقب «شرف»

بعید است چه اگر ما بین ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی زمانی  
 طویل فاصله میبود هر آینه این احتمال معقول بود ولی هر دو  
 معاصر یکدیگر بوده اند و بسیار مستبعد است که دو نفر در زمان  
 واحد متصدی تهذیب و اصلاح يك کتاب واحد بعینه گردند، و  
 دلیل بر اینکه ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی معاصر بوده اند  
 آن است که ظهیری صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بوده است  
 (لباب ۱: ۹۱) و کتاب سندباد نامه را نیز بنصریح خود در دیباچه  
 بقلع طمغاج خان تقدیم کرده است و عوفی نیز معاصر قلع طمغاج  
 خان بوده (ایضا ۱: ۲۴) پس ظهیری سمرقندی و عوفی معاصر  
 بوده اند، و از طرف دیگر عوفی میگوید دقایق مروزی را دیده است  
 و در مجلس تذکیر او حاضر شد (۱: ۲۱۲) پس نتیجه این میشود  
 که ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی تحقیقاً یا تقریباً معاصر بوده  
 اند، بنابراین بنظر چنان می آید که عوفی در نسبت اصلاح سندباد  
 بدقایق مروزی سهو کرده است و دو اصلاح از سندباد نبوده  
 بلکه فقط همین نسخه ظهیری سمرقندی را که اکنون موجود است در  
 نظر داشته، و حاجی خلیفه نیز (گویا بهمین جهت یعنی بسبب  
 تناقض بین دو قول عوفی) مردد بوده است چه سندباد را گاه  
 بظهیری کاتب نسبت میدهد و گاه بدقایق مروزی، - س ۲۰  
 اعراض الریاسة، يك نسخه ازین کتاب باسم اعراض الریاسة فی  
 اغراض الریاسة در کتابخانه لیدن موجود است (فهرست کتابخانه  
 لیدن ۲: ۱۴، ح ۱: ۴۶۸)، - س ۲۴ الظفیر، این کلمه هیچ  
 معنی ندارد و صحیح الظهیر است (ح ۲: ۶۱۹)

ص ۹۲ س ۱۴ ب آ بجای این عنوان دارد «کمال الدین نصر الله  
 الفرقدی»

ص ۹۵ س ۱۸ ببعد، مسعود سعد سلمان قصیده دارد بر همین وزن و



— س ۱۴ ظهیر الدّین، گویا سهو است از ناسخ یا مصنّف چه لقب او بتصریح خودش بهاء الدّین است چنانکه بیاید، — س ۱۷ فلج طمغاج خان، ماقبل آخرین از ملوک خانیّه ما وراء النهر (ص ۴۱ و ۴۰۱)، — س ۱۸ سندباد، يك نسخه ازین کتاب در بَمّ موجود است Or. 255 (ربو، فهرست نسخ فارسی بَمّ ص ۷۴۸) و در دیباچه آن مؤلف اسم خود را بدین طریق مذکور داشته است «بهاء الدّین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظّهیری الکاتب السمرقندی» و کتاب را بقلج طمغاج خان مذکور تقدّم میکند و بعد از آن گوید چون عبارت این کتاب که خواجه عمید ابو الفوارس قناوزی بفرمان نوح بن منصور سامانی از پهلوی بفارسی ترجمه کرده است خالی از تزیین فصاحت بود و نزدیک بود که از صفحه ایام محو شود من آنرا بحلیه عبارت مزین ساختم الح، پس ازین مقدمه گوئیم مصنّف در ترجمه شمس الدّین محمد الدّقابنی المروزی ص ۲۱۲ اصلاح و انشاء سندباد را باو نسبت میدهد و درینجا بظهری سمرقندی و جمع بین این دو قول باین است که گوئیم عوفی در یکی ازین دو موضع سهو کرده یا آنکه دو نسخه از سندباد بوده یکی از ظهیری سمرقندی و دیگر از دقابی مروزی<sup>۱</sup> و احتمال دوم

۱ یعنی دو نسخه نثر و الا آنچه در نظر است دو مرتبه سندباد بنظم آورده شده است، يك مرتبه ازرقی شاعر معروف در اواسط قرن پنجم هجری آنرا بنظم آورده چنانکه در ضمن قصیده در مدح ابو الفوارس طغانشاه بن الب ارسلان سلجوقی میگوید (دیوان ازرقی Or. 3713, f. 25b)

شهریارا بنک اندر مدحت فرمان تو \* گر تواند کرد بناید ز معنی ساحری  
 هر که بیند شهریارا پندهای سندباد \* نیک داند کاندرو دشوار باشد شاعری  
 من معانیهای او را یاور دانش کنم \* گر کند بخت تو شاعرا خاطر مرا یوری  
 و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، و مرتبه دیگر در سه ۷۷۶ و ناظم آن معلوم نیست و این نسخه در دیوان هند موجود است (ایته، فهرست دیوان هند نمره ۱۲۴۶)،

چنانک دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید<sup>a</sup> و  
 وحوش را در صحرا و طیور را در هوا از کثرت ایشان جای نماند  
 و دار الملک جهاننداری بعد ازین بقسطنطنیه فرمائیم تا دانند<sup>b</sup>  
 و هیچ آفرینه را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم و جمله  
 روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأید یزدانی و فر  
 الهی بعد ازین ملت محمّدی و شعائر اسلام را مسجد و منبر در  
 قلب روم سازند و بعزت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجان و  
 سر آن پیشوا، رسل و مفر بشر<sup>c</sup> محمّد مصطفی صلّم و بروان  
 سلطان شهید ملکشاه که آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم  
 باوطن و بلاد خویش نرسانند و یک کودک باز گیرند هر چه  
 بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم و  
 ایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میافارقین<sup>d</sup>  
 هیچ جای مقام نسامیم الا بقسطنطنیه<sup>e</sup>،

ص ۷۸ س ۱۰-۱۱ عماد الدین کاتب در تاریخ سلجوقیه ص ۱۰۶ این  
 دو بیت را نسبت بابو طاهر خاتونی میدهد،

ص ۸۴ س ۲۱ مجاور، محض ضرورت شعر مجاور را با صنوبر و گوهر قافیه  
 آورده و باید آنرا بفتح واو خواند،

ص ۸۹ س ۸ این و آن درین مصراع اشاره بچیست؟

ص ۹۱ س ۲ بعد ازین بیت بیتی دیگر سقط شده و آن این است (م ف ۱: ۴۸۷):

اول علاج آنکه برّم دل از شراب

یک چیز دیگر آنکه برّم زبان خویش

(a) ECBA آیند. (b) EB تا دارند و برند. (c) A مخبر سید، B مخبر بشر،

C مخبر بشر، E مخبر و پیشوا بشر. (d) A ایّه و ما فارقین، B ایّه و در

مسافات، C و مارا عدد ما تافارقین. (e) جمله اخیزرا D و E ندارد.

مصر و مضافات بفرزندان اعزّ<sup>a</sup> و نواب کار دیکه که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ام و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون درین وقت نامه اسیران اسلامیان آن اقلیم بما رسید سراپرده<sup>b</sup> ما روی سوی مشرق داشت و از جیحون عبره فرموده بودیم که پادشاه ما وراء النهر و ترکستان که نایب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایاء آن ملک تا ماچین<sup>c</sup> مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائی بسازیم و آن پادشاهی و ملک بوی<sup>d</sup> تسلیم کنیم چون استغاثت نامه اسیران بخواندم حالی بفرمودیم تا دهلیز سراپرده<sup>e</sup> مارا بسوی روم زدند و عزم جزم کردم که بر آن سمت رانیم و هیچ جای مقام نکندیم الاّ بآمد و میافارقین<sup>f</sup> و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار جلّ و علا که اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله اسیران را به نیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده اند باز نرساند و عذر تهوّر و پریشانی نخواهد فرمان دهیم تا در مالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام<sup>g</sup> و دیار عرب هر کجا آفریده باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را بتیغ قهر بگذرانند و هر دبری و معبدی و کلیسائی که در کلّ بلاد است با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند و فرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و هند و ترک و عجم لشکرها گران بر آن سمت روان گردانند

آنجا، E و دار الملک و باب الحجاز، (a) فقط B و C. (b) DEB ازچین تا ماچین، C تاچین و ماچین. (c) A الاّ بآمد و مقارقین، B تا بدار الملک آمد و مارمین، C تا بدار الملک روم آمد و میان فارقین، D الاّ بآمد و میافارقین، E تا بدار الملک آمد و مافارقین. (d) ECBA می افزاید «وشامات».

آمده است و دست تعدی<sup>a</sup> برگشاده و جمعی اسلامیان را اسپر برده و بتیغ گذرانیده و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شد و در عواقب آن باز نا اندیشیده و در غایبه<sup>b</sup> آن نظر ناکرده هانا که برو پوشیده نماند است که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد<sup>c</sup> جمله عالم ازین حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین رضی الله عنهم آثار آن در دیار روم و انجازه مشاهده کردند و دست برد اهل اسلام دیدند و قهر و مخذولی خویش اگرچه بکرات لشکر ساخته اند و مقاومت نموده مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقلیم را بریدون<sup>d</sup> لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ و در عهد مبارک پدر ما که جهاننداری نوبت او بود و در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان وقت بودند رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونبها رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه شمشیر و سنا بها نیزه لشکر و بندگان مجلس ما باقی است، لله الحمد و المنة که امروز جهاننداری و پادشاهی زیادت از آن است و آن لشکرها بر قرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندی و نائی تفویض فرموده ایم و بحکم آنک از هفت اقلیم جهان معموره<sup>d</sup> اقلیم چهارم خراسان است دار الملک خود آنجا ساختم<sup>e</sup> و عراق و دیار عرب و شام و ولایت مغرب و مملکت

(a) تغلب. (b) A عالی، C غایبه، B ماقبل. (c) جمیع نسخ می افزایند «و».  
 (d) فقط B. (e) جمله آخر فقط در D است و باقی نسخ مضطرب است، A دار الملک شرق رباب الحار، B و دار الملک الحار، C و دار الملک بئرب و ارباب

بیچارگان<sup>a</sup> نپرداخته است فریاد از سلطان سنجر المستغاث<sup>b</sup> بالله از سلطان سنجر زینهار رینهار فریاد فریاد<sup>c</sup> اسلام را رونق نمانده است و کار عالم و عالمان بیکبار پریشان گشته است و از نوشتنوش شاه<sup>d</sup> دلهاء مردم<sup>e</sup> بجوش آمده است ما بیچارگان و بینویان این امام عالم را فرستادم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی<sup>f</sup> و در جبلت غیرتی و الغیره من الایمان بخدمت بارگاه اعلیٰ مقدس اعظم ضاعف الله جلاله تا حال ما بیچارگان بروی و رای سلطان وقت عرضه دارد اگر فریاد رسد فریاد رسندش<sup>g</sup> و اگر داد دهد داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش و بعظمت خداوند و کبریاء و جلال او که بهر موئی که در اعضاء تو<sup>h</sup> [ست] هزار هزار خواهی یافت از ما بیچارگان آنچه داد خواهی در مظالم اکبر<sup>i</sup> خدای عادل از میل و محابا بوم<sup>j</sup> لا ینفع مال و لا بنون الا من اتى الله ینقلب سلیم<sup>k</sup>، باقی رای عالی سلطانی برتر، چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند سلطان عزم ما وراء الزم<sup>l</sup> داشت و بر لب رود جیحون لشکرگاه کرده بود بفرمود تا نامه نویسند بنزدیک ملک روم بنهدیدی هرچه تمامتر و عزم کرد که بطرف روم حرکت فرماید معین اصم<sup>m</sup> که صاحب دیوان انشاء بود نامه نوشت بدین ترتیب،

نامه سلطان سنجر بملک روم از انشاء معین اصم

بسمع ما چنان رسانیدند که ملك المسیح<sup>n</sup> عظیم الروم ببلاد اسلام

(a) باین مویه، B این تعدیت، C باین لعبت، E با این تقریب.

(b) D المستعان. (c) جمیع نسخ می افزایند «اگر». (d) فقط در C. (e) فقط

در D. (f) C صرافتی. (g) فقط در D. (h) D المشایخ.

<sup>1</sup> یعنی در روز جزا. <sup>2</sup> در عبارت تقدیم و تأخیر و سوء تألیفی است.

ضعیف و قوی درویش و توانگر قصه شکایت باه سحری<sup>a</sup> آمیخته و بخون چشم رنگ داده بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی و فرستیم و از خوارکاری<sup>b</sup> آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین سنجر بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالمی<sup>c</sup> درگیرد بآن صفت<sup>d</sup> گیر می نالم و بدان بیدار لا تاخذهُ سِنَّةٌ وَ لَا نَوْمَ از خواب سلطان وقت گله میکنیم ناله از عرش در گذشت یا رب مظلومان در گوش فلک<sup>e</sup> گوشوار گشت و پرده آسمان از دود دها سیاه شد و صاحب قران در خراسان بر تخت پادشاهی تن آسان نشسته اگر رای سلطانی اعظمی عظم الله شأنه اقتضا کند [و] تأمل فرماید درین آیت قوله تعالی وَ الْفَجْرِ وَ لَيْلٍ عَشْرٍ وَ الشَّفَعِ وَ الْوَتْرِ الی قوله اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْهِرَادِ داند که حضرت الهی را بکسی<sup>f</sup> در نباید<sup>۱</sup> و عهد نامه ازل را نقض پیرامن نگردد و ملوک گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدد و عدت جهانگیری و آثار خوب<sup>۲</sup> ایشان درین آیت بیان فرموده است اخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت<sup>g</sup> همراه ایشان خواهد بود<sup>۳</sup> و کمال اقبالش را صفت لابد منه<sup>۴</sup> خواهد شد آخره التفات خاطر کجا شفقت کجا اسلام کجا التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ وَ الشَّفَقَةُ عَلٰی خَلْقِ اللَّهِ مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از باد<sup>۵</sup> باده ناب و ناله جنگ و رباب و غرور شیطان باحوال

(a) DA سرد، B سنجر. (b) A جوار کافی، B جوار کاه، E حوار کاه.

(c) جمیع نسخ «عالم». (d) EBA سخط. (e) DA ملک. (f) EB خوب التزام،

C خواب التزام. (g) A عرت عرت، B عزت، E غیرت عزت. (h) کذا؟!؟

(i) فقط در D. (j) BA باد.

۱ کلمه معمول «روی در بایستی» یعنی مجامله و ملاحظه و مهاده ازین فعل مشتق است. ۲ یعنی زوال.

سلجوق را واسطه سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است  
 چرا علم کفر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کفر سر بعیوق  
 نا پاکی رسانید و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد  
 و منابر مزین بود ملوٹ<sup>a</sup> خنازیر و معدن فضاخ شد مگر پادشاه  
 این خبر نشنوده است که کُلُّكُمْ رَاعٍ وَ کُلُّكُمْ مَسْؤُولٌ عَنِ رَعِيَّتِهِ  
 بخدای که عالم را آفریدگار است و همه را مرجع و مآب بدوست که  
 هر اولی را نهایتی خواهد بود و هر لذتی را شدتی رای عالی خداوندی  
 سلطانی اعلی الله شأنه بخاطر جهان آرای نگرش<sup>b</sup> کند که ملوک  
 سالف که نوبت ملک<sup>c</sup> باهتام<sup>d</sup> جانب او جز بگذشتن ایشان  
 نرسید<sup>a</sup> در نوبت جهاننداری چنین خواری نکردند و فرداء باز  
 پسین را اندیشه داشتند<sup>e</sup> يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ  
 وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ<sup>f</sup> در عهد  
 سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالک عمرها الله بالأقبال از  
 دست جور ظالمی ممتحنی یا ضعیفی يك شب ناخوش خسبد بجلال  
 باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان  
 مؤاخذت بود قوله تعالی وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا  
 تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ إِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَى  
 بِنَا حَاسِبِينَ ما بیچارگان و ستم رسیدگان اسپران روم از مخدرات  
 و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار<sup>g</sup> جانور<sup>h</sup> عالم و جاهل

(a) فقط در، D و در باقی نسخ «بلوٹ»، در هر حال مَلَوْتُ صحیح نیست و باید  
 مَلَوْتُ اسم مکان از باب تنعیل باشد. (b) A تکرش، B بکوش، D نکرس E  
 کوش. (c) B فلك. (d) C باتمام. (e) E نداشتند. (f) جميع نسخ جز  
 D می افزایند «را چگوید». (g) B صد هزار، EC زیادت از صد هزار،  
 (h) B خانون و باریک، C مرد و خانون ترك و تاجیک، E خانون و تاجیک.  
<sup>a</sup> یعنی نوبت ملک بتی جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کتایه است ازینکه  
 نوبت ملک از تو نیز بدیگران خواهد رسید.

فریاد نامه اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه وتعالى وقوله الحق لئن شكرتم لأزيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد از حضرت صمدیت عزت الآوه و تقدست اسماؤه خطاب برین جمله صادر شده است که شکر گزارید و شکر گراری بندگان متفاوت است بیچاره که حظ او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد<sup>a</sup> و شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او ثبات و نظام ربع مسکون و درهستی او اقامت جهان و جهانیان اگر شکر آن نعمت نگردد إن عذابی لشديد و چون نفویض زمام امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادام الله جلالها میسر شد در عهد جهاننداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهاننداری فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلّت قدرته و از کرم باری عز اسمه شرم داشتند خطه اسلام را از ضلالت کفر ناستردن<sup>b</sup> و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک<sup>c</sup> عالم باز ناخواستن و ایشان را مالیک نداشتن و درین عهد که پادشاه روزگار معزالدنیا و الدین ذو القرنین الثانی سنجر بن ملکشاه اعز الله انصاره و ضاعف اقتداره نظام افزای دین و دولت است و تاج جهاننداری و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار بخلاف آن است که پیش ازین بود، چون خداوند عالم پادشاه مشرق و مغرب که تا جهان است جهاندار باد عقد دولت

(a) فقط در D، و باقی نسخ غیر منہوم است. (b) BA باشند، E ناستند،

C مایسترون. (c) A ملک و ملوک، B ملک را ملوک، C ملک کران ملوک،

E ملوک.



درین موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم، برای تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع الحکایات و یک نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده است ازین قرار:

A = Or. 236, ff. 246b—248a — جوامع الحکایات نسخه بَم

B = Add. 16,862 ff. 175a—176b — جوامع الحکایات نسخه بَم

۳ — جوامع الحکایات نسخه دیوان هند،

D = N° LIX, f. 134

فهرست پرفسر برون

E = — جوامع الحکایات نسخه ملکی پرفسر برون

C = Or. 4107 ff. 111a—114b — آثار الوزراء نسخه بَم

و فقط متعرض اختلاف قرآت مهم که مغیّر معنی است شده ام،

حکایت، آورده اند که در ایام سلطنت سنجری رحمة الله علیه وقتی ملک روم بولایت اسلام ناخن آورد و بجد آمد و میافارقین<sup>a</sup> لشکر کشید و تمام آن ولایت را خراب کرد و قرب پینجاه هزار مسلمان از زن و مرد اسیر برد و مسلمانان بدست ایشان گرفتار شدند و لشکرها که بدان سرحد بودند استعداد<sup>b</sup> مقاومت ملک روم نداشتند در میان آن اسیران امای بود یگانه آن بیچارگان بتزدیک وی آمدند و از وی در آن معنی رائی<sup>c</sup> خواستند آن امام گفت صلاح در آن بود که فریاد نامه نویسیم بتزدیک سلطان سنجر باشد که کار ما از وی گشاده شود پس یکی را از علماء و دانشمندان نامزد کردند و استغاثت<sup>d</sup> نامه نوشتند بدین ترتیب که این جایگه ثبت افتاده است

(a) B دو ماوار، D آمد. (b) B مجال. (c) B مدد. (d) BA استغانت.

س ۱۶ خَطِیب، تصحیح قیاسی است و صحیح لِسَان است و این بیت از قصیده ایست از ابو محمد خازن در مدح صاحب بن عبّاد (تیمه الدهر ۴: ۲)، - س ۲۱ برای بقیه ابیات رجوع کنید بکتاب الأغانی (۸: ۱۵)، - س ۲۴ عطاء، نام خود شاعر است،  
 ص ۷۵ س ۱۲ نصیر الدین ابو القاسم محمود بن المظفر بن ابی توبه از مشاهیر وزراء سلطان سنجر و از فضلاء وزراء بود، در سنه ۵۲۱ متقلّد وزارت گردید و در سنه ۵۲۶ معزول شد و وی با پسرش شمس الدین علی در حبس وفات یافتند، سنه وفاتش معلوم نشد (تاریخ السلجوقیة لعاد الدین الکتائب ص ۲۶۸-۲۷۰، آثار الوزراء لسبف الدین العقبلی Or. 4107, ff. 116a-117b دستور الوزراء، لمخواندمیر Or. 234, ff. 100b-103a)، - س ۲۴ بَانِکَرُو قلعة حصینة علی شطّ حیحون (یاقوت ۱: ۴۵۲)

ص ۷۶ س ۱ دولت معزی، یعنی سنجری،

ص ۷۷ س ۱ الکرکوتی، کرکویه مدینه من نواحی سجستان (یاقوت ۴: ۲۶۲)،  
 - س ۸ و ۲۰ معین الملک، سهواست و صحیح معین الدین است کما فی الاصل و بآ در موضع دوم، و معین الدین اصمّ صاحب دیوان انشاء سلطان سنجر بود، رجوع کنید نیز به آثار الوزراء Or. 4107, ff. 110a-111a و دستور الوزراء Or. 234, ff. 97b و حیب السیر طبع بمبئی ص ۱۰۱ از جزو چهارم از جلد دوم، - س ۱۵ عین نفیر نامه اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معین الدین اصمّ مصنّف این کتاب نور الدین محمد عوفی در کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات در باب هجدهم از قسم اول ذکر میکند و همچنین سیف الدین العقبلی در کتاب آثار الوزراء در ترجمه تغار بک کاشغری از وزراء سنجر و آن بلا شکّ منقول از جوامع الحکایات است و بی مناسبت نیست که

بونصر فارسی ملّتا جان بتو سپرد  
 زیرا سزای مجلس عالی جز آن نداشت  
 جان داد در هوات که باقیّت باد جان  
 اندر خور نثار جز آن پالک جان نداشت  
 شصت و سه بود عمرش چون عمر مصطفی  
 افزون ازین مقامی اندر جهان نداشت

الی آخر الفصیحة (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان مستخرج از  
 روزنامه انجمن هابونی آسیائی سنه ۶-۱۹۰۵ ص ۴۹)، - س ۱۵  
 سلطان رضی ابراهیم، یعنی سلطان ظهیر الدّولة رضی الدّین ابو  
 المظفر ابراهیم بن مسعود بن محمود (سنه ۴۵۰-۴۹۲) و هر جا  
 که سلطان رضی مطلق گوید مقصود هموست، - س ۱۶ عمده، بآ  
 عمیدی و این بهتر است

ص ۷۲ س ۱۱ فرزند، این کلمه نباید صحیح باشد چه بنا بر قول عوفی خود  
 ابو نصر همان روز که وزیر گشت بمرض موت بیمار گردید نه  
 فرزندش، - س ۱۲ ترجمه عطاء بن یعقوب در دمیة القصر  
 باخرزی مذکور است (Add. 22,374 f 187a) و مسعود سعد سلمان را  
 در حق او مدایح و مراثی است، در خطاب با او گوید:

عطاء یعقوب ای روشن از نو عالم علم  
 تو آفتابی و ما ذره‌ها هی مانیم الخ

و در مرثیه او گوید:

از وفات عطاء بن یعقوب \* تازه‌تر شد وقاحت عالم الخ  
 و نیز گوید:

عطاء یعقوب انرا مرگ تو هراسیدم

شدی و پیش نبودم زمرگ هیچ هراس الخ

(رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان، ایضاً ص ۸۲-۸۳)، -

بزرگ سهوی کابین قاعده ندانستند  
 که تیغ زنگ بر آرد چو بی نیام شود  
 هزار سال بیاید که تا خردمندی  
 میان اهل کفایت نظام نام شود»

(جامع f 292b)

ص ۶۹ س ۱ ابجاز، صحیح «الحان» است و مقصود از ولی الحان خواننده و مغنی است، هف ازین عبارت چنین فهمیده است که نام معشوق او ماه بوده و الحان را ابجاز خوانند و ما نیز بتابعیت او بغلط تصحیح کردم ولی بلا شك ابجاز غلط است اولاً بجهت اینکه هر دو نسخه اصل و ب آ متفقاً «الحان» دارند، دیگر آنکه خل میگوید که باخرزی به نیشابور در مجلس انس کشته شد و بسیار بعید است که ولی ابجاز (یعنی گرجستان که همه نصاری اند) با بعد مسافت و مخالفت مذهب و نژاد با باخرزی طریق منادمت پیش گیرد و همیشه با هم در نیشابور در مجالس انس حاضر شوند این بسیار مضحک است، و آنکه نام «پیوند» خود شاهی است بر آنکه نمیتواند مراد ولی ابجاز باشد، - س ۸ ثمان، خل ۱: ۴۵۵ سابع دارد،

ص ۷۱ س ۶ عیاضی، عبد الرحیم سرخسی (م ف ۱: ۲۵۴)، - س ۱۲ این همان ابو نصر پاریسی است که مسعود سعد سلمان در حق او مدایح بسیار دارد و در چهار مقاله نیز نام او مذکور است (ترجمه پرفسر برون ص ۷۴ حاشیه ۱ که در آنجا بنصر الله بن عبد الحمید صاحب کليلة و دمنه اشتباه شده است) و از یکی از قصاید مسعود سعد معلوم میگردد که وفات ابو نصر فارسی در سلطنت ارسلان ابن مسعود بن ابراهیم یعنی بین سنه ۵۰۹-۵۱۱ بوده است، در خطاب بسطان ارسلان میگوید:

الدین سام بن شمس الدین محمد از ملوک بامیان (از حدود سنه ۵۹۰-۶۰۲)، و بقرینه اینکه صاحب ترجمه معاصر سلطان سنجر بوده است واضح است که مقصود در اینجا اول است

ص ۶۴ س ۱۹-۲۰ ابو العباس الفضل بن احمد الأسفرابنی المتوفی سنه ۴۰۴ از وزراء سبکتگین و سلطان محمود (شرح یمنی طبع قاهره ص ۱۵۶-۱۶۵، تاریخ گریک ص ۸۴، آثار الوزراء لسيف الدین العقيلي Or. 4107, ff. 72b-73b، دستور الوزراء لغياث الدین خواند امیر Or. 234, ff. 69b-70b)، - س ۲۲-۲۴ ترجمه حال و اشعار او در رتبه الدهر یافت نشد، - س ۲۴ یمنی، شرح یمنی طبع قاهره ص ۱۶۶-۱۷۲، (رجوع کنید نیز بتاریخ بیهقی که تقریباً صفحه از ذکر او خالی نیست، اثر ۲۸۴:۹، ۲۹۴، آثار الوزراء ff. 73b-89b، دستور الوزراء ff. 70b-71b) و وفات او در سلطنت مسعود در سنه ۴۲۴ واقع شد،

ص ۶۴ س ۱-۲ بواسطه کثرت تصحیف نسخ تصحیح این سه بیت ممکن نشد، بوداعنا در اصل و بآ شبیه است به بذراعنا، مصراع چهارم بدون شك اینطور است كما فی بآ \* أَحْسِنَ بِهِ مِنْ زِينَةِ وَ لِبَاسٍ \* باقی مانند نصبه در مصراع اول و متبجراً در مصراع پنجم که معلوم نشد تصحیف چیست،

ص ۶۵ س ۱۶ «و سیّد اجلّ (?) را در مرثیه نظام الملك و حال قاصدان او چهار بیت آمد:

عجب مدار که از کشتن نظام الملك  
سفيد روی مروّت سیاه فام شود  
عجب در آن که روا داشتند کشتن او  
بدان امید که شان شاه و ملك رام شود

حدود سنه ۵۴۰-۶۰۶) منقسم شد بودند بملوك صغار بسیار و هر ناحیه کوچکی در دست یکی از ایشان بود از جانب قرا خطا، بآ کمال الدین پیغو ملک، - س ۲۴ کاشان، مقصود کاشان ماوراء النهر است

ص ۵۴ س ۲ احمد، از ملوك الطوائف ما وراء النهر است و شاید احمد خان بن خضر خان (از حدود سنه ۴۷۲-۴۸۸) مراد باشد (ثر ۱۰: ۱۱۴، ۱۶۵/۶، جها 132a f)

ص ۵۵ س ۴ صبحان، صحیح طیبان است کما فی الأصل و بآ، و طیبان شاعری است از متقدمین و در السنه شعراء معروف است به ژاژ خای (م ف ۱: ۲۲۸/۹)، خود گوید (لغات اسدی ص ۱۱۱):

شعر ژاژ از دهان من شکر است \* شعر نیک از دهان تو پینو انوری گوید (دیوان انوری f. 63b, Or. 3713):

طبع حسان مصطفائی کو \* تا نهای غم زدای آرد  
ز آنکه مقبول مصطفی نشود \* آنچه طیبان ژاژ خای آرد

- س ۱۰ احتمال قوی می‌رود که مقصود قلی طغاج ابو المعالی الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف به حسن نگین از خانیه ما وراء النهر باشد که از سنه ۵۲۴-۵۲۶ از جانب سلطان سنجر حکمران سمرقند و آن نواحی بود (ثر ۱۱: ۵۵، جها 134a f)، - س ۱۶ پر سخن، بآ. تیره مغز

ص ۶۰ س ۱۵ نام صاحب ترجمه علی است و روزبه نام پدر اوست ظاهراً (ص ۶۱: ۱۸، ص ۱۵۵: ۱۴)

ص ۶۱ س ۷ و ص ۶۲ س ۷، در خاندان غوریه سه پادشاه بوده اند هر سه موسوم به بهاء الدین سام یکی بهاء الدین سام بن عز الدین حسین برادر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۴۴-۵۴۵)، دوم بهاء الدین سام بن غیاث الدین محمود (سنه ۶۰۷)، سوم بهاء

آن ولایت بوده است (ص ۱۴) و دختر او ملکه معزیه زوجه غیاث الدین محمود بن غیاث الدین غوری و مادر سلطانان بهاء الدین سام و شمس الدین محمد است، و سابق رسم بوده است که اسمِ والی ولایتی و ملکِ ناحیتی را با اسم آن موضع اضافه میکرده اند و در طب این نوع اضافه فراوان است مانند ملک ناصر الدین محمد مادی، ملکشاہ و خَش، شمس الدین محمد بامیان، ملک تاج الدین تمران، ملک تاج الدین سُکران و غیرهم، و در لباب نیز جز درین موضع که تمران شاه نوشته در باقی مواضع بطریق اضافه استعمال کرده است (ص ۴۶: ۱۰، ۴۷: ۲۲)

ص ۵۱ س ۷ کبود جامه نام حشبی است که در میانه استرآباد و خوارزم می نشسته اند و شهری داشتند موسوم بشهر نو (م ف ۱: ۵۷) و نصرة الدین پادشاه آن طایفه بوده است و بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه کشته شد<sup>۱</sup> (در حدود سنه ۶۰۰) لهذا برادر زاده اش رکن الدین کبود جامه در وقت خروج مغول بکین عم بدیشان پیوست و وقتی که علاء الدین محمد خوارزمشاه از مقابل لشکر مغول فرار میکرد و بالأخره در قریه در کنار بحر خزر پناه جسته بود رکن الدین مذکور با جماعتی از مغول ناگهان بر سر او بتاختند سلطان فوراً در کشتی نشسته فرار نمود ایشان کشتی او را تیر باران نمودند ولی بخود او نرسیدند (سیره جلال الدین منکبرنی للنسوی ص ۴۶)

ص ۵۲ س ۲۲ پیغو ملک، ظاهراً از ملوک الطوائف خانیّه ماوراء النهر است چه ایشان بعد از استیلاء قراخانیان در ماوراء النهر (از

۱ م ف ۱: ۵۷) او را به اتابک نصرة الدین بن محمد انز صاحب زوزن که از جانب تکش خوارزمشاه حکمران کرمان بوده است اشنیاه نموده، رجوع کنید بتاریخ سلاجقه کرمان ل محمد بن ابراهیم (ص ۱۷۰-۱۷۶)

کدورتی که از برادرش سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه داشت در سنه ۶۰۶ بفیروزکوه پای تخت غوریه رفت و در سنه ۶۰۷ در آنجا کشته شد (طَب ص ۹۰-۹۵، جَه ff. 119b-120a که سهواً نسع و ستمایه دارد بجای سبع، ثَر ۱۲: ۱۷۶ که سهواً در سنه ۶۰۵ می نویسد)

ص ۴۹ س ۱۸ در آن عهد، در کدام عهد؟ - س ۲۲ طَب (Add. 26,189 f 118a) این فتح و تهتیت باین قطعها بملك بین الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب برادر ناصر الدین عثمان نسبت میدهد، و این مخالفت غریب است زیرا که عوفی و منهای سراج هر دو معاصر این پادشاهان بوده اند و هر دو بسجستان رفته اند عوفی در عهد تاج الدین حرب و منهای سراج يك مرتبه در سنه ۶۱۲ در اول جلوس بهرامشاه و چند مرتبه دیگر بعد از آن، برای بقیه آیات این قطعه رجوع کنید به طَب (ایضاً)، - س ۲۲ فرهی، صحیح فراهی است اگرچه منسوب به قره است ولی در نسبت فراهی گویند، و هو الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی (ص ۲۵۹)، - س ۲۴ حزب، صحیح حرب است که نام ملك تاج الدین مذکور است

ص ۵۰ س ۲ ولی عهد او، یعنی ولی عهد ملك تاج الدین حرب زیرا که ابتدا ولی عهد او ناصر الدین عثمان بود و او هم در حیات پدر در گذشت پس از او پسر دیگرش بین الدین بهرامشاه را ولی عهد نمود (طَب f 117b Add. 26,189)، - س ۲-۴ که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست، مدت حکمرانی بهرامشاه ۶۱۲-۶۱۸ بوده است پس تألیف کتاب بین این دو سنه بوده، - س ۱۲ نمران ولایتی است از غور در شعاب کوه اشک که یکی از جبال خمسۀ غوراست (طَب ص ۴۹) و تاج الدین نمران از جانب سلاطین غوریه خصوصاً سلطان غیاث الدین غوری حکمران



سلطان محمد خوارزمشاه است، از دعاء به دام ملکهها معلوم میشود که ترکان خاتون هنوز در شوکت و جلال معروف خود باقی بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۶ است که سال فرار ترکان خاتون از خوارزم و ابتداء انتفاض دولت ایشان است و در سال بعد یعنی ۶۱۷ اسیر لشکر مغول گردید

ص ۴۴ س ۴ نصره الدین قلی ارسلان عثمان آخرین ملوک خانیّه ما وراء النهر است و جلوس او در حدود سنه ۶۰۰ است<sup>۱</sup> و در سنه ۶۰۹ سلطان محمد خوارزمشاه او را با اقارب او بکشت و خاندان خانیّه را در ما وراء النهر منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۸، چه ff. 137a-139a، جها f. 134b) و ازین است که عوفی ازو بشهید

تعبیری نماید و معلوم میشود که تألیف این موضع از کتاب بعد از سنه ۶۰۹ است

ص ۴۵ س ۲ که پیش از آنکه بگوئی، معنی این عبارت معلوم نشد

ص ۴۶ س ۴ محمد المؤید، غلط است و صحیح اسقاط محمد است چه اسم پدر طغانشاه با اتفاق مؤرخین آی ابه<sup>۲</sup> بوده است و لقبش مؤید و هیچکس نام او را محمد ننوشته است،

ص ۴۸ س ۱۸ گرگان، یعنی جرجان، تاج الدین علیشاه بن تکش بعلت

۱ علی التّحقیق مابین سنه ۵۹۷-۶۰۱، زیرا که در سنه ۵۹۷ عوفی در سمرقند او را دیده در حالی که ولی عهد بوده است و در سنه ۶۰۱ که سلطان شهاب الدین غوری با قرا خطائیان در اندخود جنگ کرد و بعد با ایشان صلح نمود واسطه صلح همین عثمان خاقان بوده است در حالی که پادشاه بود (طب Add. 26,189 f 162b)

۲ آی ابه لفظی است ترکی مرکب از آی بمعنی ماه و ابه؟ و هر يك ازین دو کلمه علیحدّه در اعلام ترکی دیگر یافت میشود مانند آبتگین (آی تگین) و آبدغدی (آی دغدی، آی نغدی) و قندلغ ابه و ارسلان ابه و بك ابه، رجوع کنید بفرست تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب و فرست ابن الاثیر و غیرها، و جها (f 108b)

سها این اسم را آینه خوانند و میگویند که چون آینه سلطان (سخر) پیش او میبود به مؤید آینه اشتهار یافت

از سامانیه و قبل از مغول قریب ۲۲۰ سال است از حدود سنه ۲۸۰ تا سنه ۶۰۹ که بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه منقرض شدند و هیچ تاریخ مستقلی برای این سلسله الحال موجود نیست و آنان که شذراتی ناقص و میهم در تاریخ ایشان نوشته اند مانند ابن الاثیر و ابن خلدون و قاضی احمد غفاری در جهان آرا و راورتی در ترجمه طب بانگلیسی و هورث در روزنامه انجمن هایونی آسیائی و غیره هیچکدام ذکری ازین قلع طمغاجان ابراهیم ننموده اند، وفات او در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (رجوع بص ۲۰۲ حاشیه ۱) سندبادنامه لمحمد بن علی الظهیری السمرقندی که يك نسخه از آن در بام موجود است (ربو، فهرست نسخ فارسیه ص ۷۴۸) بنام اوست و همچنین تاریخ ملوک خانیه لمجد الدین محمد بن عدنان سرخکتی (حج ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) که قطعه از آنرا مصنف در جوامع الحکایات (Add. 16,862 f 369b) نقل میکند و ظاهراً از میان رفته است<sup>۱</sup> بنام اوست، - س ۲۲ اعلی الله شأنه، ازین دعا معلوم میشود که سلطان محمد خوارزمشاه در حیات بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۷ است که سال وفات سلطان محمد خوارزمشاه است

ص ۴۲ س ۵ هندوخان، پسر ناصر الدین ملکشاه بن نکش و برادر زاده سلطان محمد خوارزمشاه است (جه ۹۳a، 99a ff، ۱۲: ۱۵ و غیره)، - س ۱۱ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه، بواسطه استیلاء او بر اغلب ممالک در القاب او اسکندر الثانی می نوشتند (جه ۱۱۶b f)، - س ۱۹ ملکه ترکان، مقصود ترکان خاتون مادر

۱ در حواشی چهار مقاله ثانیاً درین موضوع بحث خواهیم نمود و سهو فهرست کتابخانه لیدن را (حج ۲ ص ۹) که گمان کرده است خطای نامه همین کتاب است بیان خواهیم نمود،

ب آ این رباعی مسطور است:

اول پدرت نهاد کین را بنیاد \* تا خلق جهان جمله ببیداد افتاد  
هان تا ندی ز بهر يك نگانباد \* سر تا سر ملك آل محمود بیاد  
بعد معلوم شد که این رباعی نیز از علاء الدین است و آن را  
بخسرو شاه بن بهرامشاه فرستاده است در باب نگیانباد که شهری  
است از اعظم بلاد رنج و گرمسیر و سبب بر افتادن غزنویه  
بدست سلاطین غور آن شهر بوده است (طب ص ۱۱۵) پس اصل  
متن اینطور باید باشد [بگرفت و نکشت آخ و این رباعی را  
بتردیک خسرو شاه فرستاد در آنوقت که بر سر شهر نگیانباد  
میان ایشان منازعت بود اول پدرت نهاد آخ]، - س ۱۸ از  
اشعار علاء الدین آنچه دیده شده است یکی قصیده حماسه دیگری  
است که بعد از فتح غزنین گفته (طب ص ۵۹) و يك رباعی  
خطاب بسطان سنج (ایضاً) و دیگر این رباعی است که بعد از  
شیدن خبر قتل برادرش سوری بنزد فاضی القضاة غزنه فرستاد  
(جامع التواریخ Add. 7628 f 248b: ثر ۱۱: ۱۰۸)

اعضاء مالک جهان را بدغم \* جویند خصم خویش و لشکر شکم  
گر غزنین را ز بیخ و بن بر نکم \* پس من نه حسین بن حسین حسنم  
ص ۴۰ س ۱۵ رند، شاید لغتی در رند باشد، در اصل و ب آ زند  
است (؟) - س ۱۹ ملک مؤید، کدام ملک مؤید؟ اگر مقصود  
مؤید ای ابه است او در سنه ۵۶۹ بر دست نکش خوارزمشاه  
کشته شد و حال آنکه سلطنت طغرل ۵۷۱-۵۹۰ بوده است  
باید در عبارت غلطی باشد

ص ۴۲ س ۴ جلال الدین قلع طغاجان ابراهیم ما قبل آخرین از ملوک  
خانیه ما وراء النهر است که ایشانرا خاقانیه و ایلک خانیه و آل  
افراسیاب نیز گویند و مدت سلطنت ایشان در ماوراء النهر بعد

باخرزی در سنه ۴۶۵ او را در هرات دیده و ازو اشعار وی را روایت نموده است، و در تاریخ بیهقی طبع کلکته ص ۱۶۴/۵ اسم او برده شده است،

ص ۲۵ س ۴ جَمَدَتْ در دمیة الفصر اَنْجَبَتْ دارد، و جَمَدَتْ تصحیح قیاسی است که قبل از دیدن دمیة الفصر کرده‌ام،

ص ۲۶ س ۸ عماد الدین مؤید بن احمد الأسفرابنی از دیربان سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بوده است (ص ۱۴۷)

ص ۲۷ س ۲ یعنی بتصحیف، یعنی هم کل و هم شاعر

ص ۲۸ س ۱۴ و در آن وقت اَلْحَ، واقعه فقع غزنین و قتل عام و احراق آن بدست علاء الدین غوری در سنه ۵۴۵ بوده است که سال اول جلوس علاء الدین است چنانکه از طَب و جامع التواریخ (در سفیر) استنباط میشود و قتل برادرش سوری بدست بهرامشاه در سنه ۵۴۴ (ثر ۱۱ : ۱۰، جها ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴ عباسیانم، جد اعلای سلاطین غوریه عباس نام داشته و نسب علاء الدین تا عباس بدین ترتیب است علاء الدین الحسین بن الحسین بن الحسن بن محمد بن عباس (طَب ص ۵۲-۵۴ و جها f. 1166)، - س ۲۴- ص ۲۹ س ۸ این ابیات با اندک اختلافی در طَب ص ۵۷ مذکور است

ص ۲۹ س ۱ باریگر، صحیح باریگر است كما فی الأصل و طَب ص ۵۷، - س ۹ و در آن وقت اَلْحَ، این واقعه در سنه ۵۴۷ بوده بتصریح نظای عروضی که خود در ملازمت علاء الدین درین جنگ حاضر بوده در دو موضع از چهار مقاله (ترجمه پرفسر برون ص ۱۰۴ و ۱۲۰)، تاریخ گزیده ص ۲۶۴ در سنه ۵۴۴ می نویسد و آن خطاست، - س ۱۶-۱۷ ابن رباعی در اصل متن نبود و ما آنرا از طَب ص ۶۱ در اینجا نقل کردم و بجای رباعی متن در اصل نسخه و در

نامه) بتزدیک اغاجی خادم خاصه بردم و بدو دادم و جائی فرود آمدم نزدیک سرای پرده وقت سحرگاه فراشی آمد و مرا بخواند برفتم اغاجی مرا پیش برد امیر (سلطان مسعود) بر تخت روان بود «...» و در ص ۶۰۴ گوید «استادم (بو نصر مشکان) رفعتی نوشت (سلطان مسعود) سخت درشت و بوئاق اغاجی آمد و رقعہ بدو داد و ضمان کرد که وقتی سره جوید و برساند و پس باز آمد بدیوان و بر اغاجی پیغام را شناسد تا بضرورت برساند» و در ص ۶۰۸ گوید «رفعتی نبشتم بامیر (سلطان مسعود) چنانکه رسم است که نویسند در معنی استعنا از دبیری ۰۰۰۰ و این رقعہ باغاجی دادم و برسانید و باز آورد خط امیر بر سر آن نیشته» و در جامع التواریخ (f 240b) در تحت عنوان «المحجّاب» یعنی حجاب طغرل بیک سلجوقی یکی را اینطوری نویسد النذر الاغاجی (= الذی الاغاجی)، پاول هورن در مقدمه لغات اسدی ص ۱۷ ظاهراً سهو کرده است که این کلمه را فارسی و شقیق آغاز دانسته، ص ۲۳ س ۱-۴ ابو القاسم اسماعیل بن احمد الشجری این دو بیت را بدو بیت عربی ترجمه کرده است (یتیمه الدهر ۴: ۷۹)،

ص ۲۳ س ۱ ابو منصور، ظاهراً ابن منصور است بجهت اینکه معول آن است که کنیه را بر اسم شخص و اسماء آباء مقدم دارند نه آنکه بعد از همه آنها ذکر کنند و رسم عوفی نیز همین است و دیگر بقرینه م ف، - س ۵ ترجمه او را نتوانستم در یتیمه الدهر پیدا کنم، - س ۷ فسوی عایکنا، نصیح قیاسی است و صحیح سیرتی الیکنا است مطابق ب آ

ص ۲۴ س ۲۰ ترجمه ابو الفتح حاتی در دمیه القصر للباخرزی (Add. 22,374) (f 170b) مذکور است وی ابتدا از کتاب دیوان سلطان محمد بن محمود غزنوی و پس از آن صاحب برید بوده است بهراه و

بُطِرَ رُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَصْفَرٍ  
عَلَى أَحْمَرَ فِي أَحْضَرٍ تَحْتَ مَبِيضٍ  
كَأَذْيَالِ خَوْدِ أَقْبَلَتْ فِي غَلَائِلِ  
مُصَبَّغَةٍ وَ الْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضٍ

ص ۲۸ س ۷ خورم، املاء قدیم خرم است، -- س ۱۵ تاریکی، صحیح پارگی است (م ف ۱: ۲۸) یعنی پاره، -- س ۲۴ معلوم نیست این بیت از خود طاهر چغانی است یا بر سیل تمثیل آورده شده است علی ای حال عبارت ابر است و باید بعد از این بیت سقطی باشد،

ص ۲۹ س ۱۰ واضح است که يك بيت سقط شده است،  
ص ۳۰ س ۲۴ - ص ۳۱ س ۸ این چند سطر که متمم ترجمه شمس المعالی است مناسب آن است که در تحت همان عنوان باشد مانند ب آ و در اینجا بسیار بی مناسبت است،

ص ۳۱ س ۱ کمال البلاغة، للأمام ابی الحسن علی بن محمد الیزدادی که رسائل قابوس را در آن جمع کرده است و نام دیگر این کتاب قرائن شمس المعالی است (تاریخ ابن اسفندیار ۷۶۳۳ f. 81a Add.)،  
س ۵ اندجانی، صحیح المجرجانی است، برای ترجمه حال او و بقیه ابیات لامیه رجوع کنید به نیمه الدهر (۳: ۲۷۸-۲۷۷)، - س ۶ حسی الامور، صحیح حسی الامیر است (ایضا ۴: ۲۷۸)، - س ۷ این بیت مغلوپ است و صحیح این است

مَا رَأَيْنَا لَهُ مِثَالًا وَ هَذَا \* لَقَبٌ مِثْلُهُ فَقِيدُ الْمِثَالِ

(ایضا ۴: ۲۷۸)، - س ۱۸ الاغاجی، این کلمه که باختلاف اغاجی و آغاجی و آغچی و آنجی نوشته شده است ظاهراً کلمه ایست ترکی (آغا+چی) بمعنی حاجب و خادم خاصه سلاطین که واسطه ابلاغ مطالب و رسائل است از سلطان بسایر اعیان دولت و بالعکس، در تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۱۶۵ گوید «ملطفه» (یعنی

۲۴۴ در ری وفات یافت (بیتة ۴، ثر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۱۱ تاریخ ناصری، تاریخ ابو الفضل بیهقی که زیادت از سی مجلد بوده است باسما مختلفه می نامیده اند از جمله «تاریخ ناصری» می گفته اند نسبت بهوئس سلسله غزنویه امیر ناصر الدین سبکتگین چنانکه خود آن سلسله را آل ناصر میگویند بهمین علت، و ربو در فهرست نسخ فارسی بَم (ص ۱۵۹) گان کرده است که فقط قسمتی از آن که متعلق بتاریخ ناصر الدین سبکتگین بوده تاریخ ناصری می گفته اند و نه چنین است بلکه مجموع را تاریخ ناصری می خوانند، در تاریخ بیهقی لابی الحسن علی بن زید بن محمد الأوسی الانصاری که در سنه ۵۶۳ تألیف شده در ترجمه حال ابو الفضل بیهقی میگوید (Or. 3587 ff. 12b, 101b) «واذ تصانیف او تاریخ ناصری است از اول ایام سبکتگین تا اول ایام سلطان ابراهیم روز بروز را تاریخ ایشان بیان کرده است و آن هانا سی مجلد منصف<sup>۱</sup> زیادت باشد از آن مجلدی چند در کتابخانه سرخس دیدم و مجلدی چند در کتابخانه مدرسه خاتون مهد عراق رحما الله به نيسابور و مجلدی چند در دست هر کسی و تمام ندیدم» و این صریح است که تمام کتابرا تاریخ ناصری می نامیده اند، - س ۲۴ تا ص ۲۸ س ۲ این ابیات جز بیت اول بسیار مغلوط است از روی بیتة الدهر

۲۰: ۱ و خل ۱: ۶۱ تصحیح شد

يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعَقَارِ كَالْحَجْرِ  
فَبَيْنَ بَيْنٍ مُنْقَضٍ عَلَيْنَا وَ مُنْقَضٍ  
وَ قَدْ نَشَرَّتْ آيَدِي الْجَنُوبِ مَطَارِقًا  
عَلَى الْجَوِّ ذُكْنَا وَ الْجَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ

۱ نوعی از قطع کتابرا که نصف قطع بزرگ بوده است منصف می گفته اند شاید بقطع وزبری Octavo بوده است؟

— س ۱۶-۱۷ ضمایر بَعَث و لها و وحدها و صَنَت راجع است  
بُدُنیا و تَصْنُو مخاطب است نه مغایبه،

ص ۲۷ س ۲ محمد محتاج، بکسر دال محمد، باید دانست که مصنفین قدیم  
از قبیل بیہقی و نظایم عروضی و شیخ عطار و غیرہم نادراً لفظ «ابن» را  
استعمال میکردہ اند و در اکثر اوقات اسم پسر را باسم پدر یا جد  
اضافہ میکردہ اند چون محمود سبکتگین و صاحب عباد و ناصر  
خسرو و مسعود سعید سلمان و بوعلی سینا (کہ اضافہ بجدّ بودہ ولی  
بکثرت استعمال کسرہ اضافہ ساقط شدہ است) و درین مورد نیز  
اضافہ بجدّ است چہ وی محمد بن مظفر بن محتاج است چنانکہ  
بیاید و منجیک شاعر از مداحان ابن امیر ابو مظفر است (رجوع  
کنید مجلد ۲: ۱۴ کہ در آنجا سہواً بجای محمد بن مظفر محمد بن  
محمد بن مظفر نوشته شدہ است)، — س ۶ ابو بکر محمد بن مظفر  
بن محتاج اولین کسی است کہ از آل مظفر معروف شدہ است و  
آل مظفر ہمہ مردمان کریم و فاضل بودند و امارت چغانیان با  
ایشان بود، و ابو بکر مذکور در عہد نصر بن احمد سامانی مصدر  
عظام اعمال بود و در سنہ ۲۲۱ تولیت کلّ جیوش خراسان و  
حکمرانی آنجا بعدہ او موکول گشت و در سنہ ۲۲۹ وفات یافت  
(ثر ۸ مواضع مختلفہ)، — س ۹ ابو علی احمد بن ابی بکر محمد بن  
المظفر بن محتاج، از اعظم امراء سامانیہ و بعد از پدر سپہ سالار  
کلّ عساکر خراسان و والی آن مملکت گردید و کارہای بزرگ نمود  
کہ متون تواریخ بدان مشحون است و در سنہ ۲۲۹ با ماکان بن  
کاکہ دیلی جنگ کردہ اورا بکشت و جرجان و طہرستان و عراق  
عجم تا زنجان و حلوان را در تحت طاعت سامانیہ در آورد و  
بالآخرہ سر از متابعت سامانیان در پیچید و مدت دہ دوازده سال  
مایین وی و سامانیہ گاهی محاربه و گاهی مصالحہ می بود تا در سنہ



دیگر ز بتان چون تو ندیدم زبی آنک  
 بت نیست بجائی که من آنجا نرسیدم  
 با من بچید آنکه جو او کس نگرفتم  
 نگرفت سر زلف تو هر چند بچیدم  
 چون زلف شدم دست و چو بتخانه شدم روی  
 چون زلف تو کاویدم و چون روی تو دیدم  
 گفتم که یکی بنه خریدم بدرم من  
 فنی غلط است این که خداوند خریدم  
 و چون بزم آرای یعنی قسمت اول آن تقریباً عین لباب عوفی است  
 احتمال قوی می‌رود که این ابیات در نسخه لباب صاحب بزم آرای  
 بوده و از نسخه ما ساقط شده است،

ص ۲۵ س ۴-۹ بعضی ازین ابیات را در تاریخ گزیده ص ۲۵۶ بسططان  
 محمد بن ملک‌شاه سلجوقی نسبت می‌دهد، - س ۱۰ ابو محمد، صحیح  
 ابو احمد محمد است (تاریخ بیہقی طبع طهران ص ۲، ۳، ۸، ۲۱۲  
 و غیرها)، - س ۱۸ ابو منصور، صحیح ابو نصر است و هو الامیر  
 ابو نصر احمد بن ابی الحارث محمد بن فریغون المتوفی سنہ ۴۰۱  
 (شرح مینی ص ۱۰۱-۱۰۲، ثر ۹: ۱۵۹، جامع F 232b)، -  
 س ۲۲ سیف الدوله، ثر و طب لقب اورا جلال الدوله و گزیده  
 عماد الدوله می نویسد، سیف الدوله جائی یافت نشد،

ص ۲۶ س ۱۱ بسیان، غلط است یا بر لغت بلحارث بن کعب است که  
 تنبیه را در حالات ثلث با الف استعمال کنند، - س ۱۴ دُنیا، صحیح  
 دُنیا بدون تنوین است چه الف آن اصلی نیست مانند الف عصا و  
 مُعْطَى بلکه الف تأنیت است چون حَبْلِي و طُوْبِي و این کلمات هرگز  
 قبول تنوین نمیکنند، - س ۱۴-۱۵ ضمیر تعولها و عَدَتْ راجع  
 است بمتوقّاة که معهود است در ذهن و ضمیر لها و لم نأل بدنیا،

ص ۲۲ س ۲ حسبی، یعنی حسب الحالی (ص ۱۲: ۱۴)، - س ۱۰-۱۱ از جلوس اسمعیل بن احمد در سنه ۲۷۹ تا تسلط ایلک خان بر بخارا در سنه ۲۸۹ صد و ده سال است معلوم نیست عوفی چگونه حساب کرده است شاید ابتداء دولت سامانیه را از جلوس نصر بن احمد در سنه ۲۰۱ فرض نموده است، - س ۱۴ «ده یازده» شاید بمعنی عشور و خراج باشد، - س ۱۹ الأمير منصور بن نوح، صحیح الأمير المنتصر اسمعیل بن نوح است بدلیل سطر بعد که نامش را اسمعیل ذکر میکند دیگر آنکه منتصر است که سلسله سامانیه بکلی برو ختم شد در سنه ۲۹۵ اگرچه دولت ایشان بعبد الملک بن نوح برادر او پایان آمد در سنه ۲۸۹، و نیز منتصر است که اکثر عمرش در گریختن و آویختن بسر شد و بارها بدست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت چنانکه عوفی بعد ازین میگوید (رجوع کنید بشرح یبنی طبع قاهره ص ۲۲۰-۲۴۷، ثر ۹: ۱۱۱-۱۱۲، جامع F 219a 220b)

ص ۲۲ س ۱ قوله تعالی، جمله بعد باین هیئت آیه قرآن نیست باین معنی که لا راداً لفضائه اصلاً از قرآن نیست و باقی در دو موضع مختلف از قرآن است، - س ۶ زندیجی، سهو است صحیح زندیجی است بمعنی جامه فرائح ریسمانی سفید گد و سطر،

ص ۲۴ س ۱۱ ابو منصور، سهو است صحیح ابو النصر است (بنیمة الدهر ۴: ۲۸۱، خل ۲: ۱۱۲)، - س ۲۴ ب آ بعد از ذکر این ایات میگوید «و در مجموعه بخط عنصری این غزل از اشعار سلطان بین الدولة مشاهده افتاد:

من گرد دل خویش هوای تو تیدم  
با مهر تو پیوستم و اثر خویش بریدم

ص ۱۶ س ۱۵ اَنّی لِأَجْدِ آخِ، ذکر این کلام حضرت رسول درین موقع اجنبی است و با سابق و لاحق مناسبتی ندارد،  
 ص ۱۷ س ۵ منطوق، اگر اسم فاعل باشد استعمال آن بمعنی ناطق خطاست و اگر اسم مفعول باشد سجع با «منطوق» فوت میشود،  
 ص ۱۷ س ۸-۹ برای بقیه این اشعار و اشعار ابلیس در جواب آن رجوع کنید مروج الذهب طبع باریه دو منار ۱: ۶۵-۶۷، -  
 ص ۸ «وجه»، مروج الذهب «فوجه» دارد، - ص ۹ مصراع اول غلط و منکسر الوزن است و صحیح آن است که در مروج الذهب است «تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعِيمٍ وَ لَوْنٍ» و در هر صورت درین دو بیت عیب اقواء است چه قبیح مرفوع است و الصّبیح مجرور، -  
 ص ۱۵-۱۶ تأویلات اهل السنّة للامام ابی منصور محمد بن محمد الماتریدی السمرقندی الحنفی المتوفی سنة ۲۲۲، ماتریت که ماترید نیز گویند محله ایست از حائط سمرقند (انساب السّبعانی Add. 23,355 F 498b، ح ۲: ۱۷۵)، - ص ۲۲، ۲۴ سُرّیانی، صحیح همین است یعنی ضمّ سین چنانکه تاج العروس ضبط میکند و بکسر سین غلط مشهور است

ص ۱۹ س ۱۴ نشو، استعمال این کلمه بمعنی نمو غلط مشهور است و صحیح نشأ است چه وی مهوز است نه ناقص  
 ص ۲۰ س ۵ ناخریه، یعنی آزاد، - س ۱۰ نَظَرْتُ، مروج الذهب ۲: ۱۹۲ و غرر وسیر ثعالبی ص ۵۵۶ فَضَضْتُ دارد و همین صحیح است چه این در وقعه ظفر بهرام است بخافان کما زعموا - ، س ۱۴ این بیت را ثعالبی در غرر وسیر ص ۵۵۷ روایتی عن ابن خردادبه ذکر میکند با اندک اختلافی:

منم آن شیر شله (ژله-ن) منم آن ببریله  
 منم آن بهرام گور منم آن بو جبله

ص ۱۱ س ۲-۴ معنی منقح این رباعی معلوم نشد، - س ۸ بعد از «موی اند» این عبارت یا نحو آن افتاده است [که آنرا نثر گویند و

نوعی از وی شاهدان نهفته روی اند]

ص ۱۲ س ۷ ابو محمد خازن، هو ابو محمد عبد الله بن احمد الخازن الأصبهانی از خواص صاحب بن عبّاد (بنیة الدهر ۴: ۱۴۸-۱۶۰)،

- س ۱۵ بعد از «کشند» کلمه افتاده است ظاهراً

ص ۱۴ س ۲۰ الرّوذکیّ، صحیح بضمّ راء است، و چون در نسبت و سنه

وفات این شاعر بزرگ هر کس بدون مأخذ چیزی گفته است ما

عین عبارت سمعی را نقل میکنیم: «الرّوذکیّ بضمّ الرّاء و سکون

الواو و فتح الدّال المعجمة و فی آخرها الکاف، هذه النسبة الی رُوذَک

و هی ناحیة بسمرقند و بها قریة یقال لها بضع (کذا) و هذه القریة

قطب رُوذَک و هی علی فرسخین من سمرقند و المشهور منها الشّاعر

الملیح القول بالفارسیة السّائر دیوانه فی بلاد العجم ابو عبد الله جعفر

بن محمد بن حکیم بن عبد الرحمن بن آدم الرّوذکیّ الشّاعر السمرقندیّ

کان حسن الشّعر متین القول قیل انه اوّل من قال الشّعر الجید

بالفارسیة و قال ابو سعد الأدریسیّ الحافظ ابو عبد الله الرّوذکیّ

کان مقدّمًا فی الشّعر بالفارسیة فی زمانه علی اقارنه ..... وکان

ابو الفضل البلعی وزیر اسمعیل بن احمد والی خراسان یقول لیس

للرّوذکیّ فی العرب و العجم نظیر و مات بروذک سنة ۲۲۹ (انساب

السّمعانی Add. 23,355 F 262a-b)

ص ۱۴ س ۴ ب آ ابو سعید محمد بن منصور بن محمد العاصمی (?) -

س ۱۶ «بِهَلِکَه»، در دیوان ابونواس و خلّ ۱: ۵۲ «بِهَالِهِ» دارد،

ص ۱۵ س ۲ خواطر، خاطر بصیغه مفرد مناسب مقام است بقرینه معادله

با «طبع معوج»، - س ۴ نیر، صحیح تیر است یعنی عطارد بمناسبت

ما بعد،

پیوست و تا زمان رکن الدّین فیروزشاه بن التمش در حیات بود و در اواخر سنه ۶۴۳ یا اوایل ۶۴۴ که امراء فیروزشاه بر وی بشوریدند و او را مقید کردند غلامان ترك او جماعتی از کبار امراء تازیك را که از جمله بهاء الملک بود بکشتند (طَب ۱۸۴ و ۲۶۱ و تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸)، - س ۹ منصب، گویا سهواست یکی بقرینه سجع با منقبت و دیگر عدم تناسب معنی و گویا «منزلت» یا «مرتبت» باشد، - س ۱۴ لککیز، معروف کککیز است و نیز ادخال لام ابتدا در خبر مبتدا جایز نیست، - س ۱۸ بزم آرای از ابتداء این فصل تقریباً عین عبارت لباب الألباب را اقتباس (یا سرقت) نموده است و در بعضی مواضع اختصار نموده و بعضی تراجم اسقاط کرده و در موقع بدان اشاره خواهیم کرد،

ص ۸ س ۱۷ «و در مقاصد آخ» تا «انتظام کشید» جای این جمله بعد از «متعلق بود» میباشد (ب آ) و اقتضای سیاق کلام نیز همین است، - س ۲۰-۲۱ ب آ در اینجا فقط تصرّفی که کرده است «محمد عوفی» را تبدیل بنام خود «سید علی بن محمود الحسینی» نموده است

ص ۹ س ۶ ب آ لباب الألباب را به «بزم آرای» تبدیل نموده است،  
 ص ۱۰ س ۷ ابن سلام، هو محمد بن سلّام بن عبد الله الجعفی البصری المتوفی سنة ۲۴۱، سلّام بنشدید لام است (فهرست اغانی ص ۶۰۲،  
 فهرست ابن الندیم ص ۱۱۴، ثر ۷: ۱۸، حح ۴: ۱۴۴)، - س ۹  
 زینة الزمان، لشمس الدّین محمود بن مسعود البلخی الأندخودی المتوفی سنة ۵۷۷ (ص ۲۰۸، حح ۲: ۵۷۱، هف F 178b)، -  
 س ۱۰ «و لکن در طبقات شعراء عجم» آخ، ب آ درین موضع فقط تذکره دولتشاه و تذکره ساه را نام می برد ولی اصلاً ذکر از لباب الألباب که تمام آنرا استنساخ کرده نمی کند،

## تعلیقات

ص ۱ س ۱۰ شگفتن، اصح و مشهور با کاف عربی است و درین کتاب غالباً با کاف فارسی نوشته شد، - س ۱۸ باران آبدار، این ترکیب باید غلط باشد، - س ۲۰ عین الملك فخر الدین المحسین بن شرف الملك رضی الدین ابی بکر الأشعری از اولاد ابو موسی اشعری معروف یکی از حکمین صئین، وی ابتدا وزیر ناصر الدین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) بود و در سنه ۶۲۵ که ناصر الدین قباچه با شمس الدین التتیش (۶۰۷-۶۳۳) مصاف داد و مغلوب شد و خود را در آب سند غرق نمود خزاین و بقایای حشم او که از جمله ایشان عین الملك مذکور و برادرش بهاء الملك حسن و عوفی مصنف این کتاب و منهاج سراج صاحب طب بود بخدمت شمس الدین التتیش پیوستند التتیش عین الملك را وزیر پسر خود رکن الدین فیروزشاه نمود، و بعد ازین تاریخ یعنی ۶۲۵ چیزی از احوال او معلوم نیست (طب ص ۱۴۴، ۱۷۲-۱۷۴، ۱۸۱/۲)،

ص ۵ س ۱۶ بعد از آنکه بمقتضای مصراع اول وزارت را هزار کردم مقصود از مصراع ثانی چه خواهد بود

ص ۶ س ۶ بهاء الملك تاج الدین الحسن<sup>۱</sup> بن شرف الملك ابی بکر الأشعری برادر عین الملك مذکور و او نیز از وزراء ناصر الدین قباچه بود و چنانکه گفتیم بعد از غرق ناصر الدین قباچه بالتتیش

۱ در اینجا و طب ۱۸۲ «حسین» دارد و در تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸ و ترجمه طب لراورنی ۶۲۵ و ۲۶۱ «حسن» و ظاهراً حسین سهو است چه دو برادر بیک اسم غیر معهود است

بعضی حواشی انتقادیّه و تاریخیّه از قلم معارف شیم  
میرزا محمد بن عبد الوهاب قزوینی ،

### رموزی

که درین حواشی بکار برده شده است برای کتب کثیر الاستعمال و سایر  
کتب باسماها بیان شده است

بآ = تذکره بزم آرای للسیّد علی بن محمود الحسینی ، نسخه خطی بَم  
(Or. 203)

ثر = کامل التواریخ لابن الأثیر ۱۲ مجلد طبع لیدن سنه ۱۸۵۱ - ۱۸۷۱ م

جامع = جامع التواریخ لرشید الدین فضل الله الوزير نسخه بَم (Add. 7628)

جه = تاریخ جهانگشا لعلاء الدین عطا ملک الجوبینی نسخه بَم (Or. 15)

جها = تاریخ جهان آرا للفاضل احمد الغفاری نسخه بَم (Or. 141)

حج = كشف الظنون عن اسامی الكتب و الفنون لحاجی خلیفه المعروف

بکاتب چاپی طبع لپسینگ سنه ۱۸۲۵ - ۱۸۵۸ م

خل = ابن خلکان ۳ مجلد طبع قاهره سنه ۱۲۹۹ هـ

طب = تاریخ غزنویّه و غوریّه و فروع ایشان موسوم بطبقات ناصری لابی

عمرو منہاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی طبع کلکتہ

سنه ۱۸۶۴ م

مف = مجمع النصحاء تألیف مرحوم رضاقلینان متخلص بهدایت ۳ مجلد

طبع طهران سنه ۱۲۹۵

هف = تذکره هفت اقلیم تألیف امین احمد رازی نسخه بَم (Or. 203)

نام نسخ خطی که حواله بدانها داده میشود نسخ بریتیش میوزیم (بَم) است  
مگر آنکه تصریح شود بخلاف آن

پای احسان خویش نگشادند \* دست امکان ما فرو بسند  
سر انصاف کس نمی دارند \* سرشان همچنان که زادسند

..... (۱۲۹)

تیغ بلارک گوهر دار فصاحت بود و محاوره او همه لطف و مشاهده او  
ملاحظت و این دو بیت از غرر طبیعت و دُرر قریح اوست، قطعه  
گر بمانیم باز بر دوزم \* دامنی کز فراق چاک شدست  
ور نمایم عذر ما پذیر \* ای بسا آرزو که خاک شدست

(۱۳۰) الامام الاجلّ شمس الدین حاجی بجه (؟) البستی،

مذکری مذکور با فضلی موفور نگین ولایت فضل و هنر که اگرچه از  
۱۰ بست است اما عالم بیان از آن تکین آباداست چنان لطیف طبع عالی  
سخن که از مفرح بیان او دل گرم سیر نمی شد آفریدگار سجانه و تعالی  
ذات او را اعجوبه عالم غیب گردانید و نظم و نثر مر خاطر خطیر او را  
چنان ملکه شد که بر هرچه او را امتحان کنند هم بر فور تذکیری دران  
پردازد و آنچه نثر گفته باشد بنظم بیان کند و از لطایف اشعار او این  
۱۵ يك رباعی بر خاطر بود، رباعی

گویند ز زر سرا بود خرسندی \* خرسند شوی چون دل ازو بر کندی  
زر کنه کان و بیوفاء دهرست \* بر گنه بی وفا چرا دل بندی  
و این يك بیت فرد هم او گفته است

گر هیچ بسبب زنجش باز رسی \* باری بر رس که نرخ شفتالو چیست  
تمّ النصف الاوّل من الكتاب بعون الله و توفيقه،  
ربّ یسرّ و تمیم بالخبیر،



آنرا که خورد باده عشقت پریر و دی  
 امروز مستی آرد فردا کند خمار  
 ای کرده شرق و غرب و جنوب و شمال را  
 آثار نقش جودت پر رنگ و پر نگار  
 کردم چو باد از آتش طبع این غزل تمام  
 ای پاک همچو آب چو خاک مدار خوار  
 غزل،

دوش در سودای دلبر بوده ام \* با لب خشک و رخ تر بوده ام  
 در خمار غیر مخمور او \* دیک باز از غم چو غیر بوده ام  
 ۱۰ وز نم چشم و تف دل هر زمان \* گوئی اندر آب و آذر بوده ام  
 همچو بحر و کان ز آب و خون اشک \* پرز در و پرز گوهر بوده ام

(۱۱۲۹) الفاضی الامام فخر الدین شرف القضاة الدراجی،

فخر الدین دمراجی که دم راجی جز بشکر نوال او بر نیامدی و تخم امل  
 جز در زمین کرم ایشان بر نیامدی و آن خاندان فضل و بزرگی بکرم  
 ۱۰ و لطف طبع و مروّت و سخاوت در اطراف خراسان مشهورست و من  
 اگرچه بدان طرف نرسیده‌ام اما از هر کس صفت شمایل ایشان شنیده‌ام و  
 بخط قاضی امام فخر الدین دیدم در سفینه دو بیت  
 رباعی  
 گفتم که اگر چشم من داشتی \* در نرگس تر برگ من داشتی  
 پرز رکنی من دهنتم هیچ اگر \* زر داشتی یا تو دهن داشتی  
 رباعی،

خط و دهنتم سبزه و گل شد بمثال \* تنگ شکرست کرده خلقی بمجوال  
 یا نقطه لعلیست زمرد بدوال \* یا بچه طوطی است شکر پر و بال  
 و این قطعه هو گفته است،  
 قطعه

مهرانی که در جهان هستند \* همه از جام بخل سرمستند

دماوندی شنیدم که وقتی نجیب الملک شرف الخواص ابو طاهر المطهر اورا امتحان کرد که قصیده بگویی. که در هر بیت چهار جنس لازم بود چنانکه چهار طبع در يك بیت بسیار آورده اند اجناس دیگر در هر بیتی چهار جنس ایراد کنی این قصیده که عنوان نامه فصاحت و برهان دفتر بلاغت است در مدح او برین ترتیب گفت

قصیده

ای پاک همچو آب جو خاکم مدار خوار

لطفی بکن چو باد و مسوز این تم چو نار

داری قبای روی و روی تو شستریست

و اندام نرمتر ز خز و بز هزار بار

چشمت بسان نرگس و عارض چو نسترن

رخسار همچو لاله و لب چون گل انار

کبکی بگاہ رفتن و طوطی گه سخن

چرخ بگاہ حمله و بازی گه شکار

چون آهوی بچشم و چو روبه ز من نفور

همچون پلنگ و شیر گه گیر و کارزار

نیلوفرے در آبم شمشادوارم زرد

ز آن یاسمین تازه و نسرين آب دار

ز آن بینئی چو نیغ و دو ابروی چون کمان

وان مژه چو ناوک کرده تم نزار

کافورم از گلاب سرشکم ترست از آنک

بر گل ز مشک و عنبر تر ساختی عذار

چون نای و چون کمانچه خروشانم و نوان

تا گیریم چو بریط و چون چنگ در کنار

کردی دو جوی لعل روان از دو جزع من

ز آن دو عقبی و ز آن رده دَر شاهوار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

حضرت وزرا مجتنب بودی و از اشعار او بداعی چیزی نرسیدست  
زیادت از آنک از دوستی سفینه عاریت خواست و بر ظهر آن این رباعی  
نیش

در فضل بسی دُر که دَفینه است ترا \* با نثر گهرها که قرینه است ترا  
نمود عجب ار سفینه در بحر بود \* این طرفه که بحر در سفینه است ترا

(۱۲۷) الامام ملك الکلام سراج الدین فصیح العجم ابن المنهاج اللوهوری،

اگرچه مولد او در لوهور بود اما منشأ او سمرقند بود از آن سخنش را  
ذوق شکر و قند بود چون در قفص منبر طوطی ناطقه او شکر خوار شدی  
[منطق طوطیان هند پیش الفاظ چون شکر او خوار شدی] و چون در  
۱۰ چمن محاوره عندلیب فصاحت او در نوا آمدی حسان پیش کلمات حسان  
او بی نوا آمدی و اگرچه اشعار او مشهورست اما رباعی چند از منشآت  
او اثبات افتاد، میگوید  
رباعی

آن دل که ز هجر دردناکش کردی \* وز هر شادی که بود پاکش کردی  
از خوی تو آگهم که ناگه ناگه \* آوازه در افتد که هلاکش کردی  
رباعی، ۱۰

دل را برخ خوب تو میل افتادست \* جان دینه بر امید لب بگشادست  
چشم آب زن خاک درت خواهد بود \* گر عمر وفا کند قرار این دادست  
رباعی،

ای کرده بچ و برف بسی دایگیت \* روشن تر از آفتاب بی مایگیت  
۲۰ بر جای رسول آخر از بهر خدای \* گه میخوری و بنده بهمسایگیت

(۱۲۸) الامام الاجل ابو جعفر عمر بن اسحاق الواشی رحمه الله،

از ائمه و علماء لوهور بکمال دانش و بزرگی و فضل مشهور بود و اشعار  
۲۲ او شعار بلاغت دارد و در لوهور از خواجه ادیب شرف الدین احمد

حلقه است جهان بر دل یا رب تو نگینی ده  
این حلقه دل را زان یاقوت جگر خوارش  
آخر نفسی باید در درد و غمش چون ماند  
جان را نفسی آخر در حسرت دیدارش  
زین یک نفس زنده اینست که میشاید  
هم مطلع و هم منقطع در نامه و اخبارش  
بگذاشت مرا ناگه ای دل تو بنگذارش  
بر کرد غمش بر من یا رب تو نگه دارش

و هوراست در نعت  
بیت  
۱۰ جانا شکن زلفت دلپست جهان آمد \* یاقوت لب لعلت در قیمت کان آمد  
گفتم شکری ز آن لب دندان مرا باشد \* آن پسته دهان گفتم هرچش بزبان آمد  
خورشید رخ خویش در سایه زلف افتاد \* ابر مژه چشم خونابه چکان آمد  
ز آن ناوک هجرانش تیر مژه خوردم \* دریاب مرا دریاب کان زخم گران آمد  
غزل،

۱۰ ای دل تو کیستی که غم آن صنم خوری \* یا لاف عشق وی زنی و نام وی بری  
این بس نباشدت که چو باد صبا بزد \* از بوی مشک زلفش تو روح پروری  
این بس نباشدت که چو گری زهرا و \* دولت هم فروشی و محنت هم خری  
رباعی،

یک روز بهی کن همه بد نتوان کرد \* کس را بدی مطیع خود نتوان کرد  
۲۰ بر هر بدی مدد نتوان کرد \* این بی ادبی تا بابد نتوان کرد

---

(۱۲۶) الامام ضیاء الدولة و الدین محمد بن ابی نصر بن ابی شهیدا الغزنوی،

از افاضل کبار غزنین بود و در فضل ثنابتی که مرجع فضلا شده بود و  
مفتاح حل مشکلات از قریحت او میطلییدند و با کمال بزرگی از شغل  
۲۴ دنیاوی معروض بود و البته بکس التفات نکردی و از درگاه ملوک و

گر آب دهی نهال خود کاشته \* ور پست کنی بنا خود افراشته  
من بنه هامم که تو پنداشته \* از دست میفگم چو بر داشته

(۱۲۵) الامام الکبیر ملک الکلام مجد الدین احمد بن محمد ابی بدیل  
السجّاوندی،

۰ سلطان جهان علم و بیان و مالک اعنه فضل و فایده از نه عمل منشی  
حقایق مظهر دقایق بر ارباب علم سر و بر اصحاب دل سرور صاحب سخنی  
که سخن خوش او [اندوه] دلمارا زایل کردی و حسان را کلمات حسان او  
باقل گردانیدی مصنفات غریب او مقبول علماء عالم است و تألیفات  
لطیف او معشوق افاضل گیتی و انسان عین المعانی که در تفسیر کلام  
۱۰ ربّانی ساخته است بر کمال فضل او گواهی عدلست و از وفور علم او  
مخبری صدق و ذخایر ثمار در معانی اخبار سید مختار که او پرداخته است  
جملگی علمارا پیرایه است و همگی فضلارا سرمایه نبیرین (?) در تحمید و تمجید  
آفریدگار و نعمت و درود رسول مختار انس جان علماء با حاصل و  
راحت روح اصحاب دل آمد در اختراع معانی غزا و افتراع ابکار عذرا  
۱۵ خاطر خطیر او عدم النظیر بود و ابن چند بیت در وصف زلف و  
روی خاتم انبیا پرداخته است نعت

اقبال وفادارست ز آن روی وفادارش  
ایام نگونسارست ز آن زلف نگونسارش

بر خاک درش دیده در حسرت باد سرد  
آبست و ندارد آب بی آتش رخسارش

نوشت همه زهرم زین گلشن فیروزه  
چون برد دل تنگم آن لعل شکریارش

تا چند بود بر خشک کشتی امید دل  
دریا شک چشم ما ز آن لعل دُرر بارش

دوست چو اعیان بود هیچ شکستی نداشت  
گفت شکست آورید ما بشکست آمدم

فصل چهارم، در لطایف اشعار علماء بلاد جبال و حضرت غزنین و لوهور  
و توابع آن، (۱۲۴) الامام العالم فخر الملة و الدین محمد بن  
محمود بن احمد النیشابوری، رحمه الله،

امام یگانه و صاحب فضل بیکرانه عالمی نی عالمی جهان محامد و مآثر و  
کان فضایل و مفاخر پدر او امام بیان الحق محمود نیشابوری رحمه الله  
از افراد عالم بودست و لطایف و غرایب و تصانیف او در انواع علوم  
در اطراف جهان مشهورست و جمله مقبول و چون بسمع او رسید که در  
۱۰ بلاد مغرب تفسیری ساخته اند پنجاه مجلد او در معنی يك آیت که آفریدگار  
میفرماید وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ صد دفتر تألیف کرد پنجاه در خلق  
انسان و پنجاه در خلق انسان و این امام فخر الدین محمد محمود که ما  
بصدد ذکر اوئیم در عهد دولت بهرام شاه از فحول ائمه غزنین بود  
و تفسیر بصائر بینی تألیف اوست و رای آرای که ترجمه غرر و  
۱۵ سیرت نصیف او و صحیفه الاقبال که در معارضه تیغ و قلم است ساخته و  
پرداخته او و او را تصانیف بسیارست و از اشعار او بربك رباعی اختصار  
کنیم هر چند معروفست و لیکن بغایت مطبوع است در آن وقت که رایت  
دولت سلطان سعید سخر نغمه الله برحمته بر صوب مالک غزنین خافق  
گشت تا بهرام شاه را مالش دهد و مالک غزنین را مستخلص و مُسْتَضَى  
۲۰ گرداند و بهرام شاه را با او امکان مقاومت نبود امام فخر الدین محمد محمود  
نیشابوری را برسالت فرستادند و چون بجد تکیناباد بمعسکر منصور پیوست  
بوسیلت پیری و تقدّم جانب او مرعی ماند و او را پیش بردند بعد از  
رعایت جانب ادب و اقامت شرایط خدمت زبان بر گشاد و گفت بهرام  
۲۴ که شاهی ازین درگاه یافته است مقام خدمت مپوسد و میگوید بیت

معوره هراة اعاد الله نصرتها در خانقاه سلطان باسم شیخی موسوم بود مجادّه  
 او خاک در دینه افلاک می زد و زبان زمان میگفت  
 بیت  
 ای بندۀ خرقه کبودت \* در جنت عدن حله پوشان  
 و چند کتاب ساخته است در بیان حقیقت و روش طریقت بنظم پارسی  
 ° مثنوی و جمله بغایت معنوی و قطعه از آن وی درین جمع ثبت  
 کرده آمد  
 نظم

ای جان جان جانها جان را بلطف جان ده  
 آئی که آن آئی دل را برحمت آن ده  
 تن شد گران ز مهرت دیرش ز غم سبک کن  
 دل شد سبک ز عشقت زودش می گران ده ۱۰  
 بنگن ز خان و مانم برکش ز این و آنم  
 بگسل ز عقل و جانم از هسّیم کران ده  
 درد دلم فزون کن جانم ز عشق خون کن  
 از جنتم برون کن در قرینم امان ده  
 تو مالک جهانی مولا انس و جانی ۱۵  
 مارا ز بی نشانی بخود بخود نشان ده  
 مارا ز فرّ و مستی برهان ز شرک وهستی  
 و اندر جهان پستی توحید خود عیان ده  
 غزل،

ما ز خرابات عشق مست الست آمدیم ۲۰  
 نام بلی چون بریم چون همه مست آمدیم  
 ساقی جام الست چون و سقام بگفت  
 ما ز سر نیستی عاشق هست آمدیم  
 خیز دلا مست شو از می قدسی از آنک  
 ما نه درین تیره جای بهر نشست آمدیم ۲۵

و اگرچه در لباس ائمه بودی اما در زئی متصوفه رفتی و این ابیات  
دلفریب از آن ویست میگوید رباعی

ز آن پیش که ناگه لب خشک بند \* دزدد شکری ز آن دولب پر خند  
لشکرگه زنگبار بر گرد رخس \* از مشک طناب در طناب افکنده  
غزل،

چه دردست این که عشقش نام کردند \* وزو آشوب خاص و عام کردند  
هر آنچ اندر زمانه درد دل بود \* یکی کردند و عشقش نام کردند  
خراپاتیبست اندر عشق کآنجا \* ز خون دل ی اندر جام کردند  
بیک ساغر در آن بتخانه مارا \* چنین سرمست و بی آرام کردند  
۱۰ بسا نوسن نمای تُند پندار \* که زیر بار عشقش رام کردند  
هم او گوید غزل

نه یکی روز ز وصل تو نشان یافته ام  
نه یکی شب ز فراق تو امان یافته ام  
دوش از دست غمت این دل غم پرور را  
خون چکان نعره زنان جامه دران یافته ام  
هیچ عاقل نکند باورم ای دوست که من  
دل دیوانه خود را بچه سان یافته ام  
نظری کردی روزی بمن سوخته دل  
هرچه دارم من بیچاره از آن یافته ام  
بدو جو بر من اگر هر دو جهان گم گردد  
چون ترا یافته ام هر دو جهان یافته ام

(۱۲۴) الشیخ الامام شمس الدین محمد ابن الطغان الکرمانی،

شمس الدین که در دریا طریفت غواص است و در خانقاه حقیقت سیر  
۲۴ خواص در فال محسود اعادی و در حال مقصود حاضر و بادی و در شهر



باران عدل بار که این خاک دیرهاست

تا بر امید قطره باران نشسته است

وقتی در ری تذکیر میگفت رقعۀ بدو نوشتند که مجلس کوتاه میگوئی و ما مشتاقیم بر بدیهه گفت،

در مجلس ما گئی و خاری باشد \* آکوش آکوش مرغزاری باشد  
صد تا صد گز پلاس و کرباس بود \* این آکسون است کلاه واری باشد  
وقتی نامه نبشت به نزدیک خواجه امام شهاب الدین خیوتی و این قطعه  
از آنجا نوشته آمد

نامه کرنجا بدان جناب نویسند \* بر رخ نقره بزّر ناب نویسند

۱۰ دفتر الثّاب انبیا بگشایند \* تا هم از آنجا بدو خطاب نویسند

آنک دو صد آفتاب پرتو او شد \* بهر خدا چون بدو شهاب نویسند

و درینجا میگوید

از صدقات علوم اوست که اورا \* در همه فن صاحب النّصاب نویسند

از سطوات بیان اوست که بر خصم \* در جدل شرع شیر غاب نویسند

۱۵ از حرکات بنان اوست که اورا \* در ره دین مالک الرّقاب نویسند

و چه معیشت نبشته اند مرا لیک \* چون خط نشنه که بر سراب نویسند

یا بفرغت جواب من بنویسی \* یانه بفرمای تا جواب نویسند

و این رباعی هم در آن نامه درج کرده بود در مدح سلطان خوارزم شاه

رباعی،

۲۰ ای شاه عراق چیست بثرب بستان \* آفای ز دست متغلب بستان

خورشید صفت برآ ز مشرق روزی \* بر شام زن و خراج مغرب بستان

(۱۲۳) الامام صفی الدین الیزدی،

صفی یزدی که بصفاء دل و خاطر خورشیدرا طعنه زد و پیوسته جز

۲۴ بر جاده وفا و سجدۀ صفا نبودی در عهد ملک طغان شاه قزلباش

سلك خدمت منظم بود چون صدر الدین شرف دست بوس شاهانه در  
یافت گفت امام جلال خواری که پیوسته عزیزی ذات خود از دعاء  
پادشاه جسته است بر درست اگر فرمان شود تا در آید، فرمود که در  
آید، امام جلال الدین خواری در آمد و بنشست و بدیهه این قطعه  
انشا کرد،

داعی که پیش تخت بفرمان نشسته است  
آنجا بد ایستاده که دربان نشسته است  
پروانه ز شمع سلاطین بدو رسید  
گفتا که اندر آئی که سلطان نشسته است  
چون سجد گه بدیدم پروانه حشو گفت  
اسکندری بجای سلیمان نشسته است  
ای آنکه طوق نعمت و طغرای حکم تو  
برگردن عراق و خراسان نشسته است  
آبستن است کوس تو شاهها ز حمل فتح  
وینک پی ولادت ایران نشسته است  
قاضی راست حکم ترازوی عدل تست  
و اینک گواه عدل که وزان نشسته است  
ای چرخ و انای که گدی ز خیل او  
بر رنگ روی هیچ مسلمان نشسته است  
الا که گرد لشکر چون مور و چون ملخ  
بر دانهاء خرمن دهقان نشسته است  
در یاب نان و غله بیک لطف حاجتست  
کاندر بها جوی دوسه بر نان نشسته است  
و اینک ز بهر سنبله و دانه نانباست  
چون عقربی که از پس میزان نشسته است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و بحکم آنکه عظیم مشهور بود کتابت آن در توقّف افتاد و این شعر هم  
اوراست

باز غم هجر یار بر دل ما زد جرس

جز ز پی وصل او من نردم يك نفس

دست غم او نهاد عقل مرا پای بند

طبع همی فنگد روح مرا در خرس

خط فنا گر کشد دست غمش بر بقا

روح نگوید که باش عقل نگوید که بس

هیچ کسان را غمش از چه مواسا کند

کآن که کسی بود در غم او هیچ کس

بلبل علوی شدی انده سفلی مخور

سوی نشین گرای بر جه و بشکن نفس

کین همه بی مایگان از پی سودی شدند

چار ره عشق را بسته بند هوس

۱۵ و نظم از وی کم روایت کرده‌اند اما هر نکته از نثر او جهانی است و

هر دقیقه از دقایق تذکیر وی عالمی ذکر او بدین قدر اختصار افتاد؛

(۱۲۱) الامام الاجل جلال الدین ملک الکلام فضل الله الخواری رحمه الله،

جلال خواری که رایض رای او جلال خواری در زرده آسمان گذار

خورشید کشیدی و چون بلبل نطق او بر چمن منبر در نوا آمدی

۲۰ طوطیان او هام شکر چین گشتندی الفاظ مقبول او چنان معسول بود که

شکر از غیرت آن عسل دیوانه وارد در نی نشست و قند از ذوق وعظ

و پند او در قید عجز ماند و در آن وقت که رایات سلطان نکش نغمه

الله بر حننه بر دیار عراق خافق شد و بر در ری معسکر ساخت صدر

۲۴ الدین و زان بخدمت حضرت سلطان آمد و جلال الدین خواری در

رباعی،

مائم بجان عشق ترا بخزید \* پیوند دل از صبر و خرد ببرید  
تو فارغ و ما باشک پر میداریم \* از چاه زنجندان تو حوض دبه

رباعی،

دوشم هم شب درد در افزایش بود  
گریان شدم از هجر تو و جایش بود  
وین طرفه که با این هم محنت شب دوش  
با نسبت شبها شب آسایش بود

(۱۲۰) الامام الاجلّ ملك الکلام علاء الدین الخواری،

۱۰ علاء خواری که با عزّت شعر او شعری بی‌بلاء خواری مبتلا شدی و با فصاحت کلام او عطارد که تیرست بر اعوج چون کمان راست استادی جمله فصحاء عجم مر آن طبع زاینده را بنه شک و کلّ فضلاء عراق و علماء آفاق در مقابله او بقصور خود اعتراف نموده و از بحر فضایل او اغتراف افزوده و از بزرگی شنیدم که روزی مجلس میگفت و سحاب بیان او درر  
۱۵ فواید بر سر مریدان او [میریخت] بیبانه آب خاک در چشمه احوال آن جمع پاشید و بر بدیهه این بیت گفت،  
قطعه

در در صدف از بیان او می نالید \* باران پدرش بود مر او را مالید  
و قطعه گفته است از غایت ابرام و ملالت از مریدان میگوید، قطعه  
از ملالت ای مریدان میروم \* بر دل و جان داغ حرمان می روم  
۲۰ هر کجا شهریست اقطاع منست \* گه بایران گه بتوران می روم  
صد هزاران ترک دارم در ضمیر \* هر کجا خواهم چو سلطان می روم  
تخت منبر چون مسلم شد مرا \* چتر بر گیرم چو شاهان می روم  
و این قصیده معروف او گفته است،  
قصیده

۲۴ صاحب صدر منبرا خیز بآسمان برآ \* هین که مدار عرش را قبله انبیا توئی

درین خشک سال امل جز ز دیدن \* که هست اندرو مَرْدُی نم ندیدم  
 بجز درگه پادشاه جهان را \* پناهی در اطراف عالم ندیدم  
 بسی گفت گردون و گوید که مثلش \* درین سیرها مقام ندیدم  
 بجز خدمت و بندگی درش را \* قد خویش پیش کسی خم ندیدم  
 جز او هیچ عقل مصور ندانم \* جز او هیچ روح مجسم ندیدم

(۱۱۹) الامام العالم کمال الدین زیاد الاصفهانی،

کمال زیاد که در نرد راست فضایل جمله افاضل را شش ضرب فره دادی  
 و بر بساط هنر نرد بُرد او تمام خصال کمال آمدی در سواد عراق مسودات  
 اشعار او را فضلا بر طباق احداق نبشند و هنرمندان آفاق او را ق لطایف  
 ۱۰ او را بر آماق نهند و در ذمّ دنیا و بیوفائی او این مخدّره دانش بر  
 منصّه نمودار جلوه داده است شعر

این عرصه که گفت خوش جهان نیست \* خاکش بر سر که خاکدان نیست  
 عاقل بخدا اگر گزیند \* گردی که فراز آن دکان نیست  
 این هفت رواق بر کشیده \* بر طارم قدس نردبان نیست  
 ۱۵ و این هفت بساط خاک خورده \* بر درگه قدرت آستان نیست  
 این خطّ سیه سپید ایام \* محنت که غم آشیان نیست  
 مارست طلسم گنج کمر جوی \* سودی که پش چین زیان نیست  
 آن کوست نگاهبان گنجی \* سلطانش مخوان که پاسبان نیست  
 [جز زهر نداد در نواله \* گردون که بشکل گرد خوان نیست]  
 ۲۰ جز تیر ندوخت بر دل و جان \* این چرخ که خانه کمان نیست  
 در لاله نگر بچشم حسرت \* کآن عارض خوب دلستان نیست  
 بر سرو گذر پهای عبرت \* کآن قد بلند کامران نیست  
 عکس گل روی دلبران است \* هر جای که شاخ ارغوان نیست  
 رنگ رخ زرد خفتگان است \* هر جای که برگ زعفران نیست  
 ۲۵ بر گلبن اگر گلی بجنود \* بگری که لب شکرستان نیست

چند دم راه عاشقی رفت \* ره بگردان که این نه بس راهیست  
وله، عزل،

يك شب سوی دوستان گذر کن \* در کار شکستگان نظر کن  
گفتی که دلت بغم بسوزم \* گردل بینی ازین بتر کن  
چون آینه ز لطف زهار \* ای آینه زاه من حذر کن  
رباعی،

هر لحظه بنوعی دگرم رنجانی \* احوال می پرستی و خود میدانی  
تو سرو روانی و سخن پیش تو باد \* میگویم و سر بهرزه می جنبانی  
رباعی،

یارم چو ازین عزم سفری آید \* بر من همه خُزّی بسری آید  
گلگون سرشکم که روانست چو آب \* از گرم بروی بروی آید  
رباعی،

آن زلف بیاد داده بر پام بند \* هان تا نشوم گشاده بر پام بند  
در آب دودبک غرقه گری نشوم \* بر خیز و سبوی باده بر پام بند

(۱۱۸) الامیر الامام ظهیر الدین عبد الله بن شفروه،

پسر عمّ شرف الدین که افضل زمان و اکمل دوران بود ظهیر الدین که  
خاطر او از آفتاب تابان بوقت ظهیر روشن ترست ذاتِ مطهر او از  
لطف مظهر موجودات مطهر گشت چون مظاهرت افاضل بدو بود از آن  
وقت که در ظهور آمد لقب او ظهیر آمد،  
نظم

۲۰ ز باغ فلک يك سپرغم ندیدم \* ز زخم جهان هیچ مرهم ندیدم  
ز جور زمانه دل خویشان را \* یکی طرفه العین خرم ندیدم  
درین عمر نهاد انسی بمن روی \* کران پس جفاهاى محکم ندیدم  
چنین دان که هرگز گل شادئی را \* ز خار جفاها مسلم ندیدم  
دی کمر زدم کاستینِ نفس را \* ز خون دل و دیک معلّم ندیدم  
۲۴

در لطف تو ازهار و ریاحین \* هم از قلب زمستان می نماید  
وله،

گر توانی ای صبا بگذر شی در کوی او  
ور دلت خواهد بیر از ما پیای سوی او  
حلقه زلفش مجنّبان جز بانگست ادب  
هان و هان تَرکی مکن با طَرّه هندوی او  
آن زمان کآنجا رسی آهسته باش و دم مزن  
تا نشورد خواب خوش بر نرگس جادوی او  
دست سمیش بگیر و عهد با او تازه کن  
ای که جان بُردی زدست و ساعد و بازوی او  
گر هی خواهی که بر سرو بلند او رسی  
نردبانی عنبرین ساز از شکیخ موی او  
گر دل را بیی آنجا گو حرامت باد وصل  
من چنین محروم و تو همواره همزانی او  
یک سفر کن یک سحر از بهر مشتاقان او  
پس رهاوردی بیاور هم ز خاک کوی او  
غرل،

رخ خوبت بحسن چون ماهیست \* تن زارم ز ضعف چون کاهیست  
لشکر دل پیدگان تو اند \* رویت آخر رُخیست یا شاهیست  
دل تنگر قرارگاه تو شد \* ز آنکه تو یوستی و دل چاهیست  
ب تو عمر دراز کوتاهست \* گرچه روزی بچشم من ماهیست  
آن دهن خانه تو بر هیجست \* و آن کمرگاه تو نهی گاهیست  
هر فی در دو چشم من خونست \* هر دی در دهان من آهیست  
بر در تو ز خاک خوارترست \* هر کرا رونق است یا جاهیست  
ای دل از عشق آن ستم پرور \* توبه کن ورچه خوب دلخواهیست

از بانگ او چو باران زهره هی چکد  
 زیرا که خود چو برق و صهباش چو ندرست  
 زیش چو طاق چرخ مقرنس مفوسست  
 نعلش چو ماه نو بکواکب مدورست  
 تاب دُمش ز لطف چو جعد سمنبران  
 شکل سُهش خمیده چو ابروی دلبرست  
 و در قصیده دیگر میگوید

رُخش ماه از گریبان می نماید \* بنفشه از گلستان می نماید  
 ز طره مشک و عنبر می فشاند \* ز چهره ماه تابان می نماید  
 مدار چرخ آب زندگانی \* از آن چاه زنخندان می نماید  
 ز بلورین زنخندان گوی دارد \* ز بیخ زلف چوگان می نماید  
 دهانش نقطه تنگست و قد راست \* ز خط بر نقطه برهان می نماید  
 رخس در دلبری تا خط بر آورد \* بنامیزد دو چندان می نماید  
 ز شرم او صدف لب می بدوزد \* چو او لؤلؤ دندان می نماید  
 مرا بی پسته شکر فشانش \* چو فندق پوست زندان می نماید  
 لب او تا قباء خضر پوشید \* بظلمت آب حیوان می نماید  
 دلاور غمزه مردم شکارش \* بعینه تیغ سلطان می نماید  
 هم درین قصیده در مدح میگوید

نهادش جودئ حلست لیکن \* بیانش موج طوفان می نماید  
 خجل میگردد از وی مهر هر روز \* که آن رخسار رخشان می نماید  
 چو ابر و برق طبع و خاطر او \* در افشان و زرافشان می نماید  
 نهال پاکش از فرط لطافت \* چو عیسی سر بسر جان می نماید  
 بچشم زنده پیلان زمانه \* ز هبیت شیر غران می نماید  
 ابا شاهی که از آواز کوست \* دماغ چرخ طیان می نماید  
 سموم انتقامت دود سجین \* ز آب روی رضوان می نماید



رادی که از رواج اخلاق پاک او  
 این طلبه معلق گردون معطرست  
 حقا که نزد فکرت عالم فروز او  
 سر چشمه فروغ کواکب مکدرست  
 والله که پیش همت گردن فراز او  
 مجموع انتقال معادن محقرست  
 دریا کنی ز بجنه گوهر فشان اوست  
 خورشید نیم ذره از آن رای انورست  
 از بهر خالک بوس جناب رفیع او  
 چوگان قدّست هر که برین گوی اغبرست  
 ای خسروی که ابلق ایام رام تست  
 وین چرخ سرکش از بن دندانست چاکرست  
 زخم پلارک تو جهان سوز [و] جان شکار  
 پیکان ناوک تو جگر دوز [و] صقدرست  
 بکران باد پای تو چون آب خوش روست  
 رخس تناور تو چو گردون نگاورست

صفت اسپ میکند

اسپ است چست خیز [و] سبک پوی و نیزناز  
 کز پویه و شتاب مگر باد صرصرست  
 چون کرسی دوان شه با چار قائمه  
 چون کشتی روان شه با چار لنگرست  
 آهو خرام و گور سرین و پلنگ طبع  
 خرگوش گام و شیر دل و پیل پیکرست  
 رخشنده در میان کواکب چو کوی  
 پرنده چون شرار و فروزان چو اخگرست

عقل را مرشد شافی و ذهن را مصقله وافی بود فاما لطف طبع مر وی را  
 باعث و محرض می آمد بر آنک گاه گاه نظمی چون آب زلال و شعری  
 چون سحر حلال پردازد و در غزل و مدح اطایف طبع و ظرایف نظم  
 مرتب گرداند و دیوان اشعار او مشهورست و در نیشابور زیادت از صد  
 ° طبق کاغذ دیده ام و آنچه درین وقت بدست آمد و خاطر مرا بر حنظ  
 بود در قلم آمد و این قصیده در مدح جلال الدوله ارسلان [بن]  
 طغرل گفته است،  
 قصیده

- ما هست یارب آن رخ زیباش با خورست  
 ۱۰ سروست قد و قامت او یا صنوبرست  
 لعلش ز لطف هم دم عیسی مریم است  
 رویش بحسن غیرت و آزار آزرست  
 آن روی جان فزایش نیکبست زشت کار  
 و آن چشم نا توانش ضعیفی ستمگرت  
 دردا که زلف هندوے اورا قرارگاه  
 ۱۵ گلبرگ نازه است و مرا خار بسترست  
 رویش چو آذر است فروزان و نوربخش  
 و آن خط مشکبارش دودی پر آزرست  
 گوئی بلور بود ز نخدانش پیش ازین  
 و اکنون ز بوی و رنگ خطاش گوی عنبرست  
 ۲۰ کوچک دهان او که نمکدان جان خود اوست  
 چون بخت تنگدستان هم شور و هم شرست  
 رویش چو رای خسرو آفاق روشنست  
 قدش چو طبع شاه جهان عدل گسترست  
 شاهی که از نتایج رای منیر او  
 ۲۵ ظلمت سرای کلبه خاکی منورست

منم منم که جهان رنگ و بوی من دارد  
 منم که دلبر باغ و عروس در چمن  
 ولیکن این همه هست و چو باد بر خیزد  
 حدیث من ورقی باز کن که من نه منم  
 غزل،

۵  
 ای ز نرگس قدمت خود بین تر \* وز بنفشه گُلّهت پُر چین تر  
 دمبدم آن رخ گلرنگِ خوشت \* هست از باد سحر گل چین تر  
 رحمتی در دل سنگین آور \* اے ز جانم دل تو سنگین تر  
 ای که بر خاکِ درت باد صباست \* نا توان تر ز من و مسکین تر  
 تلخی پاست آخر تا کی \* ای دهانت ز شکر شیرین تر  
 ۱۰  
 غزل،

آتش عشق چون زبانه زند \* خاک در دیده زمانه زند  
 عقل را سوی عشق ره ندهد \* و رسی سر بر آستانه زند  
 خنک آن را که بر سنیزه عقل \* دست در باده مغانه زند  
 ندهد عقل بر دلم جز کژ \* تا دلم راست این ترانه زند  
 ۱۵  
 دل چو از چشم یار مست شود \* تیر مقصود بر نشانه زند  
 وله،

عاشقان امروز هریک با کناری رفته‌اند  
 هریک اندر جست و جوی غمگساری رفته‌اند  
 عاشقان را چند گوئی دل کجا شد سوی زلف  
 ۲۰  
 بیقراری چند سوی بیقراری رفته‌اند

---

(۱۱۷) الامام العالم شرف الدولة و الدین محمد شفوه علیه الرحمة،

از اماتل اصفهان بل از اعیان جهان بوده است درّه التاج علم و واسطه  
 ۲۴ العقد دانش اگرچه در علم تذکیر شهرتی داشت و مواعظ و نصایح او

جمال و شه بیتِ قصیدهٔ افسالند صدای صیت ایشان باقاصی آفاق رسیده  
 و شکراب جود ایشان سکرات جانرا تسکین داده و صدر الدّین که ذکر  
 او رفت از سواران میدان فضل سابق و مجلی بود و بحلیهٔ جمال منجلی و  
 این جمال الدّین هم شکوفهٔ آن غصن و غصن آن ارومه و دُرّ آن صدف  
 و درّی آن شرف است نتایج طبع او عروسان زیباروی و پَرَدِگِیَانِ سیاه  
 موی اند ابکار خاطر او چون حوز عین موزون کانهن بیض [مکنون] و  
 برهان این دعوی و مصداق این معنی این شعرست،

چو گل بتخت بر آمد که خسرو چمن

خدایگان ریاحین و شاه انجمن

ز شاخ چتر زبرجد مراست در عالم

زمردست جلال و ز لعل پیرهنم

سرور سنبل و شادی روی شمشاد

جمال سوسن و سرو و امید یاسمن

ازین نیاید با هم لب من از خنده

که لاله کرد پر از برگ ارغوان دهنم

همه تن من جانست سر بسر گوئی

همه چو عیسی روحم گهان میر که تنم

مرا خود از لب خود آرزوی بوسه کند

کدام بلبل من مست عشق خویشتم

چینگ بلبل مطرب درید پردهٔ من

جواش ار ندم پس نه مردم و نه زخم

برون ز مشغله در عشق او چه خدمت کرد

همین بس است که گوید که من ترانه زخم

نظارهٔ رخ من سیم مطربش بس است

اگر نه سرخ درستی دو بر کفش فکتم

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و این چند رباعی از منشآت طبع اوست،  
 رباعی  
 ای خطّ دمیّه گرد آن لب چه خوشی \* وی سنبل بر لاله مرگب چه خوشی  
 ای روز بروز کرده از شب چه خوشی \* وی سبزه باغ حسن یا رب چه خوشی  
 رباعی،

۵ زلف سیهت که مشک با او خم زد \* مشاطه فطرتش خم اندر خم زد  
 يك ره بمنش سپار تا یکباری \* برهم زمنش که عالی بر هم زد  
 رباعی،

از عقل عنان بتاب و در ساغر پیچ \* وز خلد و سقر بگذر و بای در پیچ  
 دستار و قصب بیاده بفروش و مترس \* کم کن قصبی پس طرفی در سر پیچ  
 رباعی،

۱۰ بد باشد اگر خاطر نیک اندیشت \* یادی نکند ز عاشق دل ریشت  
 باز آی مگر بر رخ تو جان بدم \* بنشین پیشم مگر بیم ریشت  
 رباعی،

کردم دگر شیوه رندی آغاز \* تکبیر زدم چار بر پنج نماز  
 ۱۵ هر جا که پاله ایست مارا بینی \* گردن چو صراحی سوی او کرده دراز  
 رباعی،

یاران همه با هم اند و تنها من و تو \* کین است مگر زمانه را با من و تو  
 هر دلشده که بود با دلدارش \* بنشست بکام خویش الا من و تو  
 رباعی،

۲۰ آن صبر که بیتو باد پیمود برفت \* و آن عقل که بی تو صبر فرمود برفت  
 وصل تو چو گل بدوستان دیر رسید \* دردا که چو گل ز بوستان زود برفت

(۱۱۶) الصدر الاجلّ جمال الدّین الخجندی رحمه الله،

خاندان خجندیان در صفاهان ملاذ ارباب فضل و معتمد اصحاب دانش  
 ۲۴ و مستجمع کاملان جهانست و هر فردی از افراد آن جمع دُرّ فرید

نقش صورت تو بی ذهن و بی تفکر  
در يك بدست کرده فردوس را مساحت  
آهوی دل فریبی با روضه جمالت  
در نرگس تو رفته خفته باستراحت  
از روح پاك برده خوئی تو لطافت  
بر عقل کل نموده اخلاق نو رجاحت

فصل سوم، در ذکر صدور و افاضل عراق،

(۱۱۵) الصدر الامام الاجل صدر البله و الدین الخجندی نور الله قبره،  
صدر خجندی که از رؤساء اصفهان بل از امثال صدور جهان بود آسمانی  
۱۰ بر زمین و آفتابی در زین دَوْرِ کَوْرِ عمامه او بر تدویر آفتاب تابان  
تاوان میکرد و رشح قلم او در آن اقلیم اثر ششیر بر آن باظهار میرسانید و  
با این همه مکتت و استظهار و قدرت و افتخار در کرم چنان گشاده دل  
و دست بود که دخل کان و بسار بجز با خرج يك روزه بین او بس  
نی آمد و با این همه فضایل و شمایل او را شعریت مطبوع و در نازی  
۱۵ و پاری و نظم و نثر قدرت او کامل و داعی تتبع اشعار و تصنیح کلمات  
او کرده است و از هر جوئی قطره و از هر کئی جزوی و از هر گلی  
برگی بدست آورده اما درین مجموعه طرفی از لطایف ابیات و اشعار  
او اثبات افتاد، این غزل اوراست،  
غزل

دلبر راه مزین پرده بساز \* مطربا زخم مزین زخمه نواز  
۲۰ حجره خالی و رقیبان در خواب \* چشمها خفته و درها همه باز  
چکم وای که امشب شب من \* هست کوتاه و مرا قصه دراز  
منشان هیچ قدح را ز طواف \* ناکه بر خاست صراحی به نماز  
شبه حسن تو ای ماه فلک \* سر طراز همه خوبان طراز  
بی سبب گرم مشو سرد مگویی \* نرم شو اسپ جفا نیز متراز

نیلوفر اندر آب گشاده ز رخ نقاب  
 بر خاک شنبلید به پیش نزار و زار  
 بر طرف جویبار ببالید سرخ یید  
 مرجان صفت و لیک زمرّد گرفته بار  
 اغصان بوقت باد چو یاران گه وداع  
 بگرفته یکدگر را از مهر در کنار  
 ابر آستین و دامن پر کرده از گهر  
 در پیش او گشاده بحاجت کف چنار  
 آزاد سرو در سه صفت همچو شاه بود  
 شه را ندیده و شده در بندگی چو مار  
 بگشاده ده زبان ز برای ثنای شاه  
 و آنکه ز عجز کرده بخاموشی اختصار  
 در بیا علم و عدل شهنشاه ملک و ملک  
 خورشید بزم و رزم خداوند گیر و دار  
 فرخنده رای مملکت آرای کز صلاح  
 بیرون ز کردگار چو او کس نکرد کار  
 رایات فتح و نصرش عالی بهر مکان  
 آیات مجد و فخرش ظاهر بهر دیار  
 پیوسته خار خشم و گل عنو او شده  
 عاری ز عار ظلم و مجرّد ز جور خار  
 عرق کرم و اصل قدم ورا بشرح  
 نتوان تمام گفتن در عمر مستعار  
 وله،

ای آفتاب رویت در مطلع ملاحظ  
 پرورده چون لب تو لعلی بکان راحت

رباعی،

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد  
ماهست که آفتاب از وی بچکد  
یا رب که چه آتش است کاندر و صفش  
هر بیت که گویم آب از وی بچکد

رباعی،

من از همه بیش در غمت کمر زده‌ام  
بر جان گره مهر تو محکم زده‌ام  
دوش از تو مرا هر آنچه حاصل بودست  
جز دیده خویش جمله بر هم زده‌ام

(۱۱۴) الامام رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری رحمه الله،

رشید الدین اسفزاری که بر بکران بیان بلاغت سواری اورا مسلم بود  
و حیل فضایل او مبرم و معصم شمایل او محکم عروسان پرده ضمیر او  
زیبا روی و دلبران ختن طبع او گشاده موی در مدح ملک بلور این  
۱۰ عقد مروارید بدست بیان بساخت و آن پادشاه حق فضل اورا بشناخت  
می گوید

قصیده

بر آرزوی خدمت درگاه شهریار  
رای سفر گزیدم در موسم بهار  
صحن فضا شده ز ریاحین پر از بخور  
روی هوا شده ز طبایع پر از بخار  
اندر گل موژد رنگی ز روی دوست  
در عارض سمن عوضی از بر نگار  
بگرفت لاله بر کف جام شراب لعل  
زیراک بود دیده نرگس پر از خمار



ز راهتاز جهان احتما گزین، بیفین  
 که نیست بیش درینخای احتمال وفا  
 ز جیب غیب طلب نقد عهد کر دست  
 گسست دامن یار نکو فعال وفا  
 غزل،

توئی ای جان ز دولب درمانم \* مرهم گر نکئی در مام  
 نکئی کار برای دل من \* تو خود این راه ندانی دائم  
 آنچه زان بیش نباشد غم نست \* و آنچه زان کم نبود من آم  
 شکری از تو بجان خواهم خواست \* گرچه از پسته دهی بستانم  
 رباعی،

جانا بتو حاجت وصال آوردم \* وین هم ز طمعیهای محال آوردم  
 مانند چوگان سر زلف تو باز \* بر گوی زخندان تو خال آوردم  
 رباعی،

ای دبه بیادش چو نظر بگشائی \* در پای خیال او نشان بینائی  
 آنگاه چو بر مردمکش بنشاندی \* هشدار که دامنش بخون نالائی  
 رباعی، دل در رخ آن دو زلف یکنش خوش است  
 زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است  
 گر با من شور بخت شیرین رخ او  
 که که ترش است گوهی باش خوش است  
 رباعی،

یادم نکئی از آن بفریاد آم \* باشد که ز بند هجرت آزاد آم  
 در هم شد و شکسته چون زلف توام \* در زلف نگر مگر منت یاد آم  
 رباعی،

ای رفته و بیتو رفته آب از دبه \* گل رفته و میبرد گلاب از دبه  
 تا باز نه بینم نه بینم خالی \* خون از جگر آتش از دل آب از دبه

بمال گوش جفا و به بند چشم امل  
 که چشم زخم فلک داد گوشمال وفا  
 سمند عهد ز همت نبی پذیرد زین  
 از آن سبب که گسسته است ازو شکال وفا  
 درخت لطف فرو ریخت برگ و بار کرم  
 های عهد بینداخت پر و بال وفا  
 نیافته است ز اصحاب عهد کس انصاف  
 نه از بین وفاق و نه از شمال وفا  
 ز آشنائی گیتی وفاق بیگانه است  
 باشیانه عناق شدست زال وفا  
 بآب شور جفا خوش دلند مشتی خس  
 چرا که بی خبرند ازیم زلال وفا  
 فروغ مهر فراغت در آسمان امان  
 نه بدر قدر نمودست و نی هلال وفا  
 یکی منم که بصد نوع در هزار غم  
 ز جور چرخ جفا پیشه و زوال وفا  
 ز هیچ بار وفائی نیافتم روزی  
 مگر بخواب شی دیده ام خیال وفا  
 امید عهد و وفا نیست لیک تا نفسی  
 جمال عهد نه بینم کجا جمال وفا  
 بچار میخ جفا بسته ام چگونه کشم  
 طناب خیمه اقبال در ظلال وفا  
 بر قبول ز بذر سخن نیافتم  
 در یغ شعر تر من بخشک سال وفا

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیدہ بر آورده بود

قصیدہ

- چو هست زیر نقاب عدم جمال وفا  
 صباء عهد مجبوی و دم شمال وفا  
 ز بس جفا که ببنزود بکنفس نزند  
 نسیم عهد درین عهد بر جمال وفا ۵  
 سموم حادثه در باغ دین چنان بوزید  
 که خشک گشت بیکبارگی نهال وفا  
 بناقضان وفا در نگر که تا بینی  
 چه مایه نقص فزودند در کمال وفا  
 مزاج طینت عدل اندرون عالم نیست ۱۰  
 برون عنصر عصرست اعتدال وفا  
 ز ننگ مُشتِ لکد کوب نائبات فلک  
 نهاده اند قدم در عدم رجال وفا  
 شدست خانۀ دل خالی از متاع طرب  
 که هست دست مروّت تہی ز مال وفا ۱۵  
 وفا مجبوی و منال از جفا که خالی شد  
 کف کفایت احرار از منال وفا  
 شدست غافل دہا ز کار و بار خرد  
 شدست بسته زبانها ز قیل و قال وفا  
 درین زمانہ ہوی غالبست و دین مغلوب ۲۰  
 حدیث عهد مگسوی و مپرس حال وفا  
 دریغ آنک رخ خوب نو عروس جهان  
 برهنہ ماند ز زلف صفا و خال وفا  
 وفا مجبوی نہ جور زمانہ جانی  
 کہ هیچ گونه نیای درو خصال وفا ۲۵

کند مرکب او عدو ورا پست \* بزیر سُمی سر بزیر سُمی تن  
رباعی،

ای دست چه دستی که چین بیکاری \* کو ناخنت آخر که ازو سر خاری  
نی نی تو نه دستی که دهان یاری \* ز آن روی که تنگی و خط خوش داری  
رباعی،

چون کرد فلک دوش پُر از غایب طشت \* بر من ز شیخون غمت حال بگشت  
از خواب خوش آب دیده را پُل بستم \* چندانک خیالت سلامت بگذشت  
رباعی،

مشنو سخن عالم فانی و مگوے  
و اندر طلبش مدار چندین نگ و پوی  
دنیا چو گلست ای پسر بر لب جوی  
نا چشم زنی نه رنگ بینی و نه بوی

(۱۱۴) الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی رحمه الله،

ذاتی مجمع کمال فضایل و منبع زلال شامیل اگرچه از فهرست اما در مسند  
۱۵ علم و عمل چون شاه فلک در برج حمل و اورا ایات دلفریب و رباعیات  
لطیفست و در وقتی که این داعی را بر فره گذری افتاد فلک بمصاحبت  
او مهاشات نمود از جناء ارباب زمان شکایتی کرده بود و کارنامه  
پرداخته و در معنی وفا دقیقه دقیق آورده برین جمله  
۲۰ واو وفا و الف وفا باشد \* تا درین عهد ما کرا باشد  
در حروفش نگر تو بی کم و بیش \* حرف علت دو دارد از پس و پیش  
در میان فاست حرف دیگر او \* وز نقط کوه قاف بر سر او  
دور ما دور لطف و صحت نیست \* چون وفا بی دو حرف علت نیست  
چون برین صورتست حال وفا \* صورت حال چون کم ز جفا  
۲۴ و در مطلع آن کارنامه غراض خامه اورا بحر زاخر خاطر درر فاخر این

زد فلک در خیل حکمت چنگ ز آن معنی که نیست  
 خیمه هر جائی که باشد بی طناب آراسته  
 بی تهور ننگرد رای تو در گردون از آنک  
 رزم نبود بی طعان و بی ضراب آراسته  
 سرورانرا امثال امر تو بوده رفیب  
 گردنان را طوق فرمانت رقاب آراسته

قصیده

این قصیده هم ازوست،

اے رخ تو قلب آفتاب شکسته \* طرّه تو قدر مشک ناب شکسته  
 حسن تو ملک خطا گرفته و عشقت \* رایت اندیشه صواب شکسته  
 ۱۰ روی تو معمور کرد بارگه جان \* زلف تو پشت دل خراب شکسته  
 برده بجزط و لب آب طوطی و شکر \* طرّه همچون پر غراب شکسته  
 قاعده مشک چون رسید بغایت \* گشت از آن عنبرین نقاب شکسته  
 باده عشق تو خورد عقل و خمارش \* مستی آن نرگس بخواب شکسته  
 فندق عنابی تو زخمه ناهید \* بر سر هنگامه خضاب شکسته  
 ۱۵ زلف گنه کار تو درنگ نکرده \* توه صد کس بیک شتاب شکسته  
 جزع گهربار سنگ لعل بدخشان \* ز آن صدف لؤلؤ خوشاب شکسته  
 بلبله کردار اگر گریسته چشم \* رنگ لب قیمت شراب شکسته  
 غم چو فرو برده بیشتر برگ جان \* نوک وی اندر دل کباب شکسته  
 ریخته چشم عقیق ناب چو دیده \* بر سمنت سنبل بناب شکسته  
 ۲۰ وعده وصل تو مهد کعب تماشا \* از پی دلها کامیاب شکسته  
 صورت حالم طلسم عریده عشق \* بر در صدر فلک جناب شکسته  
 وقتی ارسلان خان عثمان سقی الله ثراه بزیارت سمیتن رفته بود و آن  
 موضعیست متبرک و مزاری شگرف ابن قطعه دو بیت بمحضرت اعلی  
 فرستاد،

بیت

۲۵ چو رای هایون تقرب نماید \* بوجه زیارت بسوی سمیتن

ديد رخ را کرده لعل از اشک تا بر شکر  
 فندق عَناب گون ديد از خضاب آراسته  
 ای سر کوبت ز باران سرشکم هر شی  
 بوده همچون آبگیری از حباب آراسته  
 رشته مرجان بجزع اندر مرا باشد مدام  
 تا نه دژ پاک داری لعل ناب آراسته  
 زانک محتاج سؤالم کرد از روی عقاب  
 شکر جان پرور حاضر جواب آراسته  
 در فراق صبحدم هر شب ز یا رب گفتم  
 چون سحرگاه از دعاء مستجاب آراسته  
 نیکوئی کن کز نسیم لطف کرد آفاق را  
 صدر میمون حضرت عالیجناب آراسته  
 گردش افلاک بی احکام او محسوس نیست  
 مصر جامع کی بود بی احتساب آراسته  
 دور گردون عنکبوت روزن قدر ویست  
 ز آنکه چون طاوس نر نبود ذباب آراسته  
 ز آفتاب رای او زینت بود مر چرخ را  
 تیغ گوهر دار گردد از قراب آراسته  
 آفتاب آمد که زین مرکب رای وم  
 بر فلک ز آنم بنور انتخاب آراسته  
 نقره خنگ چرخ ترکیب هلال آورد و گفت  
 گرچه زین زیباست نبود بی رکاب آراسته  
 ای ز تلقین تو دفترها سر مملکت  
 همچو دیوان مطیعان از ثواب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

- غمزه خونخوار فتان را فریب آموخته  
 نرگس مخمور جادورا ز خواب آراسته  
 طره بر خد زبرجد رنگ نو آویخته  
 طوطی اندر سایه پتر غراب آراسته  
 خازن جنّت ز رشک خطّ خلد آسای تو  
 چهره حوران عین اندر حجاب آراسته  
 اژدهاء عشقت اندر جان ما ره داشته  
 گنج سودای تو دلماء خراب آراسته  
 بیدلان را حسرت یاقوت شکر بار تو  
 عارض از خون جگرهای کباب آراسته  
 عشق تو در چنگ هجران کرده نالانم چو نای  
 دست هجران گوشام چون رباب آراسته  
 کرده رنجورم فراق اندر هوای شکرّت  
 وعده وصلت قدحها جلاب آراسته  
 غم ففاعم داد ز امید لب و خال و خطت  
 آن ففاع از شکر و مشک و گلاب آراسته  
 جزع گوهر بارم از سودای لعلت داشته  
 آستانت را بیاقوت مُذاب آراسته  
 اشک من گرز انتظار وصل گلگون شد رواست  
 مجلس عشرت نباشد بی شراب آراسته  
 ز آتش غم دارد آسایش دل حور بهشت  
 دوزخ سوزان نباشد بی عذاب آراسته  
 آفتاب اندر حجاب غالبه است از زلف تو  
 ای سہی سرو تو از بوی گلاب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چشم ز روی غم چو شفق داشت تا مرا  
 بی روی او چو صبح شد از انتظار چشم  
 بر روی ریخت گوهرم از چشم ناتوان  
 از روی اعتبار مرا در کنار چشم  
 دارد ز اشک روی مرا پر نگار چشم  
 آخر ز روی رحم یکی بر گار چشم  
 در روی من بچشم حقارت نظر مکن  
 کز عشق روی نست مرا چشمه سار چشم  
 ز اندوه روی و چشم تو تا روز راحتست  
 بر روی من سرشک بشبها ناز چشم  
 خونخوار چشم نست از آن روی میکند  
 از خون دیده روی مرا پر کنار چشم  
 گر چشم دل نیابد از آن روی خوب تو  
 جان را ز روی حادثه گیرد غبار چشم  
 چشم ستاره بار شد ای آفتاب روی  
 مهتاب گشت رویم از آن پر خمار چشم  
 ای شوخ چشم روی مگردان ز من ولی  
 از روی عدل ناصر دین بر مدار چشم  
 و این قصیده هفتاد و یک بیت است و پیچ مطلع نهاده است و این  
 ۲۰ از فراید قصاید وی است، و در قصیده میگوید که مطلعش اینست

## قصیده

ای جهان از چهره چون آفتاب آراسته  
 ماه را در سایه زلف بتاب آراسته  
 لاله را پیوسته از شمشیر برقع ساخته  
 زهره را همواره در مشکین نقاب آراسته



روى حصار يان فلك چشم روزرا  
 يك سوز روى طائفه ابن حصار چشم  
 در پيش چشم روى هوا همچو زنگى  
 بر روى او نگاهتند از نور و نار چشم  
 گردون نهاده روى و كواكب گشاده چشم  
 در روى بكدگر همرا بر قطار چشم  
 من روى بر زمين و دو چشم اندر آسمان  
 بيجاده رنگ روم و ياقوت وار چشم  
 مارا بروى آنكه شد اميدوار چشم  
 از روى اوست فتنه درين روزگار چشم  
 بت روى من كه خيره ز سحر دو چشم اوست  
 بر روى نقش بتكده قندهار چشم  
 نكند چو چشم آن صنم لاله روى باز  
 نرگس بروى دشت و لب جويبار چشم  
 گر چشم خيره ميشود از روى او رواست  
 در روى آفتاب نگیرد قرار چشم  
 تاريك شد دو چشم من از روى روشنش  
 از روى وى نيست بلب و نهار چشم  
 گر شرم چشم داشتى آن سرو ماه روى  
 بر روى او سرشك نكردى نهار چشم  
 بى آب گشت روم و در چشمش آب نى  
 و آنكه ز روى او نه مرا اعتناز چشم  
 بر روى آب مردمك چشم از آن نشست  
 تا مردم آبروى ندارد ز بار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۱۱۲) الامام الاجل العالم زين [الدین] السجری،

با علی وافرطبیعی دارد درآك چنانكه عطارذ از ادراك سخنش عاجز آید و در صنعت شعر و انواع سخن هرچه بر جمله شعرا و متكلمان معجز نمودست و كلی این طائفه از آن نوع عاجز بوده اند رام طبیعت اوست و تولد او از بحسك (؟) است قصبه ایست از قصبات فره و ذات او محقق این مثل كه الرجال من الفری و اورا قصاید بسیارست و لطایف بی شمار و ابیات و اشعار اورا از عزت خلق چون... در دل نهند و سواد نظم وی را چون سواد دیک عزیز دارند و آن قصبه كه در هر مصرعی چشم و روی لازم داشته است و اثر سحر حلال فرا نموده برهان علوی سخن و لطف طبع او تمامست،

قصبه

پر پیکرست روی فلك بر گمار چشم

يك روی بین گشاده برو صد هزار چشم

بنگر بچشم سر كه شب از روم ناختن

بگشاد روی روز و بیست استوار چشم

روی سپهر گشت پر از چشم سر بسر

و اختر ز روی سیر گرفت اختیار چشم

روی سپید روز چو از چشم شد نهان

روی سیاه شب چو بدید آشكار چشم

افتاد روع خسرو انجمن چشم دور

در روی مه گرفت فلك بنده وار چشم

از روع دور دیدم يك چشم روزرا

دهر دو روی كرد پر از كحل وار چشم

تركان تنگ چشم فلك را ز روی روز

در روی ظلمت شب هندی عذار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

وله، رباعی،

تن بی ادبی کرد و دل من خون شد \* چون حد زدیش بجز درد افزون شد  
سودای نوای جان من ای جان جهان \* بیرون نشد از حد و ز حد بیرون شد

غزل

دیدار تو خدایا چندانم آرزوست \* کز بهر آن مفارقت جانم آرزوست  
جانان فدای جان نتوان کرد از آن سبب \* جان میکنم فدا چو ز جانانم آرزوست  
با صد فدای جان نبود وصل او گران \* ارزانم آرزوست بس ارزانم آرزوست  
دورئ و درد بود غذاء من و کنون \* مردم ز درد دوری درمانم آرزوست  
درمان من توئی ز تو دوری چه میکنم \* درمانم از تو از تو چه درمانم آرزوست  
تا کی ازین ترهّد ما در صیوح عشق \* وجد و سماع و نعره مستانم آرزوست

وله ایضاً، غزل

بک سحر بردل ما باد صبائی بفرست \* دردمندم ز هجر تو دوائی بفرست  
گر سزاوار گل روضه وصل تو نهام \* آخراز باغ جناهات گیائی بفرست  
قصه غصه مارا تو جواب نعی \* گر نمی گوئی پیغام بلائی بفرست  
گر ولای تو هی جز بیلا نتوان یافت \* دل رضا داد برو باز بلائی بفرست  
بندگانیم بنادانی در خطه فسق \* گرچه بر خط خطایم عطائی بفرست  
دارد از تو نظری شمس گدائی و ترا \* چه زیان دارد مقصود گدائی بفرست  
و این رباعی در حضور ملک تاج الدین یلدوز گفت،  
رباعی

شاهها باید کز تو دلی کم شکند \* لطف تو هزار لشکر غم شکند  
اندیشه بکار دار کاند در سحری \* یک آه هزار ملک بر هم شکند

رباعی

این قطره خون بسته قلب لقب \* گفتا که من محرم اسرار طلب  
گفتند که خون کیمش از اول کار \* تا هر قلبی بلاف نگشاید لب

وله، رباعی،

دستی دارم چو کیسه باد تہی \* و آنکه گوئی مکن مرا یاد تہی  
این پرده مزین ورنه کم از دستت \* چون چنگ دل خویش بفریاد تہی

وله، رباعی،

۵ بر روی بتم ز باده چون رنگ افتاد \* زآن روی میان من و دل جنگ افتاد  
از چنگ هوئی باز خریدم دل را \* معشوق ترانه زن چو در چنگ افتاد

هو گوید این رباعی

گه تاب کیند مشکبار نو کشم \* گه غصه جزع پر خُهار نو کشم  
بر دل ز نهال صبر یک شاخ نماند \* آخر بکدام برگ بار نو کشم

۱۰ (۱۱۱) الامام العالم شمس الملة و الدین محمد بن نصیر السجری،

مالك مالك كلام و سالك مسالك فضل و اکرام خطيب منبر بلاغت  
عندليب چمن فصاحت در بستان تذکیر چون از سحاب بیان باران فضل  
و رحمت آفریدگار باران کردی گلهای کشف حقایق شکفتی و الماس زبان  
او در تقریر فقه و نظر چون در حرکت آمدی بهر کلمه گوهرهای شب  
۱۵ چراغ تحقیق سنتی و اشعار او مطبوعست و نثره‌اء او مصنوع و چند  
تألیف ساخته است و چند تصنیف پرداخته است و مجمع البحرین که  
میان حقیقت و شریعت ازدواجی داده است زاده بحر فریخت اوست و  
وقتی در سیستان از سجری شنیدم که در مقام مفاخرت و مباحثات میگفت  
شهر ما بسه چیز بر جمله بلاد ربع مسکون ترجیح دارد، گفتم چیست آن  
۲۰ گفت شیر و امیر و شعر این نصیر و این چند بیت از نتایج خاطر او  
آورده شد

رباعی

در عالم یاری چو نماندست کسی \* در عشق تو من باک ندارم نفسی

۲۴ در یاری دلم که هست پر آب غمت \* موجی زد و درها بدر آورد بسی

زبور خوان ثنا و فضیلت باشد  
 ° از آن قبل غسل آید ز فضل زنبور  
 شدی بفضل و فضایل بهر طرف معروف  
 شدی بلطف و شمایل بهر کف مشهور  
 چو رومیان بصنایع چو چینیان بظروف  
 چو نازیان بفصاحت چو زنگیان بسرور

(۱۱۰) الامام بدر الدین [بن] نور [الدین] الهروی،

نادره گیهان و زبک فضلاء خراسان بود و در هراة بمحاوره او مستأنس  
 شدم و از لطایف الفاظ او ذخیره نهادم و از وی شنیدم که وقتی بخدمت  
 ۱۰ علاء الملك [ملك] الامراء والوزراء ابو بکر الجماعی رحمه الله خدمتی نوشتم  
 و نظمی پرداختم چون در نظر مبارک او آمد مرا يك تخت جامه بُرد نیشاپوری  
 و دوتا اسکندرانی فرستاد، در شکر این لطف رباعی و قطعه بگفتم، رباعی  
 ای با تو بزرگان جهان خُرد هم \* در جنب صفات صافها دُرد هم  
 در تَرْد سخات بُرد من بسیارست \* وین طرفه که آن جنیبت بُرد هم  
 ۱۰ و قطعه اینست

چو اسکندر انرا مُعین و وزیری \* از آنم فرستادی اسکندرانی  
 بلی بود بکتا و يك با ولیها \* از آن تا کند با ولی همفرانی  
 مرا گفت جامه که بر در طی آرم \* که بخشید حاتم تا بدانی  
 و له، رباعی،

۲۰ گفتمی که بگاز غم سرت برگیرم \* چون شمع ز آتش رخت در گیرم  
 تا ظن نبری که دل ز تو بر گیرم \* از تو نبرم و برسم از سر گیرم  
 و له، رباعی،

زردوست چو تو نیست دلارام دگر \* وز سیم کشتی چو بنده پُر وام دگر  
 ۲۴ از دادن زر پخته هر روز ز تو \* جز نقره ندارم طمع خام دگر

الله و زیارت روضه رسول الله تصمیم داده بودم چون بهراه رسیدم هر  
کس از اعیان فضلا و وجوه علما در مقدم این ضعیف فصلی پرداختند  
بتازی و شعر پارسی و فرید الدین بشار که از نصاب فضل با یسار  
بود در آن تلطف با ایشان موافقت کرد و فصلی ببدایع و لطایف  
مشحون کالفلک المشحون به نزدیک آن فلک زهد فرستاد که این ابیات  
پارسی غبضی از آن فیض و جزوے از آن کل و برگ از آن  
گلست،  
شعر

زهی ز خاطر تو لشکر سخن منصور

خهی بهت تو کشور هنر معبور

سزد که خط غلامی ستاند از آفاق

چو هست مسکن تو خواجه خطه لاهور

ز روح پاک تو شاه زمانه جوید روح

چو آفتاب که انر عرش وام خواهد نور

اگر نه درس تو بودی حکم شدی مدروس

و گر نه عون تو بودی ادب شدی مفهور

موفقی و بتوفیق حرف نه معجب

محققی و بتحقیق خود نه مغرور

تویی چو روح بانار در جهان مکشوف

تویی چو عقل بفضل از همه جهان مستور

خمیر مایه مهر تو در گل انسان

سر خرد بهوای خمار تو منهور

ملك به نزد تو از راه عفتت مملوك

امیر پیش تو امر روی عزتت مأمور

جمال باطن تو در صفا چو یافت کمال

بدفع چشم بد از وی سپند سوزد حور

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

از عزیزى غم عشقت را دل \* در نهبان خانه جان پنهان کرد  
گفته خط مرا خوش خواندى \* زین عبارت مه من نقصان کرد  
ورکسى خط ترا خوش خواند \* چون قلم سر زنشش نتوان کرد

وله، رباعی،

پشت دل خسته را کجا می آرم \* سودائی بستره را کجا می آرم  
آنجا سره درست را نیست محل \* مس قلب شکسته را کجا می آرم

وله، رباعی،

بر عارض گلرنگ تو ای شهر آرای \* بنگر که فلک چه صنعت آورد بجای  
دانست که گل چو رخ نماید برود \* از مشک سیه نهاد بندش بر پای

وله، رباعی،

ای دیده مدام در پیت میگردم \* صد گونه بلا ز تو بروی آوردم  
در کشتن من تو بیش ازین سعی مکن \* آخر نه ترا بخون دل پروردم

وله، رباعی،

بر خیز دلا گر هوست می باشد \* فرمان بر اگر دست رست می باشد  
در حلقه زلف بار فارغ بنشین \* میزن نفسی تا نفست می باشد

وله، رباعی،

آن ترک چو یافت منصب جاندارى \* يك لحظه نى شکبید از دلدارى  
گفتم دل من نگه نى دارى گفت \* جانداران را چه کار با دلدارى

(۱۰۹) الامام الاجلّ فرید الدین تاج الافاضل محمود بن البشار الهروی،

۲۰ فرید بشار که بشر جبین او بفضل متین او بشارت میداد و بیان شائى  
او از علم وافى او برهان همى نمود، ادیبى اریب و فصیحى لیب و فاضلى  
کامل و هنرمندى با حاصل [بود] و او را نظم و نثر نازى و پارسی و نکات  
۲۲ بدیع و اشعار رفیع است و از شیخ زکی شنیدم که وقتی عزیمت حج بیت

ورهی گویند با تو این سخن \* خشمی گیری و صفرا میکنی  
و هوراست این غزل

چون غنچه دلی دارم پر خون ز جنای تو  
عمرم بکران آمد در عهد و وفای تو  
هرجا که غمی بینی خواهی ز برای من  
هرجا که دلی بینم خواهم من برای تو  
گفتی که چه باشد به دارو ز پی چشمت  
گردست رسی باشد خاک کف پای تو  
صد جامه قبا کردم در آرزوی وصلت  
در بر کشمت آخر یک دم چو قبای تو  
در خون دل آن کس تا چند شوی آخر  
کو از دل و جان گوید همواره دعای تو

وله ایضاً، غزل

بویفا و عهد با تو که دل از وفا نیاپی  
که اگر کسی بجوئی چو منی دگر نیاپی  
چه کنی سرشک چشم بچفا چو ناردانه  
نه بس این که رنگ رویم زغم توشد چو آبی  
دل من خراب کردی ز برای چشم مستت  
چه عجب ترا که چشمت نشکبید از خرابی

وله، غزل

هرچه از جور و جفا بتوان کرد \* دوش با من غم عشقت آن کرد  
بیم و امید نونا روز مرا \* گاه گریان و گهی خندان کرد  
دُرّ اشک از صدف دیده من \* تیر باران غمت باران کرد  
چون نمکدان لب ت دید دلم \* جگر سوخته را بریان کرد



گو فلان بنده تو دور من تو رنجورست  
 پس اشارت بلبش کن کنش از آن میسازد  
 گرچه این يك كلمه تركِ ادب بود و ليك  
 چکند کين نکند چاره جان میسازد

° و هو گفته است  
 نظم  
 ای بخت سرگرفته در آوردیم ز پای \* گر هیچ می توانی رؤی بین نمای  
 ای روزگار غافیت آن وقت آمدست \* تا چند انتظار کجائی بیا در آی  
 بر بخت من زمانه بخندد بفقهه \* بر حال من ستاره بگرید بهای های  
 در اینجا میگوید

۱۰ رؤی گشاده دار چو دولت نمود پشت \* دستی کشیده دار چو برداشت عمر پای  
 یا رب بدست نست مرین قفل را کلید \* بر بنده رحمتی کن و این قفل برگشای

ذکر ائمه و علماء هراة و مضافات برم (?) و سیستان و غیر آن

(۱۰۸) الامام الاعز فخر الدین الخطاط الهروی،

مذکری نیکو سخن لطیف طبع و واعظی مقبول قول مطبوع لفظ از مشایخ  
 ۱۰ هراة و کبار خراسان است و من در هراة بخدمت او رسیدم و بمجاورة او  
 استیناس طلبیدم و از فواید او اقتباس کردم و ابیات و اشعار او در  
 غایت لطف طبع است و این غزل که  
 شعر

هُوَ أَشْهَى مِنْ الْأَمَانِ لِجَانٍ \* وَ مِنْ النَّوْمِ وَقْتَ كُلِّ صَلَوةٍ

صنعت اوست و او گفته  
 نظم

۲۰ بر گل از سنبل چلیپا میکنی \* بس مسلمان را که ترسا میکنی

در نهان دلها ز سینه می بری \* قصد جانها آشکارا میکنی

می ستانی عمر و عشوه میدهی \* راستی را نیک سودا میکنی

۲۲ باده با ما میخوری و طرفه آنک \* عربده همواره با ما میکنی

دلا مکن هوس دلبران یغائی \* وفا نیابی از ایشان هوس چه پیائی  
چوماه عمر تو اندر محاق پیروی شد \* تو آفتاب حقیقت بگل چه اندائی  
بنه ز نازک پندار طیلسانِ امل \* بنه ز فرق تکبر کلاه رعنائی  
ترا ز دهر سیه کاسه کار بر ناید \* تو با سپیدی این روزگار برنائی  
هزار قیصر و کسری زمانه پنهان کرد \* نهان نباشد هرگز بدین هویدائی  
مجوی هرزه ز زهر کشنده تریاکی \* مخواه خیره ز خار خلنده خرمائی  
و در مدح میگوید هم درین قصیده

برند هر سحری روشن گلشن سبز \* ز خاک درگه تو توتیای بینائی  
بروز رزم بشمشیر شیر مردانست \* کنند یغما جان بتان یغائی  
شود ز شست تو خسته پلنگ کُھساری \* شود بشتت تو بسته نهنگ دریائی  
فلك نبشته ترا عبده و خادمه \* زمانه گفته ترا سیدی و مولائی  
[و در آخر این قصیده گوید]

چو شعر من نبود دلبری بشیرینی \* چو نظم من نبود طرفه بزبیائی  
چه سود نظم چو لولو من که می نخرند \* هزار شعر چو لولو بسعیر لالائی  
کرم کجا طلب شعر بر که عرضه کنم \* که شد نهان ز جهان قدر فضل ودانائی  
گروه گشای حوادث تویی و بس چه شود \* ز کارم ار گره مشکلات بگشائی

(۱۰۷) الامام شرف الائمة برهان الدین الاردلانی،

شعر او مشهورست و فضل او بر زبانها مذکور و اگرچه در زئی علما  
بودست فاما اشعار آبدار لطیف پرداخته است و اکثر ابیات و اشعار او  
در شکایت فلك گذار بودست و البته بر کس اقتراح نکردی و از کس  
چیزی نسندی مگر از کسی که او را بر وی ثقت افزوده بودی و در  
قصیده میگوید

خُرْمَا بادِ شمالی اگر ت هست گذار  
بِرِ آن ماه که او چنگ نوان میسازد

دفتر عاهات<sup>۱۱</sup> در مطالعه دارند \* وز سیر دهر انتخاب نویسند  
آینه روح را مدادت خوانند \* آبله<sup>۱۲</sup> را حباب نویسند  
باز خرم از بلاء دهر که کتاب \* صدر ترا مرجع و مآب نویسند  
قطعه<sup>۱۳</sup> قلم جواب شعر تو شاید \* عکس صدرا اگر جواب نویسند

(۱.۶) القاضی الامام مجد الدین التّسوی،

قصیده ایست در حدّ نسا که آنرا مینا میخوانند و قاضی مجد الدین  
که قاضی مینا بود دلش بنور علم دیک<sup>۱۴</sup> بینا بود در زیر فلک مینائی  
بلطف طبع مشهور شد و بر زبانها<sup>۱۵</sup> فضلا بجدوت فریجت مذکور گشته، از  
پسر او شنیدم که گفت که چون نداء ناعمی<sup>۱۶</sup> حق بگوش [پدر] این داعی  
۱۰ رسید بر فوات عمر عزیز نفسی سرد از دل گرم بر آورد و این رباعی  
انشا کرد،

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند \* وز دفتر عمرم ورقی بیش نماند  
ای نفس بهی خبّرت نیست مگر \* کر روح طبیعی رمقی بیش نماند  
و در وقتی که قاضی شمس الدین متقلّد عمل قضاء آن ولایت شد بتهنیت  
۱۰ او رفت و این رباعی بگفت،

خواهی که میان خلق قاضی باشی \* باقی مانی گهی که ماضی باشی  
بر خلق خدا حکم چنان کن که اگر \* آن بر تو کند کسی تو راضی باشی  
و هم او گفته است،

تا چند هوای روی چون ماه کنی \* تا کی طلب مرتبه و جاه کنی  
۲۰ ای پای دراز کرده بر فرش امل \* وقتست که دست از همه کوتاه کنی  
و هورااست،

ما نام خود از لوح هوس بسترديم \* وین عمر گرانمایه باخر بردم  
سرمایه بباختیم و شهوات شدیم \* بدنام بزیستیم و مفلس مردم  
۲۴ و این قصیده در حق یکی از اکابر خراسان گفته است.

شعر

هر خط که سراز نقطه آن جیب برون کرد  
از دایره خون حسین و حسن آمد  
اسمیست ز فعل قلم عشق بصد حرف  
هر نقطه آن خون که بر آن پیرهن آمد  
اورا هم ازو گر کفن آمد چه عجب زین  
نه لعبت قزرا ز لعابش کفن آمد  
آن جان که درین واقعه تن داد شناسد  
رنجی که ازین رنج بهر جان و تن آمد

(۱۰۵) الامام ظہیر الدین ولی النسوی،

۱۰ از علماء نامدار و افاضل آیام بود، فضایل افاضل در پیش او قطری از  
بحری و نظم ثریا و نثر نثره در مقابله نظم و نثر او از سوره سطری و  
در نسا مصاحبت او در یافتن و این رباعی از وی شنیدم گفت رباعی  
صبحی ندمد نہ آخر هیچ شبی \* تا نازه بروم نرساند نعبی  
حاصل من بی دولت حرمان روزی \* دارم ز تر و خشک جهان چشم ولی  
۱۵ و این قطعه در جواب شعر قاضی امام شمس الدین نسوی گفت رحمه الله  
قطعه

جز بجنابت اگر خطاب نویسند \* نقش معاست کان بر آب نویسند  
در نسبت خسروی ز دانش گیرند \* در لقب مالک الرقاب نویسند  
کلک ترا مشرف مالک خوانند \* کف ترا نایب صحاب نویسند  
۲۰ عرش جنابا بذات عرش و نعایش \* پس بخطی کاؤل کتاب نویسند  
گر همه کتاب عصر وقت بلاغت \* مثل تو فصلی بهیچ باب نویسند  
مهر رخا کین من ز چرخ بخوای \* نات باضعاف آن ثواب نویسند  
۲۲ نولک قلمهء فاضلان زمانه \* چند ز نشویش واضطراب نویسند

توئی سلیمان بر تخت فضل و مسند علم  
 میان وحی و ولایت بیان تو بر رخ  
 جهان نهاد ز حکم تو بر گریبان داغ  
 فلک نهاد ز امر تو بر دل و جان رخ  
 بگو جهان را با این ضعیف هیچ مپیچ  
 بگو فلک را با این اسیر هیچ مپیچ  
 که گر ز ابر قبول تو شنی یابد  
 ز مرغزار مراد تو بر کشد پیرخ  
 مثال خادم مخلص بعرض این تألیف  
 حدیث گردن مورست و گرد ران ملخ

و این ابیات در مرثیه شیخ الشیوخ مجد الدین بغدادی گوید رحمه الله در  
 آن وقت که سعادت شهادت یافت  
 شعر

چون رائحه مشک و جو بوی سمن آمد  
 هر باد که از ساحل جیحون بن آمد  
 بوی ختنی یار من آمد که مگر باد  
 با نافه سر بسته ز ناف ختن آمد  
 بر یاسمن تازه مگر روی نهاده  
 این باد کرو رائحه یاسمن آمد  
 من خاک کف پای چنین باد که اورا  
 بستر ز عبیر نر و از نسترن آمد  
 باد من ار یباد عقیق آرد این باد  
 از خون سرشته چو عقیق من آمد  
 جان خرقه کند جامه دل بر چمن تن  
 در حسرت آن سرو که جان چمن آمد

چو آفتاب يقين تو تیغ زن گردد  
کمان کشنده بهرام بشکند ناچرخ  
عناد خصم تو با رونقت چه کار کند  
هان که با ورق آفتاب دشنه بخ  
ز حاسد تو چو آتش نفس برون آید  
چنانکه دود بر آید ز منفذ مطبخ  
دلش ز آتش محنت چو سوخت جانش گفت  
بِنَدَاكَ حَيَاتِيْذِ اَوْكَتَا وَ فُوكَ نَفَخِ  
اگرچه هست بشوکت چو گاو و پیل و لیک  
چو گاو چشم ضریر و چو پیلگوش اصلخ  
تو شاد باش که در ائسلاخ ماه مراد  
چو گوسفند کشیدش سپهر در مسلخ  
لطیف طبعاً آورده ام بخدمت تو  
لطایفی که نه از آب شنیده ام نه ز آخ  
مراسم شیوه نو در سخن که پیش از من  
بدند اهل ترسل ازین بصد فرسخ  
ولی ز جور فلک پایه طبع آبله کرد  
ز چشم خاطر چون چشمه ام دمید ازخ  
دل چو غنچه دهان از مرادها بر بست  
به گلستان معانی گرفت جائی و سخ  
چو حل شدست مرا زج گوشیار سخن  
کجا بطیره شوم من ز ریش خند و زخ  
از آن نه نعمت نخ دارم و نه قالی مال  
که من ندانم بافید هیچ قالی و نخ

(۱۰۴) الامام الاجل سيد الكتاب محمد بن البديع النسوي،

افضل كتاب و قدوة اولو الالباب بود با خلقی کرم و خلقی وسیم و در عهد ملك الامراء عماد الدین زنگی دیوان انشاءنسا برسم او بود و از زمره ندماء او بود و او را ترسلی است که در خراسان مشهورست و دران وقت که این داعی بنسا رسید او را از حضرت ملك مازندران تنقیدی کردند و استدعا نمودند مثال ملك مازندران و یادگار آورده بودند و از تقلد خدمت استعنا خواست و گفت مدتی است تا در زاویه عافیت نشستهام و مثل العافیة فی الزاویة بر خود خوانک و از دیوان اعلی خوارزمشاهی او را طلب کردند تا در سلك دیگر کتاب و منشیان مرتب باشد هم استعنا خواست و میان من و او مصادقتی تمام بود و این قصیده در حق مولانا استاذ العصر فخر الملة و الدین محمد الرازی نغمه الله برحمته گوید و این قافیت غریب بحکم امتحان اختیار کردست، شعر

زهی ز نسخ رقاع تو عقل برده نسخ

نهاده علم تو در زیر سطر حکمت فتح

صقیل رای تو در کشف معضلات علوم

۱۰

ز روع آینه دل زدوده زنگ و سخ

هر آنچه بافته در کارگاه بو قلمون

زمانه معرفت تو شمرده يك يك نخ

چو فیض علم لدنی ترا شود از غیب

بساحت دل تو نعره بر کشد بخ بخ

۲۰

به پیش بارگی فضل تو چه شیب و چه نل

به نزد پیشرو علم تو چه ریگ و چه شیخ

چو سبز نیمچه علم نیم کش کردی

سیاه چهره شود جهل راست چون فرخ

۲۴

وله، رباعی،

در فرقت تو چه ناله آغاز نم \* خود را ز غمت عاشق جان باز نم  
خطی بفرست تا من ای شاهد جان \* خط تو چو شاهدان برخ باز نم  
و این رباعی بر سفینه خود نوشته بود

در شهر اگر چه نیکوان بسیارند \* لیکن نه چو این سفینه خوبی دارند  
هر شاهد معنی که خط آورد درو \* حوریست که اورا بقلم بنگارند  
وقتی امام جلال الدین خوارزی که بلبل بستان فصاحت بود به نزدیک  
مولانا شهاب الدین خیوقی نامه نبشت و در آن نامه این بیت درج بود، بیت

نامه از بجا بدان جناب نویسند \* بر رخ نقره بزیر ناب نویسند

۱۰ و این قصه در ذکر جلال الدین خوارزی آورده خواهد شد، شهاب  
الدین مر قاضی امام شمس الدین را فرمود تا این را جواب نویسند، این  
قطعه انشا کرد و این چند بیت از آن تحریر افتاد،

نامه چو مانند زری ناب نویسند \* لایق این از کجا جواب نویسند  
یک شبه بد نامه لیک نام کینش \* اهل هنر لؤلؤ خوشاب نویسند  
۱۰ والله اگر مثل فصلی از همه نامه \* جمله دیران بهیچ باب نویسند  
وصف نیارند کرد یک خط اورا \* گرچه ورقهای بی حساب نویسند  
و در اثنای آن میگوید

ز آتش طبع تو خصم سوخت و گر چند \* طبع ترا در صفت چو آب نویسند  
گر نه جهان عکس گشت پس بجه معنی \* دیو تو سوزی مرا شهاب نویسند  
۲۰ هست گواه من آن خدای که اورا \* خلق جهان مالک الرقاب نویسند  
کارزوی من بآن جمال مبارک \* گشت فزون زآنکه در کتاب نویسند  
در حق پسری بازرگان گفتست

ای پیشه روی تو جهان آرائی \* وے قاعده زلف تو عنبرسائی  
۲۴ با سودایت خوشست جان را که دهد \* بازرگانی بچون تو خوش سودائی



گل چو نهان کرده است سونش زر در جگر  
 قاعدهٔ عمر او امر چه بود استوار  
 عشق جمال چمن از دل نرگس نخاست  
 دیدهٔ او شد سفید لا جرم از انتظار  
 صورت لاله به بین کوست به تشبیه عقل  
 شام ضمیرش شفق دود جبین چنار (۹)  
 قبهٔ شنکرف سان گشته گل ارغوان  
 حقهٔ سیاب رنگ بوده سر کوکنار  
 هست مضاعف بنام جعد شکوفه و لیک  
 همزه نماید بشکل آن شکن بی شمار  
 سوسن آزاد کرد صدر جهان را دعا  
 از پی آن برگشاد دست بآمین چنار

و این چند رباعی که آب لطف از مجاری آن ترشح میکند او گفتست رباعی  
 ای غایت آرزو و اصل هوسم \* و الله که ز عمر بی تو پرواست بسم  
 ۱۰ گر هدم و همنس گزینم بی تو \* این دم مدهاد هم دم و هم نفسم  
 رباعی

ای عاشق آن طلعت زیبای تو چشم \* با آب مرا ز آتش سودای تو چشم  
 سرگردانم چو باد تا یکباری \* روشن کنم از خاک کف پای تو چشم  
 و له، رباعی،

۲۰ ای گشته فراخ از لب تو قند بشهر \* دیوانه تو هرکه خردمند بشهر  
 وین طرفه نگر که پسته شیرینت \* از پُر نمکی شور در افکند بشهر  
 و له، رباعی،

بگرفت دوزلف خویش چون می آراست \* گفتا که بگو که چپ نکوتر یا راست  
 ۲۴ گفتم که چه فرقت میان ایشان \* گفتا فرقی چنین که می باید راست

ای صفت حسن تو همچو غم بی شمار  
 وی شکن زلف تو همچو دلم بی قرار  
 نور جمالت بدید روشن از آن شد قمر  
 بوی عذارت شنید خوش دم از آن شد بهار  
 هر که ز نور رخت دارد امید بهی  
 در دل و جان هرنفس دارد از آن نور نار  
 لعل لب تو شدست نشنه بخون دلیر  
 ای عجب آخر که دید نشنه و او آبدار  
 چین بود اندر مثل معدن خوبی و تو  
 در خم هر طره داری از آن صد هزار  
 قامت من چون کمان گشت با امید آنک  
 قد چو تیر ترا آورم اندر کنار  
 خط تو همچون نبات سبز ولی پر نمک  
 لفظ تو همچون شراب تلخ ولی خوشگوار  
 کرد عزیمت مگر جزع تو کز سحر او  
 زلف نهادست سر بر خط او همچو مار  
 فصل بهار آمد و بار دگر تازه کرد  
 عشق رخ چون گلک در دل من خار خار  
 صفحه شمشیر بید کرد صبا پر مسن  
 ساعد سپین سرو کرد هوا پر نگار  
 قوس قزح دان بشکل عکس شکوفه در آب  
 بدر مفتح شمر روی گل از زیر خار  
 پرده در آمد چو صبح غنچه و بلبل بساخت  
 پرده عشاق را بر وتر شاخسار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او از آن جمله قصب سبق ر بوده بود و در نظم و نثر بر جمله فایق آمده و تدریس نصف مدرسه سلطان که معتبرترین مدارس است در خوارزم بدو تفویض فرموده بودند و قضاء شهر نسا و شهرستانه باسم و رسم او بود و او را شعر نازی است بغایت مصنوع و مطبوع و شعر پارسی در نهایت سلاست و رفقت در قصیده میگوید

بر بیقرار است فتاده قرار عشق

بر نامراد است نهاده مدار عشق

آن کس که عاشقست به نزدش خلیل وار

سازنده نرز نور بود سوز نار عشق

ار وصل مهر مبطلی در هوای دوست

پیوسته باش ذره صفت خاکسار عشق

یک جام وصل تا بچینی صد هزار بار

باید کشید دزدی دزد خمار عشق

گویند عشق عار بود مردرا و لیک

راضیست مرد عاشق صادق بعار عشق

آن کس مرید نیست که او نیست مرد درد

و آن کس عزیز نیست که او نیست خوار عشق

عقلی که پنخ نوبت حس را امیر اوست

در دیده میکشد به تبرک غبار عشق

گر عشق گنج صدق و صفا نیست پس چرا

جز در دل خراب نباشد قرار عشق

تا نقد عشق را نبود بونه قلب تو

قلب است نزد اهل حقیقت عیار عشق

هرکه خلاف خاطرت بر دل او گذر کند  
زود چو لاله از جهان سوخته دل بدر کند  
باد نشین فلک سده کبریاے تو  
باد موازی ابد قاعده بقای تو  
تا شه زنگ هر شی گرد روز منہزم  
نصرت لشکر سحر باد ز عکس رای تو  
تا بود اندرین سرا سعی مهندس قدر  
حجره سبز قدسیان باد کین سرای تو  
تا بهوای دلبری شیفته نفس زند  
باد عروس صیّدم شیفته هوای تو  
تا بسخن خرد کند عقد ضمیر پر گهر  
باد طراز هر سخن فاتحه تنای تو  
وله، غزل،

دوش دل را ز غمت زیر و زبر یافته‌ام \* دید را ره گذر خون جگر یافته‌ام  
۱۵ غمزه شوخ ترا زهر اجل خوانده‌اند \* پاسخ تلخ ترا رشک شکر یافته‌ام  
انس را چهره تو نقش هی بندد و من \* مونس خویش هه آه سحر یافته‌ام  
سنبل زلف تو بر عارض مه نافته‌اند \* نرگس جزع تو در چشمه خور یافته‌ام  
بی خبر بوده‌ام از [آنچه] رسیدست بن \* ناز عشق خود و حسن تو خبر یافته‌ام

(۱۰۴) القاضی الامام شمس الملة و الدین محمد بن محمود الزّابی رحمه الله،

۲۰ شمس الدین قاضی نسا بود اما در مضمار فضل از فحول رجال بود جوانی  
که چرخ پیر در فنون علم نظیر او ندیدک بود و آفتاب سایه بر همچو اوئی  
نگستریک، در ذکا و فطنت چون تیر در سنبله و چون مشتری در میزان  
و در فضل و بزرگی قدوه علماء دهر و زبک فضلاء زمان و در خوارزم با  
۲۴ آنک بجرى است بی پایان و فضلاء آن خطّه در کثرت چون نجوم آسمان

- کار چنین نماندی جور تو هم سر آمدی  
 گر خبری بیافتی صدر هدی زکار تو  
 آنکه سریر دولتش هست بر اوج آسمان  
 نام مبارکش بین نحسی دشمنش بدان  
 ای که فروغ خاطرت غیرت آفتاب شد  
 پیش کف تو چون عرق ابر ز شرم آب شد  
 مهر هواء درگهت ناج سر سپهر شد  
 فضل نوال وافر ت پرده در سحاب شد  
 حاصل چرخ تیزرو بر لب بحر جاه تو  
 چیست جز آنکه قطره ازوی بر حباب شد  
 هرکه ز روی سرکشی نافت ز خدمت تو سر  
 در کف چرخ خیره کش نافته چون طناب شد  
 خصم تو زخمها بسی خورد بتازگی کنون  
 از سر گوشمال را ساخته چون رباب شد  
 حادثه چون ز مهر تو بر رخ خصم در زند  
 لعبت چشم او بسی باز ز چهره بر زند  
 ای شد درگه ترا ذروه عرش آستان  
 مدت دولت تو شد زبده دور آسمان  
 ذات تو زبده امم طبع تو مرکز کرم  
 کین تو قبضه اجل مهر تو نقش بند جان  
 موکب مکنات ترا قلعه چرخ پی سپر  
 ساحت رفعت ترا روضه قدس بوستان  
 یافته منبئی قدر در صف مرکز هنر  
 خامه و خاطر ترا وحی گذار و غیب دان

کواکب که ساکن این بام سیم اندود فلک اند از رفعت قدر او غیرت  
 بردند و لطایف اشعار او در لطافت و دقت خفت روح و ذوق فتوح  
 دارد در مدح مولانا استاذ العالم فخر الملة و الدین محمد بن عمر الرازی  
 نغمه الله برحمته گفته است،

ترکیب بند،

خیز که صبح تیغ زن خنجر روزگار زد  
 خسرو آسمان نشین بر شه زنگبار زد

ساغر لعل نوش کن هین که شهنشه فلک  
 جشن صبح را بگه خیمه بسزه زار زد

خسرو زر نگار گل در تنق زبرجدین  
 باز عروس باغ را زیور مشکبار زد

سعی نسیم غالیه چهره گشای باغ شد  
 چون یزک سپاه گل بر صف روزگار زد

ابر ز بخشش گهر در صف بزم بوستان  
 لاف بیبشی کف صدر کرم شعار زد

مقصد دور آسمان صدر هدی شهاب دین  
 آنکه یسار جود او دارد بحر در بین

تیغ اجل هی زند نرگس پر خمار تو  
 دام بلا هی نهد سنبل تابدار تو

تا چه گلی که در غمت خار گرفت چاک دل  
 وز سر دل نپروود انده خار خار تو

روز امید شد سیه بی تو و چون ستارگان  
 دیده سپید میکنم در شب انتظام تو

صفحه عارضت کجا شعله زند کز آه من  
 دود گرفت سر بسر آتش آبدار تو

(۱۰۱) الشیخ الامام خطیر الدین فخر الزهّاد محمد بن عبد الملك

المجرجانی رحمه الله،

از مشایخ خطّه لاهور بود لا بل از افاضل امائل جهور در فضل و براعت ازهری و بو عیید و در صفا و زهادت شبلی و جنید و امروز خطّه لوهور بمکان فضل و بزرگی امیر امام مجد الدین که ثمر آن شجر و قرّة العین آن بصرست معمورست و تصانیف او در انواع علوم از معقول و منقول مشهورست و از اشعار خطیر الدین بیتی چند استماع افتادست که در تلون احوال روزگار پرداخته است درین صحیفه آن لطیفه را درج کرده آمد،  
شعر

۱۰ گردش روزگار پر عبرت \* نیک داند کسی که معتبرست  
چرخ پر شعبدست و پر نیرنگ \* همه نیرنگهش کارگروست  
بد و نیک زمانه مختلط است \* غم و شادیش هر دو منتظرست  
هست حمال آب دریا ابر \* خاک را حقّه های پر دُرست  
باز شمشیر برق تیغ کشید \* چو یلان کوهسار با کمرست  
۱۵ اندرین روزگار نا سامان \* هر که با عاشقیست (؟) با هنرست  
همچو روباه هست کشته دم \* همچو طاووس مبتلا پرست  
اختر و آخشچ بی مهرند \* اگر این مادرست و آن پدرست  
از چنین مادر و پدر چه عجب \* گر موالید ماند در بدرست

(۱۰۲) الصدر الامام الاجل افتخار الملك فرید الدولة و الدین

المجاری رحمه الله،

۲۰ فرید درّه فرید اقبال بود و صدف گوهر کمال در فضل بی نظیر و در هنر بی عدیل و مدتها در بخارا تحصیل کرد و مرا در خدمت او مباسطی حاصل شد و از فواید انقاس او اقتباس کردم و چون بیامیان آمد

و این رباعی بخط مبارک او دیدم بر ظهر سفینه نوشته .  
رباعی  
با کفر دو زلفت اگر ایمان بپریم \* در خدمت تو مایه دو جهان بپریم  
زان روی سفینه ساختم تا که دهی \* باشد که ز دریا غمت جان بپریم  
وله، رباعی،

دیوانه نباشد آنکه از زر ترسد \* عاشق نبود هرکه ز خنجر ترسد  
تا چند ز سر بریدم بپم کنی \* آن کس که سر تو دارد از سر ترسد  
وله، رباعی،

چرخ و مه و مهر در تمنای تو اند \* سرو و گل و لاله در تماشای تو اند  
ارواح مفریان قدسی شب و روز \* ایجد خوانان لوح سودای تو اند  
وله، رباعی،

تا مرد ز عشق خاک بر سر نکند \* از جمله عشاق تو سر بر نکند  
روشن نشود با تو سر و کار کسی \* کو سر بسر کار تو اندر نکند

(۱۰۰) الامام العالم ضیاء الدین عمر بن محمد البسطای،

ضیاء الدین بسطای که بحر فضل او بس طای بود و در کشف مشکلات  
۱۰ تفسیر عالی تخریر بود و در رفع معضلات بی نظیر و در کشف دقائق  
شریعت و بیان حقایق طریقت چند تألیف دارد و نظم او بر نظام حال  
طبیعت او برهانی باهر و حجتی ظاهر میگوید،  
شعر

بی مهر تو دل صواب نبود \* زیراک بجز خراب نبود  
هر دل که بدست عشق افتاد \* جز سوخته و کباب نبود  
دل چون سر زلف نیکوانست \* بد باشد اگر بتاب نبود  
بی زخمه گوشمال مطرب \* هیزم بود آن رباب نبود  
بر درگه عشق هیچ کس را \* بی آتش درد آب نبود  
در عشق بسی سؤال باشد \* کآنرا هرگز جواب نبود  
لشکرگه عشق گم شدن راست \* آنجا ره باز یاب نبود  
۲۴



اندیشه بیرون ز درون بیرون کن  
 بیرون درون به که درون بیرون  
 و له، رباعی،

ای حسن تو در جهان ز آوازه برون \* وی خانه مهر تو ز دروازه برون  
 ز اندازه برون است چو حسن تو غم \* فریاد ازین غم ز اندازه برون  
 و له، رباعی،

ظالم که کباب از دل درویش خورد \* چون در نگرده ز پهلوی خویش خورد  
 دنیا عسلست هر که زو بیش خورد \* خون افزایش تب آورد نیش خورد

(۹۹) الشيخ الامام الشهيد مجد الملة و الدين قطب المشايخ شرف بن المؤيد  
 البغدادي رحمه الله . ۱۰

شیخ شیوخ مجد الدین بغدادی کان فضل و آبادی بود، در علم طب  
 ابدان مسیح زمان و نادره گیهان و در خدمت ملوک و سلاطین روزگار  
 قربتی تمام یافته بود ناگاه برق محبت الهی بر اطلال و رسوم نهاد او  
 بچست و جملگی تجمل و مهتری او را بسوخت بلك هستی او را محو کرد از  
 ۱۰ سر جملگی دنیا برخاست و در خدمت شیخ نجم الدین کبری ملازم شد  
 و پانزده سال در خوارزم ریاضت‌ها شگرف کرد و آخر الامر شیخ الشیوخ  
 حضرت خوارزم شد و هرگز در خوارزم کس را آن مکنت نبودست که  
 او را بود و آخر الامر بسعادت شهادت رسید و روزی در خوارزم از  
 لفظ مبارک او شنیدم غزل

۲۰ هر آن کسی که ز هجران سپر بیندازد \* ز عشق خویش بعشق کسی نپردازد  
 هر آنکه پای نهد در قارخانه عشق \* نخست بازی باید نصیبه در باز  
 لب ار ببوسه خاک درش عزیز شود \* ز کبر بر فلک آن لحظه سر بر افرازد  
 هزار بیلک تعبیر اگر خورد ز تو دل \* ز عشق دم نزند خویشتن فرا سازد  
 ۲۴ اگر وفا کند آن دلبر ار جفا دل من \* بجز وفا نکند چون همی بدو نازد

وله، رباعی،

از خوی بدم همیشه می رنجانی \* که میخوانی مرا و گه میرانی  
اینست که جان و دل ترا میخواهد \* ورنه تو چنین خوب نه میدانی

(۹۸) الصدر الامام الاجل محیی الدین بیجی بن محمد بن بیجی رحمه الله،

صاحب دولتی که جبال فضل او راسخ بود و لطایف فکر او صحایف ذکر  
علماء گذشته را ناسخ بعلم معمار مہائی معانی و بطننت آیت لطف یزدانی  
اگر ذکر او و خاندان او کنم

۱۰. از آن مانع آید فصل فضل او اثبات کردن آب دریا بغریل پیهون بود  
و چشمه آفتاب را بگل اندودن اما طرفی از طرف او برای آن تا این کتاب  
زینت یابد و این تالیف بدان مشرف شود ایراد کنیم، میگوید، قطعه

هرکه احوال ظاهرش نیکوست \* دان که احوال باطنش تپهست

مرد صورت مباش کز صورت \* تا بمعنی هزار سال رهست

۱۱. لاله را سرخ روی می بینی \* دل لاله نگر که چون سیهست

و این رباعی اوراست رباعی

ای لعل ترا قوت رزائی عمر \* با ما چه بسر بری بزرزائی عمر

تا جام اجل پر نکند ساقی عمر \* دست من و دامن تو و باقی عمر

وله، رباعی،

۲۰. ناگه یارم بی خبر و آوازه \* آمد بر من ز لطف بی اندازه

گفتم که چون ناگه آمدی عیب مکن \* چشم تر و نان خشک و روی نازه

وله، رباعی،

ای گشته درون من چو بیرون تو خون

مهر دگران برون وزان تو درون

همیشه تا که ز طنبور و چنگ می خیزد  
 نشاط باده و قصد صبح و عزم سرور  
 چو چنگ باد بیزمت حسود بر يك پای  
 نهی خزانۀ او چون خزانۀ طنبور  
 بنای اهل هنر بر مکارمت موقوف  
 معاش خلق جهان بر مواهبت مقصور

(۹۷) الصدر الاجلّ العالم برهان الملة و الدین محمد بن عبد العزيز الكوفي،  
 صدر عالی قدر که آسمان با همت او زمین بود و آفتاب با رای متین او  
 تیره و دیده و هم در کمال و جلال او خیره و خواجه امام اجلّ عبد  
 العزيز کوفی که در علم ابو حنیفه ثانی بود و در بزرگی ملجاء قاصی و دانی  
 در وقت تقلّد قضاء نیشاپور فرمانده و سلطان نشان بود و پسر او  
 برهان الدین در کرم عدیل سحاب و در علم غیرت آفتاب و زفان صیت  
 ایشان در اقصای لغات مشهورست بزیادت تقریر احتیاج نیست وقتی  
 به نزدیک ملك مؤید کاردی و دستارچه بیادگار فرستاد و این قطعه  
 ۱۰ در آن نیش

پیش تخت تو شها کارد و دستارچه \* میفرستم خجل [و] شرمگن از مختصری  
 تا مرآن را که بجان بندۀ درگاه تو نیست \* بیکی چشم به بندی بدگر سر به بُری  
 وقتی که ملك طغانشاه را درد پای حادث شد این رباعی در آن معنی  
 رباعی بگفت

۲۰ گر پای فلک سای ملک رنجورست \* نزدیک خرد نه از حقیقت دورست  
 او هست جهان و زو جهانست پپای \* پائی دو جهان گر نکشد معذورست  
 و له، رباعی،

چون نیست بوصل تودی دست رسم \* بگذاشتم نه زان قبل کز تو بسم  
 ۲۴ تو سایه من شدی و من می رسم \* بر گردم نا مگر بیائی ز بسم

سزای خدمت آن کس بود که دارد عاز  
 غبار موکبش امر نوم دیده پُغفور  
 یقین بدان که ز عشق قضیم مرکب نست  
 که در خزاین جو دانه میشود کافور  
 قضا چو عون تو نبود ز شغل خود عاجز  
 فلک چو اذن تو نبود ز دور خود مهجور  
 عجیتر آنکه ندارد ز تو نظر و آنگه  
 بمشتری و عطارد همی شود مغرور  
 شراب بارد از خون حاسدان دما ره  
 که شد ز آتش طبیعت تن جهان محرور  
 بزرگوارا یک خصلت نمی بینم  
 که آن بچود ندارد نعلقی مشهور  
 فضایل تو حسود از برای آن انگینت  
 که تا فراخ شود طعمه وحوش و طیور  
 ترا لباس جلالی نیافته است فلک  
 که هیچ گونه خلق گردد از سنین و شهر  
 مکارم تو گرفته جهان و آنگه من  
 نشسته فارغ و ساکن ز خدمت تو ضبور  
 رهی ثنای تو گر کرد تا کنون تأخیر  
 مدان ز غفلت و تقصیر بل ز محض قصور  
 از آنکه زاده طبیعت ندارد آن مقدار  
 که در مدایح اخلاق تو شود مسطور  
 سفال و سنگ کجا گیرد آن خطر هرگر  
 که عقد و باره شود گرد دست و گردن حور

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

خراب شو ز شرابی که نور لمعه او  
 گذاره گردد از سقف طارم معمور  
 سرور عیش صبحی مباد جز آن را  
 که در شراب بصبح آورد شب دیجور  
 علی الخصوص که باشد سماع مجلس او  
 ثناء آنکه بود دور عالمش مأمور  
 خدایگان بزرگان شرق سیف الدین  
 که جهل گشت بسیف زبان او مقهور  
 پناه مات عبد الغزیز آنکه شدست  
 ز عزّ بارگش حظّ هر هزار موفور  
 سعی و کوشش او حمله قضا مسدود  
 بعون و بخشش او لشکر رجا منصور  
 زهی ز لمعه راس تو نور ماه نخل  
 زهی ز حمله باس تو دور چرخ حذور  
 فضاء قدر تو در چشم چیست عرصه حشر  
 ۱۰  
 صلاهی صدر تو در گوش چیست نفخه صور  
 ز باد لطف تو بشگفت ورنه مانده بود  
 گل مروّت دم غنچه عدم مستور  
 دماغ امکان سودای آن مقام بُنُخت  
 که در مکارم گشتست مر ترا مقدور  
 ۲۰  
 چو دهر پرتو رایت بدید بیش نکرد  
 حدیث آتش موسی که نافت از که طور  
 نه هرکه او کبری بست اهل خدمت گشت  
 که بر میان کبری هست نیز با زنبور  
 ۲۴

نرود جز بجناب تو رجا اینت عجب  
 با چنان جام عطاهاست چنین هشیارست  
 دُم انعام شهنشاهی بی پیمانه است  
 زر احسان خداوندی بی معیارست  
 وحی در کوی ثنای تو سراسیمه شود  
 سر آن کوی چه جای قدم اشعارست  
 مدح اینست که خلق تو ترا میگوید  
 گفتنهای شعرا جمله همه تکرارست  
 ای همه عمر شهنشاهی و ایام بقات  
 گرچه مر عمر ترا عدل پذیرفتارست  
 ایزد آن عمر دهادت که بقاء ابدی  
 گر کنی نسبت آن جامه کم از بکتارست

شعر

و هموراست

شراب حاضر و دلبر ندیم و من مخمور  
 چرا نشسته‌ام از عشرت و طرب مهجور  
 شراب لعل مرّوق بده پری رویا  
 که دیورنجِ یلاحولِ باده گردد دور  
 بیسار آب چو آن لعل خویش تا یام  
 ز تاب آتش او در هوای دی باحور  
 چو یار هست مساعد شراب هست لطیف  
 گناه دل بود از زین سپس بود رنجور  
 زرنج چرخ چه نالی که گردو صد چرخست  
 چو باده داری در رنج او نه معذور  
 بران ز صحن دل این خرگه سپاهِ عنا  
 بچام لعل تو اتر چتر قبصر و فغفور

فلک دولت و اقبال شهنشه گردان  
 کوکب صیت خداوند جهان سیارست  
 گردنامه است که شه اهل هنر را کردست  
 نقش تدویر که بر سکه هر دینارست  
 خسته مگذار دلا عمر که مرهم خانه است  
 نشنه منشین جگرا بیش که دریا بارست  
 جز بمدح تو خداوند بند پس ازین  
 گر کمر بندد آن نیست کمر زُنارست  
 گرچه این نظم برین آب هی خواهد ماند  
 تا که بر عرصه خاکی ز بشر دیارست  
 همه زیر قدم مدح تو خواهم افشانند  
 هرچه زین گوهر در حقه استظهارست  
 آشنا گر کنیم شاهها با دولت کن  
 ز آنکه خود محنت و اندوم بار غارست  
 گوئی دریا را عثری ز نوالت خواندم  
 که ازین گونه فلک با من در پیگارست  
 ای شه عالم عادل که حساب مدحت  
 برتر از دست رس و پایگه پندارست  
 هرچه آن نیست هنر طبع تو زان هست نفور  
 هرچه آن نیست کرم خلق تو زان بیزارست  
 و آنچه بر سده اعلا ت نساید سر نیست  
 وصمت مغفر و عار کله و دستارست  
 هر که نکند در و دیوار منش ز ثنات  
 دامن آسوفته مغزش ز در و دیوارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

جاے اعدای ترا مجلس خاصی نبود  
 کہ نہ اندروی مرغیغ و سنان را بارست  
 آید از پوست برون مغز عدو با گزرت  
 گرچه گرز تو حریفی بس نا ہوارست  
 گرز تو می شکند گردن و نندیشد هیچ  
 کہ چنین طیبیت و بازی سبب آزارست  
 لیک از خیره سری یار تو نبود دشمن  
 من از آن باک ندارم کہ خدایت یارست  
 بیشک آنست کہ از سیر دلت میدانند  
 آنکہ جولانگہ حکمش حرم اسرارست  
 خصم اگر کرد خلاف تو مراورا زان چه  
 رنج بر تیغ تو و بارہم بر دارست  
 ای شہ عالم عادل کہ ز طبع نیت  
 فضل را حضرت تو تیزترین بازارست  
 بند دیرست کہ در آرزوی حضرت نست  
 همچین باشد خود هرکہ بود ناچارست  
 نا رسانید مرا گردش ایام کبود  
 ہمراہی کہ بر اوہام درش مسہارست  
 دیدم آن طرفہ جنابی کہ بہر ذرہاش بر  
 داغ پیشانی صد شاہ و سپہسالارست  
 ہم درو فضل ز احسان و کرم خشنودست  
 ہم درو دانش امر بخشش برخوردارست  
 ای امل ہین کہ سخن را بر خسرو قدرست  
 وی رجا ہان کہ ہنرا بر شہ مقدارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴



گر کسی شینته خواهد از تو زنهار  
 منه انگشت برین دل که عظیم افگارست  
 ننگری در رخ من آری چنوان کردن  
 زر چو در عهد سخا و کرم شه خوارست  
 نصرۃ الدنیا و الدین شه شاهان جهان  
 که همه چیزش تا در سخن شهوارست  
 ارسلان خان ملک عالم آسان بذلی  
 که بدریا بر خرج کرمش دشوارست  
 سنگ حلست مر اورا سبب آن سنگست  
 که ترازوی مالک همه چون طیارست  
 شیر افلاک ز فرمان تو اندر زنجیر  
 نوسن گردون از حکم تو در افسارست  
 ای شهنشاه که شیرین را بی خدمت تو  
 روح میرانی محضست و بقا بیکارست  
 تیغ تو عرصه عالم را در لاله گرفت  
 ای عجب قطره آبی را این آثارست  
 جان بدخواه تو در کام نهنگان اجل  
 هم از آن تیغ بصورت چو زبان مارست  
 خصم نا مردی خود را همه عذر این آورد  
 کازدها پیکر شمشیر تو مردم خوارست  
 نرگس خفته شد از خوف حسامت بیدار  
 جای خوفش بود از تیغ تو چون طرارست  
 ذکر آن فح که بد پار چه گویم امسال  
 که هم امسالت مخدوم دو صد چون پارست

۰

۱۰

۲۰

۲۴

صحبت باد صبا کرد اثر در زلفش  
 که صبا وارث جولان همه بر گلزارست  
 همه سرمایه ز رخساره و زلفش طلبند  
 گل اگر رنگ فروشت و صبا عطارست  
 گل بسی منصب رخساره او جست و نیافت  
 پای گل تا بسر از جستن آن پر خارست  
 تا شنیدست که بر خاک درش روی نهند  
 گل مسکین همه تن نو بر نو رخسارست  
 نتوان دل ستد از نرگس او باز برون  
 نرگش گرچه که بیمار بود عیارست  
 ز آب دیک چه طمع دارم چون می بینم  
 کآب با آتش رخسارش از آن سان یارست  
 زو وفا چشم نمیدارم چون میدانم  
 که وفا داری در شیوه خوبان عارست  
 خون کند حالی هر دل که ز عشاق برد  
 گو بدار آخر يك ساعت اگر دلدارست  
 بانگ و فریاد من از دوست ز اندک شکر است  
 این که من زنک و او آگه ازین بسیارست  
 خواه گو جور گرین خواهی گو مهر فزای  
 زین میان دل را با خون شدن خود کارست  
 دلبرا هرچه بدانی ز جنایت بر من  
 بر هی باف که با تو دل من چون تارست  
 دل تو سخت و مرا نرم دل آری چه عجب  
 نرم باشد چو همه سال بخون فرغارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بیان سواری ازو نازنده‌تر نبوده است صاحب قران عالم علم بود که آفریدگار سبحانه و تعالی در علم بر بصر بصیرت وی چنان گشادی که تا مفروض عالم هر کس که لم و لا نسلم میگوید همه از در دریا فضل او مغترف خواهند بود و بتقدم و پیشوائی او معترف و چون طبع لطیف او از استنباط دقایق معانی فقه و احکام و استخراج نکات نظر و حل اشکالات آن سامنی آوردی گاه گاهی احماضی کردی و برای تشخیز خاطر و تنگه طبع قصبه نظم کردی و شعری پرداختی فلله دره ما انق دره هزار جان فداء طبعی باد که اگر در مسایل خلاف نکته نویسد همه علما آنرا برجان نویسند و اگر در لطایف اشعار نتوق کند همه فضلا آنرا بر دیده نهند و اورا بهر دو لغت شعرست و شعر تازی او اندکست وقتی به نزدیک برهان اسلام تاج الدین مکتوبی نبشت مطلع آن دو بیت بود،

مَنْ مَبْدُخُ تَاجِ دِينِ اللَّهِ مَالِكَةٌ \* تَفْتَرُ إِنْ نُشِرَتْ عَنْ قَرْطِ تَهْيَايِ  
بِعَهْدِ مَذْنَاتٍ عَنِّي مِيَامِنُهُ \* مَا زَالَ دَمْعِي فِي سَفْعٍ وَ نَسْعَامِ

۱۰ و مولانا تاج الدین برهان اسلام جواب آن تحریر فرمود، جواب

وَإِنِّي أَلِكِتَابُ رَضِيَ الدِّينِ قَانَتْ لَيْبَتْ \* كِتَابِي أَمْحُزْنَ عَنْ قَلْبِي بِإِحْجَامِ  
هَمْ الزَّمَانُ يَكِيدِي أَنْ تُغَادِرَهَا \* جَبْرَةٌ فَارَعَوِي إِذْ أَنْتَ لِي حَامِ  
وَ رَدَّ فِي أَلْبِيضِ بَحْبِي اللَّهُ عَزَّزَكُمْ \* سَوَادُ خَطِّكَ مُسَوِّدَاتِ آبَائِي

و اکنون طرفی از اشعار او ابراد کنیم،

۲۰ ماه در مشک نهان کرده که این رخسارست

شکر از پسته روان کرده که این گنارست

[سنگ در سینه نهان کرده که این چیست دل است

سرورا کرده خرامنده که این رفتارست]

سایبان یاسمش را همه اثر سنبل تر

خوابگه نرگس اورا ز گل پر بارست

أَلَا يَا عِبْرَتِي سَيْلِي أَلَا يَا مُهَيَّبِي ذُوِي  
فَقَدْ أَضْبَحْتُ مَرْحُومًا لِأَحِبَّائِي وَ أَعْدَائِي

الا ای دلبر عاشق کش خونخواره وقت آمد

که بر جان و جوانی من بیدل بخشائی  
نَوُجُ أَتَجِرُ الْعَبْرَاتِ فِي خَدَيَّ وَ أَمَائِي  
إِذَا مَا أَوْقَدَ الْهَيْجْرَانُ نَارًا بَيْنَ أَحْشَائِي

الا ای چشم گرینه چه بینی بی رخس عالم

برای ای جان غم کشته درین قالب چه می پای  
تَرْفَعُ أَيْهَا الْفَاسِي عَلَيَّ وَ جَدِي وَ الْآبِي  
وَ حَقَّ اللَّهُ خَلَصْنِي مِنَ الْهَيْجْرَانِ مَوْلَائِي

و این رباعی در حق پسر حلاج گفتست که در ملاحظت از خورشید باج  
خواستی،  
زبای

ای دلبر حلاج لب چون نُوشْت \* بر بود دل از شیفته مدهوشت  
از خود مکم پنبه ازان پیش که پشم \* این پنبه ناز بر کشد از گوشت  
و این رباعی در حق نجم و راق گوید که نایب قاضی نیشاپور بود و متقلد  
اوقاف مسجد جامع و مدارس از حضرت،  
رباعی

ای از دل تو خدای ایمان برده \* کفرت سبق از نمود و هامان برده  
از بیم خیانت تو در حاصل وقف \* قراء جهان وقف ز قرآن برده  
هوراست  
رباعی

۲۰ زان می ترسم که از ره بد سازی \* وز غایت نا مردوی و طنازی  
این سگ صفتان کنند ای آهو چشم \* ناگاه ترا صید ز روبه بازی

ذکر علماء حضرت نیشاپور و مضافات و توابع آن،

(۹۶) مولانا استاذ الائمه رضی الدین نیشاپوری رحمه الله

۲۴ از ابتدای عالم تا این غایت بر فلک علم خورشیدی از او تابنده تر و در میدان

تا کی چو حلفه بامید وصال تو  
افتاده از بیرون در انتظار دل  
آخر با آتش جگر و آبهای چشم  
روزی بر آرد از شب هجران دمار دل  
عشقت چگونه دارم پنهان چو کرد جان  
با خون دیده بر سر هجرت تشار دل  
در خون دل مشکوکه چو کارش بجان رسد  
آخر بنالد از تو بصدر کبار دل  
و اشعار او مطبوعست بدین قدر اقتصار افتاد،

۱۰ (۹۵) الامام الاجل فخر الدین محمد الرزخالی السرخسی رحمه الله،

جوانی که در فضل چرخ پیرا بطفلی بر نگرفتی و مشتری که قاضی نجوم  
است با همه علوم در مکتب تنهیم او سبق گرفتی و در نظم بقلم بیان موی  
شکافتی و در فقه بزبان قلم در بیان جواب فتاوی زره بافتی نثره شایق  
نثر رایق او بودی و شعری عاشق شعر لایق او و او را در هر دو بیان  
۱۵ مهارتی کامل بود و در نازی و پادسی قدرت نظم و در فضلیات از  
استفادت بمقام افادت رسید و در فقه و نظر گوی از اقران ر بوده و  
مدتی در شهر نیشاپور بمصاحبت یکدیگر بودیم و میان این ضعیف و میان  
او مشاعرانست نازی و پاری و مکاتبات و ایراد آن جمله باطالت انجمد  
بیتی چند از لطایف طبع او ایراد کرده آمد این ملهع که بدرر معانی  
۲۰ مرصع است او گفته است،  
شعر

أَخْلَافٌ أَخْلَافٌ فَدَيْتُكُمْ أَخْلَافٌ  
أَعْيُونِي أَعْيُونِي عَلَى هَيْبِي وَ بُلُوَائِي  
شدم از دست یکباره من مجنون شیدائی  
خداوندا خلاصم ده ز دست هجر و تنهائی

رستم صفت چو قهر تو افکند ناگهان  
بر ظلم و فتنه از قبل روزگار چشم  
این را بدشنه کرد چو سهراب چاک دل  
و آن را به تیر خست چو اسفندیار چشم  
صدرا ز جور چرخ کبود سپید کار  
دل را چو حاسد تو سیه شد چو قار چشم  
طبعم اگرچه پر ز گهرها پُر بهاست  
دارم ز شور بختی گوهر نثار چشم  
حسان من بمدح و ترا خلقِ مصطفی است  
بر من بروی لطف باحسان گار چشم  
تا بر گنابید از پی نظاره جهان  
نرگس ز سیم ساده و زرّ عیار چشم  
بادا چنان که گلشن قدر ترا فلک  
نشاندش ز روضه دار القرار چشم  
۱۰ و هم درین بحر و قافیه ردیف دل گفته است

قصیده

ای برده چشم تو چو دلم صد هزار دل  
بی تو چو زلف نست مرا بیقرار دل  
گر صد هزار جان بودم بی توفی المثل  
بر بایدم گرفت ز هر صد هزار دل  
تا شد اسیر زلف تو روزی هزار بار  
خواهد ز غمزه تو بجان زینهار دل  
از بی دلی که او ز جهان بر تو دل نهاد  
شرعی بدار بی گهی بر مدار دل  
گر دل ز مهر شستی و سیر آمدی ز من  
پس تو دلبر ربودی با من سپار دل  
۲۰  
۲۵

- گر وعدهٔ وصال تو جانا وفا نشد  
 باری مرا سفید شد از انتظار چشم  
 گر خیره گشت چشم روا داشتم از آنک  
 بی روی تو نیاید ما را بکار چشم  
 بی نی چه جای خیره که هر روز میشود  
 روشن ز نور طلعت فخر تبار چشم  
 خورشید مکرمت شرف الملك تاج دین  
 کز دیدنش سزد که کند افتخار چشم  
 صدر جهان محمد اسعد که سوی او  
 اقبال را شد است ز جودش چهار چشم  
 صدی که صیت یوسف جاهش بخاصیت  
 روشن کند جهان را یعقوب وار چشم  
 در مملکت چو گشت بعالم طلایه دار  
 بیدار دولت او با صد هزار چشم  
 در خواب ماند فتنه و گفتش قضا که هیچ  
 تا روز حشر باز مکن زینهار چشم  
 گردِ رکاب او چو عنان در هوا کشد  
 ماند از نجوم ناظر او بی شمار چشم  
 ای منعی که تا ابد از وی نیاز راست  
 از روی مکرّمات گفت صد بسار چشم  
 در ملک شاه خواجهٔ صاحب قران توئی  
 زان سان که بر حواس بود شهریار چشم  
 برمی کشد ز دشمن جاهت بدست قهر  
 چرخ زمردی چو زمرد ز مار چشم

دل طاقت وداع تو کی دارد ای نگار  
جان را وداع چون کم ای جان و ای جهان  
رفتم غریب وار دل از هجر تو کباب  
باد شب وصال تو اندر سر زبان

۰ (۹۴) الامام الاجلّ جمال الدولة و الدین الازهری المروزی،

جمال ازهری که ماه جاه او ازهر بود و خورشید فضل او انور امیر  
سریر فطنت و معیار دینار حکمت و نظم با نظام او در غایت ذوق  
و جزالت و نهایت رقت و سلاست و در قصیده او را امتحان کردند  
بردیف چشم این قصیده که مردم چشم فضل و نور دیده هنرست  
۱۰ میگویند  
قصیده

ای در غم تو گشته مرا چشمه سار چشم  
نا خورده می چراست ترا پر خمار چشم  
دل آرزوی چشم تو دارد عجب مدار  
گر باشدم ز خون جگر چشمه سار چشم  
خونم هدر مکن که بسیلابه‌ها خون  
خود می نهد سزای من اندر کنار چشم  
جائی رسید کار که بی وصل روی تو  
با هجر تو بکشتن من گشت بار چشم  
جانا گرفته ز جفا خوی روزگار  
آری وفا نداشت کس از روزگار چشم  
پنهان چگونه دارم عشقت که در جهان  
دارد باشک راز دلر آشکار چشم  
دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گنت  
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

۱۵

۲۰

۲۴



صدر حمید دین که منادیگر ازل  
 خواند از کمال جود و کرم صدر کشورش  
 آن جوهری نسب که کرامات ایزدی  
 اثر نور عقل و سر سخا کرد جوهرش  
 نا پای در نشیمن گلزار گل نهاد  
 در قلع خار فتنه جهان خواند سرورش  
 حمله بسوی قلعه نپلان نظر نمود  
 نشرد جز غبار و کلوخی محقرش  
 ای رای آسمان وش عالی نشانت را  
 از علم ثابتانش و از فضل مجورش  
 بس لاگران محنت گیتی که در جهان  
 فربه شدند از اثر کلک لاغرش  
 آمد کمال مدح تو روحائی که عقل  
 در قید نظم طبع به بیند مصورش  
 در مدحنت قلم چو کند نظم سلک حرف  
 باری دهند جمله اعضاء دیگرش  
 تا هر شی عروس فلک را زبان شب  
 از دوده سیاه کند رنگ چادرش  
 بادا لبان دولت کئی بجنده در  
 از کلک گریه ناکت و از دیده ترش

و در قصیده میگوید

اگر بحکم جنا روز من بگردانی \* ز حسن عهد و رضای تو دل نگردانم  
 و گر زمانه قصاید بنام من خواند \* بجز دفاتر مدح و ثنات کی خوانم

۲۴ و هم در اثنای رسالتی می نویسد

شعر

باغ آسمان دیگر و امر انجم نبات  
 طالع شد بروز و شب اشکال اخترش  
 جعد بنفشه خم زده بر عارض سن  
 چون زلف دلبر من و آن خطِ عنبرش  
 معشوق وار نکیه زده گل بقبه در  
 وز کله زبرجد محلول بسترش  
 بلبل بنغمتی همه الحان دل فریب  
 تکمیل داده دامن و آن جیب پر زرش  
 آن دور درگذشت و چو عدل از جهان بشد،  
 آن نقد اگر برفت به بین نقد دیگرش  
 گر بیوه گشت گلبن زیبا ز هر گلی  
 میوه بعدر آمد و بنشست بر درش  
 آسیب هجر گل برخ سیب دفع شد  
 هر کس که دید عارض یا قوت احمرش  
 آن حقه جواهر یا قوت رنگ نار  
 چون مجمری و لعل شده حشو مجهرش  
 گفتم که باغ از گل و از میوه خالی است  
 امر حمله خزان بر میدند لشکرش  
 باغی کجاست اهل هنرا کون بگو  
 زهت سرای خاطر و دل ساحت درش  
 از فضل گلستانش و امر علم ساحتش  
 از جود بوی و رنگش و از خلق کوثرش  
 گفت این صفات حضرت فخر زمانه دان  
 والا حمید دین که سپهرست چاکرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۹۲) الامام العالم شرف الموعظین شمس الدین محمد الدقابی المروزی، امام شمس دقابی که دقابی سخنش از نارِ دَق و داءِ دِق باریکتر بود براعت و عبارت در ذات او چون آب با شیر آمیخته و فصاحت و حصافت در نهاد او چون راح با روح الفت گرفته سخن او اگرچه بدُرر فصاحت مرصع است فامًا مَسْبُوع است و در نثر پارسی رعایت جانب سجع کرده است و بختیار نامه و سندبادرا لباس عبارت پوشانیده است و در بخارا مدتی مدید مقام داشت و در خیال این داعی آنست که او را دیده است و الله اعلم چه در خاطر میگردد که در مسجد کوی بالوی که منسوب است باصحاب امام معظم و مقتدای اعظم شافعی مطلبی علیه من ۱۰ الله الرحمة و الرضوان تذکیر میگفت اگرچه صاحب سخن و منشی کلام بود فامًا لهجه کلام فصیح نداشت صیثش بلند بود اما صوتش پست بدان سبب عوام باستماع مجلس و عطف او رغبت کم میکردند اما خواص و فضلا پیوسته بتذاکیر او میرفتندی و اقتباس فوائد کردند و رسالتی دیدم بخط او حنین الاوطان و در آنجا بسیار لطایف درج کرده و بسی درر ۱۰ و غرر فضل در ابراز و ایراد آن خرج کرده و سخن او بر مذاق مقامات حمیدی است و آن طرز دارد و از نقود اشعار او آنچه در خزینه خاطر موجودست بر جید و جود این تألیف عقیدی سازم در مدح خواجه فخر الدین عمدة الزورا گوید و صفت خزان کند

دی باغ را بدیدم و روی مزعفرش

لرزان ز تندباد همه شکل و پیکرش

۲۰

لرزنده همچو مرتعش از باد شاخ بید

گفتی که رعشه دارد اعضا سراسرش

گفتم کجا شد آن همه حسن و دلال باغ

و آن صورت عجیب و تن روح پیکرش

۲۴

اندک شنیدم که بجهت کتاب خانه سرپل بازارچه تهذیب از هری بخت  
مصنف از دار الکتب مرو آورده اند و کاتبی بجمال فضل میطلبند چون  
هیچ کس را آن قوت نبود که او را چه اگر فضلا بودند که آن را نیکو  
بدانستند از خط حظ ایشان وافر نبودی و اگر خط نیکو بودی اهلیت  
آن نداشتند بدو ارسال کردند و صدر اجل مجیر الدین او را بخدمت  
خود خواند و از فضل و هنر او معلوم کرد و دانست که ذات او جهان  
علم و کان فضل است او را بخدمت صدر سعید عبد العزیز [بن] عمر بن  
سید سادات برد فرمودند تو این را دیک و از اینجا لغت استخراج توانی کرد  
او تبسم کرد چه او را فضل آن بود که مثل این تألیف کند فرمودند که  
۱۰ صفحه ازین کتاب بنویس تا خط تو صدر جهان مطالعه کند بر بدیهه  
فصلی در فضل این کتاب و استخراج لغات آن تحریر کرد و شعری بر  
ترتیب حروف که بناء استخراج آن بدانست انشا کرد و بخدمت فرستاد  
و چون این فضل وافر بدیدند آن کتاب بدو دادند و او را راتب نیکی  
مہیا گردانیدند و بتدریج محل او عالی و رتب او سالی شد و کار  
او بالا گرفت و دبیر صدر جهان شد کتاب خانه سرپل بازارچه او را  
دادند و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و  
بفضلیات کس التفات نکردی و در آن خوض نکردی چون اقبال او  
دیدند خلق بر تحصیل آن شیوه اقبال نمودند و من در خدمت او  
تحصیلا کرده ام وقتی از سمرقند نامه نوشته بود به نزدیک خواجه امام  
۲۰ ناصر الدین پسر خود این دو بیت در آنجا دیدم  
نظم

در غمت ای ناصر ای دو دیده روشن

مردم چشمم بسان مردم آبی است

دل که ز غمهاست مست بود خرابست

عاقبت مستی ای دو دیده خرابی است

۲۰ شعر پارسی او بیش ازین بمن نرسید است آنچه بر خاطر بود تحریر افتاد

خانقاه قصیده نازی دیدم در مدح خاندان نبوت نوشته و تخلص بعلی بن موسی الرضا کرده بر قافیت میم چون ایراد اشعار نازی تکمیل نکرده‌ام برین اقتصار افتاد،

(۹۲) مولانا قطب الدین سرخسی،

۰ قطب فلك علم [و] در دریا دانش و اختر آسمان براعت و گوهر کان  
 بلاغت و استاد فضلاء ما وراء النهر بود و در اوایل حال که در سمرقند  
 بود و تحصیل می کرد در غایت قَلت حال و ضیق مجال بود و کتابت  
 کردی و وجه معاش او از اجرت آن بودی، شنیدم که گفت وقتی ضحرت  
 بر من مستولی شد و تنگ دستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار  
 ۱۰ بدرجه رسید که ازاری بفروختم و بنان بناد عزم کردم که بانجماع روم  
 و در روستاها چنانکه ائمه دیگر دَق میکند تا بدان وجه خودرانانی بجاصل  
 کنم برین عزم در مسجدی رفتم و نماز استخارت گزاردم و هانجا بفکرت  
 فرو شدم و در آن فکرت جاسوسان حواس ساکن شدند و اجزاء در  
 مقام استرخا نظای گرفت و اطراف اعضا در موقف قرار آرای بجاصل  
 ۱۵ کرد در اثناء آن خوابی دیدم که ظاهر آن صورت ترحی داشت اما  
 موجب آن فرحی بود خیال چهره روز بود در زیر حله شب پنهان شده  
 و نشان صورت دولت بود از پس پرده محنت متزوی گشته و صورت  
 آن چنان بود که خودرا دیدم بر بای بلند ناگاه از گوشه این بام در  
 گشتم و در هواء شدم و خواستم که بر زمین آمم و خوفی و هراسی عظیم  
 ۲۰ بر من غالب شد و دل از جان بر گرفتم ناگاهی دو دست دیدم که در  
 هوا مرا بگرفت و در روانی نگاه داشت، چون در اثنای آن نومیدی فرجی  
 روی داد آوازی شنیدم که این دو دست مجیر الدین است از خواب در  
 آمدم و چون خوابی راست بود با خود آنرا تعبیر کردم و گفتم مرکز  
 ۲۴ خالی نباید گذاشت که هر آینه تعبیر این خواب پیدا آید بعد از مدت

(۹۰) شمس الدین محمود بن مسعود، (۹۱) علاء الدین الحارثی، ۲۰۹

ده جای ز سر چو طور بشکافت \* چون عکس رخت نشانه آمد  
افسانه درد من ز عشقت \* خوشتر ز همه فسانه آمد  
زلفین تو دام عقلها شد \* تا خال لبیت چو دانه آمد  
هی را چه کنم که آن لب تو \* خوشتر ز می مغانه آمد  
و این دو بیت را در شکر نعمت معنی و عذر احسان مکرری گفته است  
ای های سماء مجد و سعود \* از فلک برترست همت تو  
نه فراموش کرده ام نه کنم \* بهبه عمر حق نعمت تو

ذکر علماء حضرت مرّو و مضافات آن،

(۹۱) الصدر الامام العالم علاء الملة و الدین شیخ الاسلام الحارثی رحمه الله،  
۱۰ نغان ثانی و کان معانی و منبع علوم شریعت و مطلع خورشید حقیقت و  
آفتاب فلک فضل و بزرگواری و آسمان مجد و نیکوکاری و معار دیار  
علم و معیار دینار حلم اگرچه بکمال بزرگی مشهور بود فامّا از قصد فلک  
غدار رنجور بود مدّتی مدید در خوارزم شهر بند شد و من سعادت  
خدمت او در آنجا در یافتم و ازو اجازت احادیث ستدم و در خدمت  
۱۵ او روزی چند فواید افتباس کردم و کمال قدر و بزرگی او از آن برترست  
که کسی او را بشعر نسبت کند یا او را بدان مباحات بود اما شاید که  
بجهت تشحید خاطر وقتی نفته المصدوری پرداخته است و این رباعی از  
وی روایت کرده اند،  
رباعی

یا رب من نشنه جام خون چند کشم \* بار ستم طاس نگون چند کشم  
۲۰ از بهر دولقمه نان که هم داده نست \* من منت هر ناکس دون چند کشم  
و این رباعی هم از وی نقل کرده اند در آن وقت که بخوارزم رفت، رباعی  
حالی باری بر آتشم تا چه شود \* خاکبست همیشه مفرشم تا چه شود  
بر ناخوشی دهر خوشم تا چه شود \* تو میکن و من هی کشم تا چه شود  
۲۴ و در قصبه کاربیز در جوار مشهد طوس خانقاهی است بر دیوار آن

گنجیست رنج غربت از آن، گنج مر مرا  
 در دیک گوهر آمد و بر چهره زر رسید  
 با ترکناز عشق چه سازم که نیم شب  
 یک خیل نا گذشته دگر خیل در رسید  
 بر هم زدند شادی و غم پس نثار کرد  
 مارا نصیب محنت و خون جگر رسید  
 غم خود نصیب جان غریبان بود و لیک  
 قسم من غریب حزین بیشتر رسید

(۹۰) الامام شمس الدین سید الافاضل محمود بن مسعود [الاندخودی]

۱۰ که فضایل فضلا از آن کتاب سطری و از آن سحاب قطری اما سطری که جوامع علوم را حاوی بود و قطری که بحر محیط در مقابله میاه بدایع او جدول می نمود و زینة الزمان از مؤلفات اوست در نظم و نثر تازی و پارسی داد سخن داده است و مشاطه فریحت او عروسان جمال افکار فضل را به نیکوترین دستی جلوه کرده فلله درّه ما انقی درّه چنان شیرین ۱۵ سخنی که صابی اگر در احبا بودی از خجالت این تالیف بکم از بکم گرفتار نشدی و صاحب اگر آن عقد فضایل را بدیدی نام در شهوار بر زبان نراندی و اشعار عذب شمس الدین بهر دو زبان مطبوع است و هم مقبول و مصنوع و این دو بیت تازی از نتایج طبع اوست، شعر

لَطْرَتُهُ وَ خَالَاهُ وَ حَالِي \* لِيَالِي فِي لِيَالِي  
 وَ مَنْطِقُهُ وَ مَبْسُوهٌ وَ دَمْعِي \* لَأَلِي فِي لَأَلِي

و این غزل تر از برای نشاط خشک لبان عشق او انشا کردست، غزل

روے تو مه زمانه آمد \* عشق تو سر ترانه آمد  
 صبر از دل من کرانه کردست \* نا عشق تو در میانه آمد  
 هرگز نزدی بسزخم تیری \* کان تیرنه بر نشانه آمد

(۱۹) الامام الاجل علاء الدین افتخار الائمة مسعود بن محمد بن علی

الاندخودی رحمه الله،

علاء اندخودی که جهان بیان بود و جسم فصاحت را روان بر منبر  
 علم خطیبی جاری اسان و بر گلبن فضل عندلیبی خوش الحان و ابن  
 چند بیت مطلع نامه اوست که بدوستی از دوستان خود نبشته است و  
 برهان فضل او را این ابیات تمام است که میگوید  
 صدرا بدان خدای که این فرش خاک را \* بر روی آب قدرت او استوار کرد  
 این طارم ملون فیروزه رنگ را \* همچون نگارخانه چین پر نگار کرد  
 صدرا بدان خدای که بر تخت بوستان \* از عقد غنچه ناج سر شاخسار کرد  
 ۱۰ جمشید گل چو بر سر تخت بقا نشست \* مسند ز باغ کردش و خنجر زخار کرد  
 صدرا بدان خدای که شاخ ضعیف را \* چون ناف آهنان ختن مشکبار کرد  
 از قطره‌ها لؤلؤ طل سحرگهی \* در گوش لعبتان چمن گوشوار کرد  
 صدرا بدان خدای که شمشیر بیدرا \* در دست شمسوار بهار آبدار کرد  
 صدرا بدان خدای که در صدر سروری \* از سروران شرق ترا اختیار کرد  
 ۱۵ پس نکته‌ها در صفت جان فزات را \* در صفحه‌ها تیغ زبان شاهوار کرد  
 صدرا بدان خدای که تیغ زیانت را \* در پنجه بیان تو چون ذو الفقار کرد  
 آنکه ز نوک خامه عنبر نثار تو \* بر فرق شرع گوهر معنی نثار کرد  
 صدرا بدان خدای که آداب علم تو \* بر شاخ گلبنان سخن برگ و بار کرد  
 پس دامن خواطر ارباب فضل را \* از برگ [و] بار علم تو دریا نثار کرد  
 ۲۰ کر آرزوی خدمت میمون جناب تو \* چشم بسی عقیق بزر بر قطار کرد  
 و هو گفته است و از سخن غربت شکایتی کرده و از بار کربت حکایتی  
 گفته  
 شعر

مارا هر آنچه از غم غربت بسر رسید

زین جان روی زرد و دل در بدر رسید



فضل نور تو مقدم است از آنکه آن نور را ظلمت مغلوب میکند و ظلمت  
 محن ایام در نور فضل ایشان نقصان نمی آرد بلك مستدعی مزید میشود  
 یکی از چهار یگانه شمس الدین طیبی بود و دوم شمس الدین باقلانی و  
 سیم شمس الدین عمید و چهارم شمس الدین خاله و وی کمتر رفتی و  
 اختصاصی زیادت نداشت و امام شمس الدین باقلانی ملازم خدمت او  
 بودی اما متفلسد هیچ شغلی نشدی و گرد دیوان نگشتی و مهبات او را کرم  
 صاحبی مکفی میکرد و وقتی صاحب اجل را علت جرب حادث شد و هر  
 کس از رگ اندیشه خون چکانید و ایات و اشعار گفت امام شمس  
 الدین يك رباعی گفت که جمله او را اشعار خود را بشستند گفت رباعی  
 ۱۰ دست تو که ابر نو بهار کرمست \* زو گردن چرخ زیر بار کرمست  
 بر دست تو گر نیست بگویم آن چیست \* ای گلبن جود خار خار کرمست

رباعی

فریاد که وقت خط در آوردن نست \* بر گل ز بنفشه چتر آوردن نست  
 مارا بعتاب و کینه سببت چه کنی \* سببت کن ما ریش بر آوردن نست

رباعی

در تو دل مسکین نظری تیز نکرد \* تا از مژه صد هزار خونریز نکرد  
 پرهیز کن از درد دلی کز غم تو \* خون گشت وز دوستیت پرهیز نکرد

رباعی

شب یاد تو چون بر دل و خاطر گذرد  
 آرام من از باطن و ظاهر ببرد

چشمی که بد آشیان طاووس خیال

نا روز جناح نسر طایر شمرد

رباعی

وصلت چو دوی بدل فروزی افتد \* هجرانت سبک بکینه توی افتد

افتاد غم تو از جهان روزی من \* بک بک مردم فراخ روزی افتد

مسعود آنکه کلکش ریزد گهر چنانک

می ریختی بهنجار از ذو النفرار لعل

و سعد الدین مسعود قطعه دیگر فرستاد بخدمت او که ردیف آن عقیق  
[بود] و در آن وقت چشم آن مردم دیک فضل از نامردی سپهر بدرد آمد  
بود و زحمت دیده چراغ او را عقیق رنگ گردانیده این قطعه در جواب  
مفاوضه او فرستاد،  
قطعه

فرزانه سعد دولت و دین صدر اهل فضل

دور از تو هست چشم من از درد چون عقیق

در جزع دیدگانم دُری که داشتم

گشت از رمده بعینه آن دُر کون عقیق

از کان عقیق زاید و از بحر چشم من

بر ضد و عکس آید هر دم برون عقیق

زین پیش بحر روم هرگز شبه نداد

و اکنون چه شد که دادم این دهر دون عقیق

از دیده درد دیده چو بهتر شود مرا

سازم ردیف مدح تو ای ذو فنون عقیق

(۸۸) الامام الاجل شمس الدین الباقلانی البلخی رحمه الله،

امام شمس الدین باقلانی که عقیدت بلخشان گنتی پیش او با قلابی در فضل  
از اقران در گذشته و فصاحت او بساط ذکر سبحان در نوشته و در  
۲۰ سمرقند از دولت صاحب نظام الملک صدر الدولة و الدین دولتها دید  
و از جمله ندماه خاص او شد و در آن وقت که داعی سمرقند رسید بود  
چهار شمس بودند که از ندماه صاحب بعز قربت اختصاص زیادت  
داشتند گوئی که آن زمین بمکان آن صاحب دولت بر آسمان مباحات  
۲۴ میکرد که اگر تو بیک شمس داری من چهار دارم که نور فضل ایشان بر

نی نی چو یافت با لب و دندانت نسبتی  
 ناقص شدست لؤلؤ و گشست خوار لعل  
 جانال لب و دهان تو چون لعل و خاتم است  
 آید ز بهر خاتم بیشک بکار لعل  
 وعده وفا رسان که شد از بهر وصل تو  
 لؤلؤه آب چشم من امر انتظار لعل  
 اندر ازاء آن لب و دندان که مر تراست  
 عزت گرفت لؤلؤ و شد نامدار لعل  
 زیر لب چو لعل تو دیدم قطار دُر  
 شد بر رخ چو زرم حالی قطار لعل  
 گرد عذار نو [خَطِ] زُمُرد در آمدست  
 دارم ز اشک خونی گرد عذار لعل  
 با روی همچو آبی بی روی نو مراسم  
 در چشم جمع گشته بشکل انار لعل  
 يك ره کنار گیرم کز آرزوی آن  
 ریزم همی ز دیده خود بی کنار لعل  
 از اشک دیده دارم در آستین سرشک  
 وز خون سینه دارم اندر کنار لعل  
 چندانکه لعل و گوهر زاید دو چشم من  
 در بجز نیست لؤلؤ و در کوهسار لعل  
 من در و لعل میدهم ای دوست مر ترا  
 اندر وشاح در کش و اندر سوار لعل  
 چون زاد ابر چشم بس بقیاس دُر  
 چون داد دست صاحب بس بی شمار لعل

(۱۶) صدرالدین عمر المحرّمابادی، (۱۷) حمید الدین محمودی، ۲۰۲۰

هرکرا روی ز پشت شکم آسوده بود \* پشت او خوابگه هرشکی بوده بود  
آب در دیده او جمع نیاید هرگز \* تو ازو شرم طمع داری بیهوده بود

وله، رباعی،

در چشم حقیر مور نورست امر تو  
درپای ضعیف پشه زورست امر تو

ذات تو سزاست مر خداوندی را  
و آن وصف که نا سزاست دورست از تو

وله، رباعی،

هر محظه که با غم تو هخانه شوم \* بر شمع امید وصل پروانه شوم  
با دوستی خود آشنا گردانم \* تا از همه کاینات بیگانه شوم

(۱۷) الفاضی الامام حمید الدین افتخار الافاضل علی بن عمر المحمودی

رحمه الله،

قدوة افاضل عصر و والی و متصرف بر ولایت نظم و نثر لطف طبع  
اوبی اندازه و بستان فضایل از نسیم شمایل او طری و تازه بدایع بیان  
۱۰ اورا لطافت شمول و روایع لسان اورا طراوت شمال در دولت سلطان  
شهید قطب الدنيا و الدین ایك السلطانی تغمده الله برحمته و غفرانه  
آسایشها دیک و شمال افضال و قبول از آن مهب اقبال بر نهال احوال  
او وزید و رسالات و منشآت او درین بلاد مشهورست و بر زبانها  
فضلا مذکور و قصاید او قلائد نغور فضایل و تمام بازوی افاضل را  
۲۰ شاید فاما این بیتی چند در جواب مکاتبت سعد الدین مجد الاسلام مسعود  
رئیس گفته است،  
شعر

تا چند بارم ای ز لبت گشته زار لعل  
آب از دو دیده در غم آن آبدار لعل

يك شهر حديث من و اشعار منست \* در هر كنجي سخن ز گفتار منست  
گر پيش نم يا سپس ای مَرْد سَرَه \* پالان زن تو نیست دستار منست

رباعی

آن دُر که ز دیده سُنتی ریخته شد \* تا بر سر من گرد بلا بپنجه شد  
دی بر سرتاق جنت ابروی خوشت \* دزدیده نگه کردم و آویخته شد

و وقتی مفریان او دیر کردند چون برسیدند گفت

رباعی  
گر بر سر آئی که قدم رنجانی \* زود آئی که بی سنگی من میدانی

بریان دارم دلی درین مهبانی \* گر دیر آئی سرد شود بریانی

و در مدح سلطان سکندر گفته است

شعر  
زهی در شان تو منزل همه آیات سلطانی ۱۰

بدیده عقل در تیغ تو آیات جهانبانی

تو خورشید سلاطینی از آن از تیغ صبح آسا

گرفتی هفت کشور را بیک ساعت باسانی

چنان آسوده شد از تو رعیت در دیار [و] دیه

که جز در طره خوبان نه بیند کس پریشانی ۱۰

خطائی را خطائی دان خلاف لشکرت جستن

و گراو جسته شد بیشک بدید آثار نادانی

چو روزست این که گر تانار سر بر خط تو نارد

شود روز همه در حال همچون تار ظلمانی

چو ذوالقرنین از مشرق یکی بخرام در مغرب ۲۰

بحمد الله که در عالم نوئی اسکندر ثانی

وله، رباعی،

هر شب دل من عشق تو از سر گیرد \* وز آتش دل چو صبح افسر گیرد

پندارد صبح آتش دل کم شد \* هر شب بدمد تا دلم اندر گیرد

۲۰ و این قطعه در تعریک ناکسی و تعریض خسی گفته است، قطعه

دوستان را بچود شادان داشت \* دشمنان را به تیغ غمگین کرد  
و در قصیده میگوید

دی گذشت امروز جانی میکم \* کیست کز غم تا بفردا ی کشد  
چشم بد در روی وامق باز شد \* نیل بر رخسار عذرا ی کشد  
رکزشته دیدار موسی میزند \* جام رویت طور سینا ی کشد  
کس مبادا کش زنی بیند بچشم \* آنچه یوسف از زلیخا ی کشد  
چرخ رعنا تا تو عاشق میشوی \* غالبه بر روی زیبا ی کشد  
گر حکمی ظلم این و آن بکش \* حلیم عثمان ظلم غوغا ی کشد  
بی امیدی مرد کاری ی کند \* هر دی مردم بسودا ی کشد  
شاخ خرما بن بصرن باغ در \* بار خار از بهر خرما ی کشد  
ای خدائی کز تو ترتیب فلک \* برّه را بر روی جوزا ی کشد  
از جوار فضل تو هر مجری \* رخت در فردوس اعلیٰ ی کشد  
در بهشت از بهر ما رضوان هی \* توتیا در چشم حورا ی کشد

(۸۶) الامام صدر الدین ملک الکلام عمر بن محمد الحزّما بادی

رحمه الله،

مذکری لطیفه گوی که جرم خورشید در میدان بیان چوگان عبارت اورا  
گوی سزد بکمال فصاحت و بزرگی اقران را پس گذاشته و پیشینیان را در  
خجلت بیان خود بانگ و در سمرقند بخدمت او رسیدم اگرچه در علو سخن  
غلو میکرد اما مالی و منائی نداشت بارگیر بیان او فربه بود اما لاغر  
۲۰ کیسه افتاده بود بدان سبب از سمرقند حرکتی کرد و در خراسان آمد و  
ببلخ سکونت ساخت و آنجا دولتها دید و وقتی بر سر منبر تذکیر ی گفت  
و سخن گرم شد بود و پیوسته عادت داشتی که دستار را بر میان دو ابرو  
نهادی و در آن غلو کردی رقعۀ نبشتند بجهت تحجیل اورا که دستار برتر  
۲۴ نه که روزی خدا میدهد، بدیهه این رباعی بگفت،  
رباعی

جانم جناش ز آتش غم جست و آنگهی  
چون در گرفت آتش بس خار بر نهاد  
بس تائب شراب کزان چشم پر خمار  
دیده بخاک حضرت خمار بر نهاد

و درین قصیده چند بیت در مدح میگوید

بر روی خلق تا در اقبال باز کرد \* درهای فتنه را هم مسمار بر نهاد  
ناشد سرای ضرب بزرگی بنام او \* نقش کرم بگوشه دینار بر نهاد  
آزاده وار همت و خلق [و] طبیعتش \* نام وفا بعالم غدار بر نهاد  
ای سروری که عقیده گهرها، لفظ تو \* اسم حسد بلؤلؤ شهوار بر نهاد  
۱۰ و در واقعه سلطان سعید سخیر گفته است بر در سمرقند در حوالی نخشب  
و انہزام حشم او از خطائبان  
قطعه

حکیم کوشککی را بخواب دیدم دوش \* زبان گشاده بمدح مبارزان سپاه  
ز راه طعنه و طنز و تماخره میگفت \* خهی گزارده هر يك حقوق نعمت شاه  
فسوس زیر رکاب شما کمیت و سمند \* دریغ بر بر و فرق شما قبا و کلاه  
۱۰ ز پیش کافر کفران نعمت آورده \* گریختید چو از پیش توبه خیل گناه  
ندیده گرد سپاه سپاه پوش هنوز \* که گشت صبح سپید شما چو شام سپاه  
ز بس تعجب کفار جمله میگفتند \* زهی جماعت غز لا اله الا الله

(۱۵) القاضی الامام شمس الدین محمود البلیخی رحمه الله،

قاضی شمس الدین محمود از غرایب چرخ اخضر و نوادر عالم اصغر بوده  
۲۰ است و در فن تذکیر و ایراد دقائق و ابراز حقایق آن اعجوبه زمان و نادره  
گهان و اگرچه نظم او از زبور تکلف عاریست فاما نثر او هم لطایف  
است و در نعت سید المرسلین و رسول الله رب العالمین گفته است، نظم  
او سخن گنت و عقل تحسین کرد \* سخنش را خدای تلقین کرد  
۲۴ آسمان گفت من زمین باشم \* در شبی کو براق را زین کرد

و در نظم و نثر صابی و بو نواس، لفظ او چون راحی که بریحان مطیب گشته بود یا شموی که بر مهبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و عبارات او منقول در فقه و اصول و نظری نظیر و در دقایق رموز فضیلات ناقد بصیر و چند رسایل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته است و هریک در متانت بمثابتی است که آب طراوت سحر برده است و بازار حلاوت غسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات است و دیگر وسیله العفایة الی اکفی الکفایة و دیگر حین ألمستجیر الی حصره العجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی فی مدح المعنی و رساله الاستغاثة الی الاخوان الثلاثة و منیة الراجی فی جوهر التاجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده و اگرچه در سخن مراعات جانب سجع کرده چنانکه اهوازی در نثر تازی و امام رشید الدین وطواط در ترسل فاما جائی که در سخن از حد تکلف میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه منشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار او زیادت اطنابی نرفت و بیستی چند از نتایج طبع او از جهت زینت کتاب ایراد کرده آمد و این قصیده در مدح رضی الدین شرف الملک ابو الرضا فضل الله رضه گفته

تا از ستیزه مشک بگلنار بر نهاد  
 عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد  
 تیر بلا بدیده ابدال در نشاند  
 بارگران بسینه احرار بر نهاد  
 دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق  
 پس جرم خود به بخت نگوئسار بر نهاد  
 صبر امر دلر بغزّه غماز در ربود  
 و آنکه گنه بطره طرار بر نهاد

۲۰

۲۵



بر اختر فسرده چو دستم نمی رسد  
 پر اختر گداخته خوشتر دهان و کام  
 ساقی چو از شراب شهبابی نمود زود  
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام  
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود  
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام  
 در سایهٔ پیاله توان بود سرخ روی  
 چون برگ سبز سایه فکن شد بهر مقام  
 غمنازی نسیم بنفشه چو در گذشت  
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام  
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر  
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام  
 وای لاله گره شده چون تکه کلاه  
 بگشای تکه‌های قیای عقیق فام  
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر  
 بر فرق فرخستهٔ تاج سر انام  
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین  
 کز رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) القاضی الامام حمید المله و الذین سیّد القضاة و الائمةٔ عمر بن محمود

المحمودی البلیخی رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

پسچیده موی دوست نشانی برو دو طوق  
یعنی که طوق مشک سزد زیور حمام  
بر شاخ دل نشست و با آواز نرم گفت  
کآمد پیام دوست قدح در ده ای غلام  
دل گرچه چشم چشم چو زنیور خانه بود  
شد شهد خانه سرم از لذت پیام  
عیش نمی کنم که بفتوی عاشقان  
خونها حلال باشد و دیدارها حرام  
آری چو ازدها دمنده است روزگار  
در کام ازدها نرسد آدمی بکام  
صد روز بیش راند آزار و خون دل  
بک روز عندلیب صفت نیست شادکام  
نرگس بچشم مست و زمانه بغدر کرد  
از لاله چاه پر خون در هر بدست و گام  
ژولیده سر بنفشه چو مستان گو صبح  
در مجلس بنفشه بزناوست در قیام  
از غنچه روزگار قمعها لاله ساخت  
تا از قرابه سوی قمع آوری مدام  
چون باده صرف باشد گو جام کوزه باش  
در سر چو کوزه دست مزین بیهده مدام  
می در سفال نوش نه در سیم و زر که هست  
در پیکر سفال نهان جوهر کرام  
رنگیست دیده پرور و بوئیست جان فزای  
رنگ سفال پخته و بوی شراب خام

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی که نیم رخت ای سرو خرامان  
 چون فاخته می نام همواره که کو کو  
 قمری چو ز کو کو زدن روز فرو ماند  
 شهباء دراز آمد همنوا به من کو  
 همنوا به کسی خواه که با زلف چو خرگاه  
 خرگاه پُر از ماه کند از رخ نیکو  
 ای آهوی خوشبوی هم از شوخی و سنگیست  
 در جعد نو چون نرگس رعنا ی نو آهو  
 از زلف تو بک جو بهبه چین و خطا در  
 جویند بدرمان و نیابند بدارو  
 چون ناخن باران شه دودهٔ حیدر  
 آلوده مکن بیش بخون غمزهٔ جادو  
 دارای جهان احمد کین سقف فلک را  
 دارنده کف اوست باستون دو بازو  
 بسند کمرها و گشادند سراغچ  
 میران خطا جمله بفرمان تینگو  
 و له ایضا، شعر،

آمد بیمار عاشق مهجور مستهام  
 مرغی ز آشیانهٔ معشوق نامه نام  
 در بال او کشیده بتازی بسی دُرر  
 بر پَر او نیشته بزاری بسی سلام  
 سر بر شکم بریده از آن چشم تیغ دست  
 سر در شکر نهفته بدان زلف مشک وام  
 چون باز پیش صدر وی از مشک الف الف  
 چون کبک زیر بال وی از قیر لام لام

بر خیز که شمعست و شرابست و من و تو  
آواز خروس سحری خاست ز هر سو  
بر خیز که بر خاست پیاله بیکی پای  
بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو  
ی نوش از آن پیش که معشوقه شب را  
با روز بگیرند و بترند دو گیسو  
در ساغر مینای رنگین خور و انداز  
سنگی دو درین شیشه گردنده مینو  
ای داده نگ آهو و بر چیده دل از من  
من بر اثرت چید بسی نافع آهو  
شاید بسیه کردن دلمای بد دوش  
کز و سیه سپه گشته ده انگشت و دو ابرو  
نور شه مشرق شده محبوب من غیرت  
ز اندام چو طرفه تو در کزته طرفه  
در عشق دو شفتالوی سُرُخ تو رخ من  
ز آسیب کف دست کیودست چو آلو  
رفت آنکه در ایام خزان خون رزان ریخت  
وز باد خزان خشک شد آن عارض خیر و  
امروز زمان نیست که میزان فلک را  
مملوست ز پروین چو صدف پله لؤلؤ  
گوئی که طبق دار مه از خوشه پروین  
می بر کشد انگور فشرده به ترازو  
بر روی طبق نارستان خفته و لرزان  
کز باد خزان خشک شدش سینه و پهلو

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

مدحت جز این چه گویم گویم که تو نوی  
وز خود سخن چه رانم گویم که من منم  
وله ایضاً، شعر،

دیر شد تا در برم دل زحمت تن میکشد  
دوست می بینی چگونه رخ دشمن می کشد  
هرکه دل را کرد آلوده بهر این جهان  
نیل بر رخسار یار از دود گلخن می کشد  
از برای آنکه تا محرم شود در دیده  
توتیا خود را به پیش زخم هاون می کشد  
وز برای صحبت پشت و بر صاحب دلی  
دیده را دیبا به پیش نوک سوزن می کشد

بی ریاضت هر که دل جوید ز راه الهی  
راست چون مردی بود کز ریگ روغن می کشد

(۱۲۴) القاضی الامام شمس الدین منصور بن محمود الأوزجندی،

۱۰ قاضی منصور که بر لشکر هنر مظفر بود و بر سپاه حکمت فیروز در علم  
طب و حکمت و نجوم از اقران و اکفاء قصب سبق ر بوده و از حکماء  
عصر بر سر آمد و نظم و نثر او در اطراف شایع گشت چون انقلاب  
زمانه بدید و بنظر ثاقب در احوال روزگار بنگرید صواب آن دید که  
بخطا تعلق گیرد و باردو رفت و در فن طب خود را بدیشان عرضه کرد  
۲۰ و چون مرد مستجمع بود و در فنون فضل ماهر بخدمت ایشان قربتی  
یافت هرچه تمامتر و موقر و محترم شد و فقر و قلت او بغنی و ثروت  
بدل شد و خمول او بقبول با امراء خطا بفر و اقبال مقرون گشت و او را  
قصیده ایست در مدح تینگو که از غایت لطف و رقت در اطراف بلاد

قصیده

بود از فساد و فسق مرا تیره چشم عقل  
از توبیاء توبه شد آن چشم روشن  
جان میکنم ز غصه نا اهلی جهان  
وین طرفه تر که دل ز جهان برنی کنم  
هم برکم چو مردان زین گنه پیر دل  
زیرا که گشت فاحشه او میبم  
داد از برای سود مرا توبه حق و لیک  
حق را چه سود از من و از توبه کردم  
با دوستان ایزد دشمن بدم ز جهل  
با خود کنون ز دوستی حق چو دشمن  
بر دل زغم بروز و بشب دست از گناه  
تا کی بکاهلی بشب و روز تن زغم  
فی زور مردیستم و فی زاری زنان  
در راه دین دریغ که فی مرد و فی زغم  
روشن کند چو صبح دل را خدای از آنک  
از راه صدق این نفس سرد میزغم  
در جان و دل ز شوق حق آتش زدم چنانک  
تا ساق عرش نور بر آید ز روزم  
خون دل ار نریزد چشم ز درد دین  
بادام وار چشم من سوزن بیازم  
تا مرگ مانده بودم در خواب معصیت  
بیدار اگر نکردی معبود ذو المنم  
یا رب به نعمت تو ز شکر تو عاجزم  
یا رب من هیبت تو بمدح تو الکتم

در گلشن حقیقت نا بنگریستم  
 دنیا همی نماید موحش چو گلختم  
 بر سفرهٔ قناعت نالی و نرهٔ  
 خوشتر که با لثیمان مرغ مسنم  
 گر سر کشم ز صحبت هر سفله جای هست  
 چون هست شکر و منت حق طوق گردنم  
 نالی و نرهٔ و یکی کنج عافیت  
 ملکبست بی منازع و گنجی معینم  
 زر و گهر ندارم لکن ز فضل حق  
 پر چشم همچو کاتم و پر دل چو معدنم  
 نمکین کس نخواهم از ملک کس چو من  
 در ملک پایدار قناعت میکنم  
 چون نرگم نیاید در چشم زر و سیم  
 در بند کس نیام کآزاده سوسنم  
 چون بنگرم بجرص بدنیا بکنج چشم  
 انگشت در کتم ز سران دیده بر کتم  
 پام بدام دنیا زان روی بسته نیست  
 سیرغ هتم نسزد چینه ارزنم  
 چون هر خری ندارم بر سر هی فسار  
 دستار اگر نه بینی بر سر چو خرمنم  
 پشمینه که پوشم بی منت کسی  
 يك نار از آن به است ز صد خزادکنم  
 ار زبنتی ندارم منت خدا برا  
 انرا فضل او بزینت طاعت مزینم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

فامّا در آخر عمر چون موی او دیدبان شیب بر عارض پیدا آورد و از شب او صُبح بدمید و روز عمر او بشام رسید دست از تمتّع و تنعم دنیاوی برداشت و پای در دامن قناعت کشید و روی باحراز سعادت آخرت آورد و عمر خود را بر خدمت درویشان و اهل دل صرف کرد و بستانی که در محلت حوض امامان داشت شب و روز محطّ رحل اصحاب صُفّه بودی و بائر نظر او و بزرگان دیگر آن رَوْح داشت که در هیچ بستان متکلف جزوی از آن بجاصل نشدی و او را ابیات و اشعار سخت مطبوعست در جدّ و ابن يك قصیده برهان لطف معنی و حسن فحوی کلمات او تمامست، میگوید

- ۱۰ دل در برم ز غصّه بجان آمد از تم  
وز دست نن بجان نخرد باز يك تم  
اندر کمی گشاده شود راه حق و لیک  
در بند بیشی است ز کم عقلی ابن تم  
حرص و طمع به ننگ فرو برده سر مرا  
۱۵ وز خود غرور خورده که مردی فروتم  
بالم دهد خدای گراز بهر حبس نن  
چون کرم پيله بند سر و پای خود تم  
چون تیغ اگر ز محنت و غم خون همی خورم  
نا در تنست جان سپر از تن نیفگم  
۲۰ از دست حرص چون ستم آستین چرا  
گرد طمع نشیند بر پای دامنم  
دارم جمال عافیت امر بی تجلمم  
در کوی شکر ساکنم امر نیست مسکنم  
در پای کس چوی نخلد خار ظلم من  
۲۵ چون گل همیشه تازه امر نیست گلشنم



استماع افتادست تحریر افتاد،  
رباعی  
من گرسنهٔ وصل تو و از هجران سیر \* از جان و دل خود شدم ای جانان سیر  
جان سیری من در غم تو بس عجیبت \* جانم تو خوری و من شوم از جان سیر  
وله،

ای آنکه بزلف شام و از رخ سحری \* چون شام و سحر سیه‌گر و پرده دری  
می طعنه زنی بمفلسی مر مارا \* ما مفلس از بنیم که تو سیم بری  
وله،

فریاد ز چشم رهن و مرد کُشت \* وز بند سر زلف و شکنها. خوشت  
ای تلخی کام من ز شیرین لب تو \* وی شورئ بخت من ز روی تُرشت

(۸۱) الامام ضیاء الدین الدوغابادی،

۱۰  
امیر امام ضیاء دوغابادی که با شهد و غسل کلامش شکر عسکری دوح  
خوردی و با صفاء قریحیت او چشمهٔ خورشید را تیره خواندندی ساکن  
سمرقند بود اما قند از شرم الفاظ لطیف او در بند بود و او را رباعیات  
لطیف است و ازو قطعاً روایت نکرده اند فاما رباعیها لطیف گفته  
است و ما بیٹی چند از آن جمله بیارم، میگوید  
رباعی

دیدم دل خسته را جدا از شادی \* و اندر غم تو بدست صد بیدادی  
گفتم که کجا فتادهٔ ای مسکین \* گفتا که خوشستم تو کجا افتادی

رباعی،

با دلبر خویش گفتم ای جان جهان \* گردد بیکوی بوسه رهی بر تو گران  
۲۰ خندان خندان روی ز من کرد نهان \* با ناز و کرشمه گفت چه کار جهان

(۸۲) الشیخ الاجل سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری رحمه الله،

سعد الدین اسعد بن شهاب رحمه الله که شهاب ثاقب طبعش دیو جهل  
۲۲ سوختی و اختر سعد فضلش شمع هنر افروختی اگرچه از معارف بخارا بود

فطایی و آفتاب ز نور تو وام خواست \* گرد کنی ز تو دل آن یار بشکند  
ور قدر تو بگرد فلک بر نیامدی \* هم کار و بار گنبد دوآر بشکند  
ناهید گر نگوید مدح تو در نوا \* زخمه اش بوقت زخم بر او تار بشکند  
بی بوی خلق تو نتواند صبا بعد \* کز جعد زلف یار یکی تار بشکند  
بر هر که بوی خلق تو روزی گذر کند \* او آرزوی نافه ناسار بشکند  
اسرار روزگار بھُست و رای تو \* هر روز مهر نامه اسرار بشکند  
تو مرکزی و چرخ جو پرکار گرد تو \* یکسر اگر شود ز تو پرکار بشکند  
خاری که پای بی زرّه خصم تو نخست \* دست زمانه خود سر آن خار بشکند  
در گرد صبت تو نرسد خوشرو صبا \* سیار تیز رو نه ز طیار بشکند  
۱۰ بازار ظلم اگر بشود گرم در جهان \* از عدل تو ستمرا بازار بشکند  
از نشکند ردیف نکردم ز بهر آن \* تا یاد شعر طرّه بهنجار بشکند  
بادا حیات ذات تو جنت ثبات و عز \* تا آنکھی که طاق نگو سار بشکند  
و این رباعی که خوشترست از مزده امان بجائی و از روح دل و لذت  
جانی اوراست در صفت پیری و موسم بی تدبیری گفته است رباعی  
۱۵ آسیب زمانه چون بروم بر زد \* سنگی بیانه سبوم بر زد  
مشکم بیها بخواست نفرو ختمش \* بستد زمن و سیم بروم بر زد

(۸۰) علاء الدین فخر المذکرین الاوزجندی المعروف بزبادت،

مذکری شیرین سخن بدبیه گوی لطیفه پرداز که مذکر منبر چهار پایه فلک  
که خورشید لقب دارد بزبان شعاع پیوسته ثناء او گفتی و قاضی اجرام  
۲۰ که مشتری نام اوست بجان مشتری فضایل او بودی و در بلاد فرغانه که  
مسکن او بود ملوک آن زمین اورا بحسن تربیت مخصوص داشتندی و  
بنظر عنایت ملاحظه نمودندی و اگر چه سخن او در غایت علو بود فاما  
ضتی داشت و سخن خود بکس ندادی و چنان نبشتی که کس آنرا نتوانستی  
۲۴ خواند بدین سبب نظم و نثر او مشهور نشد و رباعی چند از گفتهاء او

## (۷۶) الامام الاجل بهاء الدین محمد الأوشی،

مذکری خوش گوی و پیری جوان طبع و فصیحی لطیفه پرداز بود پیوسته در مخاطبه خود گفنی ای بهاء اوشی تو بهاء اوشی و هر چند نظم او مطبوع و رایتی و لیکن نثر او بر نظم فایق است و جمله افاضل عصر انصاف داده اند که از وی بدیهه گوی تر کس پای بر بالای منبر ننهاده است، شنیدم که وقتی بر بالای منبر از بیئی او خون روان شد بر فور گفت آری نیغ است نیغ خون ریز بود و وقتی در گری سخن گفت تو موی نباید اگر یکنار بر موی من کف آمد چه عجب و از کمال مفری سمرقندی شنیدم که چون از هندوستان مراجعت فرمود و باوش آمد و منصب شیخ الاسلامی اوش او را مسلم شد در تیم بزازان تذکیر میگفت در اثنای تذکیر پای از منبر فرو نهاد در پایه دوم آمد جامه او بر کشید شد و بسبب فراخی دامن دراعه شقه از اذیالات او ظاهر میشد مفری اشارتی کرد که عورت پیوش بخود باز آمد بر فور گفت تیم بزازان است و هر کس متاعی که دارد عرضه میکند ما نیز یک دو مشت و یک چند شعر داریم من بیزید کرده‌ام، و لطایف او بسیار است، اکنون از نظم او بیی چند ایراد کنیم از حمید الدین سجزی شنیدم که برادر صاحب اجل نصیر الدین اسفزاری بود گفت برادرم قطعه فرستاد این دو بیت از آنجاست و در غایت دقت و نهایت رقت است،

سر کلکت که چنگل بازست \* بچه برداشت از آشیان غراب

از نی کوکنار سمینت \* ماند فتنه برون و شب در خواب

و در مدح ملك شهید قطب الدنيا و الدین نعمه الله برحمته گفته است

قطعه

ای قطب آسمان که [ز سهم وز] باس تو \* در روز رزم رستم خونخوار بشکند

از شرم فیض قلمر موج کف تو \* در وقت بزم بحر گهر بار بشکند

صاحب قران ملت احمد که دست چرخ  
نعل سهند او زند از تاج فیضی  
لفظی چو وحی منزل دیدم هزار کس  
در خار خار سینه که شاید پیبری  
بر خط امر تو که همانند هزار سال  
گر روزگار سر نهد اینت کافری  
در ملک فضل و حکمت و تنفید امر و نبی  
بی خاتم و نگین تو سلیمان دیگری  
در طوق رق کشیده و آورده در لگام  
اسبان دیو پیکر و ترکان چون پری  
کردی ز مرگ سدی با جوج فتنه را  
آری بلند پایه تر از صد سکندری  
معدن نخوانمت که همه زرّ خالصی  
دریا نگویمت که سراسر جواهری  
حق کرم گزارده باشی بردی  
گر هیچ روی بر من بیچاره بنگری  
بی خاک پای مرکب جبریل بین که کرد  
از زرّ نظم خامه من سحر سامری  
دست اجل بدامن عمرم رسیده باد  
گر سر بر آورم ز گریبان شاعری  
گر نظم این قصیده بغزنین برد صبا  
از شرم خوی برون زند از خاک عنصری  
چون جان پاک بی خطر و جاودان بزی  
در مسند جلالت و ایوان مهتری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

وی زهره از برای مقیان مصطبه  
 در ساز چنگ و بربط و آئین ساغری  
 بشکن قلم عطارد بر بند رخت زود  
 در نظم مملکت نه مُشیر و مدبری  
 هر چند در ردای کبودی چو آسمان  
 ای ماه زرد روی سیه دل مزوری  
 شیر فلک بطبع نزیاید مگر سگی  
 گاو سپهر پیشه ندارد مگر خری  
 ای سال و ماه دایهٔ هر دون و کودنی  
 اے روزگار جاهل نا اهل پروری  
 ای شب تو کارساز حریفان باطلی  
 وی روز عزم کرده که تا پردها دری  
 زین آشیان خاکی طبع ملول شد  
 ای مرغ روح وقت نیامد که بر پری  
 واجب کند که در عقب باد حادثات  
 ذکر دعای مجلس مخدوم خود بری  
 تا دهر بر قرار بود پایدار باد  
 امر رنجها مسلم و امر فتنها بری  
 اقبال شاه شرع که در بارگاه او  
 ایام بندگی کند و چرخ چاکری  
 معار حق و عمدهٔ اسلام سیف دین  
 فهرست کامکاری و عنوان سروری  
 صدر جهان که همچو خضر صیتِ جاهِ او  
 آسایشی نیافت ز رنج مسافری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

صبر مرا مکش بچفا زانکه روزِ نحر  
فتوی نداد شرع بقریان لاغری  
بی وصل دل فروز رخت گفته‌ام بسی  
کس را مباد عشق [و] غریبی وی زری  
گریبان ز درد فرقت آن خال مشک فام  
حیران ز نقش فتوت این زلف عنبری  
بس شب که در نظاره گردون گذاشتم  
ماندم عجب ز هیأت این چرخ چنبری  
صراف آفرینش گوئی نثار کرد  
بر نطع چرخ صرّه دینار جعفری  
می گفتم ای مشبکه هر فساد و کون  
در قبضه ارادت صانع مستخیری  
ای سقف لاجورد تو در هر شبی و روز  
زیر و زبر شوی مزین این لاف برتری  
ای آسمان چه کبر کنی سالها گذشت  
دعوی همین که جایگه چند اختری  
تا کی کشم تهور هر ناکس ای زحل  
هندوی پیر فاسق مغوس پیکری  
ای مشتری چو دست ستم جان من ربود  
مارا چه گر تو حاکم انصاف گستری  
مریخ بی خرد خود رندی معرفت دست  
مصروف کرده عمر باشوب [و] داوری  
ای آفتاب همچو زن نا ستوده فعل  
از شرم کامر بیهده دم زبر چادری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ساعد حلم و علم سیواری و این قصیده که حاکم سحر حلال و نمودار آب  
زُلاست برهان لطف طبع و بیان فضل وافر ویست در حق مولانا صدر  
صدور جهان سیف الحق و الدین میگوید

اے چهره تو نامۀ اسرار دلبری  
وی طره تو سوره آیات ساحری  
با زلف تاب داده چون شام مظلی

با طلعت نجسته چون صبح انوری  
از عارضت که می برد آب آفتاب  
گه زار ماه و زهره و گه خوار مشتری  
در باغ حسن خم زده زلف بنفشه وار

خوش بوی و تر و پرشکن و چابک و طری  
جزعت فزوده شکل طلسمات زرق و سحر  
لعلت نموده معجزهای پیبری

دیاچه عذار تو کاسد گذاشته  
بازار شقه گل و اکسون شُستری  
خاک کفت عروس جهان را چو زبورست

ای شاه ملک حسن چه در بند زیوری  
منسوخ شد ز نقش رخ بت مثال تو  
مرسوم نقش بستن و آیین بتگری

گر آدرست قبله زردشتیان چرا  
محراب ماست آن رخ میگون آذری  
در عقل و حس برابر و یکسان کجا بود

صنع خدای و صنعت مانی و آزری  
از پلای در فتادم و از دست شد که چشم  
روزی ندید از تو مراعات سرسری

و معنی صفات او رُمان صدفی و گوهر ذات او بر ذروه منبر چون بر اوج شرف خود جرم خور و در مقام تذکیر چون در برج سرطان نیر شیخ الاسلام نخشب شده بود و مرجع افاضل عرب و عجم گشته وقتی که بخارا آمد و سعادت خدمت او در یافته شد این رباعی از وی استماع افتاد. رباعی

۰ دل در لب تو معجزه عیسی دید \* وز فرق تو تا قدم همه معنی دید

مجنون شب زلف جو زنجیر تو شد \* مجنون نشود هر که چنان لیلی دید

وله، يك شب دل من صفاء گردونی داشت

وز حکمش حکمت فلاتونی داشت

کم يك شبه دولتی چنان بتوان یافت

کان يك شبه بر صد گهر افزونی داشت

۱۰ و در غزالی خرگوش لب که لعل اورا الماس عین الکمال شکافته بود و

بمعجزه حسن ماه بدو نیم کرده این رباعی گفته است و این تشبیه کرده

رباعی

دانی ز چه معنی نشد ای درّ یتیم \* لعل لب تو حجاب دندان چو سیم

۱۰ خورشید رخت نخست تیغی که بزد \* بر لعل لب تو فتاد و کردش بدو نیم

وله،

از چشم من ار خیال تو شاد گذشت \* پس از چه قبل سبکتر از باد گذشت

هنگام گذشتش هی گفتم خرد \* از دجله نگر که باز بغداد گذشت

و هو گوید در مدح سلطان علماء عصر صدر جهان رباعی

۲۰ ای نام تو وِرد نامداران جهان \* خُردان درت بزرگواران جهان

نوک قلم کینه شاگردانت \* فرمان ده تیغ شهریاران جهان

---

(۷۸) السید الاجل شمس الدین تاج السادة محمد بن علی الکااشانی،

از خاندان سیادت درّی درّی و از دودمان سعادت شعی مَضی بر فلک

۲۴ فضل اختری و در صدف هنر گوهری در میدان نثر و نظم سواری و بر



و بزرگی روزگار ناسازگار با او نساخت و بناء حیات او را منهدم گردانید  
و بسعادت شهادت رسید درین واقعهٔ هایلۀ خراسان و ما وراء النهر  
بلک درین ثلثهٔ عظیم که در اسلام افتاد بواسطهٔ کفار چین ازین قوی‌تر  
واقعهٔ بعد از طوفان نوح دست نداده، بیت

۵ به نیک نای بیکند روزگار گذاشت \* برفت و محنت و اندوه یادگار گذاشت  
و آن صدر بزرگرا در دین و شریعت تصانیف مقبول است و قصهٔ  
یوسف املا کردست هنوز تمام نکرده بود که آن یوسف مصرِ فضل را  
در چاه وحشت انداختند و از وی استماع افتادست نظم

روزی که دست یابی بر اهل روزگار \* در عاقبت نگه کن و کوتاه دار دست  
۱۰ دست ستم دراز مکن این قدر بدان \* کایزد در اجابتِ مظلوم در نیست  
و این دو رباعی از وی شنیده آمد رباعی

شمعی است رخ خوب تو پروانه نواز  
لعل تو مفرحیست دیوانه گداز  
در راه توام زان نفسی نیست که هست  
شب کوتاه و تو ملول و افسانه دراز

۱۵

رباعی

ای چرخ مرا ز عشق بیزاری ده \* یا یار مرا پیشه کم آزاری ده  
در فرقت آن خوب بد اندیش مرا \* ای صبر اگر نه مرده باری ده  
و این لغز در صفت چشم هموراست و در غایت لطف و رقت است و آه  
۲۰ حوضی است درو آب خوش و آسوده \* در حوض یکی کشتی قبر اندوده  
کشتیبانی درو برنگ دوده \* بر جای نشسته و جهان پیوده

(۷۷) السيد الاجل مفتی العصر شمس الدین داعی الحسینی النسفی رحمه الله،

۲۲ دُری دُری از خاندان سیادت و بدری مُضی بر آسمان سعادت در هر لفظ

برده، سلطان فرمود که پیش من بازی کند این قطعه و این رباعی بر بدیهه انشا کرد و او را بیاموخت تا در حضرت اعلی سلطان انشاد کند و قطعه این است،

گر بنگرد بن نظر لطف شاه شرف  
من جمله ساحران را در لعب بشکنم  
گردون شود بساط و برو من چو بو العجب  
زهره شود چو مهره و چون حقه مسکنم  
آتش بزیر دامن هر بو العجب نهم  
و آنکه بتو تمام دو چون بیفکنم  
چون تیغ و نیزه شه فیروز روز جنگ  
یک شخص را دو سازم دورا یکی کنم

و رباعی این است

چاکر چو بلعب دست بر مهره زند \* پیش تو دورا یکی یکی را دو کند  
جز بنک و تیغ و نیزه شاه جهان \* دورا که کند یکی یکی دو که کند

وله

ای چون دل لاله چشم خونخواره ترا \* چون جور جهان دل ستمکاره ترا  
افتد که مرا بچاکری پذیری \* آخر نبود ز چاکری چاره ترا

(۷۶) مولانا رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده رحمه الله،

صدری که فلک فضل از وی دایر بود و صیت بزرگی او در اطراف  
ربع مسکون سایر اشعار او واسطه قلابه فصاحت و مجلس وعظ  
او عروس منصه بلاغت چون بر ذروه منبر شکرآب بیان از فواره  
دهان بگشادی حرارت دل محروران ارادت را بدان شکرآب نسکین  
دادی و چون در موقف نظر و مقام جدال قیل و قال آغاز کردی  
۲۴ قاضی ولایت چرخ ششم طیلسان وقار از سر انداختی و با این فنون علم

و پیوسته بمجاورۀ [او] استیناس جستی و مطایبات او را پسندیدی و وقتی  
ملج سَرپُی را که از ندماء صدر جهان بود پاشنه بچکبه بود و آب دزدیک  
و ورم کرده و از زحمت بجدی ادا کرد که جراح آنرا شق کرد و پلینه نهاد،  
مجد الدین عدنان و قطب الدین سرخسی و جماعتی از صدور را که در  
خدمت صدر جهان بودند بعبادت او عزم افتاد و مجد الدین بر بدیهه  
این قطعه بگفت و به نزدیک او فرستاد،

ای بزدگرد بزه‌گرا از نسبت تو شاد  
تو شاد زی از آنکه ترا نیست کس عدو  
در فضل بی نظیری و در بذل بی عدیل  
داده خدای جاه ترا نسبت کدو  
روزی مگر که پاشنه در کون گرفته  
کز کون تو پلینه نهادن گرفته خو  
آماس کرد و گفنت و ترا باید و نیش خورد  
گفتا بسان کون شدم اکنون پلینه کو

۱۰ و میان او و [صدر جهان بن] صدر جهان سیف المله و الدین محمد عبد  
العزيز که باقیست نقاری بودی و چون آن صدر بجوار رحمت آفریدگار  
انتقال کرد [و] سبب آن بود که بعد از زوال عارضهٔ خربزه خورد و  
پرهیز نکرد و معالجت اطبّارا فایده نماند و قضاء محتوم نازل شد این  
دو بیت از سر تأسف و تلّفّ خالی داعی بگفت،  
قطعه

۲۰ آن سبک روح همچو روح برفت \* وین گران خوار همچو ریگ بماند  
خربزه دوست ای دریغ برفت \* خربزه خوار مرد ریگ بماند

جلال الدین پسر او که امروز در بسط ربع مسکون طیبی از و حاذق تر  
نشان نبی دهند در آن وقت که خُرد بود بخدمت سلطان ابراهیم  
نغمهٔ الله برحمته رفت و حقهٔ بازی آموخته بود و در آن صنعت هر  
چند خُرد بود مهارتی یافته و بسبک دستی از بو العجب باز آیام دست

پیدا شدن میان مسلمانی اندرون \* ترکی و رومیانه و هندی خصالها  
با قول بایزید و دم شیلی و جِنید \* پیدا شدن ز خلق بیزیدی فعالها  
ای علما بی عمل دین فروش بس \* مسجد بناله آمد ازین قیل و قالها  
عالم بروزگار بیباغ نهال دین \* از خشیت و وقار نهادی نهالها  
و اکنون برای حثمت و دام توانگری \* بستند بر میان بنهور دواها  
سادات در خمار شراب و نشاطِ بنگ \* در دست کعبتین و ببر بر حمالها  
و جملگی اصناف خلق را بیان کردست و تفاوت احوال ایشان ذکر کرده  
بدین قدر اقتصار افتاد،

(۷۵) الامام مجد الدین محمد بن عدنان سُرْحَکَتِی رحمه الله،

۱. مجد الدین عدنان از افراد و امجاد گیهان بود خال مؤلف این کتاب که  
در ایام حیات آن خال تصحیف عم گرد او نمی گشت و خال سپید  
حوادث را از دیده حال او بکحل الجواهر تربیت بر میداشت طیبی [مسیحا]  
نفس که بمدد نظر کلف از رخ ماه و اشکها از آفتاب دور کردی و جد  
او مجد الائمه سُرْحَکَتِی که از افراد ائمه بزرگ بود چنین که صدر شهید  
۱۰ حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت و جد او مجد الدین محمود که  
باختر مسعود بود در علم و بزرگی مقتدای عالم شد و پدر او ضیاء الدین  
عدنان در انقلاب ایام و فترتیه غز و ترکان و تبدل دُول در عالم خفص  
و رفع بود و آخر الامر علی مزمین بر نهاد او استیلا یافت و صاحب  
فراش شد و شرف الزمان مجد الدین عدنان که پسر بزرگتر او بود  
۲۰ بجهت تداوی پدر وثاق حمید الدین طیب را ملازم گرفت و تتبع کتب  
طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علی وافر حاصل داشت در مدت  
چهار سال که پدر او رنجور بود او طیبی حاذق شد چنانکه بر اطباء  
روزگار و حکماء عهد فایق آمد و صدر جهان عبد العزیز او را بخدمت  
۲۴ خود مخصوص گردانید و در ظل دولت او مرقه الحال روزگار گذاشت

میگوید من مسعود دولتیار را هجوی کرده‌ام در خواب گفتم که چه گفته گفت  
رباعی

چون سوزن جمله کار کون کردندت \* چون سوزن جمله سرنگون کردندت  
چون سوزن هر کجا که سر در کردی \* حالی ز ره دگر برون کردندت  
۵ ساعتی بود از خواب در آمدم و دست نصرّف نعاس از ولایت حواس  
کوتاه گشت و این از نوادر آیام است و این رباعی هم از نتایج طبع  
رباعی اوست،

بردی دل و کارم بزیان آوردی \* وز خوی بدت مرا بجان آوردی  
دل چون کمرت بسی بخود بر پیچید \* از نازکئی که در میان آوردی

۱۰ (۷۴) القاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر  
بن عثمان العوفی رحمه الله،

جدّ مؤلف کتاب از بقیهٔ ائمه و علما بود و در علم حدیث و معرفت  
انساب عرب و اسائی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه و در شرح  
شامیل و نشر فضایل او زیادت بسطی نمیرود از جهت نهی تهمت ربا  
۱۵ و لکن بر ظهر سفینه دیدم بخط او که این رباعی اگرچه بر صنعت هزل  
است در حق یکی گفته است از اقران و امثال که خضاب میکرد  
و کافور شیب را بدان تکلف با مشک شباب جفت می نهاد،

گیرم که بجمله شب و شبگیر کنی \* یا موی چو شیر خویش چون فیر کنی  
با یار در حجره چو زنجیر کنی \* آن خرزهٔ مرده را چه تدبیر کنی

۲۰ و این شعر در تقلّب احوال خلق گفته است و در تبدل ابناء زمان  
پرداخته

تا چند ازین تحمل بار ثقالها \* وز دیدن و شنیدن هر گون محالها  
۲۲ هر دم زدن ز قوت و از عمر کم شدن \* هر ساعتی زیادت گشتن و باالها

دگر ز بنده نپرسی که تا کجا باشد  
 غریب بیکس و رنجور غم رسیده من  
 بوقت خُرمی از خاتمان گسسته من  
 بوقت خوشدلی از دوستان بریده من  
 بطف خویش بزودی خبر کنم باری  
 ز حال آن دو جگر بند نا رسیده من

و چون این مکتوبات داعی بخارا برد و در خدمت مولانا برهان اسلام  
 اعذار واضح او تقریر کرد با او بسر رضا آمد و مکتوبات فرمود بخط خود  
 و در آن او را استدعا کرد و رباعی چند درین مجموعه از نتایج خاطر او  
 ایراد کنیم، در معشوق کاژ گوید  
 رباعی

گر نافته دل را ز سر خیره سری \* چشم تو کز می نهاد ای رشک پری  
 چون با دگری راست شدی نگذارم \* تا پیش بچشم کژ بما در نگری  
 رباعی

جز سوی جفا و جور می نگرائی \* جز از غم و رنج من نمی آسائی  
 گفتند که گفته سرت بر دارم \* بس دست سبک دار گرای پائی  
 و له،

رنگ شفق از سرشک عُنابی ماست \* صبح صادق گواه بیخوابی ماست  
 از دیدن بجای آب خون می بارم \* وین نزد تو هم دلیل بی آبی ماست  
 و هم از وی شنیده شد سهل ممتنع است  
 و له

در فرقت رویت آب رفت از چشم  
 در هجر تو خون ناب رفت از چشم  
 دوشنبه چو خون و آب نقصان پذیرفت  
 تا روز سفید خواب رفت از چشم

۲۴ و حکایتی عجب کرد گفت شی خفته بودم فقهی را در خواب دیدم که

صد نیز بریش آنکه بد گوید \* صد کبر بکون آنکه بد بیند  
 و چون این فعل بکرد از بخارا رحلت کرد و بمرو رفت و از آنجا نامه  
 نبشت و رابهٔ خود را هجوی کرد که یکی از آن جملت اینست،  
 پیوسته ز حسن خویشتن می لافی \* با هرکه بود می تنی و می بافی  
 در درج زر از غایت روزی مندی \* زر میطلبی و لعل بر میبافی  
 و بعد از آن قمر الدین ملک آموی اورا استدعا کرد و بآموی رفت و  
 مدتی آنجا بود تا وقتی که داعی که مؤلف این اوراق است از مرو  
 مراجعت میکرد و بخارا میرفت روزی چند در آموی بخدمت او استیناس  
 طلبید آمد و نامها نبشت و یکی از آن جمله بخدمت والد قطعه در قلم  
 آورده بود برین جملت،  
 نظم

زهی ز خاک درت توتیای دیدهٔ من  
 ز یاد نست قرارم دل رمیدهٔ من  
 دهد خبر که پشیمانم از جدائی تو  
 دو پشت دست بصد گاز برگریدهٔ من  
 شود درست ز حال دلم چو در نگری  
 به پیش جامه تا ناف بر دریدهٔ من  
 ز بار دوری تو ماه ماه میگذرد  
 که راست می نشود این قد خمیدهٔ من  
 ز سوز سینه کنی یادم ار خبر دارم  
 ز آب دیدهٔ با خون دل چکیدهٔ من  
 نگاه کن که ز هجر تو چون پریشان گشت  
 نظام حال و سرکار آرمیدهٔ من  
 بصرمهٔ خط خود چشم بنهرا در باب  
 که بی جمال تو تیره است نور دیدهٔ من

۱۵

۲۰

۲۴

(۷۴) الصدر الاجل نظام الملة و الدین محمد بن عمر مسعود رحمه الله،  
 در آن درج و درئی آن برج و ثمر آن شجر و پسر آن پدر بود جوانی که  
 چرخ پیر در هنر جو آن جوان نیاورده بود و ایام در اثناء دوران از  
 ابناء خود مثل او نپورده در دقایق مشکلات فتوی بر مشایخ کبار  
 فایق آمده بود و در میدان فضایل بر سواران افاضل سابق و در غوامض  
 علوم حساب و هندسه و جبر و مقابله کس با او مقابله نتوانستی کرد و  
 در حل مشکلات اقلیدس افلاطون پیش او زبون بودی و با این چند  
 فضل و هنر از روزگاری نصیب و از دولت پدر نا برخوردار بود و  
 پیوسته ایام مشرب عیش اورا بکدورت نا مرادی مکتر داشتی و یک  
 ۱۰ ساعت اورا در آسایش بنگذاشتی و سبب آن بود که میان برهان اسلام  
 و اهل او مفارقتی افتاده بود و زنی دیگر را از معارف سادات در حبابه  
 خود آورده و آن زن را از برهان اسلام فرزندی دیگر متولد شده و  
 پیوسته آن زن ازین پسر پیش پدر بدها گفتی و قصدها صریح کردی  
 و برهان اسلام این معانی را در ضمیر جای دادی و اورا برنجاندیدی و  
 ۱۵ کار بجائی رسید که ازین پسر بیزار شد و قطعه گفت درین معنی بتازی  
 که این دو بیت از آخر آنست،

شعر  
 قُولِي لِمَنْ بَرُّنُو إِلَيْكَ عَنِ الرِّضَا \* زَانٍ .... نَظْرًا بَعَيْنِ الْأَرْمَدِ  
 إِنْ كُنْتَ تَطْلُبُنِي بِنِعْلِ مُدْمِمٍ \* فَلَقَدْ ظَلَمْتُ لِأَجْلِكَ أَسْمَ مُحَمَّدِ  
 و نظام مغامز این قصدها را دانست آخر الامر فرصت نگاه داشت  
 ۲۰ وقتی که برهان اسلام غایب بود و حرم او بدیهی بودند در خانه شد  
 و صندوقه زرینه زن پدر بدست آورد و تمامت زرینه از آنجا بیرون  
 گرفت و آلتی مخروط بساخت و بر آنجا این ابیات نبشت،

عاقل ز جناء چرخ گردنده \* هر بد که ببیند آن ز خود بیند  
 ۲۴ این واقعه را اگرچه نپسندد \* آن کس که بدیده خرد بیند



تیر مژه بر کرد و بزد بر من و گفت \* بار دگر ابروی مرا قوس نهی

وله، رباعی

گفتم که سپید کرده بهر کسی \* رنجید نگار ازین و بگریست بسی  
گفتا که ز شام زلف خود بیزارم \* گر بر رخ من سپید دم زد نفسی

وله، رباعی

با ما چو سر زلف تو رائی بنهاد \* جزعت بگرشمه جان بهائی بنهاد  
گفتم چو دعا بدستم آئی در حال \* بشکست نگار و دست و پائی بنهاد

وله، رباعی

شادی ز تو هر چند بسی نیست مرا \* الا غم تو هم نفسی نیست مرا  
۱۰ سبحان الله هزار دل بردی بیش \* و آنکه گوئی دل کسی نیست مرا  
حکیم شمسی اعرج روزی بخدمت او آمد بار نیافت این قطعه بگفت و  
بفرستاد،  
قطعه

صدر الشریعه بار ندادم به نزد خویش

زیرا که هست جان و بود جان ز بار دور

روم چو چشم بد شد و زین روی به بود

چشم بد از چنان سر و صدر کبار دور

مجاوبات

صدر الشریعه برهان الاسلام جواب نیش

شمسی تراست شعر و بغل آنچنان که من

باشم ازو بفصل خزان و بهار دور

۲۰ من خود عزیز بار نیم خوار بار گیر

آخر نه گاو به بود از خوار بار دور

و این مصراع آخرین مثلی است متداول در آن بلاد که گویند گاو از  
کفّه دور، درو ایهام لطیف و تضمین خوب کرده است، و کمال فضل او  
ازین آرایش مستغنی است فاما برای زینت کتاب دُرّی چند از سفنها  
۲۰ و بیستی چند از گفته‌ها او تخریر افتاد،

دل گفت هر آنچه از تو خواهد تو بد \* نا خط نارد حسیب او کی برسد

وله، رباعی \*

جوری که برین دلشک پیوست رود \* زان طرّه جعد و نرگس مست رود  
از پای رود آدی و بنده تو \* روزی که ترا نه بیند از دست رود

وله، رباعی

هرگر باشد ز روی باز آمدنت \* رنگی بینم ز بوی باز آمدنت  
سر در خس غم همچو ندروم لیکن \* پیوسته در آرزوی باز آمدنت

وله، رباعی

از مشک بگلبرگ تو بر زنجیرست \* پیش رخ تو چراغ گردون خیره است  
۱۰ تو چون قلمی و من چو کاغذ که چنین \* از رفتن تو جهان بمن بر تیره است

وله، رباعی

ای باد سمرگه شده عبرت بار \* دامن که همی روی بکوی دلدار  
در طرّه او دلبست مارا ز بهار \* کان سوخته را ز ما پرسی بسیار

وله، رباعی

۱۵ آخر صفا صبح درین کار چه دید \* کو جامه خویش و پرده ما بدرید  
چون گوش فلک شکر وصال توشنید \* از چشمه خورشید مرا چشم رسید

وله، رباعی

زلف تو بجور همچو آیام چراست \* چون سیم سخن ز وصل تو خام چراست  
گر نرگس تو می نکند صیادی \* ای پسته دهان چشم تو بادام چراست

وله، رباعی

چشم خوش تو خصم من خسته چراست \* با من لب تو چو زلف تو بسته چراست  
ابروی کمان مثلت اندر حق من \* گر نیست جفاء چرخ پیوسته چراست

وله، رباعی

۲۴ گفتم بکمان ابروی ای سرو سہمی \* با من چو دو زلف خود سراسر گری

تهنیت فرمود، رباعی  
 خاقان چو بنال دولت و بخت نشست \* غم بر دل دشمنان دین سخت نشست  
 خاکِ قدمش دیو و پری سر مه کند \* چون مردم چشم ملک بر تخت نشست  
 و چون سلطان ابرهیم بجوار رحمت آفریدگار رحیم انتقال فرمود این  
 رباعیات در مرثیه او فرمود، بیت

تا مردم دیده صُفّه و ایوان دید  
 از دست بشد چو تخت بی سلطان دید  
 خورشید ملوک و سایه یزدان بود  
 بی سایه و خورشید جهان نتوان دید  
 وله، رباعی

بی دربان شد در حصار ت ای شاه  
 لب تیغ رود سلاح دارت ای شاه  
 شادی ندهد بار دل را بدرت  
 زان روز که بر شکست بارت ای شاه  
 وله، رباعی

بر منظر اعلا ت شها مجلس باد \* بی تو دل من ز خوشدلی مفلس باد  
 ای مونس چشم بنده خاکِ در تو \* در خاک ترا رحمت حق مونس باد  
 در مدح قلیج ارسلان خاقان میگوید  
 رباعی  
 ای ملک تو شرع را کمان سختی \* مر تیر ترا نشان ه هر بد بختی  
 پیش از نو که دید تاج بر خورشیدی \* با جمع شده همه جهان بر تختی  
 وله، رباعی

ترکی که بکشتن من آورد برات \* در چشمه نوش دارد او آب حیات  
 باران سرشک من چو بسیار آمد \* بر لعل لب چون شکرش رست نبات  
 وله، رباعی

۲۵ با دل گفتم عتیب او کی برسد \* در بردن دل فریب او کی برسد

و شنیدم که دیه ملوک ملک اورا از دیوان منروز فرموده بودند و از خراج و پیگار و شکار مصون و مسلم داشته وزیر سمرقند در آن معنی قصدی میکرد قطعاً گفت بنده را این سه بیت از آن قطعه بیش بر خاطر نیست و آن اینست،

۰ خسرو عالم و سلطان سلاطین جهان \* ای شده بنده درگاه رفیعت کیه و مه گشت فرمان ترا چشم گشاده بنفاد \* تا که در ابروی طفرای تو افتاد گره و در آخر میگوید

بنده را جود تو صد شهر بخواهد بخشید

خلق در غصه که آزاد چرا شد یک ده

۱۰ اضا دارا رعایت کرده است بنده و آزاد و شهر و ده،

و اکنون طرفی از رباعیات او بیان کرده آید، در مدح سلطان ابراهیم بن الحسین رحمه الله گوید

از رای تو روی ملک پیرایه کند \* کان از کف باذل تو سرمایه کند  
آن چتر تو کافتاب در سایه اوست \* جائیست که آفتاب را سایه کند

وله

ای حضرت تو پناه عالم گشته \* بیشی کردن ز عدل تو کم گشته  
در عمر تو صد محرم افزوده و باز \* بر دشمن تو عمر محرم گشته

وله،

صد عمرشها در طرب و ناز گذار \* تیر از جگر دشمن بدساز گذار  
فی فی تو کمان مکش بروی دشمن \* این سخت کشی بدشمنان باز گذار

وله،

از بخت بگوش بنده آواز آمد \* بر خیز که وقت نعمت و ناز آمد  
امروز چو باز یافت خاک در شاه \* پیشانی من بآب خود باز آمد  
و در آن وقت که [سلطان ابراهیم] قره عین پادشاهی فلج ارسلان خان را  
۲۰ ولی عهد خود کرد و بر تخت ملک سمرقند نشانند بدین رباعی اورا

او بعزّ منتسب موصول بود و شجره پدر و جدّ بثمره جهد و جدّ او مثر  
 دلش آسمان همت دستش دریا صفت علمش کامل کرمش شامل در جسم ماده  
 فساد برهانش ظاهر در قلع قلعه عناد حجتش باهر در اوائل ایام جوانی که  
 موسم بهار کامرانی بود گاه گاه از برای تفرّج و تنزه رباعیات گفتی و شیوه  
 ایهام و ذوالوجهین ازو منتشر گشت چون آن ایات عذب و دل آویز بود  
 در اطراف جهان شایع شد و نام او بر رباعیات مشهور شد و آن چندان علم  
 و بزرگی مغرور گشت و چون ما بصدد آنیم که ایات و اشعار صدور درین  
 مجموع ایراد کنیم از بیان آن فضایل که ذات او بدان محیط بود عنان باز  
 کشیدن اولی باشد، در آن وقت که این داعی بخدمت او تعلّم میکرد پیش او  
 ۱۰ فایق زمخشری میخواند بهر وقت از لفظ او اقتباس کردی وقتی نامه نوشته بود  
 بحضرت سلطان طمغاج خان و یادگار فرستاده دسته دندان ماهی و عذری  
 نبشته به نثر بدین لفظ موجز که اگر عاقل درنگرد صد [نامه] درین يك لفظ  
 مندرج است، نبشته بود که عذر دسته ناتمام فرستادن آنست که بندگان را  
 دسته بدست می آید اما تیغ و بند کار پادشاهان است، و این قطعه در مدح  
 ۱۵ سلطان ابرهیم میگوید اگرچه بحر عربست اما سخت استادانه آورده است،

قطعه غم نیارد بیش بر دلها ما بیداد کردن

شاد باش ای پیشه عدل تو دلها شاد کردن

نا سخا تو در ایوان جهان بنهاد آشی

گشت عادت آرا از امتلا فریاد کردن

خرمن عمر حسودت چرخ اگر بر باد دادست

۲۰

چرخ را معتاد باشد شغل خرمن باد کردن

دشمنت را خدمتی تعلیم میکردم و لیکن

سخت کردن بود نتوانستم استاد کردن

بنده شاه ز آزادی و حال خویش لیکن

سخت ترسانم نشسته از چه از آزاد کردن

۲۵

يك قصیده تو مرا چه با آنك اكثر عمر ما بدین منوال مصروف است  
و فنّ و شیوه ما این چندانکه خواستیم تا يك بیت بدین منوال بیارم  
خاطر ما مسامحت نکرد، پس ساعتی بود غلامان در آمدند و پیش هر [يك]  
یکناء اطلس و مهر زر بنهادند، حسام الدین معذرتی کرد و گفت، قطعه  
گجها بر دل خاقانی اگر عرضه کنند

نه فلك ده يك آن چیز بود کو بدهد  
به تجر نه بذل مال ستاند ز ملوک

به تواضع نه بمنت سوی بد گو بدهد  
چرخ خاید همه انگشت بدنان که چرا

نیکمردی بیدان این همه نیرو بدهد  
کار خاقانی دولاب روان را ماند

که ز یکسو بستاند بدگر سو بدهد

و وقتی بر سر نامه دیدم این قطعه بخط مولانا شرف الدین، قطعه

بخدائی که زلف خوبان را \* دام دلهاء عاشقان کردست

پیش خورشید چهرهء بتان \* از خم زلف سایبان کردست

باد نقاش را بفصل خزان \* زرگر باغ و بوستان کردست

که ره در فراق چهره تو \* چهره چون برگ در خزان کردست

بر کران دلش مدار که او \* جای مهرت میان جان کردست

وله،

۲۰ دل هر نفسی زیار نیرنگی دید \* هر دم بدل صلح ازو جنگی دید

وز صبر چو بوی یار [ی] جست نیافت \* در اشک گریخت کاندرو رنگی دید

(۷۲) الصدر الکبیر برهان الاسلام تاج الملة و الدین عمر بن مسعود

احمد رحمه الله،

۲۴ آسمان مجد و آفتاب احسان واسطه عقد آل برهان صدری که شرف مکتسب

آبی رخست خصم تو نگذاردش فلک  
 تا پیکرش بهم در چون نار نشکند  
 چرخ از ستم بهمد تو بیزار شد چنانک  
 تا حشر داد و دین را بازار نشکند  
 هر روز تا نیاری باران عدل و جود  
 اثر صُنّه در تو صف بار نشکند  
 خوش خواب فتنه هرگز تا پاسدار اوست  
 بخت که باد دامن بیدار نشکند  
 بادا زمانه بر خط فرمانت راست رو  
 تا دور چرخ دایره کردار نشکند  
 بادی چراغ عالم تا باد رستخیز  
 قندیل آسمان پر انوار نشکند  
 تا حشر کس برین سان بر روی عدل تو  
 زلف سخن لطیف و بهنجار نشکند

۱۰ از بزرگی شنیدم که در آن وقت که بسفر قبله رفته بود چون بری برسید  
 چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود حسام الدین بزیارت او  
 رغبتی کرد و به نزدیک او شد و عمر نوقانی که استاد قرآ و داود دها  
 بود در خدمت او برفت و چون بمجاوره یکدیگر انسی گرفتند خاقانی  
 پرسید که مولانا لقب چیست، عمر نوقانی گفت مولانا شرف الدین حسام  
 ۲۰ که بحسام بیان حقرا شرح و باطل را شرحه کند، گفت صاحب نشکند؟  
 مولانا سخت ازین سخن بشکست چه او در انواع علوم دینی استاد بود و  
 در هر فنی از آن مقتدی او را بشعر پارسی نسبت کردن لایق منصب او  
 نبود، گفت آری در اوائل ایام جوانی و عهد شباب که مظنه نادانی باشد  
 خاطر بدان شیوه بیرون شده است و دیرست تا آن سقطات را استغفار  
 ۲۵ میکنم، خاقانی گفت ای مولانا یا لبت که تمامی دیوان من تراستی و آن

شاه درست عزم که بی رزم او ملوک  
 جزوی بحزم در صف پیکار نشکند  
 تیمار دار شاهان کاندر پناه او  
 پستی ز بارانده و تیمار نشکند  
 مسامی امن بر درِ فتنه زد او چنانک  
 جز نفعِ صور آن در و مسامی نشکند  
 با روی گونه رخ او آفتابرا  
 از شرم روز نیست که صد بار نشکند  
 با عفو او که نیم دلیری چرخ ازوست  
 هرگز دل امید گنه کار نشکند  
 ای آنکه یک و شاق ترا در مقام حرب  
 از صد سپاه گونه رخسار نشکند  
 گل نشکند ز شاخ ظفر تا ز رخ تو  
 در دیده عدوت ستان خار نشکند  
 پرواز مرغ فتح نه بیند تا ز شست  
 تیرت زه کمانش بسوفار نشکند  
 شاه بلند قدری و میمون جناب تو  
 در قدر اوج گنبد دوار نشکند  
 گر مشک خواند خاک درت را فلک مرغ  
 نرخ گهر بطعن خریدار نشکند  
 لطف تو جبر کین جهانست و قهر تو  
 جز گردن معادے جبار نشکند  
 جز با زبان تیغ تو مر زلف آبرا  
 بر روی حوض باد زره وار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴



يك تار نيست در همه زلفش كه بوى او  
 قدر هزار نافعۀ تانار نشكند  
 بيمار نار سينۀ يارم ولى بعر  
 يك آرزوى اين دل بيمار نشكند  
 دلجون ناردان و يم گرچه آب او  
 هرگز حرارت دل پر نار نشكند  
 سيراب لعل اوست كه جان و دل مرا  
 زو نشنگى بخوردن بسيار نشكند  
 آهو نگاه چشم وى آن مست شيرگير  
 جز جان عاقل و دل هشيار نشكند  
 خون دل منست شرايى كه جز بدو  
 چشمش خُمارِ غمزه خونخوار نشكند  
 اى نو بهار حسن بهاران مشو بباغ  
 نا چند روز رونق گلزار نشكند  
 در جلوه گاهِ روى مكن زلف بيقرار  
 تا پشت صبر اين دل افكار نشكند  
 جان ده مرا ببوسه نه از بهر من و ليك  
 نا چشم جانستان ترا كار نشكند  
 از زينهار خوارى جزع تو باك نيست  
 گر لعل آبدار تو زينهار نشكند  
 ياقوت آبدار تو لعليست كارزوش  
 جز خاك پاى شاه جهاندار نشكند  
 طمغاج خان پناه جهان ركن دين و داد  
 كز چرخ آستانش بمقدار نشكند

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در وقتی که در سمرقند سعادت خدمت او یافتم و از او اجازت [روایت] احادیث شد هر بامداد آدینه [در خانه] دُرّ بقیم خاتون نوبت تذکیر عقد کردی و شکراب بیان از فواره دهان بگشادی تا معطشان بیابان ارادت او بدان شکراب از سكرات اشتیاق خلاص یافتندی، از وی استماع افتاد در اثناء تذکیر،

نظم

از خاك اگرچه سنبل و سوسن که بر دمد  
آن زلف نیکوان بود و خدّ دلبران  
از خاك اگرچه آب کنی هم روا بود  
از بس که خفته اند درو ساده شکران

قطعه

چرا چنان نشوی گرسرت بدرد آید \* ز بهر درد سرت دشمنان دژم گردند  
چنان چه باید بودن که گرسرت ببرند \* ز سر بریدن تو دوستان خرم گردند

وله، قطعه

نا توانی زندگانی آنچنان کن با همه  
بشنو از من این نصیحت یاد بادا از منت  
کاستینها در غم تو نرکنند از آب گرم  
گر نشیند خاك نری ناگهان بر دامت

وله

و از قصاید او این قصیده مشهورست،

هرگز نگام طره بهنجار نشکند  
تا بار عشق پشت خرد زار نشکند  
پروین فشان نگرود چشم جهان فروز  
تا نوش خنده مهر لب بار نشکند  
تا نار زلف او ندهد مایه دور چرخ  
بر روی روز زلف شب نار نشکند

صدر جهان حسین که از رای روشنش  
 آیات مکرمت را تفسیر می رود  
 آن صاحب ستوده که از بهر بندگی  
 اندر رکاب قدرش تقدیر می رود  
 هر روز بامداد بدیوان دولتش  
 دایم عطارد انرا پی تحریر می رود  
 تا کلك در بنائش مقر ساخت بر فلک  
 سرگشته چون کمان ز حسد تیر می رود  
 در عرصه چمن ز نسیم مدایحش  
 همواره مشکباده بشبگیر می رود  
 پاینده باد تابش خورشید جاه او  
 چندانکه چرخ بر سر تدویر می رود

### باب هفتم

در ذکر صدور علما و ائمه فضلا و بعضی از فواید انفاص مشایخ و این  
 ۱۰ باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اول، در ذکر ائمه و علماء ما  
 وراء النهر و استادان صنعت رحمهم الله الماضین و الغابین، فصل دوم،  
 در ذکر افاضل خراسان و نیروز، فصل سوم، در ذکر صدور و  
 افاضل عراق، فصل چهارم، در ذکر صدور و افاضل غزنین و جبال،  
 فصل اول،

۲۰ (۷۱) الصدر الامام شرف الملة و الدين حسام الاثمة محمد بن ابي بكر  
 السنفي رحمة الله عليه،

شرف الدين حسام آن دریا بیان گوهر کلام که در فنون فضایل چون  
 ۲۲ مردم يك فن بود و ذات او مجموع علماء عالم بود اگرچه یکنتن بود و

هریک طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذکرِ وزرا و صدور و کفّاء و دُهاة کرده آید چه آن جمله بفضل قوّت و قوّت فضل مُدّتی مالک ازمه اقبال بودند و از زبان منادئ فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نیک بر صفحات ایام نگاشته چنانکه ابن المعتز در تهنیت وزیری و تقلد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

شعر

هَنَاتِ أَمْرَ الْعَالَمِينَ وَزَارَةَ \* وَأَتَيْتَ كُلَّ مَحَامِدٍ وَ مَفَاخِرِ  
فَاعَلِمَ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِأَوَّلٍ \* وَأَعْلَمَ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِآخِرِ  
فَاكْتُبْ بِأَنْمَلَةِ الْهَكَارِمِ أَسْطَرًا \* .....  
..... أَبْلِ مِنْ الْعَظْمِ الرَّيْمِ النَّاخِرِ ۱۰

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب و منسب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحقّ در دور زمان و دَیْر زمین جز صاحب آصف تمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملک و دین عین الملک ملک الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۰ جملگی کفّاء عجم در کفّه دانائی او بی وزن است و بذل و کرم این صدور ماضی در مقابله یک ساعت کرم او عدم، باداب و فضایل قدوه سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملت پیش او یکی صبیّ و دیگر باقل، ذات مبارکش آراینده صدور ایوان و قلم کفایتش دارنده صدر دیوان، دوات تاجدارش حُسادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش قاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هرکه چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هرکه چون نی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،  
قطعه

آن آصف دوم کتب خلق عین ملک

کز وی محیط غرقه تشویر می رود

تو باقی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون  
 بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد

وله،

صاحباً خود را بفیض مکرمت \* گرد عالم داستانی کرده  
 بر سر مالت ز بذل بیدریغ \* نیک حافظ پاسبانی کرده  
 در تن هر مرده دل عیسی صفت \* انرا تطفّ تازه جانی کرده  
 نیکوئی با بندگان کردگار \* کم کن ار هرگز زبانی کرده  
 آن همه بگذار نی من بنده را \* پیش ازین با آب و نانی کرده  
 باز چون دست مرا در مملکت \* وقف پیگار جهانی کرده  
 گرز خدمت باز گردم زی وطن \* چون مرا با خان و مانی کرده  
 دوستی پرسد که قرب هشت سال \* خدمت صاحب قرانی کرده  
 حاصل تو کو چه گویم چون مرا \* در جواش بی زبانی کرده  
 و این چند رباعی او گفت،

رباعی

می رفت تم که گوئیا جانش نبود \* جز گریه زار هیچ درمانش نبود  
 ز آن گریه وداع دوستان بر نامد \* بیچاره دل من که دل آتش نبود

رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز \* سودای تو در سر زدن ماست هنوز  
 کردم چو قبا پیرهن از درد فراق \* لیکن دل من بهر بکناست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت  
 و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقاد و  
 صاحب ذیل فضل فاما آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید  
 ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بابی دیگر در ذکر  
 لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معور بود و  
 هم خطه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن  
 که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد  
 سپهداری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او  
 عدورا همچو مور و مار دام کور و کر دارد  
 بهر نهضت ز خصم ملک اقلیمی پردازد  
 بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد  
 ز روی شست او تیری که بیرون جست بردشمن  
 ز پشتش بگذرد بیشک اگر پنجه سپر دارد  
 ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون  
 ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد  
 اگر محصول عالم را بدستش نسبتی باشد  
 خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد  
 خداوندا تو آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل  
 اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد  
 خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد  
 بلاد ساکنانش را بکل زیر و زبر دارد  
 کسی کو کردئی جوید مگر خاک کف پایت  
 بجای دیده بر گیرد بجای تاج سر دارد  
 درِ تو قبله حاجاتِ خلفانست و زین معنی  
 ترا احسان بی منت بعالم در سمر دارد  
 بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد  
 که بیرون افکند هر زر که در حجرِ حجر دارد  
 الا تا باغ هر سالی بسعی ابر دریا دل  
 بهاران طره سُنبلِ مطری از مطر دارد

## قصید

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد  
 که چشم من بروی تو جهانی پُر قر دارد  
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی  
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد  
 شوم بر غانفر عاشق اگر معلوم من گردد  
 که زیبائی چو بلاء تو سرو غانفر دارد  
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره  
 ز دیده آب راهت را بژگان گوی بر دارد  
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران  
 بر انگیزی کمیت را چنان گوئی که پر دارد  
 توی تازی و عشاق ز بیم چشم بدگویان  
 خداوندا نگهدارش اگر جائی خطر دارد  
 چو رخسارت بر افروزد فلك گوید بنامیزد  
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد  
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَمَه شد لیکن  
 از آن لذت کسی یابد که با سم تو زر دارد  
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت  
 بگو تا شرتی سازد که او باری شکر دارد  
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خواب  
 گرم باور نی داری خیالت هم خبر دارد  
 هی پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی  
 مرا زوکی خبر باشد نمیدانم مگر دارد  
 ازین پیشم دلی بودی کنون با خود نی بینم  
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

(۶۹) مهذب‌الدین منصور اسفزاری، (۷۰) مجد‌الدین بن رشید العزیزی، ۱۵۹

زار باسفرار رسید بمجاورۀ او آسایشها یافت و از محاورۀ او راحتها دید  
و بعلم و حلم او بشر و مسرت در احناء سینه و انحاء ضمیر این داعی  
منتشر گشت و قصیدۀ تازی فرستاد به نزدیک این بنده که مطلع آن  
اینست،

۰ ما أَبْصَرْتُ أَيَّامَ عُمَيْرِي طَرْفِي \* قَرَمًا كَرِيمًا كَالسَّيِّدِ الْعَوْنِي  
و صدر صدور جهان و دستور صاحب قران ملك الامراء و الوزراء علاء  
الملك جامعی رحمه الله اورا تعظیم کردی و چند کثرت اشغال خطیر بر  
وی عرضه کرد، اعراض نمود و قبول نکرد و از وی شنیدم که وقتی  
مخدوم من الپ غازی مرا بچبۀ خاصۀ تشریف داد بر فور این رباعی  
۱۰ بگفتم،

از خلعت جبۀ شد منیر اختر من \* سر کرد کله ز بی کلاهی بر من  
هر لحظه من ز بر جبۀ هر اندای \* میسند که سر زنش کند بر سر من  
رباعی

زلف تو هزار دل بیک خم بسته است \* وز عنبر تر سلسله در هم بسته است  
۱۵ اندر گو سیمین تو آن نقطۀ مشک \* خون دل عاشقست کر غم بسته است  
و در حق علاء الملك گوید

تا معدلت کار جهان داد قرار \* بشگفت هزار گل جهان را بی خار  
انرا راستی مسطر عدلت امروز \* سر گشته نماند در جهان جز پرکار

(۷۰) الاجل مجد‌الدین شرف‌الکتاب ابن‌الرشید العزیزی،

۲۰ مجد‌الدین رشید عزیزی از اعیان فضلاء خراسانست و در زمرۀ کتّاب  
عهد معدود و خط و بلاغت او مناسب بکدیگر و محاورۀ او انیس و منرج  
دلها محزون و در اسفزار بخدمت ملك الامراء و الوزراء علاء الملك  
رحمه الله مرتسم بود و در زمرۀ دیگر افاضل منخرط و اشعار او مطبوعست  
۲۴ و رباعیات او از لطف طبع بهره دارد و این قصیده در مدح او پردازد،



سبزه بر چشمه باقوت لب دیدم و گفتم  
 این چه نوباوه حسنت بدین زیبایی  
 عقل کو حامله دُر هنر شد چو قلم  
 در سواد خط شبرنگ تو شد سودائی  
 شکرین تنگ گشادی و شکر گشت فراخ  
 این بود فایده چون تنگ شکر بگشائی  
 چون نگین حلقه بگویم مشو از جور دوتا  
 چابک آمد چو بر اندام گشت یکنائی  
 چو شفق در طلبت چهره بخون اندویم  
 مشک بر دامن خورشید چه ی اندائی  
 گوهر چشم من از هجر تو شد دریا بار  
 طرفه کاریست که آید ز گهر دریائی  
 شب هجران جگر سوخته بی روز رخت  
 هر دم آغاز نهد قاعده یلدائی  
 بی وصال تو دلم ز انش غم سوخته شد  
 هیبت افتد که برین سوخته دل بخشائی  
 چشم من چند کند در هوس لعل لب  
 چون سر کلک خداوند گهر پیمائی

وله،

۲۰ دلدار همه گرد دل و دین گردد \* و آنکه چو ببرد خویشتن بین گردد  
 گفتم سخن تلخ مگو گفتم خموش \* آن خود چو بلب رسید شیرین گردد

(۶۹) الاجل مهذب الدین سید الکتاب منصور بن علی

الاسفزاری سلمه الله،

۲۴ از افاضل خراسان و اماجد روزگار بود و در آن وقت که ابن پُر آسف

و در قصیده مدح ملک عماد الدین کند میگوید  
 از بنگه تعظیم تو با رفعت و بسطت \* شش طاق کیمینه است سراپرده نه تو  
 صاحب نظران بر رخ اعداء جلالت \* بینند چو احوال رقم عیب یکی دو  
 مجروح فلک را دهد الطاف تو مرهم \* بیمار امل را کند اکرام تو دارو  
 قهر تو کجا ترسد از مکر اعادی \* خود شیر کی اندیشد از جمله آهو  
 بی صیقل انصاف تو آئینه دولت \* نمود بکس عکس چو آئینه زانو  
 چون می نزند مهر دم از مهر تو انجم \* هر شام در آرنج ز گردنش بیکسو  
 طیره نشود خاطر وقاد تو هر چند \* آب افکند از باد گره در خم ابرو  
 هستی ز بشر لیک بانواع هنر جز \* در آینه و آب نظیرت ز بشر کو  
 ۱۰ و این غزل که از اعتدال هوا در موسم خورشید در حمل خوشترست او  
 گفتست  
 غزل

ای چشم تو بغزه برم زده جهانی \* در هر خبی ز زلفت حلق دل جوانی  
 از کبری نسازی با عاشقان محرم \* وز ناز می نیائی نزدیک ما زمانی  
 مارا یقین که چیزی باید ز تو ولیکن \* می افکنی دل را هر لحظه در گانی  
 ۱۰ گر ساعتی بخلوت بیند خرد میانست \* گوید بدین نزاری یا رب بود میانی  
 از آتش غمت شد بگداخته دل و تن \* اکنون بلب رسید مائیم و نیم جانی  
 آشوب جور هجرت گر همچنین بماند \* روزی بود که گوئی بیچاره آن فلانی

و اه،

ای ز صفرای فراق شد جان سودائی  
 روح می بخشد لعلت گه شکر خائی  
 عالم را بیکی بوسه مسیحا باید  
 تا بیاموزد ازو شیوه روح افزائی  
 خطت آورد چلیپا چو بر اطراف قمر  
 دم سر افتیاد دل را هوس ترسائی

ابراش شعاع خنجر نو شد عقیق رنگ  
 کوه از نهیب گرز گران تو یافت کوس  
 شد يك دو مه که بنه بشورید حالتست  
 زین اختر مشعبد و ایام چاپلوس  
 هسش زرنج و غم دو صفت حاصل از دو نوع  
 نالیدنش ز فاخته بیداری از خروس  
 تا خدمت وداع کند حضرت ترا  
 آمد بدرگه تو بر آید دست بوس

## رباعی

با دل که ز سوز هجر حالش تبّه است  
 روزش چو شب از غایت سودا سیّه است  
 گفتم که رسم بوصل او یا نرسم  
 گفتا که هنوز تا قیامت پگّه است

## (۶۸) الامیر الاجل شمس الدین تاج الأفاضل محمد منوکه النسوی،

۱۰ شمس الدین منوکه در فضل و هنر یگانه بود و در جود و کرم نشانه  
 لواء فضل او بثریا رسید و غرایب نظمش در دیده فلك توتیا کشید و  
 در نیشابور او را با کودکی که درزی بود دل بستگی افتاده بود و او را  
 در حق او ابیات است آنچه از وی استماع افتادست اینست که میگوید،

## رباعی

۲۰ حَسَنٍ تَوْحَسِّنِ زَوْصِفِ افزُونِ آمَد \* وَز شَرْمِ تَوْلَالِهْ غَرَقِ دَرِ خُونِ آمَد  
 گل دید که درزی بچه زان معنی \* از شاخ دریده جامه بیرون آمَد  
 و هم درین معنی میگوید

از رشته تو چو سوزن افسر بندد \* خواهد که دو جنس را بهم بر بندد  
 ۲۴ مراض تو در هرچه جدائی فگند \* سوزن بتدارکش میان در بندد

مصنوع و معنوی و این قطعه از امام شرف الدین عبری شنیدم در اسفزار  
که از وی روایت کرد قطعه

ای خسرو ستوده که دام های عدل \* از آشیان دولت و جاه تو ی پرد  
اعی بنور پرتو راے منیر تو \* يك يك بنیم شب گهر تیغ بشمرد  
از تفت آفتاب تموز نیامر رست \* آن کس که بر سرش کرمت سایه گسترده  
در روزگار دولت انصاف بخش تو \* نخبیر در حوائی شیران گیا چرد  
شاهان منم که طبع من از بهر مدح تو \* هر دم هزار دُرّ معانی پرورد  
تو آفتاب و خاطر من کان سخن گهر \* جز آفتاب گوهر و کان را که پرورد  
شد مدتی که چرخ بر امید مهتری \* نام ز بندگان جناب تو ی برد  
۱۰ وز روی فخر مردمک چشم من بحکم \* هر روز جز بساط هایونت نسپرد  
لیک از ره کرم بتو دارم امید آنک \* روزی بیاد خاطر عالیت بگذرد  
کاخر فلان که بند میمون جناب ماست \* چونست یا کجاست چه دارد چه میخورد  
و در خدمت خداوند زاده اختیار الدین علی روزبه مدتی میهمان بود  
بوقت رفتن این قطعه بگفت،  
نظم

۱۰ ای پهلوان کام روا اختیار دین  
ای خلق را ز بخشش و انعام تو بیوس  
خوشتتر بود بروز مصاف از برای رزم  
در گوش تو ز صوت اغالی غریوکوس  
گردون چو حمله توبه بیند با اتفاق  
۲۰ بر حمله یلان و دلبران کند فسوس  
خون در دل عدوت بیفسرد چون بقم  
شد روز او ز بیم تو هرنگ آنوس  
مانند گندم ارچه ز غم سینه چاک زد  
انرا آسیاء چرخ نیابد هی سبوس  
۲۴

جان را عنا فروده دل را جفا نموده  
 بر جان کمان کشیده در دل کمین نهاده  
 نگراردند حقّت جان و دلهر بخدمت  
 جان پیش تو نشسته دل بر سر ایستاده  
 چون جان و دل عزیزی هر چند در غم تو  
 جانم هی بکاهد چون رنج دل زباده  
 تا در دلم سپردی جان از غمم بپردی  
 دل شد سوار محنت جان شد زیا پیاده  
 خدمت برش جهانی نی جهان ستانی  
 شاهی که هست قدرش برتر ز فرق فرقد  
 آن آفتاب بخشش وان سایه کرامت  
 چون آفتاب و سایه پایسته تا قیامت  
 جاه چو آفتابش بر هرکه سایه بان شد  
 چون آفتاب نابد در سایه سلامت  
 با سایه جمالش با آفتاب قدرش  
 در آفتاب و سایه صد بار شد غرامت  
 با آفتاب و سایه بذل و امان او کرد  
 در آفتاب تابش در سایه استقامت  
 دشمن ز هول سایه تیغ چو آفتابش  
 چون آفتاب و سایه آفاق شد علامت

(۶۷) الاجلّ المحترم شهاب الدین فخر الکتاب محمد بن هام رحمه الله،

شهاب هام که در فضل و بزرگی تمام بود و در بذل رشک غم در فنون  
 انواع کتابت مهدی نام یافته و خط او از در مشهور و اولو منظوم سبقت  
 ۲۴ برده و از فضلاء خراسان بر سر آمد و او را شعرست مطبوع بغایت

تا دست برد عشقش کردست پای بندم  
 او دست می فشاند من پای میفشارم  
 دستم نداد دولت تا پای او بیوسم  
 گرزیر پایم آرد هم دست ازو ندارم  
 دست اجل که با او کس پایدار ناید  
 گر پای من نگیرد آخر بدستش آرم  
 چون دستگیر دارم از پای در نیام  
 در دست و پایش افتم نالم ز روزگارم  
 امر خسرو معظم مسعود بن محمد  
 انصاف خود بجوم بکره زیادت از حد  
 ای برده شب قرارم روزی برم نیائی  
 کارم بیک شب آمد آخر چه روز آئی  
 روزم چو شب شد از غم تدبیر من نسازی  
 بیک شب دلم نجوئی روزی برم نیائی  
 روزم باخر آمد نامد شب وصالت  
 روزی مگر ندارد شهباء بی نوائی  
 فی شب بروم دارم امید زندگانی  
 فی روز دانم از شب از محنت جدائی  
 کارم بروز و شب شد از بهر شاه دایم  
 در روز مدح خوانی در شب غزل سرائی  
 سلطان داد گستر شاهنشاه مظفر  
 کو ملک راست وارث هم از پدر هم از جد  
 ای جان و دل ببرده در دست غم نهاده  
 آزرم جان نجسته انصاف دل نداده

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

اصل بود هم در اوائل ایام جوانی از سر ناز و کامرانی بر خاست و  
 نفس را برای نصفیه روح در ریاضت بکاست و پیوسته بر پدر انکار  
 آوردی و او را بر تقلد اعمال سلطانی ملامتها کردی و در قصبه دستگرد  
 خویش حبه انگور کاشتی و بر آن وجه اوقات گذرانیدی، وقتی به صاحب  
 فخر الدین مستسعد شدم و این دو بیت از وی استماع افتاد، رباعی

آن دم که بود ترا ز چند و چون بس  
 وز نعمت و از غمت کم و افزون بس  
 دانی ز چه معنی ز نخت بر بندند  
 یعنی که ز نخ بسی زدی اکنون بس

رباعی

جانباز توام گرچه ندارم جان دو \* جانم چو یکیست چون بود جانان دو  
 کفران حق نعمت از کفر بتر \* زیرا که بود کفر یکی کفران دو  
 از بزرگی شنیدم که این رباعی از وی نقل کرد، رباعی  
 ای زندگی تن و روانم همه تو \* جانی و دلی ای دل و جانم همه تو  
 ۱۰ تو هستی من شدی ازانی همه من \* من نیست شدم در تو ازانم همه تو

(۶۶) الاجل فخر الکتاب فرید الدین الکاظم،

از افاضل کتاب و امثال جهان و آثار فضل او در عالم پدید و ذات  
 او در فنون هنر چون لقب فرید نظمی رابقی و نثری رابع طبایع سلیم را  
 نظم معجز او چون روح در خور آمده و مجروحان سلیم را مفرح نثر او  
 ۲۰ تریاق اکبر و این ترجیع بند که در هر بیتی از آن صنعتی لازم دارد و در  
 هر خانه يك چیز را رعایت کند از نتایج طبع اوست، میگوید ترجیع

از پای در فسادم وز دست رفت کارم  
 اندوه بست پیام نگرفت دست یارم

دارم زبان نگاه مرا مدح و رای تو  
زنگار گیرد مرا بنهم در زهاسب نیغ  
تا چرخ میکند سپر ما را رفو  
تا خلق میزنند ز بهر ثواب نیغ  
بادا ز عون ایزد بیچون ترا سپر  
بادا بید سگال تو بر بی حساب نیغ  
بعد از آن بحضرت خوارزم رفت و شنیدم که کار او بالا گرفت و  
دیوان انشا باسم او نامزد شد و منصب او عالی گشت،  
و الدهر ذو دُول یَنقَل فی الوری \* ایام من ینقَل الإقبالا  
شعر

(۶۴) الاجل عزیز الدین رافعی،

از رؤساء اسفراین و معارف خراسان است جوانی در هر هنر تمام و  
در هر فن ماهر و در شیوه سیاحت و دقایق محاسبت از اقران عهد ممتاز  
و با این همه فضایل طبعی چون آب زلال و شعری چون باد شمال داشت  
چنانکه این چند رباعی برهان این دعوی و شاهد این معنی است  
۱۵ میگوید  
با جان جهان ز جان سخن کی گنج \* آخر چه درین میان سخن کی گنج  
باکس ز دهان تنگ او هیچ مگوی \* زنهار دران دهان سخن کی گنج  
رباعی

سودای تو آب زندگانی ببرد \* نا دیدن تو زیب جوانی ببرد  
۲۰ بی خدمت ای جان جهان نزدیکست \* تا جان سبک روح گرانی ببرد

(۶۵) الاجل فخر الدین عزیز فرید

عزیز الدین فرید مشرف مالک خراسان بود [و] از اعیان و امثال جهان  
۲۲ و سر دولت و رتبت و اقبال و فخر الدین که ثمر آن شجر و فرع آن



- در دست او چو تیغ بدیدم برهنه نیز  
 با آنک کس نیند با آفتاب تیغ  
 گفتم که تیغ از چه کشیدی چو آفتاب  
 چون کس به پیش تو نکشد از قراب تیغ  
 گفتا ز بهر خصم خداوند فخر دین  
 در دست خود همیشه به بینم صواب تیغ  
 شاه جهان حکم که بر اسپ چون نشست  
 چرخش پیاده برد به پیش رکاب تیغ  
 تیغ زبان او چو گهر بار گشت عقل  
 میگفت شادباش زهی کامیاب تیغ  
 گر بشنود ز تیر فلک وصف کلک او  
 بهرام در نیام کند هم پُر آب تیغ  
 ای کر زبان تست جهان بدع خراب  
 آری کند همیشه جهان را خراب تیغ  
 تا خصم دیو شکل ترا گم کند سپهر  
 از خود همی سپر کند و از شهاب تیغ  
 نی نی به نزد عقل روا کی بود که چرخ  
 گیرد بدست بهر هلاک ذباب تیغ  
 سازد بر ولی تو جاے درنگ بخت  
 دارد سوی عدوی تو دایم شباب تیغ  
 منسوخ شد سخاوت حاتم که شد پدید  
 از گوهر عطیّت تو با نصاب تیغ  
 تیر سه پر بگو چه محلّ دارد و چه قدر  
 جائی که بر کشد ز میان بو تراب تیغ

پادشاه جهان عاطفت فرمود و اورا اطلاق کرد و تشریفات فاخر فرمود [و چون] بسعادت خدمت شاه جهان مستعد شد این رباعی بگفت، رباعی شاهها فلک ارچه شد سراسر گردن \* رخت سپهت هی کشد بر گردن آن کس که چو تیر نیست یکدل با تو \* بادش چو کمان همیشه زه در گردن ° و اورا ایات جید و اشعار معنوی بسیارست فاماً چون سعادت خدمت او حاصل نشد بود بیش ازین، بسمع داعی نرسید بدین اختصار افتاد،

(۶۴) الاجلّ نظام الدولة و الدین الحجابی الکنانب،

نظام الدین دبیر که عطارد بر مطارد افلاک رقم او چون قلم بخط رفتی در آن وقت که داعی در نیشاپور بود او در مدرسه اینانج تعلم میکرد و بجمال فضل آراسته بود و قطعه نازی گفته در مدح فخر الدین یهود(?) ابن حامد دالی فیه که برادر قاضی صدر الدین جندی است و قضاء لشکر بدو منوّض و این قطعه را مطلع اینست که

لِلّهِ دَرَكٌ يَا نَسِيمَ دَبُورٍ \* اَلطُّفُ اِلَيْنَا مَرَّةً بِمُرُورٍ

و یکی از فضلای نیشاپور قصیده گفته بود بر قافیت با و تیغ ردیف آن،  
۱۵ نظام الدین جواب او بگفت و آن اینست،  
شعر

دی دلبرم رسید چو زد آفتاب تیغ

با روی همچو آتش و در کف چو آب تیغ

پیکان تیر غمزه چنان تیز کرده بود

کز شرم می کشید سر اندر نقاب تیغ

خورشید روی او که ببرد آب آفتاب

می زد بطنز بر سپر ماهتاب تیغ

گفتم که بوسه بده ای بت بغمزه گفت

هست این سؤال را که تو کردی جواب تیغ

دانی که فلك بقاء دهرت ندهد \* يك شربت آب جز بهرت ندهد  
معشوقه بیوفاست دنیا همدار \* تا در قبح جلاب زهرت ندهد

در قصیده میگوید

شعر

هست با بجر کف او که گهر پاش سخاست  
ابر تر دامن و کان خشک لب و شیدائی  
چرخ با همت او لاف علو زد گفتم  
مکن ای پیر که با همت او بر نائی  
آب با طبعش دعوی لطافت میبرد  
عقل گفتش که زهی سرزده سودائی  
صیت جودش گو پیودن این مرکز خاک  
بادرا گفت خهی باوه رو هر جائی  
آتش نیز اثر یافت ز قهر و غضبش  
زان شدش پیشه جهان سوزی و جان فرسائی

رباعی

و این رباعی از وی نقل کرده اند،

۱۰ سرگشته مرا دو زلف پیمان تو کرد \* پر درد مرا امید درمان تو کرد  
گفتی که که کرد با تو این بیدادی \* هجران تو هجران تو هجران تو کرد

(۶۲) علاء الملک شرف الدین میرک

[صاحب] دولتی که جود او ابر را خشک کردی و فیض کف راد او هفت  
دربارا در شش در خجالت انداختی امارت چغانیان او داشت و کاره  
۲۰ با نام کرد و ولایت فیروزکوه را مستخلص کرد و در ابتداء کار او را در  
زندان خشک خوارزم محبوس کرده بودند و مدتی مدید در آن حبس بماند  
تا آخر بیبی گفت و بمحضرت سلطان رسانیده عرضه داشت،  
رباعی

دوشینه گیا خوردم از بی نانی \* من هیچ ندارم که ز من بستانی  
زندانی را بخش تا باز رهد \* زندان تو از ننگ چنین زندانی

(۶۰) ناج الدین الآبی، (۶۱) عماد الدین مؤید بن احمد الاسفراینی، ۱۴۷

این مثل ساینست و نیست شگفت \* گر نویسد بزر خردمندش  
پیل چون در وحل فرو ماند \* جز بیلان برون نیارندش  
و این رباعیات که به نزدیک لطیف طبعان مقبولست از وی منقولست  
میگوید،  
رباعی

لطف تو جناء چرخ را مانع شد \* حسن تو دلیل قدرت صانع شد  
نه از سر عجزی که نکو نای را \* از دور بدیدار تو دل قانع شد

رباعی

میسند نگارا ز خود این جور و جفا \* ناید ز رخ خوب بجز مهر و وفا  
داد من مستمند دادی ورنه \* أَشْكُوكَ إِلَى مَنْ هُوَ حَسْبِي وَكَفَى  
۱۰ [در وفات یکی از عمال این رباعی را بطایبه گفته،]  
رباعی

در مامت آن قوم که خون می بارند \* مرگ تو حیات خویش می پندارند  
غمناک ازانند که تا دوزخیان \* جاوید چگونه با تو صحبت دارند  
و بجز او دیدم در سفینه نجیب الدین ابیوردی نوشته بود  
دی خواجه نجیب احمد باوردی \* گفتا چو تو از باغ هنر با وردی  
۱۰ اوراق سفینه مرا تزیین ده \* ز آن غنچه که از گلبن طبع آوردی  
بیت

(۶۱) الصدر الاجل عماد الدولة و الدین مؤید بن احمد الاسفراینی الکاتب،  
عماد الدین دبیر که از افراد عهد و امجاد دهر بود در کمال فضل و  
بزرگی بدرجه که ورای آن نتوان بود و در رفعت و منزلت و علو منصب  
بمکانی که امرا و وزراء اطراف بعنایت و رعایت وی محتاج بودند و در  
۲۰ قربت و اختصاص بحضرت سلطان سکندر اورا آن منزلت مهیئت شد که  
هیچ کس از اقران اورا در آن قرن میسر نگشت و در اسفراین پسر  
اورا دیدم که تعلیم میکرد و در آن وقت که داعی آنجا رسید روزی چند  
قصیده از قصاید جمال العرب ابوالعباس ابیوردی پیش این داعی بخواند  
۲۴ از وی شنیدم که از پدر خود نقل کرد،  
بیت

از چشم و دل که منزل وصل تو بود دی  
 امروز بی تو بارگه آب و آتش است  
 از دیده چون گلاب گل از دل چرا چکد  
 گر چشم و دل نه کارگه آب و آتش است  
 و له ایضاً

بخدائی که ذوق توحیدش \* در جهان خوشتر از شکر باشد  
 که چون دور باشم از در تو \* عیشم امر زهر تلختر باشد  
 گر تو صاحب دلی ز روی وفا \* بایدت زین سخن اثر باشد  
 در حدیث آمده است کردل دوست \* بدل دوست رهگذر باشد  
 ۱۰ پیش خالك درت نثار کنم \* گر بخروارها دُرر باشد  
 دل و جان پیش خدمت وصلت \* نخفه سخت مختصر باشد  
 این تفاخر نه بس مرا که مرا \* هر کجا پای تست سر باشد  
 در جفاهاات صبر خواهم کرد \* سخت نیکوست صبر اگر باشد  
 بندگی می کنم بطاقت خویش \* نه همانا که بی اثر باشد

قطعه

۱۵

گر زمانه وفا کند با من \* عذر نصیبرهای خود خواهم  
 ورنه مجرم بدان مرا زبیراک \* من ز نصیر خویش آگام  
 با ملکشه جهان نکرد وفا \* نو چنان دان که خود ملکشام  
 مهر و مهرا کسوف [و] نقصانست \* خود گرفتم که مهر یا ماه  
 در غم و رنج این زمانه دون \* از فلك بگذرد هی آم

۲۰

و له ایضاً

راد طبعی که در غمی افتاد \* جز برادران مباد پیوندش  
 ز آنک گر التجا کند بلئیم \* نگشاید ز سعی او بندش  
 که برحمت هی کند یادش \* که بحکمت هی کند پندش  
 ۲۵ آخر الامر چون فرو نگری \* زهر باشد نهفته در قندش

دنیا که چنین گرم درو شد خواجه \* آخر ز چه رو غمزه بدو شد خواجه  
باری بنگر بنای عمرت دو نفس \* گر بر ناید یکی فرو شد خواجه

رباعی

آنی که رخ ز نو برنگ آبیست  
دم چشم من و تو صنعت قلابیست  
چندانک درین آب دران بی آبیست  
چندانک دران خواب درین بخیلابیست

رباعی

آنها که مقیم آستان نو زیند  
کی مرده شوند چون بجان تو زیند  
از آب حیات خوش چنان نتوان زیست  
کز آتش عشق دوستان تو زیند

رباعی

این عشق که اشک سرخ [و] رخ زرد کند  
گرم بگرفت تا دم سرد کند  
زین بیش تر درد خود حکایت نکم  
ترسم که ز درد من دلت درد کند

(۶۰) الصدر الاجل فخر الرؤساء تاج الدین الآبی دام رفیعاً،

تاج الدین آبی از رؤساء سرخس و فضلاء خراسان است، نگارخانه  
طبع او رونق خورنق شکسته و تصاویر خط موزون او از ارتنگ ننگ  
۲۰ داشته متاع اشعار او را در اطراف جهان بازارگانان فضایل سنّته می کنند  
و خریداران هنر طلب بجان می خرند و آنچه از اشعار او در حفظ است  
تحریر کرده آمد، بخدمت دوستی نویسد  
قطعه

ای صدر دین ز درد فراق جمال تو

چشم و دلم قرارگو آب و آتش است

فضلا و مزایع علما بودی و اختلاط افاضل بخدمت او بسیار اتفاق افتادی،  
وقتی این داعی قطعه گفته بود و در اول و آخر بیت نجیب خطرا  
رعایت کرده مطلع آن اینست،

رَمَائِي زَمَائِي بِالْمَصَائِبِ وَالْأَسَى \* وَقَدْ خَرَجْتُ حَدَّ النَّبَالِ بِيَالِي

و در خدمت او انشاد کردم گنت مرا غزلی است اما نجیب آخر مصراع  
و آخر بیت را رعایت کرده ام استنشاد کردم فرمود

قَامَتْ فَيَامَةً قَلْبِي إِذْ رَأَى وَنَسَا \* قَدْ هَزَّ مِنْ قَامَتِهِ صَدْعُ النَّفَا وَثَنِي  
وَقَدْ لَوَى طَرْفَهُ السَّحَّارُ نُمَّ رَنَا \* مَحْوِي سَبَائِي وَ قَلْبِي بِالْهَوَى مَرَنَا  
أَمُوتُ صَبْرًا وَ قَدِي بِالْقَوَامِ حَتَّى \* فَكَمْ أَكَايِدُ مِنْهُ بِالْقَوَى مَحْنَا  
لَمْ أَلْفِ أَحْسَنَ مِنْهُ فِي الْوَرَى بَدْنَا \* لَوْ كَانَ مِنِّي وَ إِنْ وَاشِبِهِ رَابَ دَنَا  
إِذَا شَكُوتُ أَرَانِي عَنَوَةً مَهْنَا \* وَقَالَ مَا ذُقْتُ مِنْ كَأْسِ الْغَرَامِ هَنَا  
أَوْ مَاتَ جُوعًا وَ قُلْتُ الشَّهْدَ كُلَّ لَعْنَا \* وَ سَامِنِي مِنْ قَبِيحِ الْخُلُقِ كُلِّ عَنَا

و اورا اشعار تازی مطبوع مصنوع و فصول منور لطیف بسیارست فاما  
اشعار پارسی ازو بیشتر روایت نکرده اند بدین قدر اقتصار افتاد و از  
۱۰ ابراد اشعار تازی او چون بصدد این نیستم عنان بیان باز کشیده آمد،

(۵۹) الصدر الاجلّ زين الدين صاعد الخبوشاني رحمة الله عليه،

صدری باذل با دل سحاب بنان شهاب بیان که در خراسان لقب حاتم  
الزمانی بر قامت او چُست آمده بود و کلیدار سلطان سکندر بوده و در آن  
سال که ممالک ما وراء النهر مضبوط شد و رایات دولت شهریار بر آن  
۲۰ دیار خافق گشت او رنجور شد و از بخارا اجازت مراجعت یافت و  
بخوشان آمد هم در آن موضع بچوار رحمت آفریدگار انتقال کرد و اورا  
ایات لطیف است آنچه از افواه رُواة استماع افتادست ثبت افتاد، می  
رباعی

شعر [و نیز اوراست]

لَهَا سَبَاقِي سِمَطًا لَوْلَا نُظْمًا \* مِنْ فِيهِ فِي حَقِّهِ مِنْ فَصِّ بِأَقْوَتِ  
وَلَمْ أَجِدْ قُوْتَ رُوحِي غَيْرَ رَشْفِهِمَا \* نَادَيْتُ يَا شَفِيئِهِ فِصْبًا قُوْتِي  
و وقتی از وی استماع افتاد که وقتی باسفر این رفته شد در اثناء راه این  
رباعی اتفاق افتاد،

تا پنج درین زمانه آئین آمد \* گوئی که برای من مسکین آمد  
از جور سپهر سبزه وار این دل من \* کوبان کوبان باسفر آئین آمد  
سبزوار و اسفرائین و کوبان سه ولایت [است] سخت نیکو نشان داده  
است هر چند از راه طبیعت بیان میکرد و چنان مینمود که او را درین معنی  
۱۰ فکرتی نبودست اما سخت مطبوع افتادست و هم از وی نقل کرده اند نظم

گر دهدت روزگار دست و زبان زینهار  
دست درازی مجوی چیره زبانی مکن  
با همه عالم بلاف با همه خلق از گراف  
هرچه بدانی مگوی هرچه توانی مکن

۱۵ و از تاج الدین وحید قاضی شنیدم در نیشاپور میگفت این دو رباعی  
سید صدر الدین گفته است در اوائل ایام جوانی،  
رباعی  
ای مهرگسل عشق تو در کینه ماست \* آماجگه تیر غمت سینه ماست  
حال دل مستمند بیچاره بیژس \* از هجرانت که یار دیرینه ماست  
رباعی

۲۰ ای از من دل سوخته بیزار شه \* وی من ز غمت شکسته و زار شه  
بفروخته عالم بجفا بر من و من \* سودای ترا بجان خریدار شه  
و در آخر عمر از شغل استیفا استعفا خواست و بمراد دل بنشست و از سر  
منصب بر خاست و آن شغل بدر آن درج سیادت و اختر آن برج  
سعادت سید اجل عماد الدین حوالت فرمودند و او را معذور داشت و  
۲۵ او شب و روز بقریر تاریخ سلطان سکندر مشغول بود وثاق او مجمع



و در وقتی که اورا به نیشاپور برسالت فرستادند به نزدیک اتابک منکلی بیگ و او وی را محبوس و مقید کرد در حبس نامه نبشته است که آن یک نامه بر هزار دفتر ترجیح دارد و آن نامه مشهورست اما این بیتی چند که مطلع آنست نوشته آمد،

بخدائی که بذل جان اورا \* پایه اولین احسانست  
 کترین مایه لطف صنعش را \* باد نوروز و ابر نیسانست  
 که مرا در فراق خدمت تو \* زندگانی و مرگ یکسانست  
 از هر آسایشی که بی تو بود \* خاطر و طبع من هراسانست  
 می کشم در فراق سختیها \* هجر یاران بگفتن آسانست  
 نه هانا که هیچ رنج دگر \* که بر انسان بود برین سانست  
 دل و جان در نعیم خوارزمند \* وای بر تن که در خراسانست  
 خوشدلی در جهان طبع کردن \* هم ز سودای طبع انسانست

(۵۸) الصدر الاجل صدر الملة و الذین ملک السادات النیشابوری

رحمة الله علیه،

۱۵ سید اجل صدر الدین از معارف سادات و صدور کبار و فضلاء روزگار بود، صاحب دیوان استیفاء نیشابور بود و در فضل بغایتی که جملگی افاضل خراسان بتقدم او اعتراف میکردند و از دریای فضل او اغتراف می نمودند و تاریخ خوارزمشاهی نبشت بعبارتی که روان عتبی از خجالت بینی در عرق غرق می شد و اورا اشعار تازی بغایت لطیف است و مصنوع و بند گاه گاهی بخدمت او رفتی و از وی اقتباس فوائد کردی، چند شعر تازی از وی شنید آمد است و این دو بیت در قطعه ی گوید و مثلی معروف را در آن تضمین میکند،

لَوْ كُنْتَ تَعْلَمُ مَا تَلْفَاهُ عَنِ كَثْبِ \* أَمْ تَنْبَسِمُ فَرَحًا فِي هَذِهِ الدَّارِ  
 أَلَسْتَ تَذَكَّرُ مَا قَدْ قَبِلَ فِي مَثَلِ \* الْعَيْرِ يَضْرِبُ وَ الْبِكْوَاهُ فِي النَّارِ

بقر خصم ترا هست دست رس لیکن \* تو خود ز ننگ بدو دست ی نیلانی  
خدا یگانا آنم که کردم از دل و جان \* فدای خدمت تو روزگار برنائی  
بسا که کردند این بلبلان خاطر من \* بیباغ مدح تو چون طوطیان شکرخائی  
فضائی که مرا هست در فنون هنر \* اگر بگویم نوعی بود ز رعنائی  
۱۰ مرا ز دانش من نیست حاصلی جز غم \* چو بخت یار نباشد چه سود دانائی  
اگر بدانی احوال من یقین دانم \* که رحمت آری و بر حال من بپخشائی  
درین نمود که تا ذکر شب کنی برسد \* شبان محنت من میکنند یلدائی  
ز رخ واقعه بیکبار سرگرای شدم \* چه باشد ار بکرم سوی غفو بگرائی  
گشاده دارم دایم بمدحت تو زبان \* سزد که از رخ رحمت نقاب بگشائی  
۱۱ نتیجه سخطت چون تمام بنودی \* لطیفه کرمت وقت شد که بنائی  
نصیب بخشش و بخشایشم بد چو ترا \* بچرم بخشنی نامست و بنه بخشائی  
روا مدار که در سوگ من کبود کنبد \* لباس طفلی چند این سپهر مینائی  
اگر قبول جناب ترا نشام من \* چنین گرفتم آخر تو عنورا شائی  
اگر چه رد کنیم بندگیت خواهم کرد \* که هم بگوئی آخر که بنده مائی  
۱۵ چو آفتاب یقینت شود که بیچرم \* گر آفتاب بگل بیش ازین نیندائی  
مرا بزرگی و شغل و خطر نی باید \* به ترک جمله بگفتم مرا تو ی بائی  
ز عادت تو عجب نیست رحمت ار نکند \* سپهر و بخت بد تیره رای بد رائی  
دغاء بخت و جفاء سپهر هم برسد \* ترا سعادت بادا مرا شکیبائی  
همیشه تا که بیغا برند دلهارا \* بتان یغا از راه حسن و زیبائی  
۲۰ حسود جاه ترا جان بدست یغا باد \* تو ی بنوش ز دست بتان یغائی  
برید بخت دلیلت بهر کجا که روی \* بشیر فتح رفیقت ز هر کجا آئی  
و قضیه دیگر میگوید هم درین معنی مطلع آن اینست،  
مطلع  
تا کنی ز روزگار بجانم رسد گرند \* آخر ز جور چرخ و جفاء زمانه چند  
آخر چه کرده ام من بیچاره ضعیف \* و آخر چه برده ام من رنجور مستمند  
۲۵ از بهر من سپند هی سوخت روزگار \* و اکنون مرا بر آتش غم سوخت چون سپند

دریغ رفت جوانی و یادگار نماند \* ازو نه طاعت دینی نه مال دنیائی  
 کون که موسم برنائی و جوانی رفت \* فرو شوای نفس من چنانک بر نائی  
 چونیست سودی ای زندگانی از تو مرا \* تو هم برو چو جوانی بشد چه ی پائی  
 زهی زمانه نکردی بجای من تقصیر \* تمام گشت سزد گر برین نیفزائی  
 لطیفهای تو در باب من پیایی شد \* توفقی کن تا یک زمان بر آسائی  
 بترک یاران گفتم ز خانه دور شدم \* ز پیش شاه فتادم دگر چه فرمائی  
 علاء دولت و دین خسروی که طبع عظیم \* ز فرّ مدحش چیرست بر سخن زائی  
 خدایگان قدر قدرتِ قضا فرمان \* که پیش او نبود چرخ را توانائی  
 کمال همت او بر مثال رفعت خویش \* بداد قوس فلک را محلّ طغرائی  
 سپهر خواهد تا پای قدر او بوسد \* و لیک ی نتواند ز پست بالای  
 برای خدمت او عقل جست هشیاری \* برای طلعت او خواست چشم بینائی  
 زهی بساط ترا بخت کرده فرآشی \* زهی سپاه ترا چرخ کرده صحرائی  
 سحاب مکرمتی و آفتاب مملکتی \* جهان مقدرتی و آسمان آلائی  
 بگاه بسطت مولای بحر فیاضی \* ز راه رفعت بالای چرخ اعلائی  
 تویی که ناید ازین هفت طاق فیروزه \* عریض جاه ترا نیم بند یکنثائی  
 زمانه چشم گشادست تا چه حکم کنی \* سپهر گوش نهادست تا چه فرمائی  
 اجل بعد تو فارغ ز کیسه پردازی \* فلک بدور تو ساکن ز عمر فرسائی  
 بوقت بخشش گوهر به تیغ نگذاری \* بوقت کوشش رُخ از سماک بر بائی  
 ز دور بینی رای تو بیم آن افتاد \* که بگر فکر در افتد بذل رسوائی  
 نکرد جلوّه حسن آفتاب تا نستد \* ز نور راعی تو منشور عالم آرائی  
 بمحفلی که رود ذکر طبع فیاضت \* محال باشد بر قلزم اسم در بآئی  
 چو دست تو همه سرمایه بحار بداد \* چگونه بحر زند با تو لاف همتائی  
 اگرچه سود نیاید ز ذره خورشیدی \* اگرچه خوب نباشد ز صعوه عنقائی  
 اگر حسود تو جوید برابری با تو \* عجب مدار که جوید ثری ثریائی  
 ملوک بر در حکمت چگونه سر نهند \* چو روزگار ترا خط دهد بهولائی

وله،

اگر سفیدی با تو طریق جور سپرد  
جنات گنت و بیازردت از جنون و عته  
بعاقبت نظری کن بعاقبت میزی  
مقابله چه کنی مر سفیره بسفه

(۵۷) الصدر الاجلّ بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی رحمه الله،

فضل مجسم و لطف مصور خورشید آسمان معالی و نادره ایام و لیلی بود  
با طبعی وقاد و ضمیری نقاد و خاطری منقاد و نثری مصنوع و دلگشای  
و نظمی مطبوع و جان افزای و مجبوع رسالات او که موسومست بالتوشل  
۱۰ الی الترسل بحرست محیط مملو بدرر معالی و سپهری بسیط مشعون بدراری  
غرایب و کمال فضل او در آن پیداست که گذشتگان را در خجالت انداخته  
است و آیندگان را در نگاهبوی طلب افکنده و افاضل کتاب و امائل  
حجاب و اصحاب صنعت و ارباب حکمت را سرمایه کامل بدست داده و  
برای مذکران عالی سخن ذخیره شگرف نهاده و با این غزرات فضل و  
۱۵ سماحت خلق پیوسته کوفته صدمات حوادث و خسته نکبات ایام بودی،  
وصاحب اجلّ شمس الدولة و الدین مسعود وقتی از وی کوفته شد بود  
قصدها شگرف کرد تا او را بچند شهر بند کردند و او قصیده میگوید و  
چون در غایت لطف بود تمامت آن ایراد کرده آمد، و قصیده این  
قصیده است،

۲۰ در یغ روز جوانی و عهد برنائی \* گذشت در غم دوری و رنج تنهائی  
ز بس که گشتم از جور چرخ جای بجای \* شدم چو هرزه روان هر دری و هر جائی  
برنج هجر خرد گویدم شکبیا شو \* نه دل بدید و نه جان چون کم شکببائی  
ملاطم مکنید از زغم شوم شیدا \* که از غریب نباشد غریب شیدائی  
۲۴ ز بس که بر من بیچاره چرخ صنرا کرد \* ز آهنت دلم گر نگشت سودائی

از بحر طبع خویش گهرها شب چراغ  
 پیر ثنات در صدف دل نهفته‌ام  
 دانی بزرگوارا کز جور روزگار  
 شایها چو بخت تو نفسی من نرفته‌ام  
 تا در جناب جاه و جلالت نرفته‌ام  
 گردِ سخن ز ساحت سینه نرفته‌ام  
 دارم طمع ز لطف تو نا سفته گوهری  
 زیرا بسی گهر بمدیج تو سفته‌ام

چون ملك تاج الدين رحمه الله اين قطعه بر خواند كيزك بچه هندی بكر  
 ۱. كه زنگيان زلف او روي روي آفتاب را طبايحه غيرت می زدند به نزديك  
 او فرستاد و اين قطعه در عذر آن نشست،  
 قطعه

چون بالماس طبع دُر سفتی \* دُر ناسفته فرستادم  
 قوت ده خدای عز و جل \* که ز بی قوتی بفریادم

و چون سید بافتضاض بکارت او داد قضا شہوت بداد و بیاقوت از  
 ۱۰ عقیق آن شبہ مہر بر داشت بحکم صغرسن و ضیق محل و کبر آلت  
 آن کیزک رنجور شد و ہم در آن زودی فوت گشت و چون ملك تاج  
 الدين را ازین حال علم شد این دو بیت به نزديك او فرستاد  
 قطعه

علوے کافران هندی را \* زود از اسلام سیر خواهی کرد  
 پدرت غزو کردی از شمشیر \* تو غزا هم بکیر خواهی کرد

۲۰ و سید دو بیت دیگر در جواب این قطعه بفرستاد بلك تاج الدين، نظم

وعدہ کرده مرا شاها \* بسخن دور و دیر نتوان کرد

بیقین غزو کافر ماده \* جز بشمشیر کیر نتوان کرد

و این رباعی چند از وی نقل کرده اند، میگوید  
 رباعی

يك ذره چو نیست در منت بستگی \* منای دل ریش مرا خستگی

۲۵ کم کن ز جفا و جور چندانک دلر \* خو باز کسد امر تو باهستگی

میخواستم که خواسته باشدم نبود  
آری نه خواسته هم کس را بخواستست  
سین یافت تاج سر چو کزی دارد و الف  
بی دستگاه ماند ازیرا که راست  
و از دوستی گاه خواسته بود مدتی بگذشت و آن وعده وفا نشد، این  
قطعه در آن معنی میگوید،  
قطعه

زهی یگانه عالم که چرخ را رایت  
بگاہ نزد کفایت سه ضربه داد ببرد  
زشه مرا بکه و جو نوید دادی باز  
چه شد که بخت منت این سخن ز یاد ببرد  
گذشت سالی و ز آن گه جوی نشد حاصل  
مگر حدیث جوت را چو گاه باد ببرد

(۵۶) السيد الاجل ظهیر الدین تاج الکتاب السرخسی رحمة الله عليه،

۱۰ کان سیادت و جان سعادت بر آسمان علوم ماه تابان و بر فلك علو  
خورشید رخشان مدتها دیوان انشاء سلطان شهید برسم او بود، منشآت  
او مقبول فضلا و مکتوبات او پسندیده علما چنانکه نثره نثار نثر او  
سزیدی و شعری شعار شعر او شایستی و از اشعار او داعی را بیشتر سماع  
نیفتادست فاما شنیدم که بحضرت ملک کبیر تاج الدین تیران رحمه  
الله قطعه فرستاد و از وی کنیزکی بکر التماس کرده و آن قطعه اینست،  
قطعه

صدرا بذات پاک خداوند انس و جان  
کز جان و دل ثناء جلال تو گفتم  
جانم ز خار حادثه هر چند خسته بود  
لیک از نسیم لطف تو چون گل شکفته ام

ی روم افسوس ازین آتش که هجرش بر فروخت  
 صد هزاران داغ مهجوری بدل بر می برم  
 و صدر اجل فخر الدین ملک الکلام مبارک شاه از وی مسوده اشعار او  
 التماس کرد و این قطعه در جواب آن بخدمت او فرستاد، قطعه  
 فرموده که دفتر شعرت بمن فرست \* در خط مشوسر از خط فرمان نی برم  
 امر ترا بطوع مطیع ز جان و لیک \* خُرما ببصره زیره بکرمان نی برم  
 از چشم کور آب ز کوناه دیدگی \* قطره بسوی چشمه حیوان نی برم  
 نور چراغ کاسته نیم نابرا \* در آفتاب نور درفشان نی برم  
 گیل مهره ایست نظم و با سنگ ریزه \* یاقوت و لعل گیر سوی کان نی برم  
 انگار درج گفته من درج گوهرست \* درج گهر بضاعت عبان نی برم  
 بر من بدیوی ارچه گواهی دهی بد \* پای ملخ به پیش سلیمان نی برم  
 از ملک تاج الدین جو میخواهد  
 نظم

ای خسروی که رخس جلال ترا سزد  
 طوق ستام و نعل ز برجیس و ماه نو  
 در موکب تو چون بخرای دو بنده اند ۱۵  
 خورشید شهسوار و سپهر پیاده رو  
 در دست بنده گاه دریغی دو مانده اند  
 دل روز و شب بدست جو و کاهشان گرو  
 فرماید تا بنام من آخر سلاز خاص  
 بر کاهدان خاصه براتی کند بچو ۲۰  
 وله

هر که چون گل بزر فریفته شد \* در عمل آب روی داد بیاد  
 دست کوتاه باش و راست چوسرو \* تا سر افراز باشی و آزاد  
 وله  
 گر در میان سفله مرا دستگاه نیست  
 از راستیم دان نه افزون نه کاستست ۲۵

- شعر من سحرست و وہ نادانی من بین کہ سحر  
بر گرافہ سوی موسیٰ پیہر ی برم  
او چو خورشید از بزرگی نور بر ی افگند  
من چراغ نیم مرده در برابر ی برم  
رسم ابرست این و بر من عقل میخندد چو برق ۵  
کین چنین قطره سوی دریای اخضر ی برم  
وہ چہ عذری هست کان راہی بجائی ی برد  
ذرہ پیش آفتاب نور گستر ی برم  
او سلیمانست و من در جنب او مور حقیر  
عذر مقبولست اگر ہدیہ محقر میبرم ۱۰  
ذکر من در حضرت سلطان بخوبی باز راند  
تا بدان گردن فرازی بر فلک سر میبرم  
دست بر پشتم گرفت از تربیت نا لا جرم  
پشت زیر بار این منت چو چنبر میبرم  
چون خط جدول کہ از شنگرف بر کاغد کشی ۱۵  
بر رخ از خونابہ خط خط همچو مسطری برم  
ہمچو بوسف حبس چاہ جُبم از اخوان خویش  
زین سبب دیدہ بر آب و دل پر آذری برم  
گرَدِ اشکم نیستان دل چون صراحی خونِ صِرَف  
بر میان زَنار ترسائی چو ساغری برم ۲۰  
گرچہ از آزار ایشان با لب خشک آمدم  
شکر ایزدرا کہ از شکرش زبان تری برم  
بیشتر خواہم کہ آم سوی او زحمت و لیک  
خدمتی میدانم این کابرام کمتر ی برم ۲۴



بر سمش چون بوسه دادم نام رخسار روستم  
 زیر لب در چون دریغی سست و لاغری برم  
 نی که بر يك خلعت معهود مقصورست و بس  
 ز اصطناعش صد هزار انعام دیگری برم  
 گر مهستی بود از احسانش مکفی می روم  
 و مرادے بود اسبابش میسر می برم  
 میل یارام بشکر بود و اینک بهرشان  
 شعر فخر الدین براه آورد از ابدر میبرم  
 اتفاق رجعت از فیروز کوه می فتد  
 من بضاعت بار خوزستان و عسکر میبرم  
 خستگانی را که زخم مار هجرش خورده اند  
 از دم جان بخش او تریاک اکبر میبرم  
 نشنگان راه عشقش را که بس دل تفته اند  
 شربتی از چشمه حیوان و کوتر میبرم  
 یوسف دلهاست او و يك جهان یعقوب او  
 بوی پیراهن سوی یعقوب غنخور میبرم  
 در سخن دریای طبعش موج معنی میزند  
 من بکشتیها ز مدحش دُر و گوهر میبرم  
 او زبان شکرین بگشاده چون طوطی بنطق  
 من طبرزدها از آن لفظ چو شکر میبرم  
 هم ز رای نور بخشش هم ز خلق مشک پاش  
 عالم جان هر منو، هر معطر میبرم  
 صد هزاران آهوی چین را بناف اندر میدان  
 آن نسیم خوش کران خلق معنبر میبرم

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

باز این دل دیوانه هوا خواهد کرد  
هر لحظه بهر سوی ندا خواهد کرد  
روزی دو سه از عشق مگر آسوده است  
آنرا بیلا کنون قضا خواهد کرد  
وله ایضاً،

دل در سر زلفت آرمیدن خو کرد \* هر لحظه بهر سوی دویدن خو کرد  
چون موی شدم نزد منش باز فرست \* اکنون که بموی بر دویدن خو کرد

(۵۵) الامیر الاجلّ ظهیر الدین [نصر] السموری السبزی،

امیر نصر از اماتل عصر بود و واسطه عقد نیروز و بر افاضل زمان  
۱۰ بفنون فضایل فیروز خطّ او از خطّ دلبران عنبر زلف خوشتر و شعر  
او از لفظ معشوقان مهر پرور دلکستر و در آن وقت که وی را از  
حضرت سیستان برسالت غور فرستادند چون بحضرت اعلیٰ غیائی رسید  
رسالت ادا کرد و بتشریفات بسیار مستظهر گشت، صدر اجلّ فخر الدین  
مبارک شاه او را بسیار دلداری کرد او شکرانه آن اکرام را بدین قطعه  
۱۵ مقابله کرد،

از اداء شکر انعامش چنان عاجز شدم  
کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم  
پیش تختش نامه اندر سر چو هدهد آمدم  
طوق بر گردن ز شکرش چون کبوتری برم  
تا بتشریفم سر و تن کرد چون صبح و شفق  
سراز آن صبح و شفق بر چرخ و اختری برم  
اسپ کم فرمود کوهی دان که با رفتار او  
ننگ می دارم که بادِ بادِ صرصری برم

بادبان کشتیِ عمرم سری پر باد بود  
 کز خمِ پشتم سوی پستی چو لنگری رود  
 در نکوئی دلبرها نظم ترا اندازه نیست  
 لیکن اندر کسوتِ خطت نکوتر می رود  
 پرورش از خدمت شه ناصر الدین یافتی

آفرینها بر دل آن بند پروری رود  
 حسن اخلاقش چو برگزینی شه گردون ز شرم

روزها شد تا که اندر زیر چادری رود  
 آفتاب اندر حجاب ابر پنهان می شود

چون سخن اکنون هم از آن رای انوری رود  
 عود مدحش در دل مجنون من آتش گرفت

بر زبان نام دلم همواره مجهری رود  
 مهر گردون باد بر روی چو ماه او مدام

مهر و ماهش امر حق را تا مستغری رود  
 و این غزل که از لذتِ امان و حصولِ امانی خوشتر است اوراست، غزل

آنکه که خواب بود ترا دل بخواب دید  
 در تیره شب بدیده جان آفتاب دید

جانی پُر از نشاط ترا در کنار یافت  
 گوشه پُر از سماع بکف بر شراب دید

فریاد از آن مقام که بیدار گشت دل  
 و آگاه شد که این همه دولت بخواب دید

زلفش ندید در کف و از دست روزگار  
 نزدیک شد که بگسلد از بس که تاب دید

و رباعیات او در اطراف جهان مشهور است و بر زبان فضلا مذکور

رباعی

۲۵ از برای زینت کتاب بیستی چند تحریر کنم،

بند کاغد از کلام تو چو بیند فاضلی  
گوید اندر بند کاغد تنگ شکر می رود  
میرود چون باد نظم تو ز بس خفت چو آب  
ز آن حسود خاکسار تو در آذر می رود  
روشن و پاک و بلندت شد سخن چون اختران  
ناز طبعت این سخنها بر چه اختری رود  
با جمال خط معانی لطف شعر تو  
چون شود دیده هم از دیده بجان در می رود  
بکر طبع تو در اقصای جهان گاه نبرد  
مردی اندازد و همواره دختری می رود  
دل بر نظم تو می آید نمی پاید برم  
هیچ نتوان گفت دل نزدیک دلبری رود  
جز ترا که هر سخن گوی مراتب برده  
مرکه را اندر جهان این چرخ گوهری رود  
تا حدیث رفتنت از گوش آمد در سرم  
از سرم بگشاده آبی کآن بر آذری رود  
ماند خدمتکار در حبس غم هجران تو  
دل ازین غم بیخبر با تو برابری رود  
بی دل و بی تو اگر در باغ جنت میروم  
با جزع گوئی که عاصی روز محشری رود  
اشک من از دولت عشق تو شد باقوت سرخ  
دولتی دیگر نگر باقوت بر زری رود  
از بلندی سخن فارغ شدستم کین زمان  
از سپهر چنبری سرورم چو چنبری رود

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در ره من رنجها دیده فزون از قیاس  
ز آخر من فاقها خورده فزون از شمار  
خنک همایون من در همه کاری مرا  
رخش نهفتن بدی شُولک اسفندیار

قصه نشاید دراز دزد ببرد اسپ من  
من چو خراندر خلاب مانده ز غم دل فگار

خاطرم از بند اسپ زود گشاده شود  
بسته ام امید خویش در نظر شهریر

تا که بود بر فلک هیچ ز انجم نشان  
تا که کند بر زمین هیچ ز مردم قرار

انجم و مردم مقیم تابع فرمانت باد  
بر غرض و کام تو چرخ فلک را مدار

و امیر اجلّ ظهیر الدین نصر سموری نزدیک او قطعه فرستاد وقتی که از  
حضرت سیستان برسالت آمده بود چنانک بعد ازین تقریر کرده آید و  
مطلع آن اینست  
شعر

از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم

کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم

جواب این قطعه بفرستاد و این قطعه بجایگاه خود نمانت آورده خواهد  
شد،

ای سخا گستر سخن پرور ظهیر دین حق

چشمه حیوان ز لطف در عرق تری رود

در زمین نام تو بیشک نصر اعظم می سزد

نام برجیس فلک گر سعد اکبر می رود

آب کوثر می رود ز الفاظ تو اندر جهان

هم بنوعی دیگر آری آب کوثر می رود

غیبت سلطان ز غور گرچه بسی فتنه زاد  
هست در آن نکته معنوی و خوشگوار  
چرخ نمیدید آنک حاسد ملک تو کیست  
گشت بدو بر کنون سر همه آشکار  
از پس این در بین تا چه کند آسمان  
با سر هر کس که هست از تو بدل کینه دار  
طالع مسعود تو گشت بری امر نخوس  
میکند از جزو او کلّ فلک افتخار  
نهضت تو بعد ازین باشد در بین و یسر  
فتح بین بوسدت بخت مساعد یسار  
هست ترا کار ساز آنکه همه کار ازوست  
کار تو پس دیگرست با تو کسی را چه کار  
از همه چیز جهان بند یکی اسپ داشت  
خوب شیت گش خرام تیز نگ و راهوار  
خرد سر و ضخم بال گرد کفل پهن بر  
سخت سُم و نرم دست گام زن و کامکار  
برق بچستن بدی پیش نگ او گران  
باد برفتن شدی در ره او شرمسار  
درگه وقفه چوکوه در دم حمله چو باد  
سوی نشیبی چو آب سوی فرازی چو نثار  
از بر سمین بران پیکرش آورده رنگ  
وز تن آهن دلان هیکل او برده بار  
بوده من او را مقیم خواجه نا مهربان  
او من دیوانه را راهبر هوشیار

شاه جهان سیف دین سایه داد آفرین  
 عادل عالی نسب قاهر دشمن شکار  
 خسرو انجم سپاه مقبل خورشید راے  
 صفدر گردون توان مُعْطِی دریا یسار  
 هیبت او فتنه سوز خدمت او دل فروز  
 دولت او بخت بخش خنجر او خصم خوار  
 چرخ بدو منتهی دهر بدو مفتخر  
 ناج بدو ارجمند تخت بدو بختیار  
 دیده اقبال را هست مِ رویش صفا  
 چهره خورشید را هست ز رایش عیار  
 ای شده از فرّ تو پیکر دولت سمین  
 وی شده از عدل تو هیکل فتنه نزار  
 مرتبه عزّ تو گشته ز نصرت بلند  
 قاعده ملک تو گشته بعدل استوار  
 خسرو گیهان توئی هست جهان ز آن تو  
 آنک جهان آفرید کرد ترا اختیار  
 حاسد نو گر ازین رنجه شود باک نیست  
 قلب نگردد بدین آنچه کند کردگار  
 پیش سر تیغ تو فتنه نیاید که نیست  
 حمله خورشید را سایه شب پایدار  
 تیغ محرف زنی کتف چپ خصم را  
 سازد بر ران راست ضربت تیغ گذار  
 مرد مربع صفت چون دو مثلث شود  
 جز تو که داند چنین هندسه کارزار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دی ز بنفشه بسی بر دم نزدیک دوست  
تا که بیادش دم حال دل سوگوار  
گشت ز عکس رخس رنگ بنفشه چو گل  
سوگ بنفشه شکست رنگ رخ آن نگار  
بر غزل عندلیب شاخ در آمد برقص  
کرد شکوفه بنقد خرقه خود پاره پار  
مل بگل از دیر باز داشت بسی اشتیاق  
موسم گل چون رسید جانب مل گوشدار  
بی رخ گل مل میخواه بی مل گل را مبین  
کونه عمرست گل عمرش با مل گذار  
روزی و عشرتست وقت نشاط و سماع  
نوبت هو و طرب موسم بوس و کنار  
سایه گل به کنون با بت خورشید روی  
جام طرب در میان کرده ز انده کنار  
در دل او تاب مهر در لب او آب لطف  
باغ ارم بر رخاں چنگ ارم بر کنار  
منزل لشکر همه روضه رضوان شده است  
خواه به بین روی دشت خواه بین رودبار  
خیمه هر لشکری پر ز بت قند لب  
برده بزیم و گشی آب بت قندهار  
طبع جهان کرده خوش روی گل و دل نواز  
گوش فلک کرده کر کوس شه می گسار  
لشکر منصور شاه جمله بدان خرمند  
داده ز اقبال شاه داد همه روزگار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴



بامداد که بدست صبح در آسمان گشاده شدی و خوان سالار تقدیر این  
قرص گرم خورشید را بر سبز خوان آسمان نهادی فرژان در سرای کرم  
او باز کردند و خوان سالاران مواید غربا ترتیب کرده و اصناف  
اضیاف علی اختلاف طبقاتهم روی بدان منبع کرم آورده همه روز از لطف  
○ ضیافت و حسن خلق او آسایش گرفت و در حضرت سلطان سعید  
غیاث الدین و الدین اسباب همه بساختی و تعریف جمله بواجبی بکردی  
و ادرار و انعام فراخور حال هر کس بستندی و قصاید و رباعیات او  
بلطافت و سلاست مشهور است و این قصیده در مدح ملک سیف الدین  
خسرو جبال گفته است درین جا صفت اسپ میکند، شعر

- دست صبا بر گشاد روی عروس بهار ۱۰  
بر سر او چشم ابر کرد ز ژاله نثار  
برق بر آورد تیغ رعد فرو کوفت کوس  
سرو علم بر فراخت لشکر گل شد سوار  
سوسن کین حال دید کرد بنرگس ندا  
خواب چه باشد به بین تعیبه نو بهار ۱۵  
نرگس گفتا که خواب گشت ضرورت مرا  
ی نبرد از سرم ساغری می خمار  
ستر عمارت گل کرد صبا باز و گفت  
بلبل بیچاره را چند دهی انتظام  
بس که شکوفه شگفت انجم گوئی برینخت ۲۰  
انرا کمر آسمان بر کله کوهسار  
باغ چو دید آنچنان گفت نه نیکو بود  
سرو قبا بی علم کوه کله زر نگار  
ز آنکه بلاله گان شعله آتش برد  
شیر نیارد گذشت بر طرف لاله زار ۲۵

است و نگاه داشت عروض او بغایت دشوار میگوید شعر  
حبذا بنظی کان شفاء جان شد \* همچو راح روحش راحت جنان شد  
آفتاب نوری کز طریق حاجت \* یک رفیق راهش ماه آسمان شد  
حور منظری خوش خوب دلکشی گش \* کز کمال خوبی دلبر جهان شد  
کار دل که از دل گشته بود بی جان \* جان و دل شد اما جان دل ستان شد  
در تنی که از تن مانند بود بی دل \* ناگهان در آمد یار مهربان شد  
کل او چو دیدم کان نمود ز اول \* چو نیش جزو کردم زادهای کان شد  
وقف از نثارش طبع بر بدایع \* حالی از نگارش دیدک بوستان شد  
گفتمش کرائی گفت من ترا ام \* گتم از کجائی زود پیش خوان شد  
۱۰ هر خطر که آمد از قضاء ایزد \* در ضمیر مردان صدق کن فکان شد  
دفع آن خطرا ز آسمان معنی \* اعدل سلاطین خسرو زمان شد  
خسروی که اکنون از کمال عدلش \* گرگ خون خورند بر رمه شبان شد  
بر عدوی ملکش خار خشک اول \* گشت تیزپیکان بعد از آن سنان شد  
ملک رای و خان را آب داد لطفش \* باز باد عنفش هلك رای و خان شد  
۱۰ در زمان عدلش بر ستم رسیده \* گشت خار خرما خاره پرنیان شد  
و این قصیده برین ایات اختصار افتاد،

صدر سبحان بیان دریا بنان که فناء او محط رحل افاضل و مرجع و  
۲۰ مآب امثال بود مائت انعام او برای غربا نهاده بود و در سرای او بر  
اصناف فضلا کشاده فیروزکوه بوسیلت اکرام و انعام او کعبه زوار و  
قبله کبار شد بود یکی از کرام عادات و محاسن صفات او آن بود که بر  
در سرای او دربان نبود و بر مائت کرم او میان عفاة و کفاة و صوفی  
۲۴ و کوفی و کله دار و عمامه پوش و قلندر و زرق فروش تمییز نبود هر

آفتاب سایه دار است او جهان را گاه عدل  
 سخت نادر باشد الحق آفتاب سایه دار  
 سایه پروردست خصمش ز آفتاب تیغ او  
 همچو سایه ز آفتاب از بهر آن جوید فرار  
 از برای سایه او خاک را خدمت کند  
 آفتاب اندر مسیر و آسمان اندر مدار  
 امر پی فخر آسمان هر دم وصیت میکند  
 کافتابا سایه رایات او را سجده آمر  
 ور مثل صد شهریارش باشد اندر روز کین  
 ز آفتاب او را بسایه کی گذارد شهریار  
 همچو سایه از ها آمد همایون بر جهان  
 آفتاب دولتش کابین بماندست از غبار  
 پیش راه آفتاب آیینش خصم مملکت  
 سایه سنگی ندارد زان چنان ماندست خوار  
 ور همی خواهی قیاس شاه و خصم شاه کرد  
 سایه شبرا به پیش آفتاب روز دار  
 گر بصورت آفتابی گردد آنکش دشمن است  
 سایه اعلام منصورش بر آرد زو دمار  
 تا بود تفسیر سایه و آفتاب اندر سخن  
 طره گیسوی لیل و غره روی نهار  
 زیور بزم تو باد و خاک روب مجلس  
 آفتاب روے چرخ و سایه زلفین یار

جواب معارضه رشید الدین تاجر گوید از زبان فخر الدین مبارک شاه بر  
 منوالی که در آن بحر شعر کم گفته اند اگرچه این قصیده از دایره متفق  
 ۲۵ است فائماً بر تقطیع فاعلن فعلون پیش شعر کمتر گفته اند و سخت مصنوع

نتوان کشید یا توارد خاطر است یا موافقت طبیعت و اگر مغول است  
کتاب را انحال عیب نباشد این معنی آورده شد تا خواننده ازین دقیقه  
غافل نباشد و این قصیده که مزاج چشمه نسیم دارد و طراوت شمال و  
روح نسیم در مدح سلطان جهان غیاث الدنیا و الدین تغه الله برحمته  
و غفرانه گفته است و در هر بیت از ابیات غزل گل و می که راح را  
رُوح رُوح خوانند و گل را قوت دل لازم داشته و در ابیات مدح در  
هر بیتی آفتاب و سایه مراعات کرده چه آن آفتاب سلاطین بحقیقت سایه  
رحمت رب العالمین بود و این بک قصیده بر کمال فضل و علو سخن او  
گواه تمام است،  
شعر

- ۱۰  
ای گل و می را برخسار و لب تو افتخار  
چون گل میگون بیار آمدی گلگون بیار  
شکل گل چون شکل جام و رنگ می چون رنگ گل  
هست گویی هر دورا از هم صنفها مستعار  
باغ را بی گل کجا باشد درین هنگام قدر  
جام را بی می کجا باشد درین موسم قرار  
گل بمطرب چون می گوید که از دستم منه  
می بساقی چون می گوید که بر دستم مدار  
گل ز می جوید شعاع و می ز گل گیرد فروغ  
با گل و می عیش کن بی زحمت خار و خمار  
۲۰  
خاصه چون سلطان اعظم گل به پیش و می بدست  
مطربان را خواند پیش و بندگان را داد بار  
سایه یزدان غیاث دین و دنیا کافتاب  
ز آن بیاراید چمن کز رای او دارد شعار  
شهریاری کافتاب از سایه اقبال او  
۳۰  
بر سپاه سعد و نحس اختران شد کامکار

خریطة بیاورد و نامه بخط فرید الدین که جواب مکتوب او نوشته بود برون آورد، الحق خطی که ابن مؤله آنرا بر مقله نهادی و ابن البواب بدربائی او تن در دادی، مطلع آن يك قطعه تازی بود و بیت پس قطعه آن قطعه پیاری نوشته،

آمد بیام عاشق مهجور مستهام  
مرغی نر آشیانه معشوق نامه نام  
لفظش چو لعل منجمد انر خنده هوا  
خطش چو دُر منعقد انر گریه غمام  
پرسیدم از عطارد کین نامه زان کیست  
وز اهل فضل منشی این درج دُر کدام  
گفت آنکه مبدعان نکات براعتند  
با من که خواجه همام پیش او غلام  
گفتم جواب نامه نویسم بطتر گفت  
اقرار تو بعجز جوابست و السلام

۱۰ و چون حضرت فیروز کوه محط رحال و مهبط انوار فضل و افضال شد و شعراء عالی سخن قبله حاجات خود آنرا دانستند و فضلاء سای مرتبت روی بدان آوردند هر چند شرف الدین فرید بفتی دیگر موسوم بود و کمال فضل او همکنان را معلوم گاه گاه از برای امتحان طبع و تشخیص خاطر قصیده گنتی و بالماس بیان گوهر معنی سفتی و در بارگاه فلک پناه  
۲۰ عرش و کرسی پایگاه آن قصیده بشرف احمد مشرف گشتی و این بیت که مطلع این قصیده است و تحریر [خواهد] افتاد در ظن بنه آن است که قاضی منصور راست و قصیده سخت غزا و ایاتی بغایت مطبوع در آن قصیده ابراد کرده است و خاطر او بدان مسامحت نموده و در فصل علماء وائمه آن قصیده آورده خواهد شد و هر دو بزرگ در يك عصر بوده اند  
۲۵ و در فضل و هنر آیتی و در لطف طبع بغایتی که رقم انخال بر ایشان

اندر هر فن که باز جوئی اورا \* گوئی که بیامده است آن فن اورا  
 و صاحب دیوان انشاء سلطان سعید غیاث الدین و الدین محمد بن سام  
 نغده الله برحمته و غفرانه بود و مکاتباتی که بمواقف مقدسه امیر المومنین  
 الناصر لدین الله الذی لا امام للمسلمین سواه نبشته است در آن حضرت  
 مقدسه آنرا شرف احمد ارزانی فرموده اند و باحسان و تحسین اختصاص  
 داده و میان او و صدر اجل جمال الدین افضل العصر [افتخار الملک]  
 مکاتبات و مشاعرات بوده است و وقتی که افتخار الملک [از شغل استیفا  
 معزول گشت نامه نبشت بنزدیک او و این قطعه در اثناء آن نامه درج  
 کرد و این در در آن درج مدفون گردانید،  
 قطعه

۱۰ ای فاضل زمانه و معروف روزگار \* هرگز بقصد جاهل مجهول کی شوی  
 در شغلت ار کشید جهاندار خط عزل \* در عزل جز بدحش مشغول کی شوی  
 از شغل بر وقایع معروف گشدی \* از فضل بر بدایع معزول کی شوی  
 افتخار الملک سه بیت جواب این انشاء کرد و بخدمت او فرستاد، بیت  
 تشریف فضل تو که طراز مکارمست \* جائی عریض داد مرا در مقام عزل  
 ۱۵ هر چند اهل دولت در دور روزگار \* پیوسته بدگوار شناسند جامر عزل  
 با ذوق سلوئی که رسانید قاصدت \* در کام عقل تلخ نیامد فطام عزل  
 و هم شرف الدین فرید کافی راست  
 نظم

من آخته قد بودم و با قوت و چُست  
 گم گشت جوانی و دونا گشتم و سُست  
 جوان جوانیست قد من بدرُست  
 ۲۰ مرگم شکر را بجز دونا نتوان چُست

و وقتی در نیشابور در مصاحبت سید الکتاب جمال الدین علی لاهوری  
 که صاحب دیوان انشاء ملک موید بود بساط سخن بسط کرده بودم، در  
 ۲۴ اثناء آن ذکر فرید الدین کافی رفت او بغلام دولتی اشارت کرد تا

چو صاحب سخن زنده باشد سخن \* بنزد همه رایگانی بود  
یکی را بود طعنه در لفظ او \* یکی را سخن در معانی بود  
چو صاحب سخن مرد آنکه سخن \* به از گوهر نغز کافی بود  
زهی حالت خوب صاحب سخن \* که مرگش به از زندگانی بود

و این رباعی هم او گفته است،  
رباعی

گفتم خون شد دلم چو شد منزل غم \* گفتا الحق همین بود حاصل غم  
گفتم ریحی بکن که وقت آمد گفتم \* کم گو غم دل که من ندارم دل غم  
هوراست،  
رباعی

ای لطف تو در خامه تقدیر هنوز \* حسنت نشده تمام تصویر هنوز  
۱۰ خون دل من مخور که خونی گردی \* ناشسته لب چون شکر از شیر هنوز  
هوراست،  
رباعی

زان زلف که از حلقه همه زنجیرست  
عمریست که بر من غم و سودا چیرست  
هجران تو چون تیره بکرد آب سرم  
نا بشناسم که آم امر سر تیرست

هوراست،  
رباعی

ای زلف تو زنجیر دل برده من  
عشق تو دریده ناگهان پرده من  
پرسید دل از دیده که این فتنه ز چیست  
۲۰ ی گفت گری دیده که از کرده من

(۵۲) الصدر الاجل شرف الدولة و الدین سید الکتاب فرید الزمان

احمد بن محمد ایزدبار الکافی يعرف بفرید الکافی،

در فنون هنر کافی بود و با فضلی وافر وافی بحری در هنر بی پایاب و

بیت

۲۴ قطعی در بزرگی مدار الباب،

بر بساط بارگاه و ساحت درگاه اوست  
گاه قیصر بار خواه و گاه خاقان داد خواه

و هم اوراست در صفت اسپ،

گاه در جولان بدارد خیره نکبارا بجای  
گاه صرصررا بتنگ پیشی دهد یکساله راه

بگذرد از روی دریا بی فتوری همچو برق  
گر شبی تاری پلی سازند از موی سیاه

در چراگه آگهی یابد چو گوش از بانگ رعد  
گر بیک فرسنگی از بادی بچنبد یک گاه

گه جو و هم از گام بنوردد جهانی بی قیاس  
گه چوکوه از پشت بر سازد حصارى با پناه

هم بر رمز خاطرش بجهانی از اوج فلك  
هم بتار عنكبوتش داری ار خواهی نگاه

عرصه افلاك باید ساختن میدان او  
چون عنان او بگیرد دست راد پادشاه

و هوراست در صفت تیغ،

چون عروسان بیسته زبور لیک \* زبور دست پادشاهانست  
آسمان رنگ پیکری که ازو \* روض روشن ستاره تابانست  
خورشش آب و آتش است و لیک \* آتشش زیر آب پنهانست  
اشك خون بارد و بخنده مدام \* تازه روی و سپید دندانست  
جمله تن شد زبان که روز و غا \* شاه را مادح و ثنا خوانست

و هوراست،

نه هر کو کلک بر دارد دبیرست \* که هم کلکست دست افزار جولاه  
ز آهن آلت حجام سازند \* هم از وی تیغ در دست شهنشاه

و هوراست، ۲۰



خداوندی شهبی گیتی ستانی \* که شاهان جهانش بندگانند  
 گهی آثار او در هند بینند \* گهی فرمان او در روم خوانند  
 چو خصمانرا ز باس او یقین شد \* هم از هستی خود اندر گانند  
 گهی در خدمتش قائم چو تیر اند \* گهی نالان ز بیش چون گانند  
 ندارند از جنایت مجرمان باک \* اگر از رحمت و عفویش بدانند  
 و هو گوید در قصیده،

آن مظنّر کامکار و آن مؤید نامدار  
 آن مکرم شهریار و آن مبارک پادشاه  
 عالی در صدر مسند لشکری در خمّ زین  
 آسمانی در قبا و آفتابی در کلاه  
 صورت بختش چو بر تخت مبارک دید گفت  
 اینت روشن رای ذات و اینت زیبا روی شاه  
 آنکه حلم طبع او وقت طلوع آفتاب  
 زرد رخ دارد ز خجالت کوهرا مانند کاه  
 آخر ماه از شعاع روی او پنهان شود  
 اول مه رخ نماید سر فرو افکنده ماه  
 فرط عدلش آهوانرا پاسبان خواهد ز شیر  
 فیض اقبالش ز سنگ خاره رویاند گیاه  
 باس او گر شعله در عرصه عالم زند  
 آتش فتنه بظلم رحمتش جوید پناه  
 ور بدانند لذت عفویش که چند و تا کجاست  
 هر زمانی تازه گردد مهر جانی بر گناه  
 چون بقوت پای قدرت بر سر کیوان نهاد  
 گنبد آئینه گون کرد از زبان صبح آه

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او نیز بدیهه بی هیچ تأمل و توقف گفت  
 رباعی  
 زین پیش ز ما بود اگر بخشیدن \* هر بیتری را خانه زر بخشیدن،  
 اکنون چودل و خزینه پرگشت و تپی \* مائیم و زبان و کبر خر بخشیدن

(۵۲) الصدر الاجل افتخار الملك افضل العصر جمال الدین محمد

بن نصیر رحمة الله علیه،

قطعی بود بر فلک فضل و بزرگی و ماهی بر سپهر مجد و بزرگواری در  
 کمال فضایل عظیم المثل و در فنون هنر منقطع النظیر در مضار بلاغت  
 و براعت از اقران و اکنا قصب سبق ربوده و گوی تقدّم را بحال جای  
 کمال رسانیده سالها در دولت ملوک جبال قوی حال بود و از اقبال  
 ۱۰ سلطان سعید با عیثی حمید روزگار گذاشت و مؤلفات او در اطراف  
 جهان چون نسیم شمال مقبول و جان افزایست و منشآت او چون مشاهد  
 کواعب و انراب دل گشای،  
 شعر

يَسِيرُ بِهِ مَنْ لَا يَسِيرُ مُشِيرًا \* وَ غَنَى بِهِ مَنْ لَا يُغْنِي مُغَرِّدًا

و مجلس آرای شهبانی که تألیف اوست اگرچه صغیر الحجم است فامّا متضمن  
 ۱۵ فوائد بسیار است و کمال فضل و بزرگی او در آن ظاهر و پیدای شود  
 و ابیات و اشعار او شعار لطافت و فصاحت دارد و بهر دو زبان اورا  
 شعر است و در هر دو میدان سواری کردست و این غزل در تهنیت  
 قدوم بهار او گفته است،  
 غزل

گل که شایان باده بود رسید \* آمدن وعده داده بود رسید  
 ۲۰ جنگ لاله گذشت و لشکر گل \* گرچه پستر فناده بود رسید  
 سرو آزاده بهر سوسن راست \* منتظر ایستاده بود رسید  
 لاله رفت ارچه پای در گل بود \* گل اگرچه پیاده بود رسید  
 آرزو بیش ازین بسیر نخواه \* کانچه یزدان نهاده بود رسید

مدح

۲۴ و هم اوراست در مدح سلطان شهید سقی الله ثراه،

الْبِلَادَ وَ رَوْحَ الْعِبَادِ وَ لَمْ شَعَتْ بِلَادِ الْهِنْدِ وَ صَحَّ سَفِينَهُ وَ وَشَّحَّ أَعْنَاقَ  
 مَنَابِرِهَا بِأَخْطَبِ الْعَبْرَةِ بِأَلْقَابِ النَّاصِرِينَ الْإِمَامَ وَ قَسِيَهُ وَ أَعْجَبَ بِهِدِهِ  
 الدُّوْلَةَ الْغَزَاءِ بَانَ صَارَتْ فِي مِيدَانِ السَّبَاقِ مُجَلِّبًا وَ [سَائِرُ الدُّوْلِ] يَعْفُودُ  
 مُطَاوَعَتِهَا مُتَحَلِّبًا وَ هَذِهِ وَفُودُ غَزَنَةَ قَدْ أَقْبَلُوا وَ الْهَرْدُ أَقْبَلُوا وَ أَخْبَرُوا بَانَ  
 أَمْلَهَا قَدْ أَظْهَرُوا شِعَارَ الطَّاعَةِ وَ أَحْكَمُوا أَنْتَصَارَ التَّبَاعَةِ وَ الْيَوْمَ هَذَا  
 السُّلْطَانُ فَاعْتَبِرُوا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ الْكَرِيمِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُوتِيهِ  
 مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، اکنون طرفی از لطایف او بیان کرده  
 آید، از لفظ او استماع افتاد [که] سه غلام ترک من که ماه را با کلاه  
 داری ایشان قباہ حسن تنگ ی آمد و آفتاب را با تاب جمال ایشان  
 ۱۰ از شعاع خود ننگ یک روز از شکار باز گشته بودند و هر سه برابر  
 می آمدند عقل در مشاهده این سه یگانه دو دله شد تا بکدام عشق باز  
 بر فور این رباعی در پیش خاطر آمد،  
 رباعی

میران ز شکارگه چنان می آیند \* چون ماه دو هفته هر سه بس رعنا بند  
 رُخشان رُخشان بروز چونانک بشب \* گوئی که نگین کمر جوزا بند  
 ۱۵ و هم از شنیدم که خدمت ملک شهید قطب الدنیا و الدین سقی الله ثراه  
 رانه بناری که در آخر صاحب برید شده بود و بو بکر مبشر امیر حاجب  
 هر دو قاصد من بودند رباعی گفتم و الحق مطبوعست و لطیف، رباعی

پیش کار تو ای مبارک ایام \* وی مقبل روزگار شادی فرجام  
 می پسند که رانه و مبشر باشند \* کر نیخ تو صد رانه مبشر شد نام

۲۰ حمید قهندزی گفت در آن وقت که بدلی می آمد بخششها کرده بود و در  
 خزانه نقدی نمانده روزی شراب میخورد و مست خراب نشسته بود،  
 خواستم که او را رباعی گویم مگر از انعام او نصیبی یام این رباعی انشا  
 کردم،  
 رباعی

۲۴ ای قاعده دست تو زر بخشیدن \* چه زر که بگجها گهر بخشیدن \*\*\*

ناگاه کشند کسی از قصد ایشان اورا در سیر اعلام داد هم از مجلس شراب بیرون آمد و بلشکرگاه خود پیوست و جملگی امارا بخواند و بنواخت و گفت معلوم همکان است که ولایت هندوستان را ملک شهید قطب الدنيا و الدين تغية الله برحمته گشاده است و این بلاد بطریق ۱۰ ارث خداوند زاده جهان ملك معظم علاء الحق و الدين ملك ملوك الشرق خلد الله ملكه را می رسد و من پرورده این دولت و رضیع آن حضرتم تمامت هندوستان را بجهت آن شاهزاده مستصفی و مستخلص خواهم کرد و از تمامت امرا که در خدمت او بودند بیعت بستد و مال هندوستان فرو گرفت و بهراچ بستد و مال آن بحاصل کرد و در تمامت ۱۰ بلاد هند تا باقصی ساحل بحر محیط خطبه و سکه بنام سلطان معظم ناصر الدنيا و الدين سلطان ملك البر و البحر خلد الله سلطانه شد و قاصدان او آخر ماه رمضان سنه سبع عشرة و ستماهه بمحضرت اعلى رسیدند و از صدق بندگی او اعلام داده با تشریفات فاخر مراجعت نمودند و باسم ملكی اورا مشرف گردانید چون انتها بدین حضرت دارد امیدست ۱۰ که عن قریب تمامت بلاد هند را مستخلص گردانند و داعی دولت در خطبه روز عید در شهر سنه سبع عشرة و ستماهه این معانی را درج کرد و فصلی در معنی قهر خصمان و ضبط ولایت و موانات اقبال و دولت و مایلت ملوك اطراف ببندگی حضرت ناصری تضمین کرد و آن فصل اینست، اَيُّهَا النَّاسُ اَعْتَبِرُوا فِي هَذِهِ الشُّهُورِ وَ الْاَحْوَالِ مِنْ تَقَلُّبِ الْأُمُورِ وَ الْاَحْوَالِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْعَالِبَ مَغْلُوبًا وَ السَّالِبَ مَسْلُوبًا وَ النَّائِبَ مَنكُوبًا وَ مَوَادَّ فَسَادِ الْأَعْدَاءِ مُنْقَطَعَةً وَ رِيَابَاتِ أَوْلِيَائِهِ مُرْفَعَةً فَلَمَّا بَدَأُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كَفَرُوا وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ أَمْطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ سَائِبَ أَمْطَارِ الْأَدْبَارِ فَأَقْبَلُوا صِيْدًا عَامِدِينَ وَ وَلَوْ حَصِيْدًا خَامِدِينَ لَمْ يَلَوْ عَدَدَهُمْ وَ عَدِيدَهُمْ وَ جَزَعُ عَلَيْهِمْ حَوَاصُهُمْ وَ عَيْدُهُمْ عِبْرَةٌ لِلنُّظَارِ وَ تَذَكُّرَةٌ لِأُولِي الْأَبْصَارِ فَهَذَا أَمْرٌ عَجِيبٌ خَرَجَ كَقَدْحِ آبِنِ مَقِيلٍ وَ بَنَاتِ الدَّهْرِ مَحْبِلٍ فَدَوَّخَ

که امروز در بلاد هندوستان هیچ رائی ازو قوی تر نیست از سراین مملکت تا دار الملک او براند و او هفتصد پیل داشت و ده لک پیاده و يك لک سوار و آن استعداد که او داشت کس را نبوده است با این همه استعداد که او داشت تاب يك حمله او نیاورد با صد و پنجاه سوار از اقارب و بندگان خود تنها بروی حمله کرده چند پیل را خسته کردند و ایشان را منہزم و مقهور گردانید و جاجنگرا فتح کرد و چندین هزار سر بریک غنایم حلال بیاورد و ثمره آن خدمت آن بود که او را مہتم کردند که تو خطبه بنام خود کرده و چتر و دورباش بر گرفته و قریب بیست لک تنگه از وی بدین بهانه بستند و مدتی مقید و محبوس بود و آخر الامر چون ملک شمس الدین بر ملک تاج الدین یلدز ظفر یافت و او را بگرفت و چنان فتحی که در ضمیر او نگذشته بود بموانات دولت او را روی داد صدر اجل کبیر مجد الملک رباعی انشا کرد و بتزدیک او فرستاد و آن رباعی اینست،

چون ملک تو شد یکی بصد بخش مرا \* امید تو حق نکرد رد بخش مرا  
 ۱۰ هر چند شفاعتم کسی می نکند \* شکرانه این فتح بخود بخش مرا  
 چون این رباعی استماع کرد او را اطلاق فرمود و تشریف داد و همچنین مدتی در خدمت او بماند، آخر الامر امیر دادئی بدائون او را دادند و در آن وقت بهراجرا که سالها بود تا نمرّد و عصیان آورده [فتح کرد و] بیست و پنج لک مال از قنوج بستند که در مدت ملک ملک شمس الدین ۲۰ هرگز کس دولت از آن ولایت بجزانه نرسانید بود، چون این خدمت با نام بکرد ثمره آن این بود که او را بنهت مخالفت بار دیگر مقید کردند و مدتی در بند بداشت آخر الامر چون یکباری خلاص یافت بهبانه آن که ترا بسر حشمتی هندوستان می فرستیم او را از پیش تخت دور کردند، چون بههندوستان رفت لشکرها را جمع کرد و بنارس را فتح کرد و کارها بسیار ۲۰ با نام بکرد، قصد کشتن او کردند خواستند که چنین ذاتی بی نظیرا

قطب الحق و الدین نعمت الله برحمته حاصل شد و لیکن آن بزرگ زاده مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگجید و کار خود را بزبان آورد بهندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاء الملک را وزارت مالک غور و فیروزه کوه و امارت اسفزار دادند شمس الدین رضی از حدود مکران و سیستان بخدمت او پیوست و خواست که هم بر آن شیوه زندگانی کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات بر نتابد علوفه فراخور حال او از دیوان اطلاق میکردند و انعام و تشریف خود پیوسته بودی، چون رکاب مبارک او از فیروزکوه باسفزار حرکت فرمود شمس الدین رضی قصیده انشا کرد در تمهیت قدم وی که مطلع آن این بود، مطلع

۱۰ رخشنه گوهری ببران رسید باز \* رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز

و او ترجمه انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی و خود هم بخواندی بیاض بستند و قصیده را تمام فرو خواند و بر ظهر آن بیاض بی هیچ فکر و تأمل این ابیات نبشت،

شمس رضی ز سوی سمجستان رسید باز \* دیک حدود پارس و مکران رسید باز  
۱۵ با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه \* با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز  
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم \* برگشت گرد عالم و عریان رسید باز  
گفتی همیشه کفر و مع الکفر زندقه \* معلوم من نشد که مسلمان رسید باز

(۵۱) الصدر الاجل مجد الملک بهاء الدولة و الدین علی بن احمد الجاجی،

آن علی نام عالی همت که از اوایل ایام جوانی در ارتقاء مدارج ملک و دولت و ارتفاع اعلام حشمت مجهود خود مبذول فرمود تا آخر باوّلین پایه از مراتب دولت که همت باکسب آن مصروف داشت برسید آنچه درین ایام شهامت او کنایت شد هرگز در بلاد هند کسی نشان نداده است و در ضمیر هیچ کس نگذشته و یکی ازین جمله فحج جاجنگرست که ۲۴ با فوجی از حشم بیک ناختن تا بساحل بحر محیط بکشید و رای جاجنگر را

اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ایراد کنیم، در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند و عزم آن طرف کرد رباعی میگوید،

ای دوست مرا درد نواز درمان به \* یکساعت دیدار تو از صد جان به  
از سبب زخندان تو يك شفتالو \* نزدیک من از هزار سیستان به  
و هم او فرماید،

هر چند چو من هزار عاشق هستم \* کس را نرسد دست بزلف شستنت  
جز زهره کرا زهره که بوسد پایت \* جز یاره کرا یاره که گیرد دستت  
و در آن وقت که در خدمت سلطان سکندر بود در طراز با تاینگو  
۱۰ مصاف کردند و با حشم بسیار مردانگی کردند و آثار شهامت او ظاهر  
شد و سلطان سکندر او را بستود چنین که بارها بر لفظ راند که من از  
آثار تازیگان پر دل تر از علاء الملک جامعی ندیدم و سرخس نامزد او  
فرمود اما او را هواء اسفزار در سر بود این رباعی گفت،

ای تیغ تو کرده بر خطا تنگ زمین \* وز خون حسودت شه گلرنگ زمین  
۱۰ بخشای برین بنه که آورد او را \* صیت کرمت هزار فرسنگ زمین  
و از نفه شنیدم که روزی قوام الملک خواجه را بارزو در وثاق آورد چون  
بازی گشت برین رباعی عذر تجسم اقدام تمهید کرد،

گردی که براه از سم اسپ تو بخاست \* گر سرمه دیده کندش چرخ رواست  
مر بنده خویش را تفقد کردی \* عذر قدمت هم کرمت داند خواست

۲۰ و پسر خواجه رضی الدین مستوفی از بخارا وقتی بحضرت دهلی رفت و  
چون مولد و منشاء پدر او نیشابور آمده است از آنجا که کمال اعتقاد  
او بود در رعایت ائمه و علماء پنداشت که مگر از فرزندان استاد علماست  
او را اعزازی هرچه نامتر کرد و بتجیلی هرچه خویر در شهر آورد و اسباب  
۲۴ او مهیا کرد و بسی جمیل او هم در مدت نزدیک او را قربت ملک عمید

(۵۰) الصاحب الکبیر علاء الملک ملک الامراء ضیاء الدوله و الدین و

الوزراء ابو بکر احمد الحماچی رحمه الله علیه،

صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در تصرف کف و بنان او بود و سیرائی کشت زار امل از قطرات باران احسان او این لفظ که گفته اند عاش حمیداً و مات شهیداً قبائی است بر قید دولت او برین و طرازی بر لباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت علماء و دستگیری افتادگان و پایردی آزادگان بود و در نوبت امارت در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حاتم و معن زابده و آل برمک را يك ساعته بذل او منسوخ گردانید و در آن وقت که مؤلف این مجموعه در آسفزار بمحضرت او رسید الحق حضرتی بود که شجره فضل را در آنجا حضرتی بود ارباب علم و اصحاب هنر در آن دولت آسوده بودند و از حوادث ایام در مهد آسایش غنوده و داعی را کمال تربیت او پایردی کرد تا در خدمت او بماند و هر هفته روز آدینه نوبت تذکیر عقد کردی و او شرف استماع ارزانی داشتی و ۱۰ تشریفات و انعامات او متواتر و مترادف بودی و وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را به بینم و مجلس و عظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم و هر جا که بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مر آخرت را [بجز] دوستی علما و این ۲۰ خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امیدی دارم که دوستی ائمه دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی نظیرا غریق رحمت و غفران گرداند و صدر وزارت و مسند دولت و متکاء اقبال را بنور و شکوه وزیر الوزراء عین الملک ضاعف الله جلاله که وارث ۲۴ اعمار وزراء کبار است تا دامن قیامت آراسته دارد، اکنون طرفی از طرف



و هم در آن نامه نویسد و اورا استدعا کند،  
 بیت  
 اگر بحضرت غزنین که هست مقصد تو \* روان شوی همه مقصود تو روا باشد  
 ولیکن ای پسر آخر ازین لطایف مهر \* به جان مادر و جان پدر کجا باشد  
 و هم در جواب مفاوضه

دوست میخواست تا سواد نیاز \* بر رخ این بیاض بنگارد  
 شبه ز آنچه هست در دل او \* از ره شرح در قلم آرد  
 عقلش از آب چشم و آتش دل \* داد اعلام تا یقین دارد  
 کآن قلمرا بسوزد اندر حال \* وین ز کاغذ اثر بنگذارد

(۴۹) الصاحب الاجلّ الکریم فخر الملک مؤید الدولة و الدین ابو بکر عمر

الترمذی رحمة الله علیه،

۱۰ کان کرم و بجر نعم و ملجأ افاضل و مقصد امثال صاحب دولتی که بین  
 کان یسار او غیرت بجر محیط بود و خاطر و ضمیر منیر او بتامت مصالح  
 کئی و جزوی ملک و دولت محیط و اورا دیوان مداحی است که اکثر این  
 افاضل که اسامی ایشان درین مجموعه مذکور است در مدح [او] از رگ  
 ۱۰ اندیشه خون چکانید اند و در آن وقت در خدمت شمس الدنیا و الدین  
 ملک الجبال وزیر بود و زیر جمله خلاص خضرت ربیع او بود و بجهت  
 زینت کتاب آنچه از افواه ثقات از نتایج طبع منیر او استماع افتاده است  
 در قلم آمد از اجلّ محترم منتجب الدولة و الدین کریم و مشهور خراسان  
 که دُرّ آن صدف و دُرّی آن شرف است استماع افتاد، رباعی  
 ۲۰ ابرا ز نوگر کسی حکایت کردی \* طوفان گفنی گرنه عنایت کردی  
 مقصود نوگر غرق زمین بود از آب \* خود چشم من این مهم کفایت کردی  
 و له ایضاً

گر همچو گل از سحاب رخ تر کنی \* ماننده سبزه خاک منبر کنی  
 ۲۴ ای کاش مرا چو سبزه عمری بودی \* تا هر سالی ز خاک سر بر کنی

سپهر دولت و دین شمس مملکت ناصر \* که نور رأیش خورشید را شعار آمد  
پچشم همت اگر در سحاب کرد نظر \* قطار فیضش چون دُر شاهوار آمد  
برزم تیغش برق شهاب صولت شد \* بیزم کفش ابر ستاره بار آمد  
خیال رمحش یک روز در مصاف بدید \* سپهر سرکش نوسن بزینهار آمد  
دماغ فتنه بیدار را مهابت او \* بخاصیت عوض نخر کوکار آمد  
حسام فحش در ضربت اعادی ملک \* بمرتبت بدل باس ذو الفقار آمد

(۴۸) الصدر الاجل شهاب الدواة و الدین شرف الملک صاحب الاستیفائی،

صاحب صدری که در علم استیفا بدرجه بود که عطارد در خدمت او  
تحریر کردی و در فنون فضل یمثابتی که مشتری فصل فضل او تقریر  
۱۰ نمودی و استکفافی در علم استیفا ساخته است [دستبایه است] مر جمله  
حساب را و قدوه مر جمله کتاب را و کمال فضل او در علم حساب  
بدان تألیف روشن و مبرهن می شود و اشعار و ابیات او از لطف طبع  
بهره دارد، در شکایت روزگار میگوید  
قطعه

هر چند کر زمانه سراسر بلیتست \* وز گشت روزگار پیایی نکایتست  
۱۰ از فضل کردگار همه شکر و منت است \* نی جای نا سپاسی و خشم و شکایتست  
در جمله رفت عمر بهره چنانکه رفت \* این است اصل واقعه دیگر حکایتست  
و در وقت واقعه گوید  
قطعه

بخور عود می باشد درم نه \* چنین باشد کسی کورا درم نه  
روا دارم اگر بی برگ باشم \* تقاضا غریبان بر درم نه  
۲۰ دو پهلوی من از خشکی بسودست \* چو آن اسپ که اورا آدرم به  
اگر گیتی بکام من نگردهد \* چه گوئی پرده خود بر درم نه

و هو نویسد پیسر خود امیر عمید بدر الدین سید الکتاب، بیت

نیست از بند بندگی آزاد \* هیچ آزاده در غریبستان  
و گر از بند بندگی آزاد \* هست آزاده غریبستان

تا خط و تا خطاب عزیزت بدیده‌ام  
در روضه مبارک رضوان بمانده‌ام

و در مدح شمس الملک امیر ناصر گفتست،

جانا جفا مکن که جنارا نه در خوریم \* آن به که در زمانه وفارا پیوریم  
تا کی برای وصل تو دل در فنا نهیم \* تا کی ز دست هجرتو خون جگر خوریم  
در ما چه دیده که هی ننگری تویش \* بگذار تا بروی تو یکبار بنگرم  
جری دگر ندارم آخر چه شد که ما \* بر درگه مراد تو چون حلقه بر درم  
در وصل تو ز لطف زبانیت عاجزم \* در هجر از سرشک نهانی توانگریم  
از خود روا مدار که در راه عشق تو \* بی رهبر وصال در آئیم و بگذریم  
۱۰ ظلم فراق از ما کوتاه کن ار نه ما \* این مظلمت بحضرت صدر جهان برم

(۴۷) الاجل المحترم امیر حمید الدین احمد بن الحسین المستوفی الکشافی،

حمید مستوفی که هر فاضلی که سخن او مستوفی بشنیدی مست و فاء او  
شدی عارض نیسانی چون بعقود منظوم آن مستوفی ناظر گشتی از حیا  
حیا خود در عرق غرق شدی در آن وقت که روضه جلال شمس  
۱۰ الملک امیر ناصر بشکفتن گل فرزندی ناصر شد حمید الدین بر سیل  
تمهینت این ابیات بخدمت او آورد،  
قطعه

ز شاخ طوبی رفعت گلی بیبار آمد \* خزان دولت اسلام را بهار آمد  
یگانه دُری از بحر ذات شمس الملک \* بفضل باری در سلك اختیار آمد  
جمال طلعت خورشید زندگانی شد \* طراز جامه اقبال روزگار آمد  
۲۰ همه خلف را تاج سر جلالت شد \* همه سلف را فهرست افتخار آمد  
گل پیاده مدانش که از کمال شرف \* کُیبت سرکش اقبال را سوار آمد  
سرش بقدر اگر بر فلک رسد شاید \* که رفع قاعده عمرش استوار آمد  
چو بخت چهره خوبش بدید گفت مگر \* جمال یوسف مصری بخت بار آمد  
۲۴ نجسته باد و مبارک قدوم میونش \* بدانکه بهجت او ملک را مدار آمد

از تیغ طمع مفسد مُهْلَك مرقم \* وز تیغ حرص قاطع قاتل مسلم  
ملکم ز کل دنیا ملک فناعست \* در عزتم اگرچه که گم کرده خاتم  
از حضرتی که جنت عدست بر زمین \* بیرون فتاده ناگه مانند آدم  
خواهم که بی تلهف یک لحظه دم زخم \* بری نیاید از غم بیارسان دم  
عمرم باخر آمد و هیچ آرزو نماند \* جز آرزوی حضرت شاه معظم

و هوراست،

رنجور دل شکسته و حیران بماندهام  
کز حضرت مبارک سلطان بماندهام  
ز آن گرد من نگردد شادی که سال و ماه  
در تیه من چو موسی عمران بماندهام  
از دوستان مشفق و یاران مهربان  
بر گوشه ز عالم نسیان بماندهام  
بی مجمع ملایک اعیان نه بر مراد  
اندر میان مشتی شیطان بماندهام  
در صف کارزار نحوست بهر مقام  
بی مغفر سعادت و خفتان بماندهام  
گه در هبوط عزم و گه در صعود ذل  
با انتشار حال پریشان بماندهام  
من یوسفم و لیک چو یعقوب روز و شب  
در پیشگاه خانه احزان بماندهام  
پیدا چو آفتابم در هر هنر و لیک  
در زیر ابر عطلت پنهان بماندهام  
پائی ز جای رفته و در دست اکتساب  
چیزی نمانده بی سر و سامان بماندهام

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۴۶) الامیر العیّد ثقة الدین جمال الفلاسفة یوسف بن محمد الدربندی،  
 بوفور فضایل مشهور و بصنوف محامد مذکور و کمال براعت و تقدّم او  
 بر اصحاب صناعت مخصوص و قصر فضل و بزرگی او را بنیان مرصوص،  
 در دولت خسرو ملک آسایشها دید و مناصب خطیرا متقلّد شد، آخر  
 ۱۰ الامر چون دید که گلِ دولتِ دنیا بی زحمتِ خار نیست و مُل لُدّت او  
 بی محنت خمار نی، بیت

یک شب براد دل کسی زیست بگو \* کو روز دگر بدرد نگر یست بگو  
 دست از اشغال سلطانی باز کشید و پای در دامن قناعت آورد و انزوا  
 و عزلت را بر عَزّ و دولت اختیار کرد و مفای عالی یافت و یکی از مزارهای  
 ۱۰ متبرک در خطّه لوهور تربت اوست و هر که در بند گشایش کارست  
 تربت در بندی او را در آن معنی یارست و در اوایل ایام جوانی او را  
 قصایدست از مغائی غوانی خوشتر و از ایام جوانی در نعیم و کامرانی  
 دلکش تر و این چند بیت لطیف را نخلص بحضرت سلطان خسرو ملک  
 کند و بعزلت خویش در اینجا اشارتی راند و رمزی بر آن دارد، شعر  
 ۱۰ چون گردبادم از دل [و] با چشم پر نم \* در عین رخ دایم و خوف دمام  
 حیران و دل شکسته و رنجور و ناتوان \* بر اوج موج همّ و مهجور و در هم  
 گویم که در هم ز هموم بلا و لیک \* در هم نه ام ز محنت دینار [و] در هم  
 مبرم نه ام و لیکن در هجر روزگار \* موقوف حادثات قضاها مبرم  
 کم ی کم بتزد کسی اختلاف از آنک \* در کنج بیت احزان چون کنج بر همّ  
 ۲۰ پارار بصیر بودم امسال آعیم \* دی گر فصیح بودم امروز ابکم  
 از من هی چه خواهد چرخ ستیزه کار \* کر تیر نائباش چون قوس پر چمّ  
 نی من عزیز مصرم و نی قیصرم نه خان \* نی کسری و قبادم و نی سام و رستم  
 در ملک حق تعالی بر روی این زمین \* یک بنده ضعیف و کمتر ز هر کم  
 ۲۴ اقدام دهر دانی بر من ز بهر چیست \* داند که در طریق صیانت مقدم

ورنیز عادتست جنافات بعد ازین  
 جز بندگی سید از من مدار چشم  
 آن سروری که از پی فرخنده ذات او  
 با اعتداد جان شد و با افتخار چشم  
 هر شب گشاده چشم در ایوان فضل اوست  
 این سایبان ازرق با صد هزار چشم  
 چون دید آفتاب جمالش نگاه کرد  
 در چشمه خور امر نظر احتقار چشم  
 ای سرور جهان ز رخ فرخ تو کرد  
 در گوش عقل و جان ز شرف گوشوار چشم  
 عزت نسب تراست توئی شهریار نطق  
 چونانک بر حواس بود شهریار چشم  
 مقدار فضل تو که شناسد درین دیار  
 چون مور کور دارند اهل دیار چشم  
 روز کرم گذشت و کرم را بیوستان  
 اندر میان سبزه کند انتظار چشم  
 ما معتن شدیم بنا مردمان چنانک  
 ظلمت بجای نور کند اختیار چشم  
 چون مردی و مردم ایندر جهان نماند  
 از پلک مردمان را سازد حصار چشم  
 تا هست مرسخن را جای ثبات گوش  
 تا هست مر بصر را جای قرار چشم  
 خرم بزی که از دل و دست تو بجزوکان  
 نعمت کند توقع و دارد یسار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گلها شدند گوئی در لعب طاق و جنت  
 کاین جنت می نماید و آن طاق می کشد  
 بر طاق نه هوا جهان را که در هوا  
 قوس قزح ز ایوان صد طاق می کشد  
 در ده مئی که در قدح او فروغ آن  
 در شام تیره صبحی براق می کشد  
 آبیست در قنینه و لیکن جو آتش است  
 کز غایت فروغ باحراق می کشد  
 مستی ز هوشیاری خوشتر مرا از آنک  
 مستی بمدح خسرو آفاق می کشد

۵

۱۰

هموراست،

ای دیده در خزان ز جمالت بهار چشم  
 دارم ز حسرت تو چو ابر بهار چشم  
 از بس که از بهار جمال تو بهره یافت  
 هست از سرشک رنگین چون لاله زار چشم  
 ای دو لب و رخ تو چو گلنار و ناردان  
 دارم ز هجر تو چو کفیده انار چشم  
 گریبان از آن کرشمه هاروت جزع تو  
 پر خواب عمهرست آن یا پر خمار چشم  
 بی دیدن جمال تو ای نور چشم من  
 ندهد حیات زیب و نیاید بکار چشم  
 خوش بود با توام صنفا ناگهان رسید  
 ایام وصلهارا امر روزگار چشم  
 بیکبارگی جفا مکن از ما نوشرم دار  
 کآخر دو چشم گردد روزی چهار چشم

۱۵

۲۰

۲۵

نو بهار از بهر آن شه بارگاهی ساخته است  
 تا دهد هر روز از جام صبحی بار گل  
 چون بخواند فاخته از نغمه موزون عروض  
 روزگار انشا کند در مدح شه اشعار گل  
 غزه فهرست شاهان تاج دین خسرو ملک  
 آنکه تابان شد ز آنش گوهر شهوار گل  
 نقطه پرکار دولت آنکه در اوقات بزم  
 زهره بر جامش نگارد نکنه اسرار گل  
 بر سریر ملک تا بگرفت در کف تیغ و جام  
 کند شد دندان فتنه تیز شد بازار گل  
 تا بتابد در هواء آسمان انوار چرخ  
 تا بماند در فضاء بوستان آثار گل  
 شاهرا در بوستان زندگی همواره باد  
 جام عشرت خون صها شاخ نهمت بار گل  
 با ظفر نوشید رنگین باده هر بامداد  
 وز طرب بغنوده از ی مست و برخوردار گل

هوراست،

روزی خوشست و ابر در آفاق می کشد  
 دل سوی ساقیان سمن ساق می کشد  
 دستان مرغ پرده عشاق می زند  
 عشرت گرفته دامن عشاق می کشد  
 چون دیدبان خوش کله این ابر سیم ریز  
 نور درخش زرین مزارق می کشد  
 باد صبا ز کله فیروزه گون باغ  
 خندان هزار لعبت خنچاق می کشد



(۴۵) المولى الاجلّ الكبير شهاب الدولة و الدين محمد بن رشيد الرئيس  
 خواجه محمد رشيد از افاضل آن ديار و فضلاء نامدار بود با جاهى  
 عريض و فضلى مستفيض و طبعى زابند و خاطرى در ذكا چون ابن ذكا  
 تابند و خطى چون دُر منثور و شعرى چون عقْد منظوم و از شيخ الاسلام  
 ركن الملة و الدين [شنيدم كه] دوستى بنزدك او قدرى گل و نرگس  
 فرستاد فى البديهه اين دو بيت گفت،

شاخكى چند نرگس رعنا \* گلگى چند تازه [و] چينه  
 آن همه ديدهاى بى چهره \* وين همه چهرههاى بى ديد

لطافت اين سخن و طراوت اين لفظ بر حسن بيان و لطف طبع آن  
 ۱۰ يگانۀ جهان گواه عدل و مخبر صادق است و وفات او در شهر سنه ثمان  
 و تسعين و خمسمائه اتفاق افتاد و آفتاب فضل برفتن او منكسف شد و  
 ماه هنر او زحمت محاقديد و اين ابیات در ملك ابو الملوک سراج  
 الدولة و الدين خسرو ملك گفت،  
 شعر

ساقيا در ده قدح بر لذت ديدار گل  
 ۱۵ وز طرب رخسار خود بفروز چون رخسار گل  
 باده را چون آفتاب از مشرق ساغر بر آر  
 لهورا بنامه صبح امر مطلع ديدار گل  
 ساقيا چون حق گل را جزى نتوان گذارد  
 گل نمود از پرده رخى ده مخواه آزار گل  
 مدح سلطان گوى تا لذت دهد بر دست تو  
 ۲۰ باده مشکين درين آيام عنبر بار گل  
 هر زمان از نارون قمرى همى منبر کند  
 تا بباغ خسروى املا کند اخبار گل  
 ۲۵

زهی رماح نو بر فرق پادشاهی تاج  
 سریر ملک چو تو تاجور نی یابد  
 زره چو جوشن ماهیست پیش نیزه تو  
 امان ز خنجر نیرت سپر نی یابد  
 اگر فریشته خوانم ترا سزا باشد  
 که کس نظیر تو اندر بشر نی یابد  
 سریر ملک تو در زیر گنبد اخضر  
 بساط کثرت از بحر و بر نی یابد  
 چو ساخت باز نشین بدست چون ابرت  
 خروس چرخش در زیر پر نی یابد  
 های حرمت تو بر جهان چو پر بکشد  
 ز چنگ بازی کبکی ضرر نی یابد

هم اوراست،

آن ماه مشک طره و آن سرو گش خرام  
 بر من بیاده غم دل را کند حرام  
 روشن شود چو روز شب قیروام من  
 چون او بزم جلوه کند آفتاب فام  
 از خرمی ندانم چون ی دهد مرا  
 کان دولب چو نوش کدامست وی کدام  
 چون لام الف گرفته من اورا کنار واو  
 پیراسته دو زلفک چون دال کرده لام  
 او دام دل نهاده از آن زلف پر شکن  
 من مرغ دل فیتاده در آن زلف او بدام  
 خسته کنند جانها هر دم دو جزع او  
 گوئی هی که تیغ بر آرند از نیام

- گل اتر کمال بقا بهره نمیدارد  
مدد ز نور جمالت مگر نمی یابد  
چو پرتو طوی از روی می دمد خط تو  
که سبزش آب جز از گلشکر نمی یابد
- ۵ تذرو حسنی و عشق تو هست آن بازی  
که جز به بازی دل زیر پر نمی یابد  
چنان حجاب تو آمد شعاع طلعت تو  
که بهره ز جمالت نظر نمی یابد  
بزیر آینه چرخ بی شراب لب  
صفا راحت جان را صورتی یابد
- ۱۰ چگونه گویم وصف جمال تو مجمل  
که عقل حسن ترا مختصر نمی یابد  
دل ز آفت تیر دو نرگست سپری  
جز آن دو سنبل لاله سپر نمی یابد  
مفر نیابد دله از غمزه تو چنانک
- ۱۵ عدوی شاه ز تیغش مفر نمی یابد  
سراج دولت خسرو ملک که شمع فلك  
ز کان شاهی چون او گهر نمی یابد  
درخت عدلش هر جا که سایه گسترده  
ز باد چینی روی شمر نمی یابد
- ۲۰ بهر مکان که بیفتند خیال هیبت او  
نما عروق نبات و شجر نمی یابد  
جز از حسام و ز تیرش که ابرو برق شدند  
سپهر دولت شمس و قمر نمی یابد
- ۲۴

سوار شیرگردون را هی مانست و شد ظاهر  
چو جرم زهره و شکل مه نو گوی و چو گانش  
ز برقی بود چابکتر که ابری بود شب‌بیزش  
ز مهری بود زیباتر که چرخ بود جولانش  
ز خط زمردی بر لعل او قوس قرچ پیدا  
ز چشم پیش او ابری که جز در نیست بارانش  
بزیر آن نگین لعل آید چرخ فیروزه  
اگر مهری کند فرخ ز عالی نام سلطانش

در مدح سلطان میگوید هم درین قصیده

بگیرد شہر شاهین تذرو از قوتِ عدلش  
بروید در دل خارا گیا از ابر احسانش  
رباید ز آسمان در حین سنانش عقده پروین  
اگر ناگہ سرافرازی کند رخ چو ثعبانش  
اگر جویند در عالم ز صف مکرمت آیت  
نماید از ید بیضا چو موسی زود برهانش  
هر آن سرور که او دامن کشد از فخر برگردون  
ترا گردن اگر نهد اجل گیرد گریانش

قصیده

و این قصیده جواب شعر اُستاد الشعرا عمادی گوید،

دهان تنگ ترا و هم در نی یابد  
بصد فسون سخن زو گذر نی یابد  
خمیہ مشک تو دہا ہمہ بسوخت چنانک  
دلی نماند کش اندر جگر نی یابد  
میان تو ز نحینی چنان لطیف آمد  
کہ در کنار مر اورا کمر نی یابد

در پایه او چشم فلک یابد خواب  
 در سایه او قرار گیرد سیماب  
 اکنون که چو آفتاب از شرق رسید  
 بگشاد پهر جای که آبت و تراب  
 راز دل لعب دید از راه صواب  
 امر جود سوال آزا داد جواب  
 بر خلق یخشود و جهانی بخشید  
 در بزم چو بار داد با باده ناب

و این قصیده که برهان فصاحت و گواه لطافت طبع و بست در جواب  
 شعر رشید میگوید،

شعر

ز ماه آن رُخش لعلیست در سبب زبختانش  
 ز جام آن لبش مستیست در زلف پریشانش  
 لبش گر نیستی یا قوت خود بگداختی بیشک  
 ز تاب مشعل رخسار چون خورشید تابانش  
 دل هر شور بختی را که یابد رنج زهر غم  
 شفا باشد از آن شکر که هست اندر نمکدانش  
 بود پر سوسن و سنبل شود پر ضبران و گل  
 کنار مردم دیده از روی همچو بستانش  
 نگردد و همرا پیدا نشانی امر دهان او  
 که نقاش طبیعت کرد از بس لطف پنهانش  
 چو چشم کبک چشم من ز گریه پر ز خون گردد  
 چو بینم با لب پر خنده چون کبکی خرامانش  
 چو ماهی دیدمش دی من بر آن شببیز در جولان  
 که در ناورد کوهی بود سخن چرخ میدانش

۱۰

۲۰

۲۴

چون بُردۀ باز روز شد پر غراب  
دریاء فلک نمود دُرهاء خوش آب  
همچون ماهی که گردد از ابر پدید  
بنمود رخ آن سرو سمن زیر نقاب  
در سوسن جام کرد گلرنگ شراب  
گوئی که نمود آتشی اندر آب  
یا لعل مُذاب ریخت در مروارید  
یا شعلۀ برق بود بر روی سراب  
می داد مرا زان لب نوشین بشتاب  
بر آب عنب نقل شکر از عنّاب  
از بس که بن بر رخ گل داد نیند  
چون نرگس خود کرد مرا مست و خراب  
رفت از بر من چو تیر اندر پرتاب  
بگداخت مرا چو توزی اندر مهتاب  
چون دید که گشت زلف شب باز از تاب  
مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب  
از صبح چو تیغ شاه مشرق خندید  
خسرو ملک آن شاه که اورا القاب  
گردون بهزار دیک چون او بندید  
اندر صد قرن بل که افزون ز حساب  
اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب  
بر دیو کند حمله بتیغ چو شهاب  
جائی که همای عدل او سایه کشید  
خرگوش بچسپد اندر آغوش عقاب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور  
 دلر این رخ گرانبار مکن گو نکم  
 ای میان تو چو نار قصب از باریکی  
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم  
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم  
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم  
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند  
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجلّ ملك الکتاب افضل العالم جمال الدین ابو المحاسن

یوسف بن نصر الکاتب،

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر  
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائیات مصر دست لاف  
 بیریدند که وَقَطَّعْنَ اَبْدِيَهُنَّ وَبَتَقَدِمْنَ وَبِرَاعَتِ اَوْ مَعْتَرِفِ گشتند و قُلْنَ  
 حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًا اِنْ هٰذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيْمٌ بر نخت فصاحت سلطان و  
 ۱۰ بر ولایت براعت قهرمان و اورا بدو زبان دو دیوان است و هر قصیده  
 از قصاید نازئی او بمنابقی است که بلاغت بو تمام بمقابله آن نا تمام است  
 و اشعار ذُو الرِّمَّةِ وَبُحْتُرِيْ باؤل پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با  
 لطافت عجم فرام آورده است و معانی دقیق با الفاظ رقیق امتزاج داده  
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمد چنان عالی همت بود که جز  
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار نازئی او بیارم باطالت  
 انجمد از شیخ الاسلام زکی یُدِیْمُ اللّٰهُ بَرَكَةً شَنِیْدِمُ که این قصیده بسیط  
 از بحر هزج که مخصوص است بر باعیات در مدح سلطان خسرو ملك  
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است، قصیده

چون دهان تو همیشه دیده بیدار من  
 آن بجنده وین بگریه پر ز گوهر هست هست  
 ای بهار ماه منظر وی نگار باغ چهر  
 گر هی پرسی که روزی باغ و منظر هست هست  
 ای رخ تو همچو خور نا چند پرسی کاین رخ  
 بزمگاه پادشاه نیک در خور هست هست  
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه جود  
 مقتدا و اوستاد بحر اخضر هست هست  
 تاج او تاج سماک و فرق فرقد گشت گشت  
 رای او نور سپهر و مهر انور هست هست  
 قدر او قدر خطا و خان خانان برد برد  
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست  
 نا همیشه از میان و از کمر باشد مثل  
 این یکی گر نیست گردد و آن دگر گر هست هست  
 ذات او قطب جلال و کان رفعت باد باد  
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست

هم اوراست،

فتنها بر دلم انبار مکن گو نکم  
 بارها کرده این نار مکن گو نکم  
 دیده ام را چو لب خویشتن ای دیده و دل  
 همه پر اولو شهوار مکن گو نکم  
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم  
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم  
 خسته غمزه غمازم و با خستگیم  
 بسته طره طراز مکن گو نکم



بجام باده جان پرور که امروز \* نشاط دل ز نوعی دیگر آمد  
 گشاده رایب اقبال ناگاه \* بهار خرم میمون در آمد  
 بتان خوب روی بوستان را \* نسیم باد گوئی آزر آمد  
 گل از مهد زمرد شاد و خندان \* چو روی آن نگار دلبر آمد  
 رخ گل با تم باران عروس است \* که دُر شاهوارش زبور آمد  
 نگه کن برگ بید و غنچه گل \* که هر دو باغ را چون درخور آمد  
 ز بهر قهر خصم ملک سلطان \* یکی پیکان و دیگر خنجر آمد  
 از آن نیلوفری تیغ چو آتش \* ز جان دشمنان آتش بر آمد  
 که دیدست ای عجب آبی مجسم \* که در وی جرم آتش مضمهر آمد

\* \* \* \* \* (۴۲) \* \* \* \* \*

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلک آفتاب و آفتاب فلک در گذشته  
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سبحان و حسان در نوشته، چند  
 کُرت سلطان بین الدولة بهرامشاه نعمه الله بر حتمه مسند وزارت را بدو  
 منوَّض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و  
 ۱۰ بدان التفات نمود و گفت عاقل در عواقب امور نگردد و چون بعد از  
 هر عزّ شغلی ذلّ عزلی است واجب نکند خود را در معرض مخافت و  
 تعرض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علو همت منصب او از فلک  
 هفتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرتع علما، و او بر  
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] تازی و  
 ۲۰ پارسی اورا ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و  
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم  
 گفت،  
 نظم

مشک سنبل شکل تو بهتر ز عنبر هست هست

لعل لؤلؤ بار تو خوشتر ز شکر هست هست

وسعی ساعیان بخت او برگشت و اختر اقبال [او] در وبال افتاد و رایت دولت او منکوس و طالع او منخوس شد و از جور زمانه مقید و محبوس گشت و خسرو ملك او را حبس فرمود و در حبس این رباعی گفت و بخدمت او فرستاد،  
رباعی

۵ ای شاه مکن آنچه پیرسند از تو \* روزی که تو دانی که نترسند از تو  
خرسند نه بلك و دولت ز خدای \* من چون باشم ببند خرسند از تو  
و چون ایام محنت او امتداد پذیرفت و تیر قصد اعادی بر هدف آمد  
و شفاعت فضل و هنر مقبول نیامد خواستند که او را هلاک کنند و آن  
عطارد زمین را که خاطر تیر بود چون کمان از خانه غم بر آرند و او  
۱۰ آثار آن مشاهده کرد و در وقت وداع جان این بیت بر زبان راند، رباعی

از مسند عز اگرچه ناگه رفتیم \* حمدًا لله که نیک آگه رفتیم  
رفتند و شدند و نیز آیند و روند \* ما نیز توگفت علی الله رفتیم  
و این رباعی در بیان منانیت سخن و قوت الفاظ و رقت طبع خود  
گفته است  
رباعی

۱۵ طبعم که ز لشکر هنر دارد خیل \* یاقوت بمن بچشد و بیجاده بکیل  
دُر سختم که جان بدو دارد میل \* پرورده دریاست نه آورده سیل

(۴۲) \* \* \* \* \*

صاحب دیوان رسالت و صاحب اذیال بسالت دیوان سلطان خسرو شاه  
بجمال او آراسته و منشآت او چون چمن پیراسته، فارس میدان بیان  
۲۰ فارسی و سوار مضمار اشعار نازی و این چند بیت از قصیده که در مدح  
تاج الدولة خسرو شاه گفتست ایراد کرده آمد  
شعر

مبارک ماه فروردین در آمد \* نوای بلبل از گلبن بر آمد  
۲۲ بخواه از دست ساقی ساغری \* که روز ختری را ساغر آمد

راحت جنان و آن تصانیف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه  
افتاده است و این شعر از انشاء اوست،

نظم  
 ملك بر پادشا فرار گرفت \* روزگار آخر اعتبار گرفت  
 پنج اقبال باز نشو نمود \* شاخ انصاف باز بار گرفت  
 مثنی ملك در تزلزل بود \* عاقبت بر ملك قرار گرفت  
 آنكه گنجی بيك سؤال بداد \* و آنكه ملكی بيك سوار گرفت  
 عكس بزمش چو بر سپهر افتاد \* خانه زهره زو نگار گرفت  
 صبح تیغش چو از نیام بتافت \* آفتاب آسمان حصار گرفت  
 ملكا خسرو خداوندا \* این سه نام از تو افتخار گرفت  
 پای ملك استوار گشت آكون \* كه ركاب تو استوار گرفت  
 ۱۰

وله ایضاً،

ای یمن تو مشرب آداب \* وی یسار تو مكسب آمال  
 در بنانت ائمه فضلا \* در بیانت لطیفه افضال

(۴۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۰ که صاحب و ابن العمید را در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون  
 فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر بر افراشتی نظم و نثر نصر فِ قلم  
 اورا گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و نوسن بیان  
 رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی  
 نویسد یا در کتابت نتوقی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه  
 ۲۰ کلیله و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است  
 و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت  
 پارسیان هیچ تالیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه  
 فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسب و جمال حسب و جلال  
 ۲۴ نسب ایام با او نساخت و حق فضل او نشناخت و بسعایت قاصدان

و اکنون همی بترسم ز آن گفته خطا  
زین جرم جز دو چیز نه بینم امان خویش  
و این قطعه هم اوراست در وعظ یاران و احتراز از مصاحبت  
بدکرداران،  
نظم

بی درستی دوستی با کس نشاید داشتن  
یا کسی را از گزافه دوستدار انگاشتن  
اعتماد دوستی بر هر کسی مشکل بود  
احتمی باشد درین معنی خطا پنداشتن  
بر امید آب خوش در شوره گر چاهی کنی  
آب او چون شور آید بایدش انباشتن  
دوستی با جنس دار و تجریت گیر از نخست  
تا بازاریش نباید باز پس بگذاشتن

(۴۰) الصدر الاجلّ ظهیر الدین [و] الکتاب محمد بن علی

السمرقندی الکاتب،

۱۰ آنکه مرقد فضل او از اوج فرقد گذشته بود و زبان بیان او بساط ذکر  
حسان را در نوشته سوار مرکب بلاغت و سلار موکب فصاحت بود،  
مدتی صاحب دیوان انشاء قلع طغاج خان بود و اکابر آن زمان از بحار  
فضایل او مغترف بودند و بتقدیم و پیشوائی او معترف و سندبادرا  
بجلیت عبارت تزیینی دادست و آن عروس زیبارا مشاطه قریحت او  
۲۰ بخوبترین دستی بر آورده و اعراض الریاسة فی اغراض السیاسة از منشآت  
اوست، بحری زاخر موج او جواهر فاخر، از ابتدای دولت جمشید ملک  
تا بعد سلطنت مخدوم خود لطایف کلام جملگی ملوک بیآورده است و  
آنها شرحی زیبا بعبارتی دلربا داده و سمع الظهیر فی جمع الظنیر تألیف  
۲۴ اوست و آن روضه ایست از ریاض جنان و بستان انوار و ازهار او

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین  
 با زهره هم قرانم و با مه مجاورم  
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل  
 هم مایه عیبرم و هم رشک عنبرم  
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای  
 ابر زمره نمای و بخار معنبرم  
 ابا و زرد هم نبردم و با عاج در لجاج  
 جز ارغوان نسایم و جز لاله نسپریم  
 هندو نیم مجاور آن خال هندویم  
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم [۱۰  
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام  
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم  
 [رخ تیره سر بُریده نگونسار و مشکبار  
 گوئی که نوک خامه دستور کشورم]

۱۵ و از ثقه شنیدم که عمید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون  
 خط نبشتی دبیر فلک شرمسار شدی و چون بریط نواختی زهره از رشک  
 بر فلک بیقرار شدی و از ندماء سلطان سعید سحر تغمه الله برحمته بود  
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود  
 و معاشرت عفار مرکب او را عفر کرده و رحم فکرت او را عافر گردانید،  
 ۲۰ سلطان فرمود که بریط بزن، از غایت مستی گفت نی زخم سلطان ازین  
 معنی متغیر شده بفرمود تا او را باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد  
 این ابیات انشا کرد و بمحضرت فرستاد،  
 قطعه

انرا فضلۀ نینذ بعالی بساط شاه  
 آگه نبود بنده ز سود و زیان خویش

سرخ و سپید نوش لب و پاک ساعدت  
 این از عقیق گنجست آن از بلور کان  
 دارد همیشه پسته و بادام تو دو چیز  
 این شهد و نوش دارد و آن ناوک و سنان  
 جعد زره نمای تو و زلف جعد تو  
 این همچو چنبر آمد و آن همچو صولجان  
 گوئی که قد خصم خداوند ما شدست  
 این کوژ همچو دالی و آن خفته چون کمان  
 عدل و عطای اوست جهان را و خلق را  
 این چشم را چو دیده و آن جسم را چو جان  
 مایه ز طبع و حلم تو بردند باد و خاک  
 این زین سبب سبک شد و آن زان قبل گران  
 جان و روان صاحب و صابی به پیش تست  
 این تیره از بنانت و آن عاجز از بیان  
 پاکیزه خصلت تو و فرخنده رای تو  
 این را نجات ذاتست آن را ثبات کان

هم او گفت،

زلف نگار گفت که امر قیر چنبرم  
 شب صورت و شبه صفت و مشک پیکرم  
 ترکیب امر شبست و نر روزست مرکبم  
 بالینم از گلست و زلاله است بستم  
 یا در میان ماه بود سال و مه تم  
 یا بر کران روز بود روز و شب سرم  
 جنبان تر از هوام و لرزان تر از آب  
 تیره تر از خاک و همیشه بر آذرم

زانک دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار  
 گیرد اندر سر ز میغ و سبزه چادر باد و خاک  
 باد و خاک ار حلم و انصاف ترا منکر شوند  
 بیند از آب و زآتش رخ منکر باد و خاک  
 بر هوای و بر زمین گر مدح تو خواند کسی  
 گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاک

هم او گوید،

پیشانی و قفای تو اے ترک دستان  
 این زهره زمینست و آن ماه آسمان  
 کردند روی و موی تو طیره برنگ و بوی  
 این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران  
 روز طبیعت و شب وصلت هر اینه  
 این محنت ججیم است و آن راحت جنان  
 بر رفته قد و آن لب همچون عقیق تو  
 این رشک نارون شد و آن رخ ناردان  
 زلفین تابدار و رخ آب دامن تو  
 این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان  
 روی تو روز وصلت و زلف تو گاه هجر  
 این راحت دل آمد و آن آفت روان  
 زلفین جان فزای و خط دلربای تو  
 این ساده ساج [و] قیرست آن سوده مشک و بان  
 رخسار و عارض تو ز خوشی و خرمی  
 این نازه نو بهارست آن طرفه بوستان  
 گشته است روز روشن و عیش فراخ من  
 این تیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

چون نشیند گرد میدان بر جبین و جعد او  
 گر بيفشانند شود پر مشك و عنبر باد و خاك  
 موی و روی او هی دارد ز رنگ و بوی خویش  
 هم معطر آب و آتش هم منور باد و خاك  
 و ز زلف و دولب و دندان او یابند اثر  
 گردد از جیم و ز میم و سین مصور باد و جاك  
 قد او را گر بدیدی خاك و باد از ابتدا  
 در چمن هرگز نپروردی صنوبر باد و خاك  
 گر هوا و گرد بر زلف و لبش یابد گذر  
 گردد اندر حال پر شمشاد و شكر باد و خاك  
 ز آنك چون اندام او دیدست سوسن را بیاغ  
 بر سر سوسن نهاد از سیم افسر باد و خاك  
 و ز زمین را پیش شاه خسروان بوسه دهد  
 از لب و دندان کند پر لعل و گوهر باد و خاك  
 آنك گر موجی زند بجز دلش نبود تمام  
 زورق انعام او را بیل و لنگر باد و خاك  
 چون خدنگ اندازد و شببیز نازد روز رزم  
 منہزم گردد ز پیش شاه صندر باد و خاك  
 ای خداوندی كه از رای تو و روی عدوت  
 شد مصفاً آب و آتش شد مكدر باد و خاك  
 هست خصم و حاسد و بدگوی و بدخواه ترا  
 در دل و چشم آب و آتش بر كف و سر باد و خاك  
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو عرضه کنند  
 مشك بارد در زاید نا بمحشر باد و خاك

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴



شده متابعت تو نجات را توفیق \* شده مشایعت تو حیات را منشور  
 نتیجه ز خلاف تو در دم کژدم \* لطیفه ز وفاق تو در سر زنبور  
 همه نهاد تو مجد و بمجد نا معجب \* همه سرشت تو جاه و بجاه نا مغرور  
 فضایل تو بر انعام طالبان موقوف \* شمایل تو بر اکرام سایلان مقدور  
 ۵ بزیر پایه قدر تو ساحت جنت \* بزیر سایه صدر تو راحت رنجور  
 ز دام کین تو نا دیده هیچکس صحت \* ز جام مهر تو ناگشته هیچکس محبور  
 بحسن سعی تو در شرع صد هزار فتوح \* ز حد تیغ تو در شرک صد هزار فتور  
 و این قطعه بشهاب الدین ادیب صابر نوشته،

شهاب الدین سپهر فضل صابر \* فضایل هست ذات را بفرمان  
 ۱۰ خرد با جان تو حسته است وصلت \* هنر با طبع تو بسته است پیمان  
 شعار تست عز اهل دانش \* دثار تست حرز اهل ایمان  
 ترا در نظر لعینها آزر \* ترا در نثر حکمتها لسان  
 تن مطروح را جاه تو قوت \* دل مجروح را لطف تو درمان  
 سخن فرمانبر طبع تو چونانک \* پری فرمانبر امر سلیمان

(۲۹) امیر عمید کمال الدین جمال الکتاب کالی البخاری،

۱۵

کمال اعجوبه دهر و نادره ما وراء النهر بود، بساحری در شاعری مشهور  
 و در صباغت زر سخن چون سامری مذکور جودت الفاظ و لطافت معانی  
 او از اولانی پر از رحیق دلگشتر این قصیده که [عقل] در حسن آن متخیر و  
 خاطر از درک او عاجز است در مدح سلطان سعید معز الدین و الدین  
 ۲۰ ابو الحارث سنجر بن ملکشاه انار الله برهانه گفته است شعر

گر زند آسیب زلف ترك من بر باد و خاک  
 از خوشی با مشک و با عنبر زند سر باد و خاک  
 رنگ روی و بوی مویش گر بیابد خاک و باد  
 گردد از شکش قرین چین و چنبر باد و خاک

۲۴

چشم من در غمت ای گوهر دریا، جمال  
 گوهر افشان چو کف شاه مظفر گشته  
 قطب دین اُنسز غازی که برفعت قدرش  
 هست با کنگره چرخ برابر گشته  
 در هنر وقت مجازات چو صاحب بوده  
 در و غا روز ملاقات چو حیدر گشته  
 از غبار سپهش چشم فلک کور شده  
 وز صہیل فرسش گوش جهان کر گشته  
 ای یک اقبال تو صد سایه طوبی برده  
 وی یک انگشت تو ده چشمه کوثر گشته  
 نام فرخنده و القاب بزرگ بجلال  
 فخر خامه شده و زینت منبر گشته  
 آفتابی تو و از رابت فرخنده نو  
 منہزم دشمن جاہ نو چو اختر گشته  
 مملکت چون فلک و رای تو خورشید شد  
 مکرمت چون عَرَض و جاہ نو جوهر گشته  
 نو چو خورشید منور گوہ جولان بکران  
 زیر ران تو چو گردون مدور گشته  
 تیغ بُران تو مرگیست مجسم گشته  
 شخص میمون نو جانپست مصور گشته

م اوراست،

زہی بچود نو ایام مکرمت مشہور \* خہی ز جاہ نو اعلام محمدت منصور  
 بہر بلاد علامات عدل تو پیدا \* بہر دیار مقامات تیغ تو مذکور  
 ستارہ قدر رفیع ترا شد بنک \* زمانہ صدر بزرگ ترا شد مأمور  
 ۲۵ پایگاہ تو در جمع خسروان قیصر \* بیارگاہ تو در صف صفدران فغنور

چرخ ذکر ترا نپوشاند \* دهر عزّ ترا نفرساید  
 تو ستودی مرا و مثل ترا \* بتفاخر زمانه بستاید  
 هرکه پیش تو باد نظم آرد \* یقین دان که باد پماید  
 خامه من که هست بسته میان \* بسته مشکلات بکشاید  
 ۵ علمائیست بس شریف کران \* طبع من يك زمان نیاساید  
 جز برای ریاضت خاطر \* همت سوس نظر نگراید  
 ی ندانی کمال فضل مرا \* دیر عهدی ندیدم شاید  
 منم کرده مرا بحسد \* از چو من کاملی حسد ناید  
 تا جمال کمال من بیند \* تیز بین دیده همی باید  
 ۱۰ طبیعتی کردم این معاذ الله \* تا ز من وحشتی نیفزاید  
 و هو گفته است،

ای جهان از سر زلف تو معطر گشته  
 هه آفاق ز روی تو منور گشته  
 خوب چون یوسف پیغمبری و بیتو مرا  
 دیده چون دیده یعقوب پیهر گشته  
 ۱۵ دهن و چشم تو چون پسته و بادام شده  
 زلف و بالات چو شمشاد و صنوبر گشته  
 چهره من ز فراق تو و دیده ز غمت  
 معدن زر شده و موضع گوهر گشته  
 ۲۰ روی تو قبله شد و از قبل دیدن تو  
 بر سر کوی تو عشاق مجاور گشته  
 بوده ام صاحب زهاد و کون در عشقت  
 مصحف انداخته و بنده ساغر گشته  
 لب تو آب حیانت و مرا در طلبش  
 ۲۵ حال تاریکتر از حال سکندر گشته

شدست لفظ مرا بنده بی خلاف گهر  
 شدست طبع مرا سخره بی گمان آتش  
 مراست آب بلاغت مطیع آتش طبع  
 که دید آب برو گشته قهرمان آتش  
 در تو شاهها محراب مدح خوان گشته است  
 چنانکه باشد محراب زند خوان آتش  
 بآب غربت دادم بطوع طبع رضا  
 زدم ز مهر تو در جان خانمان آتش  
 ز حضرت تو مرا گشت آبروی قرین  
 و گرچه با دل من بود هم قران آتش  
 ازین سپس ننهد در تنم بلا گیتی  
 وزین سپس نکند در دلم مکان آتش  
 خدای داند کز تو بدودمان نروم  
 و گر بر آرد دودم ز دودمان آتش  
 همیشه تا که فرزند بیباغ و راغ بهار  
 ز برگ لاله و از شاخ ارغوان آتش  
 بر اهل عالم شاهها خدایگان بادی  
 چو بر طبایع عالم خدایگان آتش  
 مخالفان ترا همچو هاویه جنت  
 موافقان ترا همچو ضمیران آتش

در جواب شعر ادیب صابر گوید

علمت ای صابر ابن اسماعیل \* رومے عالم هی بیاراید  
 رنبت قدر تو پپای شرف \* تارك مشتری هی ساید  
 نوی آن کس که در بدایع نظم \* مثل تو روزگار ننماید  
 همه دانش ز طبع تو خیزد \* همه معنی ز لفظ تو زاید

تو چرخ فنج و کمان ترا چو آتش تیر  
 عجب نباشد بر چرخ در کمان آتش  
 دهد بدست کرامات تو زمام نعیم  
 دهد بدست سیاسات تو عنان آتش  
 اگر تو فؤادِ عزم تو داشتی خورشید  
 شدی جواهر اندر صمیم کمان آتش  
 هی کند ز شررها خویشت وقت فروغ  
 بزیر پای تو بر خاک زرفشان آتش  
 چو باد گشت عدو خاکسار تا بزدش  
 بزخم خنجر چون آب در روان آتش  
 اگر هلاک قصب اندر آتش است بطبع  
 چراست در قصب رخ تو ستان آتش  
 نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله زند  
 مرا قندهار بگیرد بقیروان آتش  
 بهر ری که خرامد بفتح و فیروزی  
 عزیمت تو که جوید ازو کران آتش  
 کلیم وار کند همچو رهگذر دریا  
 خلیل وار کند همچو بوستان آتش  
 رسید قاعده عدل تو بدان درجه  
 که پنبه را شود امروز پاسبان آتش  
 اگرچه آتش دوزخ مهابتی دارد  
 به پیش هیبت تو آب گردد آن آتش  
 بروشنی و بلندی چو نظر پردازم  
 رفیع خاطر من هست در بیان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چو باد میگذری بر من و مرا در راه  
هی گذاری چونانک کاروان آتش  
بجوی مهر من ای نو بهار حسن که من  
بکارت آمم همچون بهرگان آتش  
من همیشه در آتش ز انده تو ولیک  
مرا ندارد با مدح شه زبان آتش  
ابو المظفر خورشید خسروان انسر  
که از صواعق خشمش کند کران آتش  
ز کف اوست بچشش نگین اثر دریا  
ز تیغ اوست بکوشش نگین نشان آتش  
از آن زبانه آتش بود بشکل زبان  
که از سیاست او هست ترجمان آتش  
خدایگانا از چشم و دل عدوی ترا  
نتیجه هر نفس آبت و هر زمان آتش  
رود خدنگ تو سوی مخالفان ز کمان  
چنانک سوی شیاطین ز آسمان آتش  
بجنب خاطر تو کی دهد ضیا اختر  
بپیش همت تو کی شود عیان آتش  
نهاد لطف تو در در شاهوار صفا  
فگد جود تو در گنج شایگان آتش  
دماغ خصم تو تیره است همچو رنگ دخان  
شدست تیغ تو در ضمن آن دخان آتش  
کسی که نقص تو خواهد که بر زبان راند  
شود زبانش هان لحظه در دهان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

یگانه پرداخته، قطعه

نجر گردون محمّدت محمود \* زیر ابر اجل جمال نهفت  
او چو جان بود و جان نبرد و من \* زنده را مرثیت ندانم گفت

(۴۸) الصدر الاجل رشید الدین ملک الکتاب محمّد بن [عبد الجلیل]

الکتاب البخی المعروف بالوطواط رحمه الله،

صاحب دولتی که کمال فضل و وفور ادب او دلهاء ملوک زمان و ارباب دولت را صید و قید خود کرده بود، بناء فضلی که مهندس خاطر او نهاد نا انقراض عالم منهدم نخواهد شد و هر کس که در صنعت کتابت تکلیفی تکمّل نماید ... ما یتوفی واجب ببند، همه شاگرد سخن اویند و هیچ ذاتی را ۱۰ نظم و نثر در غایت کمال و نهایت متانت چنان دست نداده است که او را و قصاید او در اطراف جهان مشهور است و مآثر آن با نور و این قصیده که با امتحان گفته است و با طبع چو آب جواب شعر ادیب صابر پرداخته است و ردیف آتش ساخته خاک در چشم جمله باد پیمایان میزند و قصیده میگوید،

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش ۱۵

زده مرا غم تو در میان جان آتش

اگر بر آرم از اندوه عشق تو نفسی

بگیرد از نفس من همه جهان آتش

نماند از آتش دل آب چشم و ترسم از آنک

بجای آب ز چشمش شود روان آتش ۲۰

بیر تراست ز بیداد در میان خارا

دل مراست ز تیار در میان آتش

اگر به خاره در آتش نهان بود چونست

دل تو خاره و در بر مرا نهان آتش ۲۴

از اغصان منصب نشکفته بود و در شیوه کتابت مرا تهتدی نیفتاده در دیوان انشا بنیابت کاری میکردم و هرچه نبشتی استاد و مخدوم من آنرا تزییف کردی و مرا برنجانیدی تا روزی که معسکر منصور بظاهر مشهد طوس خیام دولت نصب کرده بودند اتفاق افتاد که مخدوم من مرا نامه فرمود و چون آنرا تحریر کردم و بخدمت او آوردم مرا سخت بسیار برنجانید و جفا گفت و آن نامه را بدرید و فرمود که بار دیگر نویس، من از غایت ضحرت و تنگ دلی بمشهد مبارک امیر المؤمنین علی [بن] موسی رضا رفتم و از روح پاک او استمداد طلبیدم و بتضرع و ابتهال در آن موقف متبرک بنالیدم و تسهیل این شیوه از حضرت صمدیت در خواستم، آفریدگار ۱۰ سجانه و تعالی دعاء مرا اجابت گردانید و درهائ لطایف غیبی بر ضمیر من کشاده گشت و آن نامه را باز نبشتم و بخدمت مخدوم بردم، چون آنرا مطالعه کرد در آن بسیار تأمل کرد و گفت نه هانا که این انشاء تو باشد، پس احسان و تحسین ارزانی داشت و تشریفی خاصه از جامه خانه بیاوردند و در من پوشانیدند و از آن روز باز توسن بیان رام طبیعت ۱۰ من شدست بعد از آن هرچه نبشتم همه پسندیده فضلا بود و مدتی مدید دیوان رسایل سلطان سعید سنجر نغمه الله برحمتها تقلد نموده در آن دولت روزگار بخیزی گذرانید و از صدر اجل سعد الدولة و الدین مسعود بن المنتجب که در آن صدق و دُرئی آن شرف بود چنین شنیدم که این ابیات از پدر خود روایت کرد،

ازین با آب تر روئی نباشد \* وزین پر تابنر موئی نباشد  
 چو رنگ خد تو رنگی نخیزد \* چو بوی جعد تو بوئی نباشد  
 در آن خطه که نام او بهشت است \* بسان کوی تو کوئی نباشد  
 چو چشم من بعالم هیچ کس را \* ز خونابه روان جوئی نباشد  
 ز عشقت در نگاپوم تو دانی \* که عاشق بی نگاپوئی نباشد

۲۰ و این دو قطعه در مرثیت دوستی گفته است و این دو بیت در تعزیت



باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که بیک نامه کار  
لشکری کفایت کند اینست و شعر از وی کم روایت کرده‌اند این دو  
قطعه را نسبت بدو کرده‌اند یکی آنکه در معنی شیب و تأسف بر فوات  
نعمت شباب میگوید،

نظم

هی ترسیدم ای پیری که آبی نزد من روزی  
نخواندم مرترا نا خوانده زی من زحمت افگندی  
کنون بیش است ترس من که روی از من بگردانی  
مرا ضایع فرو مانی و ناگه رخت بر بندی  
وله ایضاً،

سگ درین روزگار بی فرجام \* بر چنین مهتری شرف دارد  
در قلم داشتن فلاح نماند \* خنک آنرا که چنگ و دف دارد  
وله ایضاً،

هر چند که کار تو درین گنبد گردان \* چون قد الف تاب خم و پیچ ندارد  
امروز ممکن تکیه برین حرف که فردا \* معلوم تو گردد که الف هیچ ندارد

۱۵ (۲۷) الصدر الاجل منجب الدین بدیع اتابک الخوئی رحمه الله،

سر جریبک زمره کتاب و مصحف اقبال را ذات او ام کتاب دبیران  
عصر و افاضل دهر انصاف داده‌اند که در میدان بلاغت سواری شهنتر  
از بدیع اتابک جولان نکرده است و بکران سبقت را در موبک نظم و  
نثر مثل او بر روی مدعیان بر نتاخته و او را در شیوه نرسل و صنعت  
کتابت چند تزییف مرغوب است یکی از آن جمله رقیه القلم است که او  
ساخنه است و عبرات الکتبه که او پرداخته و تفضیل نیشاپور بر جرجان  
داده، از جمله مقبول فضلاء عالم است بلکه در اطراف آفاق از کبریت  
احمر و یاقوت اصغر عزیزترست و در شهر نیشاپور رقیه القلم را مطالعه  
۲۴ افتاد در آنجا گفته است که در اوایل عهد کتابت که هنوز اکام فضایل

نصیر الدین بن ابی توبه است و از قاضی شرف محمد بن عمر الکرکوتی شنیدم که قاضی بایکرو از جد خود روایت کرد که در آن وقت که او را در بایکرو حبس کرده بودند کوتوال دوست من بود مرا منع نکردی بسر چاه او رفتی و او را نسلی دادی و آنچه بایستی از تعهد او بجای آوردی و پیوسته این ابیات گفתי و می گریستی،

از دولت و جاه او فنادم \* در سایه چاه او فنادم  
چون یوسف در غیابت الحُب \* بی هیچ گناه او فنادم

رحمة الله علیه،

- ۱۰ معین اصم که طنین صیت فضایل او گوش عالم را بصم مبتلا میکرد گران [گوش] سبک روحی که در کمال فضل و غایت بزرگی بود نوك اقلام او نکایت حد حسام را دفع کرده و قصب قلم او در کتابت کنایب را بی زحمت رماح و سیوف منہزم گردانید، رسایل او که وسایل حصول فضایل است بر کمال بزرگی او گواهی میدهند و از علو سخن او آگاهی و اگر او را هیچ
- ۱۵ نامه نیست جز آن يك نامه که در جواب نفیر نامه اساری روم نبشته است تمامست و اثر آن ظاهر و آن نامه مشهور است و در کتب مسطور تعرض کتابت آن کرده نیامد، اما سبب آن بود که رعایا اسید و میافارقین نفیر نامه نبشتند که قیصر روم با جماعتی ترسایان شوم برین بلاد و دیار ناختن آورده چندین هزار مسلمان را باسیر بردند و بدل کفر مبتلا گشتند
- ۲۰ و از عبادت ربانی بخوك بانی افتادند، معین الملک از دیوان اعلیٰ سجری نامه نبشت نزدیک قیصر روم که چون آن را بخواند از هیبت خواب ازو برمید و قرار او فرار پذیرفت و آرام با او مقام نکرد و ضجرت و هیبت بروی استیلاء یافت و فرمان داد تا تمامت مسلمانان را که از ولایت آمد
- ۲۴ و میافارقین آورده بودند همرا لباس دادند و توشه فرمود و جمله را

معزی و این نامه مشهور است و در آنجا در ترجمه این بیت  
 أَلَا مَوْتُ يَبَاعُ فَاشْتَرِيهِ \* فَهَذَا أَلْعَيْشُ مَا لَا خَيْرَ فِيهِ

[داد سخنوری را داده] هم در آن رساله این رباعی ایراد کرد، رباعی

در آب نشسته تشته خلقی دارم \* افکنده بزیر خویش خلقی دارم  
 زینده کسی نیست مرا در غربت \* گرینده بشهر خویش خلقی دارم

و این يك رساله بر کمال فضل و براعت و تقدم صنعت او شاهد  
 عدل است و از بزرگی استماع افتاد که شی در اثناء محاوره یکی از ندیمان  
 او این ابیات که ابو نواس گفته است انشاد کرد، شعر

و [خود] أَقْبَلْتُ فِي الْفَضْرِ سَكْرِي \* وَ لَكِنَّ زَيْنَ السُّكْرِ الْوَفَارُ  
 وَ هَرَّ الرَّجُلُ أَرْدَا فَا نَفَالًا \* وَ غَضًّا فِيهِ رُمَانٌ صِفَارُ  
 وَ قَدْ سَقَطَ الرِّدَا عَنْ مَنْكَبَيْهِ \* مِنْ التَّجْبِيشِ وَ اسْتَرْخَى الْأَزَارُ  
 فَفَلْتُ الْوَعْدَ سَيِّدَتِي فَقَالَتْ \* كَلَامُ اللَّيْلِ بَعْوَهُ النَّهَارُ

چون استماع فرمود ساعتی تأمل کرد و این قطعه را بدین ابیات ترجمه  
 فرمود و بغایت لطیف است، نظم

مست آمد پیش من در کوشک آن زیبا نگار  
 از خرد و آهستگی گفتمی که هست او هوشیار  
 از سرین او نموده باد از سرین دو تل  
 وز بر چون عاج او انگبخته سیمین دو تار  
 آستینش را گرفتم در کشید از دست من  
 معجزش از سر فتاد و سست شد بند ازار  
 گفتم ای جان وعده دوشین خود را کن وفا  
 گفت نشنیدی کلام لیل ببعوه النهار

۲۲ اگرچه این قطعه را بر هر کس بندند فاما از بزرگی شنیدم که این نظم

آدم اورا خورد و گندم خلق را زان سان بخورد  
کاو دو نیم و عالمی را کرد او از غم دو نیم  
آنکه نامش خوار بار و زیر بارش خلق خوار  
خرَد چون دندان مار و کرده شهری چون سلیم  
آن زمرد بوده و خورشید اورا کرده زر  
زر همه گشته صدف آگده پر دُرِ یتیم  
آن صدفها پُر سنان و هر یکی با نیزه  
تا نیارد هیچ کس گشتن بگرد آن حرم

رباعی

و این رباعی اوراست،

۱۰ اندر سفرم خیالت ای دلبر من \* تا روز بُدی بهر شی غم خور من  
بیداری را گماشتی بر سر من \* تا باز خیال تو نیابد بر من

(۳۵) الصاحب الاجل نظام الملك نصیر الدولة و الدین محمود بن

ابی توبه رحمة الله علیه،

صاحبی بی نظیر بلقب نصیر ریاض فضایل از باران احسانش نصیر کان  
۱۵ کرم و جود آسمان محامد و مفاخر محمود اگر صاحب عبّاد سیاحت سخن  
او بشنیدی سخن سیاحت نگفتی و اگر ابن العمید و عبد الحمید کفایت  
و شہامت او بدیدندی بر خویشتن خندیدندی و روایت کرده اند که  
اورا [دو] دوات بود چون در صدر دیوان بنشستی یکی دوات چوبین که  
فتاوی را جواب کردی و یکی زرین بود که توقیع ملک کردی و با کمال  
۲۰ حسب و علو نسب بغزارت فضل و براءت سخن از صدور زمان و فضلاء  
گیهان در گذشته بود فاما روزگار عادت خود با او آشکارا کرد و سیر  
غیب عربک بکشاد از زمانه دست بردهاء عظیم دید و کوفته و پامال  
محن آیام شد و از پس چندان دولت و جاه در قلعه بایکرو در زندان  
۲۴ چاه محبوس شد و استغاثت نامه نوشت از حبس بتزدیک ارکان دولت

آمده و رنج بسیار کشیده این قصیده در مدح سلطان پرداخت و الحق هر  
بیتی در مقابله دیوانی است از غایت لطف لفظ و حسن معنی، قصیده  
اینست،

مست و شادان در آمد از دَر تَمیم \* کرده بیجاده درج در دَر تَمیم  
 ۵ زیر خط زبرجدش میمی \* زیر زلف معتبرش صد جیم  
 زیر این جیم طوبی و فردوس \* زیر آن میم کوثر و نسیم  
 گشتم از جیم او چو جیم دونا \* بر من از میم او جهان چون میم  
 امر نسیم گل و کلاله او \* گل سوری هی ربود نسیم  
 چشمکانش چنانک یوسف گفت \* اِن رَتِّی بِکَیْدِهِنَّ عَلم  
 ۱۰ زلفکانش بچنگ من چون شست \* من چو صیاد و او چو ماهی شیم  
 گه بیوسه در مسج نمود \* گه بعارض نمود کف کلم  
 از پی سی و دو ستاره او \* زخم از خون چو جدول تقویم  
 گفت مزده ترا که عدل ملک \* کرد عالم بخلق خویش و سیم  
 زان براهم باغ گشت آتش \* زین براهم خلد گشت حجیم  
 ۱۵ بی گنه مانده هشت سال بهند \* چون گنه کار در عذاب الیم  
 دل چو کانون و دیده چون آتش \* کار نا مستقیم و حال سقیم  
 چه کنی حال خویش را پنهان \* چه زنی طبل خیره زیر گیم  
 حال خود شاه را بگوی و مترس \* و توکل علی العزیز الرحیم  
 ملک تاج بخش قلعه ستان \* با ظفر بو المظفر ابراهیم  
 ۲۰ زخم او کوه را دو پاره کند \* عدل او موی را کند بدو نیم  
 خشم او کُلُّ مَنْ عَایَهَا فَاَن \* عَنو یُجِی الْعِظَامَ وَ هِیَ رَمِیم  
 فتح با رایتش قریب و قرین \* جود با [حضرتش] قدیم و مقیم

و این چند بیت در صفت گندم گوید و بغایت لطیف است، نظم

آنکه آدم را برون افگند از خلد نعیم

صد هزاران خلق را افگند در قعر حجیم

و در سنه احدی و تسعین و اربعهائة داعی حقرا اجابت فرمود و بسرای  
آخرت نقل کرد و از قصاید پاریی او وقتی قصیده مطالعت افتاده  
است و بیٹی چند از آن بر خاطر بود بی ترتیب و سبب این قصیده آن  
بود که سلطان رضی ابراهیم قصری رفیع و سرائی بدیع بنا افکنده بود و  
در آن وقت مر عید عطارا بهندوستان بشهر بند فرستاده بودند بسبب  
تقلد شغلی که کرده بود و از آن معزول شده او این قصیده انشا کرد  
مطلع آن در تهیت آن بناء میمون و مقطع آن شرح حال دل محزون خود  
کند میگوید

بر آورد سلطان ابراهیم از زر \* یکی کعبه همچون ابراهیم آزر  
بماند بخانه چین منقش \* بکردار ارزنگ مانی مصور  
نماز آردش کعبه هر روز و گوید \* بنیت کعبه شاه الله اکبر  
در اثناء آن میگوید

بهند او فتادم چو آدم ز جنت \* بتأویل و تلبیس بهتان منگر  
نه گندم چشیده نه آورده عصیان \* نه من قول ابلیس را کرده باور  
! اگر گندی بد همی جرم آدم \* هم جرم من از جوی هست کمتر  
بلائی من آمده دانش من \* چو روباه را مو و طایوس را پر  
دو مه شغل راندم چو کشتی بخشکی \* هم سال ماندم بدریا چو لنگر  
کند بر من این فضل هر روز غمزی \* کشد بر من این علم هر روز لشکر  
گاهی باز دارد چو مشکم بنافه \* گهی خوش بسوزد چو عودم بمجهر  
۲۰ و از لطایف ابیات نازی او این دو بیت که در ذم یاسمین میگوید بغایت  
لطیف است،

إِلَيْكَ يَا سَمِينَ الْغَضَّ عَنِّي \* إِلَيْكَ فَإِنَّ فِيهِ شَرٌّ قَالَ  
فَنِصْفٌ مِنْهُ يَا سَمِينَ مِنْ وَصَالِي \* وَ نِصْفٌ مِنْهُ مِنْ خِيَالِي

و در آن وقت که ربایات دولت سلطان رضی ابراهیم نغمده الله بر حتمه  
۲۵ بهندوستان آمد او در لوهور شهر بند بود و مدت هشت سال بر آن بر

هان روز که نام وزارت بر وی نشست رقمِ صحت از نهاد او برخاست و  
بر بستر ضرورت بخت و در آن حال این دُرّ آبدار را بالماس بیان  
نظم

دریغا گوهرِ فضل که در ضدم و بال آمد

بچشم حاسدانِ لعلم همه سنگ و سفال آمد

چو کلک اندر بنان من بدیدی خاطر نحوی

مراتب را خبر دادی که هان عزّ و جلال آمد

چو زخم تیغ من دیدی شه هندوستان در هند

بدستور از غمان گفתי که سام پور زال آمد

نماز بامدادی مر نظای را کمر بستم

نماز شام فرزند مرا نعت زوال آمد

(۳۴) العید الاجلّ افضل العصر ابو العلاء عطا بن یعقوب الکاتب

المعروف بناکوک رحمة الله علیه،

عمید عطا که برین بساط جهان یکی از عطایای سپهر گردان بود عمیدی بر  
۱۰ ولایت فضل والی و گوش و گردن معانی از لائى معالی او حالی، شعر

وَالِي بَيَانٍ مَتَى يُطْلِقُ أَعْيُنَهُ \* يَدْعُ [خَطِيبًا] إِبَادَ رَهْنِ أَفْيَادِ

و اورا دو دیوانست و هر دو مقبول فضلی عرب و عجم و منمنی اصحاب

و ارباب هم و در دیوان نازی او يك قصیده است که در نعت سید

المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و التحیات پرداخته است بر

۲۰ منوال قصیده که اعشی انشا کرده است و این مصراع از آن قصیده

أُمَّ تَغْتَضُّ عَيْنَاكَ لَيْلَةَ أَرْمَدَا

کافیست و مطلع قصیده خواهه عمید عطا اینست، شعر

أَعْبُدُ لِلدُّنْيَا الدِّينَةَ أَعْبُدَا \* وَ فَضْلُ إِلَهِي مَا جَ كَالْبَحْرِ مُزِيدَا

عَطَاءُ حَبَانَا لَا يُحِيطُ بِعَدِّهِ \* حِسَابُ عَطَاءِ أَلْفِ عَامٍ مُرْدَا

و در آن وقت که حیات مستعار را وداع میکرد و نفس باز پسین در مهبت  
خلق او تردّد میکرد در آن حالت بی حیلت این رباعی بسوز دل و درد  
جان گفته است،  
رباعی

من می بروم بیا مرا سیر به بین \* وین حال بصد هزار تشویر به بین  
سنگی زبر و دست من از زبر به بین \* وز یار بریدنی بشمشیر به بین  
و چون ازین بناء فنا رخت بعالم بقا برد عیاضی در مرثیت آن کان مرثیت  
این ابیات پرداخت،  
شعر

مسکین علی حسن که از آن شوم کارزار  
بی جرم چون حسین علی کشته گشت زار  
شیری بُد او که بود ادب مرغزار او  
گر کشته شد عجب نبود شیر مرغزار

۱۰

(۲۳) الصاحب الکبیر قوام الملک نظام الدین ابو نصر هبة الله  
الفارسی رحمه الله،

وزیری صاحب کفایت فایض درایت وافر فضل شامل بذل در دولت  
۱۰ سلطان رضی ابرهیم رحمه الله کاره‌ها بزرگ کرده و بفضل و کنایت معروف  
و مشهور گشته، خانقاه عمد در لوهور یکی از خیرات اوست و چون بر  
رای او آن شغل ممکن گردانیدند و زمام مصالح خاصّ و عامّ در کف  
کفایت و قبضه شہامت او دادند او چون آفتاب بر سمت سمای ملک  
نور پاشیدن گرفت اما چون آن خورشید بحدّ کمال رسیده بود زود در  
۲۰ گشت و از جهان فضل و هنر بعالم بقا رفت، بلی کار زمانه غدار  
همین است،  
مثنوی

دهد بستاند و عاری ندارد \* بجز داد و ستد کاری ندارد

۲۲ کدامین سرورا داد او بلندی \* که بازش خم نداد از دردمندی



وله ایضاً

خال ماشورهٔ سمین تو دیدم صفا \* بزدم از طرب و شادی صد نعره برو  
ظن چنان بردم کز غالیهٔ سنبل خویش \* بچکانید سر زلف تو یک قطره برو  
و اورا طرب نامه ایست رباعیات بر حروف معجم و معروفست، وقتی در  
بخارا در کتاب خانه سرندیبی این نسخه در نظر آمده است و بیتی چند  
از آن یاد بود نوشته آمد  
رباعی

پیرامن روز قیرگون شب دارد \* زیر دو شکری و دو کوبک دارد  
بر سرخ گل از غالیه عقرب دارد \* و از نوش دو تریاک مجرب دارد  
هموراست  
رباعی

۱۰ بر گردن خویش بسته عقد گهر \* و از گوش بیابوخته حلقه زر  
گوئی غم عشق جلوه کرد ای دلبر \* ز اشک و رخ من بگردن و گوش تودر  
رباعی

بر ماه دو هفته مشک پرتاب تراست \* ماشورهٔ سیم سر بعناب تراست

\* \* \* \* \*

رباعی

ز آن می خواهم که خری را سبب است  
نامش می و کیمیای شادی لقب است  
سرخست چو عناب وز آب عنب است  
آبی که برخ بر آتش آرد عجب است

رباعی

۲۰ ای غالیه شوریده باشورهٔ سیم \* وز غالیهٔ تو سیم را رنگ و سیم  
بر رخم مرا نهادی ای دُرّ یتیم \* ده ناج سیه بر سر ده ماهی شیم

رباعی

خضم تو اگر باز ندارد ز تو چنگ \* صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ  
۲۰ بنشینم اگر کار بنامست و بننگ \* بر آتش چون کباب و بر تیغ چو زنگ

با پیوند والیٰ انجاز که نام آناه بود بدو پیوندی افتاد، بیت  
 عشق آمد و کرد خانه خالی \* بر داشته تیغ لا ابالی  
 و آن پیوند بند راه عاقبت او شد و عاقبت سر در کار دل کرد و تیغ آن  
 ظالم بخون او رنگین شد و چنان هنرمند نیک سخن را چشم بد در یافت و  
 ماه آسمان هنر او بخسوف مبتلا شد و حدوث این حادثه در تاریخ سنه ثمان  
 و ستین و اربعمیه بود و اشعار نازئی او بسیار است در غایت سلاست  
 و نهایت لطافت و درین وقت در خدمت صدر اجل کبیر تاج الملک  
 شرف الدولة و الدین عمدة الوزرا محمد بن حسن رفع الله قدره بودم که  
 دیوان شعر نازئی او که موسومست بالاحسن فی شعر علی بن الحسن  
 ۱۰ مطالعه افتاده بود و از آن لطایف اقتباسی می رفت که ناگاه آفتاب جلال  
 صدر کبیر ملک النواب نصیر الملک طلوع کرد آن نسخه بخدمت او پیش  
 کشید و از آنجا بیتی چند تازی بر خاطر مانده بود در قصیده می گوید در  
 مدح طغرل بک،

سِرْنَا وَ مِرَاةَ الزَّمَانِ بِجَالِهَا \* فَالآنَ قَدْ حُفَّتْ وَ صَارَتْ مُنْجَلَا  
 ۱۰ [مُحَدِّد] الزُّكَاةِ فَلَا تَعُوجُ بِنَا عَلَيَّ \* طَلَّلَ الْحَبِيبُ وَ لَا تُحِبِّي الْهَنْزَلَا  
 وَ تَحَرَّكَ الْأَعْطَافَ تَشْيِيرَا بِنَا \* تَتَبَّعُ أَلْهَيْكَ الْهَظْمَرُ طُغْرُلَا  
 و در قطعه می گوید،

وَ لَقَدْ جَذَبْتُ إِلَيَّ عَقْرَبَ صُدْغِهَا \* فَوَجَدْتُهَا جَرَارَةً مَجْرُورَةً  
 وَ كَشَفْتُ لَيْلَةَ وَصْلِهَا عَنْ سَافِهَا \* فَرَأَيْتُهَا مَكَارَةً مَهْكَورَةً  
 ۲۰ و از عربی پیاری می گوید،

چون تو یارا گزیدم یار که دید \* هیر روی تو نگار که دید  
 مشک بر برگ تازه گل که شنید \* ماه بر سرو جویبار که دید  
 صدفی خردک از عقیق یمین \* سر بسر دُرُّ شاهوار که دید  
 و اوفتاده نگون بر آتش تیز \* زنگی سست و بی فرار که دید  
 ۲۵ نرگی نا چشیده هرگز خمر \* روز و شب مانده در خمار که دید

و اورا کبیرکی ترک بود ینال نام چنانکه جمال او رشک بتان چین و فرخار بود و دل او بسته مهر و معتکف چهر او بود لغز در معنی او گفت و اگرچه مشهور است اما ابراد کرده آمد چه درغایت لطف و نهایت طَرْف است، لغز

علینا نقش کن بر زر بکن حرفی ازو کمتر  
پس آن لامش باخر بر بگفتم نام آن دلبر

(٢٢) الرَّئِيسُ الشَّهِيدُ أَبُو الْقَسَمِ عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي طَيْبٍ الْبَاخْرَزِيُّ  
رحمة الله عليه،

رئیس علی حسن حسن خلق و عالی سخن بوده است، آسمان مجد و بزرگی و آفتاب آسمان فضل و بزرگواری، عرصه فصاحت او با فساحت و شیوه دست راد او بذل و سماحت، نظر او از نظام ایام جوانی خوشتر و نثر او از طراوت عهد شباب دل کش تر، در میدان بیان سابق و بر فضلاء جهان فایق، در هر دو قلم در عالم عالم گشته و بهر دو زبان از فضلاء زمان قصب سبق در ربوده و برهان فضل و شاهد بزرگی او کتاب دُمِيَّةُ الْفُضْرَسْتِ که جمع آورده است بلغت عربی و در معنی این تألیف داد سخن داده است و از رگ اندیشه خون چکانیک هر خاطری که سکندر وار در سواد حروف آن بیاض جولان کند همه پر درر و جواهر گردد و هر ناقد که آن نفوذ را بچرا بر محک سواد قلب زند همه عیار آب زر یابد و در اقبال سن شباب کاتب حضرت سلطان رکن الدین طغرل بك بود و در آن خدمت محلی عالی و رتبتی سای داشت اسبابی مهیا و عیشتی مهتا و چون ببصر ناقب و بصیرت ناقد بدید که همه سعادتها در عزلتست که تمامت عز و تنه دولتست انزوا اختیار کرد و عزلت گیرد و دست از کار بکشید و روز و شب با حریفان اهل و ظریفان با فضل بمعافرت عقار و معاشقت دلدار مشغول شد و میان او

آکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست  
ایمن بنشین که هر دو آتش بنشست

و هم اوراست،  
رباعی  
تا از شب من سپید دم بر زد دم \* معشوق ز شب کشید بر روز رقم  
شد آمدن نگار من اکنون کم \* زیرا که شب و روز نیاند بهم

(۲۱) الوزير مؤید الملك ابو بکر بن نظام الملك،

صاحب دولتی میمون لقبیت محبوب طلعت که فرع دوحه جلال و غصن  
آزومه کمال بود بر شاخ درخت جلال نهالی ازو شاداب تر نرسته و بر  
دست سیادت صاحب صدری ازو مکرم تر نه نشسته بود،  
شعر

۱۰ فِي الْمَهْدِ يَنْطِقُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ \* أَثَرُ النَّجَابَةِ سَاطِعُ الْبُرْهَانِ  
و در اقبال سنّ شباب و اوایل ایام صبی بود که بنسیم صبا لطف طبع  
او برگین فضل ازهار نظم می شکفت و وقت وقتی خاطر را امتحان کردی  
و لطایف ایات که نتایج قریحت پاک او بودندی از ورای ضمیر باظهار  
رسانیدی، وقتی بر خازن پدر خود براتی اطلاق کرد، خازن نعل نمود  
۱۵ و گفت نشان مبارک مخدوم باید، این رباعی انشا کرد و بخدمت حضرت  
وزارت فرستاد،  
رباعی

ای رای تو بر کلّ مالک مالک \* اعدای تراست کلّ شیء هالک  
این بند خطی نوشت بر خازن تو \* آراے بتوقیع صبح ذلك

رباعی

۲۰ دوشم بوصال خویشتن داد نوید \* تا روز بدم نشسته دل پر ز امید  
چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید \* بر من چو شب سیه شد آن روز سپید

رباعی

رفتم بوداگاه و کردم طلبش \* ز آن پس که بسی کشید بودم تعیش  
۲۴ فریاد بر آمد از لب چون رطیش \* فریاد ببوسه در شکستم بلبش

منتظم گشتند و این همه اثر کفایت و شہامت خواجہ نظام الملک بود کہ صاحب تیغ و قلم باتفاق در آفاق او بود و نمائی بلاد شام و جزایر را فتح کرد و چون نوبت دولت و تخت سلطنت بسططان ملکشاہ سقی اللہ تراہ برسید آن صاحب عادل بساط عدل و نصفت در جہان بگسترد و چنانک در ایام دولت پدر داد جہانگیری دادہ بود در نوبت ایالت پسر قاعدہ جہاننداری را استحقاق تمام داد و تمامت مالک روم با خراسان و عراق و ما وراء النہر مضبوط گشت و آن صاحب قران دست بذل و احسان بر کشاد و وفود مدایح فضلا بر امید مناج و عطایا بحضرت او آمدن گرفتند و ارباب ہنر بام او دفترها ساختند و تألیفات پرداختند و مدایح او کہ شعرا گفته اند در کتاب دُمیۃ الفَصْر بر علو رتبت و سمو منقبت و شمول عدل و وفور بذل او شہود عدول اند و فراید قصاید کہ بزبان فارسی گفته اند و آنرا فلاید بجزر محامد او ساخته آنچه از آن مسموع است درین مجموعہ بجایگاہ خود آورده خواهد شد، اکنون عروس این تألیف را از دُرر رباعیاتیکہ زادہ بجزر خاطر اوست زبور بندیم و بیٹی چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد،

۱۰ چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد،  
چنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست \* فرمان دہ روزگار فرمان بر اوست  
ترسم کہ بناگاہ بریزد خونم \* کین شوخ دلم بخون من یاور اوست  
رباعی

۲۰ ہر چند ز تو جراحت غم یامم \* از دست خیال باز مرہم یامم  
وین طرفہ طیبی کہ چو بیدار شوم \* ہر چند کہ بیش جویش کم یامم  
و این رباعی وقتی گفته است کہ کاتب تقدیر بر ورق دیباچہ روی شاہد او خط نسخ تحریر کرد و بسبب خجالت آن شاہد از خدمت او متقاعد گشت،  
رباعی

من پیر شدم خط تو در ہم زد دست  
بازار من و تو زین دو معنی بشکست

هه بصلح گرای و هه مدارا کن  
که از مدارا کردن ستوده گردد مرد  
اگرچه قوت داری و عدت بسیار  
بگردد صلح گرای و بگردد جنگ مگرد  
نه هرکه دارد شمشیر حرب باید رفت  
نه هرکه دارد پازهر زهر باید خورد

(۳۰) الصاحب الاجل قوام الدین نظام الملک ابو علی الحسن بن علی بن

اسحق رحمة الله عليه،

اتفاق جمهور فضلا و اجماع زمرة عقلاست که نظام الملک واسطه عقد  
۱۰ دولت و درة قلاده سلطنت آل سلجوق بود و مُتَجَبِّق عَمَّارِي رفعتش فرق  
فرقد و عیوق می سود تا صدر وزارت بکمال او آراسته شد دامن آزیتهی  
دل پر خواسته گشت، بزر فانی ذکر باقی خرید و بعرض زایل سعادت  
ابد حاصل کرد، گردون بسته کمر کشاده دستی چو نندید و فلک هزار  
چشم پر چشمی چون او مشاهده نکرد و خلاصه این معنی را نظم کرده  
۱۰ آمد،  
بیت

هزار سال بیاید که تا خردمندی \* میان اهل کفایت نظام نام شود  
و در عهد مملکت سلطان شهید الب ارسلان رحمة الله عليه بساط دولت را  
بسط کرد و معار رأی او قصر مشید ملک و دولت را چنان اساس نهاد  
که شرف آن از شرف اوج زحل در گذشت و قاعده آن سلطنت هر روز  
۲۰ محکم تر گشت و بمدد رأی روشن خصمان ملک را باز مالید و شمشیر نافذ  
سیاست را از رقاب متعدیان قراب ساخت و ملوک زمان و امراء نافذ  
فرمان که در مالک خوارزم و خراسان و ما وراء النهر و ترکستان و  
هند و سند و غزنه و سجستان و کرمان و مازندران و عراقین بودند  
۲۴ جمله سر بر خط عبودیت آن حضرت نهادند و در سلك خدام آن درگاه

وَمُهَنْهَفٍ لَدُنَّ الْعَمَاطِيفِ نَصْبِهِ \* فِي حُسْنِ طَاوُوسٍ يَدُورُ بِكَاسِ  
عَانَقْتُهُ مَمْنَعًا يُوَدِّعُنَا \* لِحَسَنِ بَه مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسِ  
فَتَمَّيَلَتْ أَعْطَافُهُ مُتَبَجِّجًا \* فَوَقَعْتُ بِالْأَوْسَاسِ فِي الْاَوْسَاسِ

و از نظم پارسی او از بهر زینت کتاب و انتظام کلام و تزیین دفتر این  
قطعه ثبت افتاد که در معنی پیری و موسم بی تدبیری گفته است و گنج

معنی در وی نهفته،  
قطعه

این جوانی مرا نگر که چه گفت \* گفت ای پیر من چه فرمایی  
گفتم ای دوست ساعتی بنشین \* گفت من رفتم و تو زود آیی  
بشراب و کباب و رنگ خضاب \* باز ناید گذشته برنای

۱۰. صدر الافاضل و الکتاب ابو الفتح البستی رحمه الله،

صاحب تحسین و بلاغت و والی هنر و براعت نور حدیقه کفایت و  
[نور حدقه] درایت نظم خوب او ذوق آب حیات داشت و نثر روان  
او محبوب روان بود، مدتها در دولت امراء بست فارغ البال و مرفه الحال  
زندگانی کرد و چون امیر ناصر الدین سبکتگین آن شهر را بکشاد و آن  
۱۵ مملکت را مستخلص و مستصفا کرد از صفاهاء آن فتح ابو الفتح بود که چون  
کمال بزرگی او بدید و کفایت ذات او بدانست او را ناصر الدین برگزید  
و بمجلسی عالی رسانید، اشعار تازئی او که در لطافت از آب زلال و در  
سلاست از باد شمال حکایت میکند مدوّن است و عرصه فضایل بدان  
مزین و او را دو دیوان است بدو زبان یکی تازی و دیگر پارسی و  
۲۰ من هر دو دیوان فاما چون درین بلاد دیوان شعر پارسی او موجود  
نیست بیش ازین يك قطعه پارسی بر خاطر نمانده بود ایراد کرده آمد،

قطعه

یکی نصیحت من گوش دار و فرمان کن  
که از نصیحت سود آن کند که فرمان کرد

نا نفع صور نقش طراز جلال باد  
صدر جهان حسین ابو بکر آشعری

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء عالی رتبت و صدور سالی منزلت،  
ابتداء این فصل بذکر وزرا و کفاة عجم کرده آمد و مفتوح آنرا بمحاسن  
صدور دولت سلطان بین الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله  
برهانه تربین داده شد، پس بعد از بیان لطایف وزرا ذکر صدور و  
علما در قلم خواهد آمد و غرر در الفاظ ایشان را نثار حضرت عالیہ  
گردانید،

(۲۸) الوزیر شمس الکفاة ابو القاسم احمد بن الحسن رحمه الله،

۱۰ وزیر ستوده خصال و صاحبی با اقبال بود در کمال [رتبت] بزرگی مشار  
لیه و در جلال قدر قطبی مدار علیه، در اوایل ایام دولت سلطان بین  
الدولة محمود بخراسان صاحب دیوان رسایل بود و بفصاحت قلم و سماحت  
شیم از اقران و اکفا در گذشته و بدست همت بساط رفعت فلک انیر در  
نوشته در فضل بمانتی که صاحب عبادرا با او امکان عناد نمودی و  
۱۵ صابی در خدمت او صبی نمودی و چون دولت سلطان بالا گرفت و کار  
ملك قرار یافت اورا عارض ملك خود کرد و وقتی که عارض بود کف  
او معارض عارض بود یعنی ابر و چه جای ابرست که ابر کف دریاست  
و دریا کفرا با کف دریا چه نسبت توان کرد و چون ابو العباس  
فضل احمد که وزیر سلطان بود در بند و زندان و رنج و احزان این  
۲۰ دنیای فانی را وداع کرد و نداء اجل را سماع نوبت وزارت بابو القاسم  
رسید طراوتی بروی ملك باز آورد و بدست کفایت حلقه در گوش  
فلک کرد، و اورا بتازی و پارسی آیات است و اشعار نازئ او در  
یتمة الدهر مسطور است و ابو النصر عتی ذکر او مستوفی در بمینی مقرر  
۴؟ کرده و از شعر نازئ او این [سه] بیت آورده شد،  
قطعه



بدریاء تفکر عقل فیاض \* شده غواص معنیها مضمحل  
 ندا آمد سوی شمس ضمیرم \* ندای دل پذیر روح پرور  
 که ای مقصود موجودات شبیان \* که ای مقبول ابراهیم آذر  
 اگر خواهی مراد هر دو عالم \* که گردد مر ترا يك يك میسر  
 ۵ هی خواهد خرامیدن بتحقیق \* بعزم صید شاه هفت کشور  
 بوجه بندگی پس زود بشتاب \* چون بخت اندر رکاب شه برابر  
 بهاء الدین و الدنيا ملک سام \* خداوند فلک قدر ملک فر  
 بدور عدلش اندر آتش و آب \* مکان سازند ماهی و سمندر  
 سمندر را غذا آید ز دریا \* چو ماهی را مفرح گردد اخگر  
 ۱۰ اگر بر شعلها آتش چرخ \* کند عرضه نهیب آب خنجر  
 چو خون اندر عروق زهر خورده \* بدود اندر فسرده گردد آذر  
 و اورا ایات و اشعار و قصاید و غزلیات آبدار بسیار است و لیکن آن  
 در [در] صدف است و آن دراری در شرف دست هرکس بدان نرسد  
 و تصرف هرکس بدان محیط نشود آنچه بر خاطر بود ایراد کرده آمد و این  
 ۱۵ فصل هم بر ذکر این بزرگ ختم کرده شد ایزد سبحانه و تعالی خداوند  
 خواجه جهان و دستور صاحب قران را وارث اعمار ملوک و سلاطین  
 روزگار دارد و مکاره زمان ازین ساحت عز و جلال دور،  
 قطعه

دستور شه نشان کف خلق عین ملک

صدری که هست ذات وی از نقصها بری

آن صاحب ستوده که از دست رفت ظلم

چون فرق چرخ سود وی از پای سروری

خورشید همچو ذره نماید اگر زند

با رای نور زایش لاف برابری

ای آنکه پاسبائی قصر ترا زحل

چون ماه و آفتاب بجان گشت مشتری

۲۰

۲۵

قصاید است که قلابد نخور خرایدست و ما بیثی چند از هر قصیده بیاریم  
تا کتاب بدان مزین گردد در قصیده می آید که مطلع آن اینست، شعر

ز برج حمل خسرو علوی اجرام \* نظر کرد زی حیز سفلی اجسام  
از آن يك نظر كل اجسام سفلی \* منور شده باز چون علوی اجرام

در اینجا میگوید،

مؤثر شود در زمین نور خورشید \* چو عون شهنشاه در شرع و اسلام  
بهاء دول شاه جمشید رتبت \* خداوند عالم شهنشاه دین سام  
قدر قدرتی کز کمال معالی \* بفرمانش راند قضا کل احکام  
نهد عشرتش زخمه در دست زهره \* کشد هیبتش خنجر از چنگ بهرام  
ایا خسروی کانتها جلال \* نگجد هی هیچ در حد اوهام  
ز ایام نام بر شه و لیکن \* نخستین ز طالع پس آنگه ز ایام  
عطار دکه قسمت کند شادی از چرخ \* چو زی قسم من آید از کل اقسام  
چنان خامه در دست او بسته آید \* که گویی که هستش مگردست درخام  
کسانی بانعام شاهی غریقتند \* که ایشان ندانند انعام ز انعام

۱۰ و شنیدم از ثقه که وقتی عرض مرض بجوهر ذات او قائم گشت، ملک  
بهاء الدین بیادت او آمد، این قطعه بر بدیهه دو بیت انشا کرد، قطعه

گر يك نظر بسوی تن ماند در کنی \* اشخاص را بتهنیت خصم بر کنی  
از چرخ کار بند علی روزبه شود \* گر يك نظر بسوی علی روز بر کنی  
و در قصیده این ایات گفتست و در صیدگاه سلطان بهاء الدین خواند،

۲۰ چو از عکس رخ آئینه خور \* ملع شد فضاء چرخ اخضر  
چنان بد زیر عکس مهر گردون \* چو نیلی فوطه در آب معصفر  
هی شد روشن از رنگ کدورت \* هواء باختر از نور خاور  
چنان چون نفس نادان در نعلم \* بدانند هر زمانی علم دیگر  
۲۴ مرا در نعت این سقف معلق \* مرا در وصف این جرم مدور

تَبَّهَ فَأَتَمَّانُ أَحْمَامِ الْمُطَوَّقِ  
تَحُّهُ عَلَى شُرْبِ الْمُدَامِ الْمُرَوِّقِ  
بِقَوْلِ أَضْطَبِخٍ وَ أَشْرَبٍ وَ أَغْتَقِ مِنَ الْمَجْوِي  
رَقِيقَ فُوَادٍ بِالرَّحِيقِ [الْمَعْتَقِ]

و این دو رباعی هم از وی شنیدم که از گفته‌ها او نقل کرده اند، میگوید

رباعی

ای بر تن من نهاده باری غم تو \* وی در دل من فکند ناری غم تو  
گفتی که مگر غم منت چونین کرد \* آری غم تو غم تو آری غم تو  
و هو گفت

۱۰ کافر بچه که عشق او دین منست \* هم جان منست هم جهان بین منست  
کس بنده نشد بنده خود را هرگز \* این بنده بنده بودن آئین منست  
و هم او گفت

از بهر هلال عید خورشید سپاه \* بر بام بر آمد و هی کرد نگاه  
مردم بشگفت گفت سبحان الله \* خورشید بر آمده است می جوید ماه

(۲۷) خداوند زاده اختیار الدین روزبه الشیبانی،

۱۰

از افراد ملوک جبال و اجماد شاهان صاحب اقبال بود، نوسن بیان رام  
طبیعت منقاد او و در گردن فلك سرکش طوق و داد او و جلال او در  
نوبت دولت سلطان سعید سنجر انار الله برهانه در رفعت و مکانت  
بدرجه بود که جوزارا غاشبه بندگی او بر دوش و حلقه محبت او در  
۲۰ گوش بود و این خداوند زاده اختیار الدین از گنج حکمت استظهاری تمام  
بجاصل کرده بود و از فضل و هنر سرمایه بدست آورده و از نصاب  
فضل نصیبی وافر داشت و از جمال علم حظی کامل، مفاخرت او بحسب  
بود نه بنسب و مجالست او پیوسته با اهل ادب، شعرارا درگاه او مآب  
۲۴ شده و بخت بد ارباب فضل در حضرت او در خواب گشته و اورا

جستم برای فال کتابی و ناگهان  
دستم بپهر گوهر سید حسن رسید  
با صد زبان چگونه توان گفت شکر این  
کآنچه از خدای خواسته بودم بمن رسید

۵ هم اوراست،

دیده ز جمال یار یابد \* آن بهره که از بهار یابد  
نی نی ز بهار کی توان یافت \* هر چه آن ز جمال یار یابد  
از بوی چو گلستان او دل \* گل جوید لیک خار یابد  
گفتم که ببند زلف را گفت \* این فتنه کجا قرار یابد  
روزی که جفا پرست شد یار \* آن روز زمانه کار یابد  
چون او نتوان بعرها یافت \* هر دم چو من او هزار یابد

۱۰

(۲۵) الامیر سناء الدين ارقم الفارسی،

امیر ارقم که برقم مردی و مردی صفحه دولت او مرقوم بود و کمال شهامت  
او همه اقران و اکفارا معلوم برادر انا بک دکلّه که مالک فارس در تحت  
۱۵ تصرف و فرمان او بود و از حد مکران تا ساحل عمان در ضبط و امکان  
او، اورا ایبات است اما این يك رباعی از بزرگی شنیده آمد، رباعی  
روی تو بطعنه بر قرمی خندد \* لعلت بکرشمه بر گهری خندد  
از شیرینی که هست گوئی لب تو \* پیوسته چو پسته بر شکر می خندد

(۲۶) الامیر فخر الدولة و الدین مسعود بن ابی الین الکرمانی،

۲۰ امیر مسعود که نتیجه سپهر کبود بود فارس هر دو میدان و والی هر دو  
بیان، شعر تازی او از لطافت چون در آبدار و شعر پارسی او از طراوت  
چون وصل دلدار و از امام هام عالم الدین کرمانی شنیدم که این دو بیت  
۲۲ تازی اوراست و خلاصه محامد او همین دو بیت تمام است، میگوید، شعر

جان در بلای تن شده رنجور و بیقرار  
 تن در هوای جان شده مهجور و ممتحن  
 بینی در آن زمان که در آید خدایگان  
 چون کوه تیغ دار و چو خورشید تیغ زن  
 با دشمنان خدنگش چون دیو و چون شهاب  
 نی بل عدو و رمحش چون مرغ و با بزن  
 چون عشق نیکوان سپه شاه بر فرار  
 چون زلف دلبران صفِ اعداش پر شکن  
 ای خسروی که از گل عدل تو ظلم هست  
 همواره پای مال حوادث چو نسترن  
 چون کمترین حرف ز نظر مداجحت  
 دُری نشان نداد کس اندر همه عدن  
 دشمن بمرگ خرسند از بیم تیغ تو  
 تو شاد با زمانه همی تاز در چمن  
 قد و رخ هر آنکه نکو خواه جان نست  
 رنگین و راست بادا چون نار و نارون  
 در جمله از ثنا بدعا آمدم ز عجز  
 عمرت دراز باد که کوتاه شد سخن

هم او گفته است، رباعی

۲۰ ای عقل جواهر خجیل از نامه تو \* مستور جهان فضل در جامه تو  
 بجز هنری روان شده در و گهر \* چون ریگ بیابان ز سر خامه تو

هم او گفته است، رباعی

هرگز ندیدم لب تو یا رب روزی \* با بنده تو نیست مگر لب روزی  
 گیسوی تو صد روز شبی کرد و لبیک \* رخساره تو نکرد یک شب روزی

۲۵ هم او راست،

لون سپهر و صبح بچشم چنان نمود  
گفتی که از بنفشه هی بر دمد سمن  
گوئی ز مشرق آمد سیمین حواصلی  
بر روی آب و بیضه زرینش در دهن  
گنتم جو کرد سوی چهارم فلک شتاب  
یوسف مگر بمنزل عیسی کند وطن  
دامن کشان ز نور چو در روزهای بار  
بر تخت پادشاهی پیغو ملك حسن  
عادل حسام دولت و دین خسروی که اوست  
صف دار و صف پناه و صف آشوب و صف شکن  
گویا شود بفرّ مدیجش مسیح وار  
طنلی که نا رسیده بود بر لبش لبن  
گر بر خلاف او پسری زاید از جهان  
هم در زمانش چرخ برسد هی کفن  
در مردی و مردی تا دیگران ازو  
چندان نفاونست که از مرد تا بزن  
چون عدل او و مرحمت او بعهد ما  
يك کس نشان تی دهد از روم تا ختن  
نور جمال عدلش بر جمله جهان  
تابان چنانکه نور سهیلست بر یمن  
آن روز کز درخش سنانها شود زمین  
بر هر طرف چو انجم و افلاک انجمین  
پر خون زمانه بینی و پُر کُشته دشت و راغ  
عالم ز فتنه یابی دریا پر رفتن

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چون حسب حال یافت ادا کرد این دو بیت  
 زیرا که می نیاید زین خویر فرار  
 زین سان که در نشیب عنا اوفتاد خصم  
 از بعد اینش دار بود گر بود فرار  
 گه نیزه‌ها خطی برده بچانش خط  
 گه تیغ‌ها هندی آورده ترکناز  
 تا بود خواهد از گل و مل در جهان نشان  
 از چرخ زود گرد و از آیام دبر باز  
 همواره باد رای تو چون گل در ابتسام  
 پیوسته باد طبع تو چون مل در اهتزاز  
 در مسند سلاطین بر صدری نشین  
 بر چرخ کامرانی چون ماه می گراز  
 تا نصرِ نُسْت عیش و بزرگی [و] روزگار  
 دشمن کش و نشاط گزین و ولی نواز

۱۰ هم در حق او گوید و این قصیده طراز فصاید جمله شعراء جهان و  
 امراء گیهانست در غایت لطافت است،  
 قصیده

خندید صبح چون دهن یار سیم تن  
 او خنده زد بن بر و من در گریستن  
 خورشید نور صبح بچشم چنان نمود  
 گوئی یشتست یار رخ خود بخون من  
 و آنکه بخون من رخ خود شسته آن نگار  
 بر کرد سرز شقه فیروزه پیرهن  
 مانند شمع سوزان در آبدان روان  
 یا چون درست زری در نیلگون لکن

۲۰

۲۴

از دشمن ار چو کوره يك دم خلاف بینی  
 از گرز پیل پیکر ساکن کُش چو سندان  
 بر دشمن تو خندد گردون چو مرد عاقل  
 بر هزلهای جیحی بر ژاژه‌ها صَبَّحَان  
 عمر تو باد چندان تا طُرّه‌ها مشکین  
 بر گرد گوی سپین جولان کند چو چوگان  
 و این قصیده در حق خُسْرِ خود طغاخان مرغینان گوید،  
 فرمان نافذ او بر حکمها دلیل  
 دست نصرف او بر ملکها دراز  
 خاقان حسام دین حسن بن علی که هست  
 از جمله جهان بهمه چیز بی نیاز  
 این شکر لازمست که بکشاد نا گهان  
 ایام آنچه در دل افلاک بود راز  
 در خاک بارگاه رفیعش چو بنگری  
 شکل چنین شاهان بینی که نماز  
 در دل عدوش را که چو سیرست پر محن  
 غمهای جان شیرین ده نوست چون پیاز  
 چون زفتی زمانه بچشم سخا بدید  
 خط در کشید در ورق عاجران آز  
 شاهها خدایگانا آنی که در خوراست  
 بر آستین ملك علمهای تو طراز  
 بر چرخ جاه تست بزرگی بلند قدر  
 در دهر ملك نست دیارے غریب ساز  
 هر چند در قصاید مدح و ثناء تو  
 می بود طبع بنده ز تضمین در احتراز

شعر

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵



- روزی بخواند آخر راوی بصوت دلکش  
 این قصه‌ها مارا در بارگاه سلطان  
 احمد جلال دنیا سلطان که گفت عالم  
 تا هست دورگردان مائیم و عهد و پیمان  
 گر دشمنی بیابی اندر زمانه خود  
 از تو بما نمودن وز ما نفاذ فرمان  
 بر دشمنانش دایم از بیم جان نماید  
 هم موی همچو سوزن هم پوست همچو زندان  
 تیر شهاب شککش چون رفت سوی دشمن  
 چه سود از آن پس اورا بازی دو چو شیطان  
 چون عزم تیر کرد او گر شست رستم آمد  
 با چرخ زال شککش ز آن پس چه سود دستان  
 زود آکه دید خواهم از سعی بخت فرخ  
 مأمور امر سلطان ایران ستان و توران  
 روزی کز آب خنجر روی هوا نماید  
 بر فرق شیر مردان چون قطرهاے باران  
 عقل از تن دایران گم گشته بای آن دمر  
 چون دل ز مرد بیدل چون جان ز عشق جانان  
 بر تیغ پر ز گوهر لرزان از آن نماید  
 خون عدو جاهش چون لاله در گلستان  
 بر اسب چون بدیدش با رخ گفت گردون  
 دیدم پس محمد موسی و طور و ثعبان  
 ای کدخدای عالم از دست دُر فشانست  
 در عهد دولت تو پیدا شدست احسان

او شاهی بود که هم قوت فضل داشت و هم فضل قوت آسمانی بر زمین  
و آفتابی در زین، اشعار او مدون است و دیوان شعر او با صغر حجم  
چون مردم دیک عزیز و چون دیک مردم گرای و اگر تمامت اشعار  
او نقل کرده شود از غرض کتاب باز مانیم، بعضی از طرف او ابراد  
کرده آمد،  
شعر

ای راحت دل و جان ای آفتاب خوبان  
ای جان نواز چون دل ای دل گداز چون جان  
ای آهوی نگارین دارد شب دو زلفت  
هم ماه زیر دامن هم مشک در گریبان  
طبعم بوصف حسنت چون لفظ تو گهر پاش  
حالم ز عشق رویت چون زلف تو پریشان  
بیم زوال دارم انرا آفتاب رویت  
از سایه تن خود ز آنم همیشه ترسان  
وصل خرد ربایت چون دولتست کم یاب  
هجر جفا نمایت چون محنتست ارزان  
رویت بخواب دیدم ماهی به پیش انجم  
قدت بیباغ دیدم سروی میان بستان  
گر صد هزار دیده باشد چو آسمان  
چون ابر جمله باشد در هجر تو در افشان  
يك دل دو جزع شوخت نستاند هرگز از کس  
کان را دو لعل نوشت صد جان نداد تاوان  
باشد خیال رویت همخانه با دو چشم  
بر وے هی بترسم از بیم موج طوفان  
سر در جهان نهادم انرا آرزوی رویت  
چون عشق و حسن مارا پیدا نبود پایان

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دیده و بمحاوره او مستسعد نا شده و این کمال کرم و غایت سخن دانی و هنر پروری است که از اثر بر مؤثر استدلال گیرد و از سخن بر هنر مرد واقف شود، و او را ایات است سخت مطبوع و لطیف و این رباعی معروفست که چون در حضرت سلطان نکش نغمه الله بر حنمه حساد او را تخلیط کردند و عزم پادشاهانه بر گرفتن او مصمم شد متجسسانرا فرستاد تا سر او پیش تخت آرند اموال خطیر مر آن جماعت را تکلف کرد و گفت مرا زنده بخدمت برید اگر فرمان سیاست بنفاد رساند فرمان او بر جان روانست موکلان مال بستند و او را بخدمت آوردند و آن سلطان جشنی عظیم داشت چون چشم او بر کیود جامه افتاد خواست ۱۰ که موکلان را سیاستی کند که در انفاذ فرمان تأخیری کرده بودند، کیود جامه رباعی انشا کرد و نبشت و بمحضرت فرستاد

من خاک تو در چشم خردی آم \* عذرت نه یکی نه ده که صدی آم  
 سرخواستنه بدست کس نتوان داد \* می آم و برگردن خودی آم  
 پادشاه رقم عنو بر جریده جریمه او کشید و او را بخود نزدیک گردانید  
 ۱۰ و بوس بر سر و روی او داد و تمامت آن مجلس خانه و بنگاه بدو بخشید،  
 و ایات او بسیار است اما آنچه حالی بر طبع بود [ایراد کرده آمد] می  
 گوید در حق غلام ترک خود،  
 رباعی

ترکی که برخ درد مرا درمانست \* او را دل من همیشه در فرمانست  
 بخزیده امش بزر بصد جان ارزد \* جانی که بزر توان خرید ارزانست

۲۰ و هم اوراست،

منم که چون بغضب زی فلک نگاه کنم \* جمال طلعت خورشید را تباه کنم  
 کیود جامه ام آری ولی بتیغ کیود \* رخ عدورا از خون دل سیاه کنم

(۲۴) الملك المعظم پیغمو ملك،

۲۴ در نوبت ایالت او اهل مرغینان و کاشان با عبثی تن آسان بودند و

با دل گفتم دمی فراموش کن  
دل گفت دلی ز جان فراموش که دید  
و در معنی شکار سلطان غیاث الدین و الدین نغمه الله برحمته میگوید  
رباعی

هر روز چنین شهانه کاری میکن \* بر چهره ایام نگاری میکن  
بر تخت بخوری شرابی میخور \* در باغ بخوشدلی شکاری میکن

(۲۲) المعظم نصرة الدين كبود جامه،

که اگر گوشه چشم بخشم بر فلک کبود پوش سرخ کردی روی روز سیاه  
شدی و اگر همت او عزم ضبط ملکی کردی از کواکب نو مراقبش سپاه  
۱۰ آمدی و وقتی در اثناء دور و سیر مولف ابن مجموع بحضرت او رسید  
در شهرک نو و بنک صاحب رقعہ بود که قطاع طریق اسپان و قاش  
برده بودند و بنک پیاده مانده چون بشهر نو رسیدم چون چرخ کهن  
خواستم که بحضرت او پناه طلب خود صبح و شام او بصبح و غبوق  
مشغول بود و از صبح تا رواح با صبحا به مغازله و معانقه می گذشت و  
۱۵ البته فرصت نمی شد که دانشمند او را ببیند و داعی بی برگ و مستعجل يك  
رباعی انشا افتاد و بخدمت او فرستاده شد و آن این بود که رباعی  
ای شاه بیند بجز و کانی دگری \* در قالب ملك و عدل جانی دگری  
ز آن روی کبود جامه می خوانندت \* کز رفعت و قدر آسانی دگری  
چون این رباعی را بخواند احسان و تحسین ارزانی فرمود و گفت فرصت  
۲۰ تذکیر شمردن ندارم ملتتمس چیست مارا اعلام ده، داعی این يك بیت فرو  
بیت

هر چند که بر بساط شطرنج هنر \* امروز شهم پیاده [می باید] رفت  
در حال بفرمود تا اسپه تنگ بسته بخانقاه آورد و تسلیم کرد و بمواعید  
۲۴ بسیار مستظهر گردانید، داعی هم از آنجا سوار شده رحلت کرد او را نا

و در آن وقت که مولف این ترتیب بسجستان بود امیر ناصر الدین برحمت  
ایزدی پیوسته و ولی عهد او ملک بین الدین بهرام شاه بود که این  
ساعت ممالک سجستان در ضبط اوست و مآثر ناصر الدین عثمان [بسیارست]  
از امام ادیب رشید الدین تاج الادبا عبد المجید شنیدم که وقتی در هری  
زن مطربه زاهد نام در مجلس انس او حاضر بود طوطی سخنی که چون  
شکر از پسته روان کردی تربیت قوت روان کردی و چون ده فندق را  
برای مدد قول و غزل در عمل آوردی غارت گری عقل انس و جان  
کردی، آن امیر این رباعی در حق او گفته و این بدیهه انشا کرد، رباعی  
چشم و رخ تو بدلبری استادند \* انگشتانت در طرب بکشادند  
۱۰ ای زاهد زاهدان ز چنگ خوش تو \* چون نرگس تو مست و خراب افتادند  
بیش ازین نیفتاده است از اشعار او بدین احتصار کرده آمد،

(۲۲) الملك المعظم تاج [الدین] تمران شاه،

شاهزاده و گوهر آزاده هم نسبتی عالی و هم کرمی متوالی داشت و با علو  
نسب و سمو حسب شعری که شعری شعار آن سزیدی و نثره نثار آن  
۱۰ شایستی خال جمال کمال او آمده بود و اشعار آبدار او بسیارست و  
تمامت بر خاطر نبود فاماً رباعی چند در قلم آمد،  
رباعی

لرزان تم از باد ستیز غم تست \* سوزان دلم از آتش تیز غم تست  
مگذار بتا که خاک خواری گیرد \* صحرای دلم که آب خیز غم تست

هم اوراست،  
رباعی

۲۰ آیا بینم بخدمت باری در \* خود را بشروع خوشترین کاری در  
یکبار دگر نشسته با هم دو بدو \* بی هیچ سوم بچار دبواری در  
و هم او گوید،

هرگز چو منی عاشق و مدهوش که دید

آزاد چو بنده حلقه در گوش که دید

(۲۰) ملك عليشاه بن نكش، (۲۱) امير ناصر الدين عثمان، ۴۹

از آن تخت شاهانه بگذاشتم \* که از بخت وارون ستوه آمدم  
ز پیروزه گون چرخ فیروزی \* ندیدم پیروز کوه آمدم  
هم اوراست، رباعی

پیوسته غمت مرا مشوش دارد  
عیش خوش من عشق تو ناخوش دارد  
بر آتش چهره زلف جعدت گوئی  
امر بهر دلر نعل در آتش دارد

هم اوراست، رباعی  
مجنون گشتم ز عشقت ای زیبا یار \* زنجیرم زن ز آن سر زلفین چو مار  
از خویش چو بیگانه شدم در غم تو \* آن زلف چو زنجیر ز من باز مدار

(۲۱) الامیر ناصر الدین عثمان بن حرب السجّزی،

امیر ناصر که ریاض اقبال بمکان او ناصر بود و دیه دولت بروی وی  
ناظر پسر ملك تاج الدین حرب که از عدل شامل او باز با تبهو صلح  
کرده بود و آتش در جوار پنبه قرار گرفته ملکی حلیم کریم ملك دنیارا  
او وسیلت حصول ملك عقبی ساخته بود و در تجمل پادشاهی بناء ملاهی  
و مناهی را تمام بر انداخته،

شعر  
فَلَا هُوَ فِي الدُّنْيَا مُضَيِّعٌ نَصِيْبُهُ \* وَ لَا عَرَضُ الدُّنْيَا عَنِ الْاَلْبَيْنِ شَاغِلُهُ  
و اورا بیست پسر بود و ولی عهد او در آن عهد امیر ناصر الدین عثمان  
بود جان مردی و کان مردی و آثار او بسیارست و یکی از آن جمله فتح  
۲۰ ترشیز است که بیک نهضت صد هزار ملحد جاحدرا بدوزخ فرستاد و  
پیش از او کسی را آن میسر نشد بود و چون بدار الملک سیستان آمد  
هرکس بر تهنیت این فتح اشعار گفتند و بیک بیت از قطعه که از برای  
او امام شرف الدین فرهی گفته است ایراد کرده آمد،  
بیت

۴۴ چنان کز تو شادست حزب محمد \* روان محمد ازین حرب شادست

و چشم بخت او از غبار حدثان خیره شد دختر کاشغری که از مغنیات  
 خاصه بود و در تحریک انامل و تمزیج آهنگ زهره زهرا را در مقام مخالت  
 نشانیدی و چون زلف چنگ بچنگ آوردی زاهد قبه ششم را از عشق  
 روی بروی کردی در مرثیت این پادشاه رباعی گفته است در غایت  
 لطافتست و در نهایت سلاست می گوید،  
 رباعی

از مرگ تو ای شاه سیه شد روزم \* بی روی تو دیدگان خود بر دوزم  
 تیغ تو کجاست ای دریغا تا من \* خون ریختن از دیکه بدو آموزم  
 ایزد سبحانه و تعالی این شاه لطیف طبع را غریقی غفران گرداناد و صاحب  
 صاحب قران دستور سلطان نشان را از مکاره زمان و احداث جهان در  
 ضمان و امان عصمت خود داراد بحق محمد و آله الامجاد،

(۲۰) ملك عليشاه بن السلطان نكش،

شاهزاده خوب صورت نيك سیرت علی نام عالی همت که آتش شمشیر  
 آبدارش بهرام را چون سپید می سوخت و شعله سنان او قرص آفتاب را  
 همچون مشعله ماه می افروخت ازین معالی هیچ باقی نبود اما شجره جد و  
 ۱۵ درخت کوشش سخت او بر دولت و بخت بار نیاورده بسیار در  
 گریز و آویز عمر گذرانید بسی بکوشید و بعاقبت در حدود فیروز کوه  
 در زیر خاک شد اورا ابیات لطیف است در آن وقت که از خوف  
 شیران جلادت توأمان از گرگان بتنگ آهو بگریخت و بهأمن حضرت فیروز  
 کوه آمد این رباعی در آن وقت گفته است  
 رباعی

۲۰ بر من چو همه نوبت غم میگذرد  
 شادای بیبرم چو بخت کم میگذرد  
 آن روز که بود دولت آن روز گذشت  
 و امروز که محنت است هم میگذرد

گر ز نان سیر نی گردد این هم نوعیست  
 کاشکی میشودی این جلب از حمدان سیر  
 خسرو شرق درین واقعه فریادم رس  
 ز آن که شد خاطر از فکرت بی پایان سیر  
 بطریق کرم نقد بده نان چندانک  
 ی خورد قرب دو سال این جلب حیران سیر

چون این قطعه در حضرت ملك طغانشاه عرضه داشت او دواتی و قلی  
 خواست و بر ظهر مسوده بنوشت،  
 رباعی

حاشا که زنت را چو تو ما سیر کنیم \* با کام دل میسرش دیر کنیم  
 ۱۰ تو پای برون نه از میان تا وی را \* از هر دو بدستوری تو سیر کنیم  
 رباعی

گل دوش بهنگام سحر خاسته بود \* خود را چو عروس نو بیاراسته بود  
 مثنی زر ریزه ریزه در کف کرده \* زو نیز مگر که یار زر خواسته بود  
 هم اوراست در فصد،  
 رباعی

۱۰ دی چون خبر فصد تو اندر دادند \* بر جان و دلم بار دگر بنهادند  
 دست تو چو چشم من مگر عاشق بود \* بر چهره تو که خون ازو بکشادند  
 هم او گفته است،  
 رباعی

با چشم لبش بطعنه گفت ای سرمست  
 با لب چشمش خصومتی در پیوست  
 زلفش بصواب دید ایشان بر خاست  
 ۲۰ تا بر روی تو نگو سر آخر بنشست

و او را ابیات و اشعار بسیار است و با ملك تاج الدین تمران مشاعره  
 کرده‌اند و ابیات ایشان شهرتی دارد و چون آن پادشاه داعی حق را سماع  
 ۲۴ و ملك دنیارا وداع کرده و آفتاب جمال او بکسوف زوال تیره گشت



و غلای داشت سنجو نام این رباعی لغز در نام او گفتست،  
 رباعی  
 آن بت که شدم از غم رویش بستوه \* و از شکوه من نداشت او هیچ شکوه  
 در مانده شدم ز غم بگفتم نامش \* دندان و قد من است بر دامن کوه

(۱۹) ملك طغانشه بن محمد المؤید،

۰ شاهی که قواعد فضل و اساس هنر بایام هایون او استحکام یافت و سرو  
 جویبار ریاست که بدبول جور انخنا پذیرفته بود بروزگار مبارک او سر  
 افراشت، اخلاق حمید و فهرست اعمال پسندیده و آثار محمود و او بر  
 صحایف اعمال سر دفتر مناقب ستوده و با این همه مکت و دولت او را  
 شعری بوده است عذب و دلاویز طرب انگیز و ابیات او مشهورست و  
 ۱۰ میان او و میان ملك تاج الدین تمران مکانات و مشاعرانست اما از  
 لطایف طبع او یکی آنست که کافی خراسان که او را کافک خوانند او را  
 قطعه گفت و از وی نان خواست و این قطعه در غایت لطافت است  
 قطعه  
 میگوید،

خسروا تیغ تو مانند اجل شد که قهر  
 ۱۰ که نگردد شکر پر گهرش از جان سیر  
 گرسر هوش بر تیغ گهردارت را  
 جان به بیند شکم خاک شود از جان سیر  
 بند را زی زنگی با شکی چون دهلی  
 جنت افتاده که هرگز نشود از نان سیر  
 ۲۰ گفتم ای دول چنین معده نگردد هرگز  
 جز بصابون و شخار و نمک [و] اشنان سیر  
 معده را که درو سنگ همی بگدازد  
 ۲۲ کی توان کرد چنین معده چنان آسان سیر

حاضر بود، خدمت کرد و اجازت خواست که اگر فرمان بود تقریر کرده آید که پیش از آن که بگوئی اختلاف میان این جماعت در آن است که مراد ازین حدّادین آهنگرانست یا معنی دیگر، باری بهمه حال آهنگران نیست، پس بنده گفتم قول ابو بکرست رضی الله عنه چون این آیت نازل شد لَوْ اَحَدٌ لِّبَشَرٍ، عَلَيْهِمَا سَعَةَ عَشْرٍ، ابو الأشدّ که از منکران عرب و متکبران بی ادب بود گفت انا اکتی ثمانية عشر فاکتونی کُلُّکم واحداً گفتم از آن نوزده زبانیه که بر در دوزخ باشند من هژده را کفایت کنم شما بجهله عرب یکی را کفایت کنید، چون امیر المؤمنین و خلیفه رسول ربّ العالمین ابو بکر رضی الله عنه این سخن بشنید بر زبان راند لَا یُقَاسُ اَلْمَلَائِكَةُ بِالْحَدّادِینِ یعنی ملائکه معصومرا با دربانان عهد قیاس نتوان کرد و حدّاد بواب را خوانند از بهر آنکه معنی حدّ منع است و بواب مانع است مر مردمان را از در آمدن سرای و چون این فصل تقریر افتاده بر آن اِحْمام ارزانی داشت و الطاف پادشاهانه فرمود و روزی جمال الدین رشید که دبیر خاصّ او بود بجهت کج تکین که خواهر این پادشاه در حکم او بود عنایت نامه نوشته بودند در اثناء آن نبشته که خواهر داند کج تکین که بعزّ قرابت مخصوص است چون بحضرت او آورد کاتب را برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نبود برو و این را باز بنویس و خواست که آنرا بدتراند، بنده بهاء الدین امیر عمید را گفت فرمان باشد که بنده آنرا در نظر آرد، بیند داد کارد بکشیدم و الف را ۲۰ از قرابت حکّ کردم قرابت شد، پادشاه احسان و تحسین ارزانی فرمود و دیوان انشا بر اسم بنده کرد و مدّتی در خدمت او بماندم، و این شاهزاده را ابیات و اشعار بسیارست و اما یتیمی چند از آن او درین مجموعه بیاریم، در حکمت این رباعی گفته است

ما و تو که هم نمونه پرکاریم \* سرگرچه دو کرده ایم یک جان داریم  
 چون نقطه نهاده ایم بر دایره پای \* تا آخر کار سر بهم باز آیم

دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید  
ابری که بیک قطره جهان کرد خراب

(۱۸) السلطان الشهيد نصره الدنيا و الدين قلیج ارسلان خاقان عثمان

بن ابرهیم سقی الله ثراه،

۵ شاهزاده بود که کمال رأفت الهی شکل نور ماہرا در خندۀ او ترکیب کرده بود و سلطان ملاحظت مشک سیاه خال را بر عارض رنگین او ترتیب داده با جمال یوسفی و ملک سلیمانی با بذل و فضل حیدری و حلم و اسم عثمانی در رجب سنه سبع و تسعین و خمسائه مؤلف این کتاب بسمرفند رفته بود و سلطان طمغاجان ابرهیم سقی الله ثراه در حیوة بود و خال بنده شرف ۱۰ الزمان مجد الدین عدنان در سلك خدمت آن پادشاه مخرط و پسر او جلال الدین ملك الاطبا صدر الحکما مسعود در خدمت این شاهزاده مرتب و ظن آنست که در آن وقت این پادشاهزاده در سن چهارده سالگی یا پانزده سالگی بیش ازین نبود و جمله سواران میدان مردی انصاف داده بودند که کس گوی به از وی نمیزند و در سواری از وی چُست تر ۱۵ نیست و خط او بمثابتی بود که این مُقله مُقله برای مطالعه آن در باختی و این التّوَاب خود را از ابواب دیوان فضایل او شناختی و ولی عهد پدر بود در ملک سمرقند و بند در ابدو وسیلت در خدمت او اختلاط افتاد یکی آن بود که روزی در حضرت او میان دو کس از افاضل سخن رفت او از استاد خود بهاء الدین امیر عمید پرسید که کدام بزرگترست ازین ۲۰ دو گفت فلان را با فلان چه نسبت لا یُقاسُ الّبالائکة بِالْمُحَدّادین، پادشاه پرسید که این سخن چه بود، گفت ملائکه را باهنگران چه نسبت گفت این چه سخن باشد که با حدّاد نسبت ندارد با فهاد و قرّاد هم نسبت ندارند، هانا امیر عمید را این معنی معلوم نبود و سبب این مثل بسمع او ۲۴ نرسیده در آن اندیشه بماند و در آن مجلس از هر کسی پرسید، بنده آنجا

قهر اعادي و برآيادی و جهانگیری هرگز از ابتداء عالم تا اين غایت کس نشان ندادست و در هیچ تاریخ مشاهده کرده نیامده و در آن وقت که قمر دولت هلال و شجر سلطنت نهال بود اوایل ایام اقبال و عنفوان جوانی عزّ و جلال هر کس را هوس مقاومت و تمنّی مکلفحت در ضمیر<sup>۱۰</sup> متمکن بود هندو خان که در مردی رستمرا بزلی بر نگرفتی و در کرم بحر محیطرا جدولی شمردی در خراسان جمعیتی کرد و حشی گرد آورد و خواست که خراسان بدست فرو گیرد و نشابور را که دار الملک پدر او بود مستخلص گرداند بنزدیک این پادشاه این رباعی نبشت، رباعی

گفتار ترا خنجر بُزان مارا \* کاشانه ترا مرکب و میدان مارا  
۱۰ خواهی که خصومت ز میان بر خیزد \* خوارزم ترا شها خراسان مارا  
سلطان سکندر جواب فرموده است، رباعی

ای جان عم این غم ره سودا گیرد \* وین پند نه در تو و نه در ما گیرد  
تا قبضه شمشیر که پلاید خون \* تا آتش اقبال که بالا گیرد  
اگر عاقل درین يك بيت تأمل کند هزار دیوان شعر و هزار دفتر حکمت  
۱۰ در يك بيت آخر این رباعی مندرج بیند، کمال بزرگی این پادشاه اگرچه  
بجدی است که فکرا امکان اندیشه مقام قدر او نیست فاما برای زینت  
کتاب این يك رباعی از سخنان او آورده شد و در شهر نیشابور در دبه  
شبتنان [؟ شبرقان] که در اطراف جهان موضعی ازان خوشتر کم نشان  
داده اند باغی است ملک خداوند<sup>۱</sup> ملکه ترکان دامت ملکها در آنجا بخط  
۲۰ این پادشاه رباعی دیدم نبشته و جماعتی از ارکان دولت حکایت کردند  
که این خط پادشاهست اما معلوم نیست که گفته اوست یا از آن دیگری  
باری سخن پادشاهانه است، رباعی

چون دید فلک نماندش قوت و تاب  
اندر کف من تیغ چو يك قطره آب

وای چرخ اگر بچله بیرون نکتم \* گاو تو از آن خرمن خرمن باشم  
و اورا ایات لطیف بسیار است اما این قدر بر خاطر بود ایراد  
کرده آمد،

(۱۶) السلطان المعظم جلال الدنيا و الدین قلی طمغانجان ابراهیم بن  
الحسین نغده الله برحمته،

سلطان سمرقند ... ف لفظ او غیرت شکر و قند پادشاهی بود که کمال  
حلم او خاک در دیده جبال راسخ میزد و با وقار او جرم زمین سبکسار  
مینمود، اغلب و اکثر قوت او از اجرت کنایت قرآن بود پیوسته مصحف  
نوشتی بخطی چون دُرّ مشور و آنرا بمجهولی دادی تا بفروختی و قوت خود  
از آن ساختی و در آن وقت که بر تخت ملک سمرقند نشست از اطراف  
و جوانب فتنه‌ها بر خاسته بود، امام شمس الدین ولوالجی اورا رباعی  
گفت،

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است  
خسرو فرورستم دل [و] جم تعظیم است  
اے دیوستم رو که سلیمان آمد  
و اے آتش فتنه هین که ابراهیم است

او در اوایل جوانی گاه گاه رباعیات انشا کردی و این رباعی از گفته‌ها  
رباعی اوست،

ای روی ترا ز حسن بازارچه \* در من نگر از چشم کرم پارچه  
در یاب که تری کند از خون جگر \* هجران تو از هر مژه دستارچه

(۱۷) السلطان الاعظم علاء الدنيا و الدین اسکندر الثانی محمد [بن]  
السلطان نکش اعلی الله شانہ،

پادشاهی که مآثر و محامد شهر یاری او ناسخ رسمهای ملوک ماضی و سلاطین  
غابریست و آنچه این پادشاه جهان پناه را میسر شدست از ضبط اقالیم و

درگاه او مزاحمت نمودند و خزاین از بذل کم آمد بود، در مقام حیرت  
این رباعی پادشاهانه بر زبان راند

در زین سخا نشست دایم کردن \* گر کوه زرست پست دایم کردن  
لیکن چو خزانه که می باید نیست \* از نیست چگونه هست دایم کردن

(۱۵) السلطان الشهد طغرل سقی الله ثراه،

سلطان مالک آفاق و خسرو تمامت عراق پادشاهی که توسن ایام رام زین  
امکان او بود و ابلق روزگار مرناض حکم و فرمان او چون بر سر بر  
مملکت استقرار یافت دانست که دولت معشوقی بی وفاست و عمر حریفی  
گریز پاست خواست که [داد] از روزگار بستاند و آن اندک حیاتی  
۱۰ مستعار را بخوشی و خوری گذراند روی بتعاطی [عقار] آورد و شب و  
روز با شاهدان تیرانداز [بادام] تیغ زن غمزه [زره] پوش زلف شکر فروش  
لب بعشرت و تماشا مشغول شده بزم را بر رزم اختیار کرد لا جرم اختلال  
در کار پادشاهی پدید آمد و سلك دولت از نظام بگسست و اتابک قزل  
ارسلان که از بنده زادگان او بود بروی برون آمد و او را مقید گردانید  
۱۵ و ملک فرو گرفت، در آن حالت این رباعی در نظم آورده است سخت  
مطبوع و لطیف است میگوید،  
رباعی

در بند غیر گره کشایا مپسند \* وین کاهش جاه جان فزایا مپسند  
وز بنده و بنده زاده چندین ظلم \* بر خواجه خویشان خدایا مپسند  
و در آن وقت که ملک مؤید بحرب او رفت و ناگاه بسر او رسید و اورا  
۲۰ اعلام دادند بر فور سلاح دار اشارت کرد و گفت،  
رباعی  
آن جوشن من بیار تا در پوشم \* کین کار مرا فتاد هم در کوشم  
تا در تم است جان و سر بر دوشم \* من ملک عراق را بسر نفروشم  
و در وقت استخلاص بلاد ارمن و آران گفت،  
رباعی

۲۴ ای دل بهوای ارمن ار من باشم \* بیرون نکم ز دل حزن زن باشم

از موسم یاسمین چه خیزد،

از بزرگی شنیدم که چون سلطان سعید سنجر را آن نکبت پیش آمد و  
 ملك و دولت او را چشم رسید و آفتاب اقبال چون به سمت کمال رسید  
 بود در گشت و ماه سلطنت چون باوج رفعت رسید بود روی بمحضیض  
 ° و بال نهاد در بند غزان شبی مناجاتی کرد که الهی مرا از تمتع دنیائی هیچ  
 باقی نماند است جز سه آرزو، یکی آنست که بهر طریق که باشد یا بمرگ  
 یا بجیات از دست این جماعت مرا خلاص دهی که تجرع جام مذلت بر  
 من سختی آید، دیگر آنکه مرا بدار الملك مرو برسانی تا اگر مرغ روح  
 قصد مطار سدره کند قفص کالبد هم در دولت خانه مرو بماند، سیم  
 ۱۰ آنکه سلیمان شاه را که برادر زاده منست و پیوسته طالب این مکتب  
 بوده است از دولت پادشاهی بر خورداری ندهی، هر سه دعاء او باجابت  
 پیوسته، نوبت امارت سلیمان شاه بود که ترکان او را بند کردند و در  
 قید آوردند بدان محنت در ماند، از طبع راست بهره داشت، این رباعی  
 در آن حالت میگوید،

۱۰ از دست تبه کاری این مشتی رند \* در کام حیات ماست چون حنظل قند  
 ی ایزد بی نیاز آخر مپسند \* دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

(۱۴) السلطان المعظم علاء الدین و الدین نکش بن ارسلان تغیبك الله برحمته،

سلطان نکش پادشاهی حلیم و رحیم بود، لطف طبع او از آفتاب تابان  
 ظاهرتر است هم در مقام بزم غیثی سابل و هم در موقف رزم لیثی صایل  
 ۲۰ و از شهاب الدین مسعود شنیدم در حضرت خوارزم که در اوایل ایام  
 دولت و مبادی عهد مملکت که هنوز ازهار مرادات در چمن سلطنت از  
 اکام تخمی تمام بیرون نیامد و اشجار حصول مقاصد بلواغ شمول دولت  
 بارور نشده آن شاه صواب کار بر صوب خطا نهضتی فرموده و در آن  
 ۲۴ سفر خزانه را ببندل و خطر تمام پرداخت و چون مستحقان و سایلان بر

علاء الدین حسین بن المحسینم \* اجل یاریگر نوک سنام  
که بادا موج زن گرد سپاهم \* که باقی باد ملک خاندانم  
همه عالم بگردم چون سکندر \* بهر کشور شهری دیگر نشانم  
چو بر گلگون دولت بر نشینم \* یکی باشد زمین و آسمان  
و در آخر این قصیده میگوید

بدان بودم که هم از اوج غزنین \* بتیغ تیز جوی خون برانم  
و لیکن گنک پیرانند و طفلان \* شفاعت میکند بخت جوانم  
بخشیدم بدیشان جان ایشان \* که بادا جانشان پیوند جانم  
و در آن وقت که سلطان سعید سنجر بن ملکشاه نغمه الله بر حمته لشکر کشید  
و با او مصاف کرد و لشکر او را شکست و او را اسیر گرفت و بحضرت  
خود آورد و چون خدمت کرد و تراب جناب اعلیٰ ببوسید رقت پادشاهانه  
و رأفت ملکانه در کار آمد تا رقم عنو بر جراید جرایم او کشید و او را  
بفیض عنایت مخصوص گردانید و هم آن شب بشرف حریفی مشرف شد و  
چون شاه سنجر ظریفی او در مقام حریفی بدید او را یک طبق مروارید و  
۱۰ جواهر بخشید او بر بدیهه این رباعی انشا کرد،  
بگرفت و نکشت شه مراد در صف کین \* با آنکه بدم کشتنی از روی یقین  
اکنون بطبق میدهدم در ثمن \* بخشایش و بخشیش چنان است و چنین  
و اشعار او از غایت لطافت شهرتی دارد در اطراف بلاد هند و دیار  
غزنی اما بدین قدر اقتصار افتاد،

۲۰ (۱۴) السلطان جلال الدین سلیمان بن سلطان محمد السلجوقی،

سلطان سلیمان شاه برادرزاده سلطان سعید سنجر بن ملکشاه بود، شاهزاده  
بکمال جمال و جمال کمال و گلی ذات او بر چمن سلطنت از زحمت خار  
قبایح برسته اگرچه در چمن ملک نرگی شگفته بود اما چون گل کوتاه  
۲۴ عمر افتاده بود مدت ملک او چون ایام یاسمین کوتاه بود، مصراع



آن معشوق زهره رخ هی داشت امید \* کان خوبی و این عشق بماند جاوید  
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید \* او سبلت سبز کرد و من موی سپید  
و این دو بیت هم از نتایج فکر اوست،  
بر ران جهان نشان فرمان منست \* در گوش فلک حلقه بیان منست  
با این همه سلطنت که امروز مراست \* تحصیل رضاء دوست ایمان منست

(۱۲) السلطان علاء الدین و الدین ملک الجبال الحسین بن الحسین

العباسی الغوری رحمة الله علیه،

سلطان علاء الدین ملکی قادر بود و پادشاهی قاهر، ناب تیغ آبدار او  
ناب ذناب احداث را کند میکرد و شیر فلک از هیبت طباچه قهرا و  
۱۰ ناخن از پنجه بر می کند، بهرام چون تأثیر انتقام او میدید شمشیر در نیام  
میکرد و در زیر حجاب سحاب پنهان می شد و او را اشعار پادشاهانه است  
و لطایف ملکانه و شعر او مدون است و دیوان او و دیوان سلطان انسر  
در یک جلد در کتاب خانه سردو آبدار میفرند مطالعه افتادست و  
در آن وقت که از برای انتقام سلطان سوری لشکر بسوی غزنین راند و  
۱۵ آن شهر معظم را بگرفت و خصمان را مقهور کرد خواست که انتقام استخفافی  
که در حق سلطان سوری کرده بودند بکشد و کینه آن باز خواهد، وائی  
خون ریز تیز شور انگیز تیغ را حکم فرمود و باران بلا بر سر آن قوم فرو  
بارانید فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ خَلَقَ مِنْهَا أَنْوَاعَ شَجَرَةٍ كَثِيرَةً رَجَبَهُ  
داشت که مرگرا بارزوی جستند و گور را در خاکها می طلبدند خیل  
۲۰ خیل شباروز ایشانرا نعدیب فرمود و سیاست کرد تا آخر یکباری رفتی  
و رحی در دل او آمد و مثال داد تا آنرا تسهلی گفتند و بیش مران  
طایفه را نرنجانید و در اثناء آن حال قصیده مناخرتی انشا کرد این ابیات  
از آنجاست،  
شعر

جهان داند که من شاه جهانم \* چراغ دوده عباسیانم

خاست نا برون رود، شاه فرمود که کجا میروی، گنت میروم نا گل و ساغر آرم، گفت بنشین که تو مارا هم گل و هم ساغر یعنی بتصحیف، هرکه از لطف طبع بهره دآرد داند که این سخن چه لطیف طبعانه است و آن پادشاهرا اشعار است و وقتی در حق رشید الدین و طوطا گفته است و عذر آن خواسته که کسی اورا بقرع نسبت کرده بود میگوید، رباعی

از فضل سرت بر آسمان می ساید \* ز آن بر سر تو موی می بر ناید  
مارا سر تو چو دیده در می باید \* بر دیده اگر موی نباشد شاید

و در آن وقت که در حضرت سلطان سعید معز الدینا و الدین سلطان سنجر تغذی الله برحمته اورا تخلیط کردند و او از خوف جان اثر عصیان ظاهر کرد و از خدمت درگاه تقاعد نمود و در خوارزم بنشست سلطان سعید سنجر فرمان داد تا بنزدیک او مثالی نویسند و اورا تخویف کنند و در اثناء آن فرموده بود که اگر در آمدن بحضرت و حضور بساط خدمت و ایستادن در موقف و قوف طاعت توقفی نماید عنان بکران دولت بر آن سمت معطوف فرمائیم و رسم سیاست در باب او باقامت ۱۰ رسانیم او در آن معنی این قطعه میگوید،  
قطعه

اگر باد پایست بکران شاه \* کُئیت مرا پای هم لنگ نیست  
چو او آید اینجا من آنجا روم \* خدای جهان را جهان ننگ نیست  
ملك شهریار است و شاه جهان \* گریز از چنین پادشا ننگ نیست

و این قطعه غزا که شارح علو رتیب و حاکم کمال دولت اوست هم از  
۲۰ غرر گفته و دُرر سننه طبع آن پادشاهست،  
نظم

ز آن بد نکم که خیر محضم \* ز آن بذل کم که بجر و کام  
شکر ایزدرا که خصم امروز \* پیرست و ضعیف و من جولام  
و این يك رباعی هم از پرتو شمع ضمیر و شعاع آفتاب طبع منیر اوست،

و شاگرد عزم او شرف قصر جلال از شرف اوج زحل میگذرانید و چون سر بر خوارزم بمکان او جلال گرفت و آن مملکت بر سایر اقالیم بواسطه عدل شامل و بذل کامل او مفاخرت نمودن ساخت ارباب فضل را بناخت و متاع هنر را خریداری کرد و امام رشید الدین و طواط که صاحب دیوان انشاء او بود در سلك خدمت او مزمن شد و اکثر اوقات آن پادشاه بمحاورت او استیناس طلبیدی و بمحاورت او رغبت کردی و با نتایج طبع که او در لباس خط بر نظر آن پادشاه عرضه کردی عشق باختی، و محاورات ایشان بسیار است در حضرت خوارزم از عماد الدین دبیر شنیدم که شبی در فصل زمستان که روزگار ناسازگار در شربت عیش ایام مردان کافور ربّاحی برف تعبیه کرده بود و لشکر سرما از مکن بلغار ناختن آورده سلطان انسر مجلس عشرتی ترتیب فرموده بود و خلوتی بسته و در آن صمیم دی که کمرسیم بر میان و شاقان بناتی بسته بودند و از نایزه نار دانهای بچای شکر نیات بر روی آورده در چنین موسی از گنج شایگانی سلطنت کچی کرده بود و روز پر زرد گشته را بندیمی سیم عذاران عبر زلف سرخ روی گردانید باحضر رشید الدین کاتب مثال داد، چون رشید الدین در آمد تابخانه بود در آتش دان ترکی آتش افروخته بودند و مرغ مسن میگردانیدند و سخن مجلس بطبّقاء آبی و امرود و انواع ثمار مشعون و ساقیان سیم ساق چون اولو مکنون، القصّه آن مجلس صفت بهشت داشت و قوله تعالی و فاکهه مها بخیرون و لحم طیر مها یشمبون و ۲۰ حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون، سلطان فرمود که رشید مرغ میخوری یا آبی، گنت مرغابی، چون ساعتی دیر شراب نوش کردند و تا وقت غروب حموت شفق بر مشاهده شاهدان اهل رخ سر سیاه خورد مجلس خالی شد و اثر حرارت می در رگ و پی پدید آمد و هنگام آن آمد که مستان شاهد بازی کنند و با شاهد بازی کنند، رشید الدین دانست که ۲۵ وقت آنست که گرانی ببرد تا شاه با سبک روحان ساعتی تماشا کند، بر

بازی بودی و صابی در حضرت او بوقت اظهار آثار دانش صبی نمودی  
و این دو بیت نازی در ضفت خمر گفته است،  
شعر

أَمَا تَرَى الْخَمْرَ مِثْلَ الشَّمْسِ فِي قَدَحٍ \* كَالْبَدْرِ فَوْقَ بَيْدِ كَالغَيْثِ إِذْ صَابَتْ  
فَالْكَأْسُ كَأَنْوَرَهُ لِكَيْهَآ جَمَدَتْ \* وَ الْخَمْرُ يَا قَوْتَهُ لِكَيْهَآ ذَابَتْ

و از قصیده ربیعی که در وصف آثار طبیعی گفته است این ابیات بر  
خاطر بود نوشته آمد،  
نظم

آمد بهار خرم و فرخنده روزگار

و آراست مشک باد جهانرا بهشت وار

باران بهمنی همه یاقوت گشت و در

و آزار ابر گشت همه در آبدار

صحرا ز لاله و گل زرد و سپید و سرخ

گوئی بر آب عکس ستاره است بی شمار

صلصل بغلغل اندر با بلبل از نشاط

قمری سرود گوی شده بر سر چنار

من یار فاخته شده اندر فراق دوست

او نزد یار خویش مرا هجر یار یار

(۱۱) السلطان المعظم علاء الدین و الدین انسزین محمد تغه الله برحمته،

سلطان انسز از غرایب چرخ اخضر و از عجایب بساط اغبر بودست،

پادشاهی کریم طبع لطیف خلق عالی همت وافی ثروت دریا بنان کوه توان

۲۰ فلک امکان شاهی که خورشید فلک فضل از آسمان هدایت بفیض عنایت

در محیط عقل و معدن فضل او یاقوتِ رُمانِ عدل و لعل بدخشان

دانش می پرورید و ماه هدایت از سحاب عنایت قطرات الطاف ربانی را

در سینه صدف بحر ضمیر او لولو شهوار میگرددانید و استاد حزم او اساس

۲۴ دولت [و] جهانداری در عرصه مملکت کامکاری راسخ و ثابت میگرددانید

جِباہ با جاہان بودست شاهی که مالک جهان بعدل او مباحثات مینمود  
 و زمین بمکان او بر آسمان مفاخرت میکرد در مدت بیست سال که پای  
 بر دست پادشاهی نهاده بود و زمام تملک ایام و نصرف مصالح خاص و  
 عام در قبضه رعایت و اهتمام خود آورده و جناح معدلت بر سر جهانیان  
 مرسوم گردانید و اطراف مالک خراسان و عراق را مضبوط کرده هم از  
 راه ارث و هم از طریق اکتساب خلائق عالم در کف رعایت و حفظ و  
 حمایت او آسوده بودند و بر بستر فراغت غنوده و خاقان ترک و قیصر  
 روم از خلاف او پرهیز میکردند و دم وفاق او می زدند و رای هند  
 رای بندگی او مصمم میکرد چنانکه رئیس شهید علی بن الحسن الباخری  
 ۱۰ درین معنی نطنی زده است و این بیت در مدح او گفته، بیت

خاقان علم و کوس ملکشاہ کشد \* فغفور بساط شاه بر ماه کشد

جیپال سرا پرده و خرگاه کشد \* قیصر بستورگاه در گاه کشد

و از شیخ الاسلام زکی المله و الدین صفة الزہاد قدوة العباد ابن احمد  
 اللہوری ادام الله برکات ایامه شنیدم که آن پادشاه بزرگوار را طبع شعر  
 ۱۵ بوده است و گاه گاه ابیات آبدار می گفته است و یک رباعی روایت کرد  
 و بنه یاد گرفت و اکنون تألیف را بذکر آن پادشاه جمالی داده می آید  
 و بطراز لطایف خاطر او کمالی افزوده می شود اینست رباعی، رباعی  
 بوسی زد یار دوش بر دیده من \* او رفت و از آن بماند تر دیده من  
 زان داد برین دیده نگارینم بوس \* کو چهره خویش دید در دیده من

۲۰ (۱۰) الامیر ابو الفتح عبد الکریم بن احمد الحانمی الهروی،

حانمی که حاتم عهد و حائی ارباب جهد بود بر عوام ولایت هرات را می  
 [و] ارباب فضل و هنر را مراعی افضل کتاب عهد و اکمل ارباب فضل  
 بود با خجلی چون در مکنون و نطنی چون زر موزون و او فارس هر دو  
 ۲۴ میدان و والی هر دو بیان بود اشعار صاحب در مقابله اشعار نازمی او

(۸) الامیر بزرجمهر قسیم بن ابراہیم ابو منصور الفانی

در نوبت دولت آل ناصر ریاض امارت و بساتین فضل بدو ناصر بود  
و دیدہ امل ارباب ہنر بوی ناظر، دُرر صدف طبع او بہر دو بیان مقبول  
است و غرر بکر فکر او در ہر دو لغت منقول و [ابو] منصور ثعالی  
رحمۃ اللہ علیہ یتیمہ را بذکر او تزیینی داده است و از نتایج طبع و نساہ  
خاطر او این دو بیت در صیغت نازی و لغت حجازی آورده، شعر

رَأَيْتَكَ تَبَغَى بِسُوءِ الصَّنِيعِ \* تَنَاءً جَبِيلًا فَسُوءِي عَلَيْكَ

و تغسل قبل الضُّبُوفِ الیَدِینِ \* کَأَنَّكَ تَغْسِلُ مِنْهُنَّ بِدِیکَا

و اما از شعر پاریسی او این آیات آورده شد از قصیدہ کہ در مدح  
۱. سلطان بین الدوله و امین الملة محمود سبکنگین انار الله برهانه گفته است  
اختیار کرده آمد و اگر تمامت قصیدہ ایراد می افتد باطالت می انجامد، نظم  
جهان از طلعت سلطان اعظم \* نگار اندر نگار اندر نگارست  
ز نعل مرکبانش از شرق تا غرب \* غبار اندر غبار اندر غبارست  
ز لاله کوہرا وز گل چمن را \* نثار اندر نثار اندر نثارست  
۱۵ و ہم اوراست در صفت پسته گفته،

آن پسته سر کشاده را بین \* آورده بدست بر بصد ناز

چونانک دهان ماهی خرد \* آنکہ کہ کند ز نشنگی باز

و ہم او گفته است و دُرر سفته،

در میان سرای آن مہتر \* کہ ہمہ فخر ما بخدمت اوست

۲. دیگ روئین پر آب پنداری \* دیدک عاشقست در دل دوست

(۹) السلطان المعظم ملکشاہ بن الب ارسلان بن جعفر بن میکائیل سلجوق

رحمۃ اللہ علیہ،

۲۲ حضرت ملکشاہ ملجاء افاضل و کعبہ امانل و مقبل شہناہ شاہان و معفر

ای آنکه نداری خبری از هنر من  
 خواهی که بدانی که نیم نعمت پرورد  
 اسپ آر و کند آر کتاب آر و کمان آر  
 شعر و قلم و بربط و شطرنج و می و نرد  
 و ازین قطعه کمال منصب و رفعت قدر او معلوم می توان کرد و چیزی  
 از شعر نازی امیر المومنین علی کرم الله وجهه اقتصاب کرده است انجا  
 که میگوید،

سَلِي عَنْ سَيْرَتِي سَهْمِي وَ قَوْسِي \* وَ رُحِي وَ الْهَلِمَةَ وَ الْقَضَابَا  
 و هم او گوید،

نه نکستی نه بلائی نه محنت است مرا  
 که روزگارم نوش است و زندگانی قند  
 و لیک آنکه خداوند چون تو یافت کریم  
 ازو بنعمت بسیار کی شود خرسند  
 هم وی گفته است،

اگر از دل حصار شاید کرد \* جز دل من تورا حصار میاد  
 مهربانیت را شماری نیست \* زندگانیت را شمار مباد  
 هم از اقتصاب خاطر اوست در صفت شراب،

ز آن باده که چون بقدر آمد او زخم  
 یاقوت زو حجر شد و بیجاده زو شرر  
 بیرون جام بینی از نور او نشان  
 چون در میان ابر تنگ اندرون قمر  
 هم او گفت در صفت برف،

بهوا در نگر که لشکر برف \* چون کند اندرو هی پرواز  
 راست همچون کبوتران سپید \* راه گم کردگان ز هیبت باز  
 ۲۴

بود و هر که کمال البلاغه که رسایل اوست مطالعه کرده باشد داند که حدّ فضل او تا کجا باشد و با آنکه فضل همه فضلا سخره بیان او بودست در کرم چنان کشاده بنان بود که فضلاء عالم متاع فضل بدر او می بردند و بار دانش در حضرت او می کشادند و قاضی القضاة ابو بشر النضل

۱۰ بن محمد اندجانی میگوید در مدح او،

حَسْبِيَ اللَّهُ فِي الْأُمُورِ نَصِيرًا \* ثُمَّ حَسْبِيَ الْأُمُورُ شَسُّ الْعَالِي  
مَا لِإِنَائِهِ مِثَالٌ وَ هَذَا \* لَقَبْتُ مِثْلَهُ فَعَيْدُ الْمِثَالِي  
فَمَعَالِي مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَانٍ \* وَ مَعَانٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَالِي

و امیر کیکاوس که از آن شجره طاهره ثمره ظاهره بود در زیرکی و بزرگواری  
۱۰ اقتدا پیدر خود میکرد و در تربیت افاضل و تقویت امثال از امراء زمان  
و کبار روزگار قصب سبق می ربود و او را شعرهاست در لطافت آب  
زلال و در طراوت باد شمال و از ابیات او يك رباعی انشا کرده آمد،

رباعی

تا دور شدی شدستم ای روی چو ماه  
اندیشه فزون و صبر کم حال تباہ  
تن چون فی و بر چون نیل و رخساره چوکاه  
انگشت بلب گوش بدر دیده براه

۱۵

(۷) الامیر ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری،

آغاجی امیری بود ممدوح شعرا و محمود فضلا، فضلی وافر و بذلی متواتر  
۲۰ بسنان بیان حلقه مشکلات فضایل را کشاده و در مضمار شہامت از اقران  
قصب سبق ربوده بود و در آن عهد دقیقی شاعر بر ولایت بیان امارت  
داشته و هر دو معاصر یکدیگر بودند الا آنکه دقیقی شاعری ممدوح بود  
و اغاجی امیری ممدوح و از اشعار او آنچه خاطر بندگان را مسامحت نموده  
۲۴ آورده شد، میگوید

بیت



بیاضی که بر سر آن مکتوب بود این بیت تازی بنوشت،  
 لا نعصین شمس العلی قابوسا \* فمن عصی قابوس یلقی بوسا  
 نجیسی بدین لطیفی و لفظی بدین پاکیزگی و درین یک خط تمامت غرض  
 خود را شرح فرموده و او را شعر پارسی است بغایت لطیف و کمال قدر  
 او ازین یک قطعه که گفته است واضح و لایح میشود،  
 کار جهان سراسر آست یا نیاز \* من پیش دل بیارم آز و نیاز را  
 من بیست چیز را ز جهان برگزیده ام \* تا هم بدان گذارم عمر دراز را  
 شعر و سرود و رود و می خوشگوار را \* شطرنج و نرد و صیدگه و بوز و باز را  
 میدان و گوی و بارگه و رزم و بزم را \* اسپ و سلاح و جود و دعا و نماز را  
 ۱۰ از راه انصاف اگر کسی درین قطعه بنگرد بر کمال علو ادب و وفور  
 فضل و حسن اعتقاد و بین همت این امیر بزرگوار و قوفی یابد و هو  
 شعر میگوید،

شش چیز دران زلف تو دارد معدن  
 پیچ و گره و بند و خم و تاب و شکن  
 شش چیز دگر نگر و نشان دل من  
 عشق و غم و درد و کرم و تیار و حزن  
 رباعی

گل شاه نشاط آمد و می میر طرب  
 زان روی بدین دو می کم عیش طلب  
 خواهی که درین بدانی ای ماه سبب  
 گل رنگ رخت دارد و می طعم دولب

(۶) الامیر کیکاوس بن شمس المعالی قابوس رحمة الله علیه،

ذکر امیر شمس المعالی پیش ازین در قلم آمد و آنچه رفت غیضی بود از  
 ۲۴ فیضی و قطره از دریائی چه امیر قابوس دریا دل ابر دست کان احسان

این دو بیت در صفت نرگس خود گفته،  
 چرا باده نیاری ماه رویا \* که بی صبر نتوان بر قلق بر  
 بنرگس ننگری تا چون شکفتست \* چو روی جام بر سیمین طبق بر  
 و هو در صفت نرگس گوید،  
 آن گلی کش ساق از میناء سبز \* بر سرش بر سیم و زر آمیخته  
 ناخن حورست گویی گرد گرد \* دیده باز از میانش انگیزته  
 و این دو رباعی هو گفته،  
 يك شهر هي فسون و رنگ آمیزند \* تا بر من و بر تو رستخیز انگیزند  
 با ما بحدیث عشق ما چه ستیزند \* هر مرغی را پیای خویش آویزند  
 ۱۰ دلدارِ منا ترا صدف خواهم کرد \* آخر بیدارات بکف خواهم کرد

(۵) الامیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر سقی الله ثراه،

امیر قابوس که شهاب قابس مقتبس انوار رأی منیر او بود و شمس المعالی  
 که خورشید آسمان خوشه چین خرمن ماه ضمیر او فضلاء روزگار و  
 مردان روزگار از تیغ زبان و زبان تیغ او سر بجز آوده کرم و مروت  
 ۱۵ با زکا و فطنت در ذات مبارک او جمع آمد،

لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَكْرٍ \* أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

و رسایل تازی و قصاید عربی که او پرداخته است دیباجه دفتر فضایل  
 است و مشاعر او با استاد ابو بکر خوارزمی مشهور و در یتیمه الدهر  
 مستوفی ذکر آورده و گویند وقتی دو امیر از امراء دولت او بر وی  
 ۲۰ عصیان ظاهر کردند و رخس تنزد در معرکه تورد راندند، دیررا فرمود  
 تا نزدیک ایشان مثالی نویسد و وعظی و نصیحتی کند تا بطاعت گرانند  
 و رقبه در رقبه اطاعت آرند، دیر مکتوب در قلم آورده بود و دراز کشید  
 ۲۲ و اطباب نموده چون بر نظر او عرضه داشت دوات و قلم خواست و بر

وَقَدْ نَشَرْتُ أَيْدِيَ الْجُبُوبِ مَطَارِقًا \* فَأَحْبَرُ فِي أَيْدِي وَ أَخْضَرُ مِيضًا  
يُضْرَرُهَا قَوْسُ السَّيَابِ بِأَضْنَرٍ \* عَلَى الْجَوْ دَكْنَاهُ الْخَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ  
كَأَذْيَالِ خُودٍ أَقْبَلْتُ فِي عَدَائِرِي \* مُصْبَغَةً وَ الْبَعْضُ أَفْضَرُ مِنْ بَعْضِ

این ابیات بامیر طاهر بن الفضل رسید هر بیتی را بنظم ترجمه کرد به  
پاریسی و آن اینست،

آن ساقی مه روی صیوحی بر من خورد

وز خواب دو چشمش چو دوتا نرگس خورم

و آن جام می اندر کف او همچو ستاره

نا خورده یکی جام و دگر داده دمام

و آن میخ [جنو] بی چو یکی مطرب خور بود

دامن بزمین بر زده همچون شب ادهم

بر بسته هوا چون کمری قوس فرح را

از اصفر و از احمر و از ایض معلم

گوئی که دوسه پیرهن است از دوسه گونه

وز دامن هریک ز دگر تار یکی کم

و هم اوراست در غزل میگوید،

شعر

دلم تنگ دارد بدان چشم تنگ \* خداوند دیبای فیروزه رنگ

پچشم گوزنست و رفتار کبک \* بکشی چو گور است و کبر پلنگ

سخن گفتنش تلخ و شیرین دولب \* چنانک از میان دو شکر شرنک

کان دو ابروش و آن غمزها \* یکایک بدل بر چو تیر خدنگ

بدان ماند آن بت که خون مرا \* کشیدست بر بور تازیش تنگ

یکی فال گیرم و شاید بدان \* که گیتی بیک سان ندارد درنگ

و گویند اورا اسپی بود سیاه تازی که با باد بازی کردی،

نظم

چو سب بود و هر که که بشتافتی \* بتنگ روز بگذشته در یافتی

تو رفتی و آمدی مرا بیتو جان  
تو در خاکی و من در آتش بی تو

(۴) الامیر ابو المظنّر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج الجفائی،

امراء چغانیان در آن عهد نامدار بودند و این امیر ابو المظنّر نادره  
عهد و یگانه عصر خود بودست و در دولت و مکتب پای بر فرق فرقد  
نهاده و در رفعت و قوت کمر از میان جوزا کشاده و جدّ او ابو بکر  
محمد مظنّر محتاج بود که در امارت خود اگر بفک اشارت کردی از  
دور خود باز ایستادی و اگر بر آتش و آب حکم کردی از اغراق و  
احراق تمتع شدندی و عمّ او امیر عالم ابو علی احمد مظنّر رحمه الله که  
۱۰ جهان علم و مکان حلم بود کان محامد و اختر آسمان مناقب و ذکر این  
خاندان معظم در تاریخ ناصری مسطورست و در سایر تواریخ مذکور، امیر  
طاهر با فضلی ظاهر . . . . . وافر بود هم بر مالک چغانیان ملک و هم در  
ولایت هنر و بیان سلطان بود وفات او در سنه سبع و سبعین و ثلثمائة  
اتفاق افتاد ایزد سبحانه و تعالی صاحب قران خداوند خواجه جهان عین  
۱۰ الملک ملک ملوک الوزراء وارث اعمار دارد اورا اشعار لطیف آبدارست  
اما آنچه این مجموعه احتمال کند آنست که در فقاغ لغزی میگوید در  
غایت سلاست و لطافت و دقت معنی و رقت نحوی، شعر

لعبتی سبز چهر تنگ دهان \* بفراید نشاط پیر و جوان  
معجز سر چو زان برهنه کنی \* خشم گیرد کف افکند ز دهان  
۲۰ ورنجواهی ورا که بوسه زنی \* او بخندد ترا کند گریان  
و امیر سیف الدوله ابو الحسن علی بن عبد الله احمد رحمه الله این  
قطعه نازی انشا کرده است در صفت قوس قزح، شعر

وَ سَاقٍ صَبِيحٍ لِلصُّبْحِ دَعْوُهُ \* فَمَامَ وَ فِي أَجْفَانِهِ سِنَّةُ الْعَبْصِ  
۲۴ يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعَنَارِ كَخَبْرِهَا \* فَبَيْنَ مَسْتَعْصِ عَيْنَا وَ مَنَقَصِ

برای تهنیت بحضرت باز آمد و روزی چند آنجا مقام کرد و سلطان را بار دیگر عزیمت غزو هند مصمم گشت در سنهٔ تسع و اربعمائة امیر سیف الدولة محمدرا نایب غزنه کرد و خود بمبارکی بامضاء آن عزیمت مشغول شد و در اثناء این حال حرم او که مخدّره خدر عناف بود قاید قضارا بمقدم رضا استقبال کرد و کاتب او علی حسن تعزیت نامهٔ نبشت بنزدیک او و این قصیدهٔ تازی که در دقت معانی و رقت الفاظ مثل او کم تواند بود ایراد کرد و بیتی چند از آن قصیده آورده شد،

شعر

خُلِفْتَ وَحِيدًا لَا تُشَارِكُ وَاِرِنَا  
 حِيوةَ قُرُونٍ قَائِمًا شَاوَ أَقْرَانِ  
 وَ أَصْبَحْتَ وِتْرًا مُعْتَبِرًا أَنْ تَكُونَ فِي  
 ۱۰  
 خِلَالِ لَهَا شَفَعٌ فَكَيْفَ يَسِيانِ  
 لَقَدْ دَلَّنَا كُلَّ الدَّلَالَةِ فَقَدْ مَنْ  
 فَفَدْتَ عَلَى مُلْكِ بَرَادٍ وَ سُلْطَانِ  
 نَغَوَّلَهَا دُنْيًا غَدَتْ صَرَّةً لَهَا  
 ۱۵  
 فَلَمْ نَأَلْ مِنْ كَيْدٍ وَ بَغْيٍ وَ عُدْوَانِ  
 بَعَثَ مِنْكَ أَنْ تَصْنُؤْ لَهَا وَ حَدَّهَا كَمَا  
 صَفَيْتَ لَكَ عَنْ أَخْتَانِ سُوءٍ وَ أَخْدَانِ

و این قصیده نوزده بیت است و هر بیتی متضمن معنی دقیق لطیف و چون این شاهزاده خبر فوت آن گوهر آزاده بشنید و آواز ناعی بسبع آن شاه مراعی رسید از باد این خبر خالک بر سر کرد و بانثی دل و آب دیده بنوحه و زاری شروع نمود و تأسّف و تلّهف بسیار خورد و در مرثیت او این بیت از او نقل کرده‌اند،

بیت

ای حال دل خسته مشوش بی تو

عیش خوش من شدست ناخوش بی تو

و در آن وقت که جرّه باز نفس مطمئنه این شاه جنبانیدن دوالِ سِرِّ  
اِرْجِی را منتظر شد و نزدیک آمد که بدار الملک آخرت خرامد و عجز و  
اضطرار خود مشاهده کرد بر خود باین ابیات نوحه گری بنیاد کرد، بیت  
ز بیم تیغ جهانگیر و گرز قلعه کشای \* جهان مستخر من شد چون مستخرای  
گاهی بعز و بدولت همی نشستیم شاد \* گهی ز حرص همی رفتی ز جای بجای  
بسی تقاخر کردم که من کسی هستم \* کنون برابر بینم همی امیر و گدای  
اگر دو کله پوسید بر کشتی ز دو گور \* سر امیر که داند ز کله کزای  
هزار قلعه کنشادم بیک اشارت دست \* بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای  
چو مرگ ناختن آورد هیچ سود نکرد \* بقا بقاء خداست و ملک ملک خدای

۱۰ (۴) الامیر ابو محمد بن بین الدولة و امین الملة نغمه الله بر حتمه

ثمر آن شجر و پرتو آن قمر و فطر آن سحاب و سطر آن کتاب بود، شعر

إِنَّ السَّرِيَّ هُوَ السَّرِيَّ بِنَفْسِهِ \* وَابْنُ السَّرِيَّ إِذَا سَرَا أَسْرَاهُمَا

و در ایام کودکی از اقران و امثال خود بکمال درایت و شهامت امتیاز  
یافت چون روزگار بدست حسن تربیت قباء بقاء نشو و نما بر قید جد  
۱۵ او بپرید و باد صبا بقوت مزاج دُرَاعَه تَزَعُزِعُ صِبا در سر وجود  
مبارک او انداخت دولت آستین آمال خود در دامن اقبال او بست  
و جهان حصول اغراض خود در نواصی اعمال او شناخت و سلطان  
بین الدوله حق بنوّت او را رعایت فرمود و از خِدر امیر ابو منصور  
فریغونی که والی جوزجان بود و لطف و کرم او اُنْسِ جانِ اِنْس و جان  
۲۰ مخدّره را در حکم او آورد ولایت جوزجان و آن نواحی تمام باقطاع او  
فرمود و ابو محمد المحسین بن مهران را بکنایات امور و محافظت مصالح او  
نصب کرد و چون سلطان بین الدوله در اثناء فتوح قنوج بکشاد و زا  
۲۲ بر زمین و تا بر یسار بدار الملک غزنه باز آمد امیر سیف الدوله محمد

احاطت یافت و امر و نهی او بر تر و خشک گیتی شامل و نافذ شد چون آسمان بر زمین قادر شد و چون آفتاب بتیغ همه جهان گرفت و با آنک همت عالی او بر اظهار آثار حق و اعلاء اعلام اسلام موقوف بودست تا بمدد همت او چندین هزار بت خانه مساجد و صوامع عبادات موحدان گشت و اکثر و اغلب بلاد هند فتح کرده اوست و آثار او در آن بلاد و دیار واضح و لایح با این همه مشاغل از تربیت علما و امانت هیچ دقیقه اهل نگرندی و بمجاورت ایشان رغبت صادق داشتی و بمجاورت ایشان استیناس جستی و شعرارا صیلاتِ فاخر و جوایز سنی فرمودی تا لا جرم هر یک بقدر وسع و طاقت خود ذکر جمیل و نام نیک او را مخدّد گردانیدند و بنظم و نثر تازی و پارسی در محامد و مآثر او دفترها ساختند و ابو منصور محمد بن عبد المجبار العنّبی در تاریخ او بینی پرداخت الحقی کنایه که غرایب بیان و روایع کلمات آن در لطافت آب زلال و طراوت باد شمالست دُرر و غرر الفاظ آن آرایشِ نحورِ حور شاید و مطالعه مطالع و مقاطع آن آسایش دل صدور بود و فردوسی بامید انعام او شاهنامه ۱۰ ساخته شصت هزار بیت و رفعت درجه و علو شان او زیادت از آنست که درین مجموعه تعرض بیان آن توان کرد و غرض از تقریر این فصول آنست که او را طبع شعر بوده است و روایت کرده اند که کنیزکی داشت گلستان نام که ماه آسمان حلقه بگوش او بود و حور جنان غاشیه بر دوش او، سلطان بین الدولة و الدین را بمشاهدت او استیناسی تمام و بمغازله او رغبتی بر کمال چون بباد خزان وفات و فوات آن گلستان ۲۰ بر خاک ریخت و ازان شاه نقل کردند او جزع بسیار کرد و این سه بیت در مرثیه پرداخت،  
 قطع

تا تو ای ماه زیر خاک شدی \* خاک را بر سپهر فضل آمد  
 دل جزع کرد گفتم ای دل صبر \* این قضا از خدای عدل آمد  
 آدم از خاک بود خاکی شد \* هر که زو زاد باز اصل آمد

کوشش انسانی مفید نیست، قوله تعالی، لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مُعَيَّبَ لِحُكْمِهِ  
يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَبِحُكْمِهِ مَا يُرِيدُ و از ملوک آل سامان از هیچ کس  
شعر روایت نکرده اند جز از وی و اشعار او مطبوع است و پادشاهانه  
و در آن وقت که در بخارا بر تخت ملک نشست از اطراف خصمان بر  
خاسته بودند و ارکان دولت او تمام نفور شد شب و روز در بر اسپ  
بودی و لباس او قباى زندنییی بود و اکثر عمر او در گریختن و آویختن  
بسر شد، روزی جماعتی از ندما اورا گفتند که ای پادشاه چرا ملابس  
خوب نسازی و اسباب ملامتی که یکی از امارات پادشاهی است نبرداری  
او این قطعه که آثار مردی از معانی آن ظاهر و لایح است انشا کرد، نظم

گویند مرا چون سَلَبِ خوب نسازی

ماوی گه آراسته و فرش ملون

با نعره گردان چکنم لحن مغنی

با پیوه اسپان چکنم مجلس گلشن

جوشی و نوش لب ساقی بچه کارست

جوشیدن خون باید بر عیبه جوشن

اسپست و سلاحست مرا بزمگه و باغ

تیرست و کمانست مرا لاله و سوسن

و در شکایت فلک غدار و سپهر مکار این دو بیت از نهان خانه قریح

بعرصه بیاض فرستاد و این نَفَثَةُ الْمُصْدُورِ پردازت، بیت

۲۰ ای بدیدن کبود خود نه کبود \* آتش از طبع و در نُهائش دود

وای دو گوش تو کر مادر زاد \* با تو ام گری و عتاب چه سود

(۲) السلطان بین الدوله و امین الملة محمود بن سبکتگین انار الله برهانه،

پادشاهی بود که جراید جهاننداری بمکارم و مناخر او معنون گشت و لباس

۲۴ مجد و بزرگواری بمناقب و مآثر او مطرز شد دایره وار بر مرکز اقالیم جهان



پادشاهی نهادست يك فصل در اشعار ملوك و سلاطین كه هر كس از برای تشخیز خاطر و امتحان طبع بهر وقت بدیهه گفتمی و حسبی پرداختی ایراد خواهیم كرد نه بدان سبب كه ایشان را در سلك شعرا توان آورد و لكن تا دفتر بالفاظ ایشان مزین شود چه گفته اند كَلَامُ الْمَلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ سخن پادشاه پادشاه سخنها باشد از آنكه هر چه پادشاه گوید باملاء الهام ربّانی باشد چنانك نقل کرده اند أَهْلُ الدُّوَلِ مُلَهُمُونَ بدین سبب این فصل را غرّه چهره این تألیف ساخته آمد،

باب پنجم، در لطایف اشعار ملوك کبار و سلاطین نامدار،

ابتداء این فصل از ملوك آل سامان كنیم كه ایشان در تاریخ سابق اند ۱۰ و ایشان نه پادشاه بوده اند و مدّت امارت و سلطنت ایشان هشتاد و هفت سال و سه ماه بود، ولایت خراسان و ما وراء النهر در نوبت عدل ایشان عظیم ساكن و آمن بود و ایشان ملوك عالم پرور و عدل گستر بوده اند و نام نيك را خریداری کرده اند و اسائی آن نه پادشاه كه دوازده برج افلاك ده یازده رفعت بحضرت ایشان میگزاردی دزین يك رباعی ۱۵ درج کرده اند تا ارباب تواریح را حفظ آن آسان تر بود و یادداشت دشوار نیاید،

نه تن بودند ز آل سامان مذکور \* گشته بامارت خراسان مشهور  
اسماعیلی و احمدی و نصری \* دونوح و دو عبد الملك و دو منصور

(۱) الامیر منصور بن نوح بن منصور السّامانی،

۲۰ و آخرین دولت بر امیر منصور اسماعیل بن نوح بن منصور السّامانی ختم شد اگرچه جوان بود اما دولت پیر گشته بود در امور ملك آل سامان سامان نماند و جان ملك برقی رسید و در اول عهد سلطان بین الدواة محمود بود بارها بر دست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت بسیار ۲۴ بكوشید تا ملك پدر بدست آورد اما با قضای آسمانی و تقدیر بزدانی

بیان را بدست عبارت و استعارت یافتن آغاز کردند و بقلم زبان صور معانی را  
چهره کشائی پیش گرفتند و در کارخانه فریجت نقش بندی دیبای سخن  
زیبا انباز کردند و در آن وقت که رایت دولت مأمون رضی الله عنه که  
از خلفاء بنی العباس بحلم و حیا و جود و سخا و وقار و وفا مستثنی بوده  
است بهر و آمد در سنه ثلث و تسعین و مائه در شهر مرو خواجه زاده  
بود نام عباس با فضلی بی قیاس در علم شعر اورا مهارتی کامل و در  
دقایق هر دو لغت اورا بصارتی شامل در مدح امیر المؤمنین مأمون پارسی  
شعری گفته بود و مطلع آن قصیده اینست، شعر

ای رسانیده بدولت فرقی خود تا فرقدین

گسترانیده بچود و فضل در عالم یدین

مر خلافت را تو شایسته چو مردم دیده را

دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین

شعر

و در اثناء این قصیده میگوید،

کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت

مر زبان پارسی را هست تا این نوع بین

لیک زان گفتم من این مدحت ترا تا این لغت

گیرد از مدح و ثناء حضرت تو زیب و زین

چون این قصیده در حضرت خلافت روایت کردند امیر المؤمنین اورا  
بنواخت و هزار دینار عین مر ویرا صلت فرمود و بیزید عنایت و عاطفت  
مخصوص گردانید و چون فضلا آن بدیدند هرکس طبیعت برو برگاشت  
و بقلم بیان بر صفحه زمان نقش فضلی نگاشت، بعد از وی کس شعر  
پارسی نگفت تا در نوبت آل طاهر و آل لیت شاعری چند معدود  
خاستند و چون نوبت دولت آل سامان در آمد رایت سخن بالا گرفت و  
شعراء بزرگ پیدا آمدند و بساط فضایل را بسیط کردند و عالم نظم را  
نظای دادند و شاعری را شعار ساختند و چون تقریر افتاد که بناء شعر

مندفع گشت جماعتی از اقربا و خواص حضرت بخدمت او آمدند و گفتند که ای پادشاه ایام جوانی موسم کامرانی است و آنرا بتنهائی گذرانیدن وجهی ندارد آب چشمه حیات در قدح عزوبت عدوبت ندهد اجازت فرمای تا بجهت تو مخدره را از اقران و اکفا طلب کنیم و آن دُرّه خریدن<sup>ه</sup> نا خریدار با جوهر ذات مبارک تو در سلك ازدواج کشیم، او درین معنی قطعاً میگوید که این دو بیت خلاصه این معنی است، شعر

بِرُؤُوسٍ تَزُوجِي مَنِ الْكُنُوزِ طَلَبًا \* وَ مَا لِي مِنْ جِنْسِ الْهَلُوكِ عَدِيلُ  
أَرَى أَنَّ مِثْلِي كَالْمَحَالِ وَجُودُهُ \* وَ لَيْسَ إِلَي نَيْلِ الْمَحَالِ سَبِيلُ

و این دو بیت دیگر هم از اشعار آبدار اوست و میگوید، شعر

۱۰. فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا نَظَرْتُ جُودَهُ \* كَأَنَّكَ لَمْ تَسْمَعْ بِصَوْلَاتِ بَهْرَامِ  
فَأَنِّي نَحَائِي مُلْكِ فَارِسِ كَلْبِهِ \* وَ مَا خَيْرُ مُلْكٍ لَّا يَكُونُ لَهُ حَائِي

وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موفق انبساط این چند کلمه موزون بلفظ راند، شعر

منم آن شیر گله منم آن پیل بله \* نام من بهرام گور و کتیم بوجله

۱۰ پس اول کسی که سخن پارسی را منظوم گفت او بود و در عهد پرویز نواه خسروانی که آنرا بارید در صوت آورده است بسیارست فاما از وزن شعر و قافیت و مراعات نظایر آن دورست بدان سبب تعرض بیان آن کرده نیامد تا نوبت بدور آخر زمان رسید و آفتاب مآت حنیفی و دین محمّدی سایه بر دیار عجم انداخت و لطیف طبعان فرس را با فضلاء عرب اتفاق ۲۰ محاوره پدید آمد و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب وقوف گرفتند و اشعار مطبوع آبدار حفظ کردند و بغور آن فرورفتند و بر دقایق مجور و دوایر آن اطلاع یافتند و تقطیع و قافیه و ردف و روی و ابطا و سناد و ارکان و فواصل بیاموختند و هم بر آن ۲۴ منوال نسایح فضایی که نتایج طبع ایشان بود بافتن گرفتند و زلف مسلسل

است و اساس این شیوه او افکنگ و بعد از او اولاد او از رگ اندیشه خون چکانیدند تا کلمات عذب آن چکان از خلوت گاه ضمیر بعرضه بیاض آوردند و جواهر زواهر فضایل را در سلك نظم کشیدند که جهان فضل نظای و عالم هنر قوای گرفت و اشعار متقدّمان در قصص و مغازی برین معنی ناطق است و بقدمت این نوع هنر شاهد چنانک اشعار عادیان و جُرْهُیْمَان و امثال آن و اگر درین اوراق تعرّض بیان آن کنیم باطالت انجمد و غرض ماند و این [تدوین] اشعار قُرس است نه جمع اشعار عرب پس بدین قدر اختصار کرده آمد و الله الموفق،

باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

۱۰. بیاید دانست که اوّل کسی که شعر پارسی گفت بهرام گور بود که بهرام آسمان هنگام مقاتلت بر جویبار رزم او چون بید از باد لرزان بودی و جائی که دلال شمشیر او در روز بازار معرکه ارواح را من بزیّد کردی متاع حیات عظیم ارزان، در آن وقت که تکبّاء نکبت او وزیدن گرفت و از ملک مرویرا انزعاجی افتاد از راه ضرورت بیادیه رفت و نشو و نماء
۱۵. او در میان اعراب اتفاق افتاد و بر دقایق لغت عرب واقف و عارف گشت و گویند در عهد کودکی ذکی عظیم بود طبعی نقاد و ذهنی وقاد و نظمی سریع و خاطری مطیع داشت و با این وسایل و فضایل در خصم شکنی و دشمن فکنی بر مردان جهان فسوس کردی رستم دستان پیش او داستان مردی خود نیارستی زد و اسفندیار روئین تن در مقابله او چون
۲۰. اسفند بر آتش بقرار بودی و او را شعر نازی است بغایت بلیغ و اشعار او مدوّن است و بنده در کتاب خانه سرپل بازارچه بخارا دیوان او دیده است و در مطالعه آورده است و از آنجا اشعار نوشته و یاد گرفته از آن جمله این است که چون بمدد اعراب بفارس شد آمد و بر سریر
۲۴. مملکت استقرار یافت و رایت دولت او مرتفع شد و موادّ زحمت اعدا

فاحش در احوال عالم ظاهر شد و گل زیبا لطیف سیارا بدست موکل  
 بی محابای خار باز دادند و آب صافی دریای دل شوررا شور گردانیدند،  
 پس از مکه به هندوستان آمد و حال مطالعه کرد و فرزند عزیز خود  
 هابیل را کشته یافت، آتش در دلش زبانه زدن گرفت و آب از دین او  
 روان گشت و بر فوات آن دُرّ عصمت بگوهر خوش آب اشک رخساره را  
 در زبور گرفت و بزبان درد نوحه‌ها دل سوز کرد و این آیات را لباس  
 نظم پوشانید و بدین اشعار بر فرزند خود نوحه کرد،

تَغَيَّرَتِ الْأَلْبَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا \* وَ وَجَهُ الْأَرْضِ مُغَيَّرَ قَبِيحِ  
 تَغَيَّرَ كُلُّ طَعْمٍ وَ كُلُّ لَوْنٍ \* وَ قَلَّ بِشَاشَةِ الْوَجْهِ الْأَصْبِحِ

۱۰ و اگرچه بعضی از ائمه تفاسیر این قول را رد کرده‌اند و گفته که روا نبود  
 که هیچ پیغمبر بر منوال بیان نوح نظم بافد از جهت آنکه سید المرسلین  
 محمد بن عبد الله صلوات الله و سلامه را از شعر منع کرده‌اند و این در  
 بر وی بسته چنانکه زبان قرآن بیان میکند قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلَّمْنَاهُ  
 الشُّعْرَ وَ در مناهای جمله انبیاء متساوی باشند اما در بعضی روایات آمده  
 ۱۵ است که آن شعر آدم علیه السلام گفته است و در تأویلات امام السنه  
 عالم الهدی ابو منصور ماتریدی آورده است که آدم علیه السلام به شیث  
 وصیت فرمود که این سخنانرا نگاه دار و اولاد خودرا بمحافظت آن وصیت  
 کن تا بعد از من اولاد و احفاد تو اینرا میخوانند و بر مظلومی هابیل  
 و درد دل او میگیرند و شیث علیه السلام آن صحیفه را که متضمن سی  
 ۲۰ لطیفه بود نگاه میداشت تا نوبت وراثت بیعرب بن قحطان برسید که پدر  
 عرب و پدر فلک ادب بود و اوّل کسی بود که بخط عرب کتابت کرد  
 و بر دقایق لغت سُرّیانی و عبرانی وقوفی تمام داشت و خاطر او بمواسات  
 آیات و اشعار پیوسته انقیاد می نمود آن وصیت را که پدر اوّل بنثر  
 پرداخته بود بزبان سُرّیانی بنظم عربی ترجمه کرد تا حفظ آن آسان تر  
 ۲۵ باشد، پس اگر قول اوّل ثابت است بناء آن علم اوّل پدر بشر نهاده

کلك ی کشند واسطه عقد مفاخر صدور غابر و وزراء اوّل و آخرست صاحب دولتی که اگر نظام الملک با این همه انتظام در آخیا بودی در صفت خدام ایستادی و اگر صاحب عباد با این استنباد جام فنا نوشید بودی در عباد انتظام یافتی لا جرم دلماء عالمیان بهواء و ولاء این حضرت منطوق است و زبانهاء جهانیان بشنا و دعاء این دولت منطلق، قطعه

دوش از زبان چرخ شنیدم که ای خدای  
اقبال را مفران این پادشاه دار  
در مسند وزارت این عین ملک را  
پیوسته از قضاء اذی در پناه دار  
یا رب نو مر حسین ابو بکر را مدلم  
از کُلّ حادثات زمانه نگاه دار

۱۰

باب سیوم در معنی آنک اوّل شعر که گفت،

بدانکه ارباب صفت را اختلافست که اوّل کسی که سخن منظوم گفت که بود، میمون بن مهران از عبد الله عباس رضی الله عنهما روایت میکند ۱۵ نخست کسی که در سخن را در سلك نظم کشید آدم صفی و خلیفه و فی بود صلوات الله و سلامه علیه و سبب آن بود که چون قایل از قبول امر حق اعراض نمود و بنیان نهاد هایل را بدست تخریب پست کرد و این اوّل خونی بود که بنا حق بر زمین ریخته شد و در آن وقت آدم بگه بود هوای جهان متغیر شد و چشمه صاف روزگار مکدر گشت و غباری ۲۰ تیره صفاء هوا را پوشید کرد و بر درختان میوه دار زحمت خار جگر خوار ظاهر گشت و پیش از آن شاهد گل بی زحمت رقیب خار جمال چون نگار آشکاری کرد زهومت در آنها پدید آمد وحشیان صحرا که با جنس انس انس داشتند از ایشان متنفر گشتند آدم علیه السلام گفت مگر ۲۴ واقعه حادث شد و حادثه واقع گشت که احوال جهان متغیر شد و تفاوتی

يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا يَقَعُونَ نَسِيحَتُمْ بِعُنَى لَا يَفْهَمُونَ نَسِيحَتُمْ، همچنین هر  
 ذاتی را جوهریست و اطلاق اسم جوهر بر سایر فلذات و اجزای جابز بود  
 چنانکه روا بود که گویند جوهر مس و جوهر آبگینه و جوهر برنج و غیر  
 آن اما چون در و یاقوت فاضلترین جواهر و شریفترین انواع خود آمدند  
 نام این مطلق بدیشان دادند تا آن درّ پتیمرا که نتیجه ریحی مختوم پپاله  
 لاله‌است و فرزند خلف مادر ژاله مطلق جوهر خواندند و یاقوت  
 آبدار را که قوت جان اکابر و احرار است و اولو لالا از غیرت رنگ او  
 دل افکار هم جوهر لقب دادند و همچنین در لغت عرب همه چوهارا عود  
 خوانند و خلاف نیست که اطلاق این اسم بر خلاف بید جایز است  
 ۱۰ فاما مطلق این اسم بدان سیاه روی خوش بوی سخت دل نرم کردن  
 دادند که چون از وطن بیشه بواسطه تبر و تیشه آواره شود و از مسکن  
 هندوستان بعرستان افتد همدی طلبد و رفیقی جوید که با او نفسی زند  
 شکر شیرین روی را با عود خوش بوی اتفاق ملاقاتی افتد هر دو در  
 خلوتخانه مجهر نفسی خوش زند اثر آن نفس مشام عالمیان را معطر کند  
 ۱۵ اشارت بدان دارد که رسول علیه السلام بیان فرموده است که اِنِّي لَا جِدُّ  
 نَفْسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قَبْلِ الْيَمٰنِ چون او از جمله چوهارا بفضیلت بوی خوش  
 اختصاصی یافته اطلاق این اسم بر وی جایز داشتند و مطلق این نام  
 او را دادند، پس شعر شریف‌ترین انواع فضل آمد و خود از راه معنی  
 گوئی آب حیانتست که بعد از فوات ذات سبب بقاء اسم است که ثانی  
 ۲۰ حیات فانی است برین سبب مطلق این اسم بدو دادند و این نام را  
 عنوان نامه مفاخر این نوع گردانیدند و اگر شعرا را هیچ فضیلت نیست  
 جز آنکه جلوه گری جلال صدر ایوان جمال و ماه آسمان کمال و یگانه  
 بشر و دوم مطر و سیوم شمس و قمر صاحب کبیر عالم عادل مؤید مظفر  
 منصور مجاهد عین الملک ملک الوزراء است ضاعف الله جلاله تمامست  
 ۲۵ هر جواهر فاخر که خاطر فضلاء عصر در مدایح این دولت در سلك

این صاحب قران جهان مهبط من و سلوی است از هوس عشق مداح  
 او خواطر سقیم را نظر صحیح و طبع مُعَوَّج را سیر مستقیم پدید آمد، مشتری  
 دیگر بار طیلسان برافکند و مریخ سر بنهاد نیر آسمان از برای تحریر دیوان  
 مداح او قلم فقط میکند زبان ایام این ابیات را ورد خود ساخت و این  
 دعا را فاتحت و خاتمت سوره اخلاص گردانید

تا فلك گردان بود دستور عين الملك باد  
 دیده ملك جهان را نور عين الملك باد  
 چون بنای ظلم از والی عدلش شد خراب  
 تا بود قصر سما معبور عين الملك باد  
 رای پیرش چون غم کار مالک میخورد  
 دایم از بخت جوان مسرور عين الملك باد

۱۰

### باب دوم در معنی شعر،

از طریق لغت نباید دانست که شعرا معنی علم است یعنی دانش یعنی  
 دانشی که ارباب فطنت بدان چیزی فهم کنند و ادراک این طبقه بدان  
 ۱۰ محیط شود و معنی شاعر عالم بود یعنی دانا که معانی دقیق را ادراک کند  
 و معنی دقیق آنکه فکرت او در زیر پرده ضمیر خیال بازبهاء لطیف نماید  
 و علم عمومی دارد و شعر خصوصی زیرا که هرکس که چیزی ادراک کند  
 و معنی دقیق را در یابد او را شاعر نشاید خواند و اطلاق این لفظ بر  
 وی خطا بود الا آنکه هر چیزی که در نوع خود فاضل تر بود و  
 ۲۰ زیادت شوق اختصاصی دارد اسم آن نوع بدان جنس دهند چنانکه  
 معنی فقه فهم بود اما چون دانستن احکام شریعت که اشرف انواع علوم  
 بود آن نوع را مطلق فقه خواندند و آنکه در آن شیوه خوضی و شروعی نمود  
 او را فقیه گفتند اگرچه اطلاق اسم فقه در مطلق فهم آمده است و بیان  
 ۲۴ قُرْآن از آن عبارت کرده است قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ اِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا



جلوه داده است و میگوید،

از آن چندان نعیم این جهانی \* که ماند از آل ساسان و آل سامان  
ثناء رود که ماندست و مدحت \* نوای بارید ماندست و دستان  
و ابو سعید منصور محمد عاصی که معصم فریخت او بیاره فضل مزین بود  
و آسمان هنر بتاب آفتاب بیان او روشن بزبان نازی و لغت حجازی

درین معنی نفسی زده است و جرسی جنبانیک میگوید،

تَصَحَّحْتُمْ يَا مُلُوكَ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا \* كَسَبَ الْمَكَارِمَ بِالْإِحْسَانِ وَ الْجُودِ  
وَ انْفَقُوا الْبَيْضَ فِي مَجْدٍ وَ فِي شَرَفٍ \* لَا يَنْتَهِي بِاخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَ السُّودِ  
هُذَى خَزَائِنُ مَحْمُودٍ قَدِ انْتَهَبْتُ \* وَ لَا انْتَهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مَحْمُودِ

۱۰ نظای عروضی سمرقندی ترجمه این ابیات معنوی بر صیغت مثنوی میکند  
و میگوید،

بسا جائی که محمودش بنا کرد \* که از رفعت هی با مه مرا کرد  
نه بینی زان همه یک خشت بر پای \* ثناء عنصری ماندست بر جای

و امروز درین دور صاحب قرانی قرین که بضاعت فضل را در حضرت  
۱۵ او رواجی است و ارباب هنر را بکمال تربیت او اینهاجی

فَتَى يَشْتَرِي حُسْنَ الثَّنَاءِ بِمُلْكِهِ \* وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّائِرَاتِ تَدُورُ

ذات کریم و خلق عظیم خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران  
مبارک مشیر هایون وزیر عین الملک ملک الوزراء ضاعف الله جلاله است  
صاحب قرانی که نا پای بر دست وزارت نهاد پای هنر بدست انداز  
۲۰ مخبر زمن از جای نشد هرکه در دایره خدمت گارش جای یافت مرکز  
دائره اقبال گشت صلاح مالک عالم بعد از فساد و رواج متاع هنر بعد  
از کساد در طلوع خورشید این دولت بود، اِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ بَرَادٍ، دار علم  
۲۲ که از اطلال زینب و سلمی خراب تر بود امروز بمدد عدل و احسان

آنکه نقش طراز لباس جلال او این بود که وَمَا عَلَّمَنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ شِعْرَ حَسَّانٍ شَنِدَسْتِ وَبِرَاسْتِمَاعِ آن احسان و تحسین ارزانی فرموده و بر آن دعاء خیر گفته و روایت کرده اند که بر لفظ مبارک نبوی نیز رفته است و وقتی در مقام مفاخرت بیان فرموده

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ \* أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

و منسطور است که وقتی شعر طَرَفَهٗ عبیدی بر سیبل مثل بر زبان راند  
 سَتَّبِدِي لَكَ الْآيَامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا \* وَ يَا نَيْكَ مَنْ لَمْ تَزُودِ بِالْأَخْبَارِ  
 عایشه رضی الله عنها گفت یا رسول الله آن قابل چنین نگفته است چنین گفته است، و يَا نَيْكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودِ، و از راه عروض و بحر و تقطیع این چنین می باید، سید رُسُلُ بر زبان مبارک راند که اِنِّي لَسْتُ بِشَاعِرٍ مِنْ شَاعِرِ نَيْسَمٍ و مرا بدان فرموده اند و آن در بر من نكشاده و از صحابه کبار و مهاجرین و انصار اشعار بسیار نقل کرده اند که دُرِّ حِکْمِهَا بَدَسْتِ بِيَانِ در سلك نظم کشید اند و ملوک کامل قدر نافذ امر و صدور ساهی رای شامل بذل این سرمایه را خریداری کرده اند و برای ۱۰ غرض ذکر باقی مال فانی را ببدل این متاع سره بذل فرموده لا جرم ساها شد تا ارواح ایشان در مرقد جنت استراحت کرده است و نام نیک ایشان از صفحات آیام محوئی شود چنانکه این شاعر عزیز عرض این معنی را در نظم آورده است و در لباس عربیه عرض کرده،

أَوْلَا شُهُودٌ أَجُودٌ أَنْكَرٌ سَامِعٌ \* مَا قَالَهُ حَسَّانٌ فِي غَسَّانِ  
 وَ نَرَى نَسَاءَ الرَّوْدِ كَيْ مَخْلَدًا \* مِنْ كُلِّ مَا جَمَعَتْ بَنُو سَامَانَ

نظم

آن خسروان که نام نکو کسب کرده اند \* رفتند و یادگار از ایشان جز آن نماند  
 نوشین روان اگرچه فراوانش گنج بود \* جز نام نیک از پس نوشین روان نماند  
 ۲۴ و ابو شریف احمد علی مجلّدی جرجانی عروس این معنی را بر منصّه نمودار

بهین گلی که ازو بشکند مرا اینست \* که بند خوایم خود را و سرورا آزاد  
 گهی لقب نهم آشفته زنگی را حور \* گهی خطاب کم باز سناه را راد  
 و اکثر شعرای زمان رخسار بیان خود را بدود طبع نیره و چشم فضل و  
 فصاحت را بغبار وقاحت خیره ی گردانند اگر دُرُستِ مغربی ما را بر  
 ° طرف کمر جوزا بینند کیسه طبع بر دوزند و اگر قرص گرم آفتاب را بر  
 سبز خوان فلک در نظر آرند کام بدو خوش کنند، علی الجملة هر کس  
 بیجان آبدار یک طرف را رعایت میکردند و میان ایشان مجلس در تجماذب  
 مانده بود، ابو محمد خازن که مقالید خرابین هنر در قبضه بیان او بود  
 با خود گفت ما اگرچه از هر هنری نصیبی و از هر علمی نصیبی داریم و  
 ۱۰ در هر کوئی حجره و از هر نوئی بویی حاصل کرده ایم از نحو و لغت و  
 تفسیر قران و مشکلات احادیث و دقائق امثال و غیر آن اما این جمله  
 فضایل وسیلت حصول اغراض مانی آید قربت ملوک و وزرا و  
 مفارنت صدور و کبرا مارا بواسطه ابیات آبدار و اشعار دلفریب است  
 که بهر وقتی بدیهه اتفاق می افتد نا خاطر بمواسات حییبی مسامحت می  
 ۱۵ نماید راضی نباید شد که بیک بار رقم قبیح بر چهره این شیوه کشند،  
 زبان بر کشاد و گفت الشَّعْرُ أَحْسَنُ الْأَشْيَاءِ لِأَنَّ الْكَلِمَةَ أَوْ أَمْتَزَجَ بِالشَّعْرِ  
 لَعَلَّ حُسْنَ الشَّعْرِ عَلَى قُبْحِ الْكَلِمَةِ حَتَّى قِيلَ أَحْسَنُ الشَّعْرِ أَمِينُهُ وَأَعْدْبُهُ  
 الْكَلْبَةُ، گفت شعر از همه چیزها بهتر است از بهر آنکه دروغ با هر چیزی  
 که بیامیزد زشتی دروغ رخسار آن معنی را بی فروغ کند اما اگر مس  
 ۲۰ کذب را با زر نظم امتزاجی دهند و در کوره قریح زیرکان تابی یابد  
 مِسِّ هَمِ رَنْكٍ زَرِ شُود و حَسَنِ شَعْرِ بِرَفُوحِ كَذِبِ رَاحِحِ آيِد، پس آکسیری  
 که مس دروغ را زیر خالص لطیف گرداند او را چه قدح توان کرد، جمله  
 حاضران انصاف دادند و بمنانت این دلیل اعتراف نمودند و خود از  
 راه حقیقت هیچ کس از افراد عالم زهد و اطواد جهان ورع شعر را انکار  
 ۲۵ نکرده اند، سید المرسلین و خاتم النبیین علیه الصلوة و السلام و التَّحِيَّةُ بَا

## تَحَمَّلْتُ عَيْبًا دُونَهُ بَعْجَزُ أَحْرَفُ،

بیت

میدار ازین سخن نهان هر کلمه \* کارزد بیها هزار جان هر کلمه  
 شاید که ز عشق این سخن فخر کند \* عیسی بلبق ناشی آن هر کلمه  
 ۵ سخن چشمه حیوانیست که صفا او همیشه از ظلمات دوات ی نابد و  
 خضر نظم و نثر ازو حیوة ی یابد چون سکندر قلم که ذو القرنین است  
 طالب او ی شود از ظلمات دوات همه دُرّ و گوهری آرد جنسی ازوی  
 خوب رویان کشاده موی اند که آنرا نظم گویند و طبایع شاهد  
 بازان مختلف است بعضی با فُراخ چشمان عجمی نژاد نثر سازند و طایفه  
 ۱۰ با ترکان تنگ چشم نظم عشق بازند، نظم مطربی نگارین است که نوای  
 راست او همه موزون بود، نثر هزار دستانیست که عَشّاق شام و عراق را  
 در وقت صبح پرده راهوی سماع کند اما بسته وزن نباشد و بیشتر حکما  
 نظم را بر نثر ترجیح نهاده اند، استاد رشیدی میگوید

سخن گرچه مشور نیکو بود \* چو منظور گردد نکوتر شود  
 ۱۵ بگوهر همی ننگری ز آزمون \* که بی رشته چونسنت و با رشته چون

و در لطایف حکایات آورده اند که شی در مجلس صاحب [ابن] عباد  
 جماعتی از افاضل انام حاضر بودند و هریک از سخاب بیان باران لطایف  
 ی باریند و داد فضل ی دادند، در اثناء محاورت ایشان در قُبْح و حُسْنِ  
 شعر سخن رفت و طایفه ندما که حاضر بودند دو فریق شدند بعضی  
 ۲۰ طرف حُسْنِ گرفتند و بعضی ضد آن قوی گشتند شعر شعاری مذموم است  
 و شاعر در همه اوقات بهبه احوال ملوم از بهر آنکه اکثر و اغلب اشعار  
 یا در مدح است یا در نسیب و بناء هر دو بر اکاذیب فاحش و دروغهای  
 صریح است چنانکه ظهیر فاریابی درین معنی نطقی زده است، شعر

۲۴ کینه پایه من شاعریست خود بنگر \* که چند گونه کشیدم زدست او بیداد

## فصل،

هر چند این تجاسر و بی ادبی حدّ بنده نبود که خزانه کتب عالی را از شکرپاشان قریحمت خدمت شکرریزی توان کرد یا بر سر آستین بندگان این دولت از شرابخانه فکرت گلاب سخن تواند افشانند اما با اعتماد کرم صاحبی بدین خدمت قیام نمود شكّ نیست که درین شیوه در طبقات شعرای عرب چند تألیف ساخته اند و چند تصنیف پرداخته چون طبقات ابن سلام و طبقات ابن قتیبه و طبقات ابن المعتز و نیمه الدهر که ابو منصور ثعالبی ساخته است و دُمیة القصر که تاج الرؤساء الحسین بن علی البخارزی پرداخته و زینة الزمان که شمس الدین محمد اندخودی تألیف کرده و لیکن در طبقات شعرای عجم هیچ تألیف مشاهده نیافتاده است و هیچ مجموعه در نظر نیامده رجا فسح است و زبان امل فصیح که بفرّهت و بین دولت ابن صاحب صاحب قران ابن تألیف بدان جمله رجحان یابد و بمد اقبال او بعزّ قبول افاضل عالم برسد ایزد سبحانه و تعالی این حضرت عالی را و مهبط معالی را مطلع خورشید اقبال و محطّ رجال و فود عزّ و جلال دارد و عین الکمال ازین دولت که عین کمال است مکفوف و نوابب زمان ازین درگاه با جاه مصروف دارد و برحّم الله عبداً قال آمیناً،

## باب اول در فضیلت شعر و شاعری،

بر عقلاء عالم گون و فشاد [واضح و آشکار باد که] سخن که آفریدگار جلّ جلاله و عمّ نواله از جمله حیوانات جنس انس را بدان مخصوص گردانیده است و تاج فضیلت بدان وسیلت بر سر ایشان نهاده که سخن لقب ناش عیسی است یعنی کلمه ایست که قالب قلب را روح می بخشد حرف عاری دار غوائی معانی است از آنست که در لغت بختیان را حرف مصراع

قیامت دست بلا بدامن آن نرسد و تا آخر دور روزگار از دست تعرض شب روان زوال مأمون باشد در طبقات شعراء عجم این مجموعه پرداخت و عرایس ابتکار افکار فضلاء هر عصر را بر خاطر کرم طبیعت وقاد و بصیرت نقاد ملک الوزراء عرض داده و این سکه تمام عبار را بهر مدایح حضرت کرم او بر آورد و نقش طراز این نسج و نیز مآثر این دولت را ساخت و این مجموعه را باب الالباب نام نهاد و اصول او مشتمل است بر دوازده باب برین تنصیل،

باب اول، در فضیلت شعر و شاعری،

۱۰. باب دوم، در معنی شعر از طریق لغت،

باب سوم، در معنی اول کسی که شعر گفت،

باب چهارم، در معنی اول شعر پاری که گفت،

باب پنجم، در لطایف اشعار سلاطین و ملوک و امراء،

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء و صدور و کفایه،

۱۵. باب هفتم، در لطایف اشعار ائمه و علماء و صدور و فضلاء،

باب هشتم، در لطایف اشعار شعراء آل طاهر و آل لیث و آل سامان

و این طبقه اول اند،

باب نهم، در طبقات شعرای آل ناصر و این طبقه دوم اند،

باب دهم، در طبقات شعرای آل سلجوق تا آخر عهد سلطان سعید و

۲۰. این طبقه سوم بوده اند،

باب یازدهم، در ذکر شعرای این قرن که بعد از عهد دولت سنجر بوده اند

تا این عهد،

باب دوازدهم، در لطایف اشعار صدور و شعرا و افاضل که بدین

۲۴. حضرت موسوم اند،

بدست آوردند اختیار بعضی سیاحت بر نثر بود اختیار جمعی سیاحت  
بجز نظم اگرچه بیش از آن جماعت بازرگانان در دریای نظم می رفتند اما  
نهنگانِ خَطَرِ الشُّعْرَاءِ بِتَبِعِهِمُ الْغَاوُونَ سفینه هدایت ایشان را می شکستند  
آن جماعت که سرمایه از خزانه قُرْآن بر گرفته بودند بدرقه اِلَّا الَّذِيْنَ  
آمَنُوا با خود بردند مثال جزم اِنَّ مِنْ الشُّعْرِ لِحِكْمَةٌ از دیوان رسالت  
بستند و عنایت نامه الشُّعْرُ اشْرَفُ مَا يُؤَلَّفُ جواز الشُّعْرَاءِ اُمْرَاءُ الْكَلَامِ  
وخط تعریف الشُّعْرُ دِيْوَانُ الْعَرَبِ و عنوانُ الْاَدَبِ مجاصل کردند لا جرم  
تجارت ایشان مَرْمِج آمد و بر آن متاع نقد بی بدل نام نیک و احدوثة  
جمیل سود کردند پس خلائق در سلوک این طریق دو صنف اصحاب قلم

## مثنوی

قوی همه جامعان معنی \* دل شان همه جا مُعَانِ معنی

جمعی همه سالکان دولت \* جانشان همه سال کان دولت

جمعی مادحان لطیف طبع که از بجزر بجزر برای نثار قدم اکابر و صدور  
دُرِّ مفاخر برون گرفتند تا گردن و گوش ایام بدان لالی معالی حالی شد  
۱۵ و طایفه مدوحان که زر جو آتش در بهاء اشعار آبدار بذل فرمودند و  
بالی فانی ذکر باقی را خریداری کردند و ببذل وافر در اقتنای محامد و  
مفاخر سعی نمودند و دُرِّ مقاصد ایشانرا دست جوهری نظم در سلك  
انتظام کشید و حصول غرض هر دو صنف بوسیله این فضیلت متعلق بود،  
پس کل طبع سلیم و اذهان مستقیم را بدین شبهه میلانی تمام و رغبتی کامل  
۲۰ ظاهر است و برین کلمه همگی ارباب ذوق را اتفاق کلمه، چون خادم دعا  
و ناشر ثنا محمد عَوْفِی روی از همه جهان گردانید و بهبه جهان آورده است  
یعنی حضرت رفیع و درگاه فلک پناه عرش پایگاه سلطان وزرای مشرق  
صاحب قران جهان مکارم اخلاق مد الله ظلال جلاله و بشرف دست  
بوس او از دست هوس خلاص یافته خواست که حضرت عالی را هم از  
۲۵ شیوه صناعت و سرمایه بضاعت خود خدمتی کند و تخنه آرد که تا دامن

کشتی را در مضار دریا روان کرد و چنانکه عرصه جهان را منقسم گردانید بدو قسم [یکی برّ و یکی بحر عالم ادبیات را نیز منقسم گردانید بدو قسم] یکی نظم و یکی نثر قراح کشاده قراح نثر را نیز نسبتی هست که سواران قراح درین صحرا هر چند بکران بیان را بتازند پایش در سنگلاخ ایضا و شایگان نیاید نظم تر آبدار را ببحر تمثیل می توان کرد که هرچه در بحر نیست خود نظم نیست خزانه لالی و جواهر غیب را درین دریا مدفون کرده و کلید آن خزانه بدست شعرا داده چنانکه سید رسل علیه السلام و الصلوة و الخیة بیان فرموده است إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى خَزَائِنَ نَحْتِ الْعَرْشِ مَفَاتِحُهَا أَلْسِنَةُ الشُّعْرَاءِ، اگرچه سفر دریا سبب حصول منافع است و لکن ضرب ۱۰ خطر آن بر نفع راجح است لا جرم عقلا از سفر دریا که سبب حصول منافع است احتراز کنند ازین بود که سید رسل صلوات الله و سلامه علیه که عاقلترین کل موجودات بود بسفر این دریا رغبت نکرد قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلِمْنَاهُ الشَّعْرَ وَ مَا بَيْنَعِي لَهُ دَرَان دَوْرَهُ هـ خلق در دریاء بی ساحل غریق بودند رسول علیه السلام در نگرید گفت دریا ۱۵ جای نهنگان نخوت طبیعت است گرد آن دریا نگشت با مجبور عروض آشنا نشد از حاصل نفود و عروضی که متاع آن مجبور بود اغراض کرد فصحاء عرب بقصاید سبعیات مفاخرت و مباحات میکردند آن قصاید را قلاید مجبور فضایل و محامد خود ساخته بودند و آن الفاظ جز را اگرچه بر صیغت هزل بود بآب زر نوشته بر در کعبه آویخته اما چون سبع ۲۰ المثانی نازل شد سبعیات را آبروی نماند سیعر شعر کساد پذیرفت ابیات و اشعاری که از ابیات اشعار برون آمد بود اگرچه شعار فصاحت داشت اما بیان قرآن خط نسخ در آن کشید و عجز آن طائفه در ایراد مثل قرآن هنگام تحدی محقق گشت معلم علمه الیّان فصحاء عرب را اقسام بلاغت تلقین فرمود و مقتبسان انوار فواید از مواید عواید او استظهاری تمام ۲۵ یافتند بازرگانان جهان فصاحت از گنج خانه لَا رَبَّ فِيهِ مَابَهُ هِدَايَتِ



اگر نداند قدرت کسی ترا چه زیان

ضرر نباشد خورشید را ز چشم ضربه

دیگر خاصیت نرازو آنست که در وقت وزن آن سر که کم [باشد] بحکم نصی  
 مِنْ تَوَاضَعِ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ آفریدگار در قدر و رفعت او می افزاید نرازورا دو  
 کفه شرط باشد و میان هر دو کفه تساوی واجب کمال رأفتِ الهی میزان  
 امکان و نرازوی احسان را بصدر کبیر بهاء الملك ناج الدولة و الدین  
 عمدة الوزراء قدوة صدور العالم الحسين ابن الصاحب الکبیر العالم العادل  
 شرف الملك رضی الدولة و الدین ابی بکر یدیمُ اللَّهُ جَلَالُهُ و رحم اسلافه  
 الکبار تمام گردانید و سر سر هر دو برادر خورشید فر فلک منصب عرش  
 ۱۰ منقبت را با یکدیگر تساوی ارزانی داشت تا خلاصی عالم نفود آرزو برین  
 دو کفه نرازوی احسان بر می کشید و بمدد عنایت و تربیت ایشان بهم  
 مطالب و امانی می رسند،

أَبْنَاؤُهُمْ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّيْلِ كَرَمًا \* قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ بِالْعِلْمَاءِ مُحَمَّدَهُمْ  
 صَغِيرَهُمْ لِكَبِيرٍ فِي آفْتِنَاءِ عَلِيٍّ \* مَنْ تَلَقَّ مِنْهُمْ نَقَلَ لَأَقِيَّتِ سَيِّدَهُمْ  
 ۱۰ ایزد سبحانه و تعالی این حضرت وزارت را همواره از وزر خلاصی نگاه  
 دارد و مکاره از این ساحت عز و جلال بعید و اقبال و دولت متواتر  
 و بر مزید و برحم الله عبداً قال امیناً،

### فصل

آفریدگار عز و علا تبارک و تعالی چون عرض ارض را بیافرید و مراکب  
 ۲۰ خاک بر مناکب نهاد و از برای انبساط اولاد آدم این بساط زمین را محل  
 سکونت و قرار ساخت و بجهت آن تا این خلیفه زادگان جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ  
 فِي الْأَرْضِ شادروان باشند این شادروان سفلی را چنان بسط و عریض  
 ترتیب فرمود و این عالم برای نفع بنی آدم مستقیم گردانید بدو قسم يك  
 ۲۴ قسم بر و يك قسم بحر دربارا چو خشکی مستقر بنی آدم گردانید و جواد

همچو لطف صاحب صاحب قران تصویر او  
 نزد اهل عقل و دل با جان برابر آمده  
 آصف ایام عین الملک فخر الدین که هست  
 قدر او از مرکز افلاک برتر آمده  
 قدره دوران حسین آن صاحبی کر عز و جاه  
 ماه را خاک درش اورنگ و افسر آمده

و دیگر چشمه را بتازی هم عین خوانند ذات شریف آن صاحب صدر عالی  
 قدر عین الحیوة اقبال است مشرب عذب حصول آمالست سالکان  
 ظلمات محن [آب] زندگانی ازین چشمه می برند افاضل ادبا جانها سیل  
 ۱۰ میکنند تا بدین چشمه سلسیل رسند و از خاک حضرت این صدر آب  
 روی ابد بدست آرند تا دامن قیامت این چشمه نیک از چشم بد مصون  
 باد و ترازوی این اقبال از چشم گردان زوال مأمون، آری ترازورا هم  
 عین خوانند این معنی بر ذات شریف لایق تر می افتد از آنک ترازو  
 چون مقلوب کنی وزارت بود لطف الهی حضرت وزارت وزن خلائق  
 ۱۵ گردانیده که بار عدل و داد اینجا سخنه می شود،  
 شعر

فَلَوْ جُعِلَ الْمَعْتَلُ هَاءَ وَ رَخِمُوا \* لَكَانَ عَلَى كُلِّ الْأَنَامِ لَكُمْ حَتَمًا

قطعه

تو آن وزیری کانصاف پادشاه جهان  
 بحکم نست منور زهی ستوده وزیر  
 هر آنکه جز تو کسی را وزیر پندارد  
 جلال و قدر تو واجب کند برو تعزیر  
 توئی سزای وزارت بلی بکس نرسد  
 گزافه دولت و الله بالعباد نصیر  
 هنوز از دهنست بوسه شیر می آید  
 که ساخت رای تو و مملکت چو شکر و شیر

نمایش چون عصای پسر عمران ماحی سحرِ ظلم آمد از آنکه فرع دوحه  
 ابو موسی است آصف سلیمان ثانی است اگرچه نسبت بصاحب دولت لَقْد  
 أُوتِبَتْ مِزْمَارًا مِنْ مَرَايِرِ آلِ دَاوُدَ درست میکند در ایام عدل او ضعفا  
 در ظللال امان شادمانند و اقویا در ریاض امانی خرامان سخن [عالم] از  
 ۰ نشر مکارم اخلاقش چون بازار عطّاران ناشر مطاوی بوی مشک و عرصه  
 دولت از صفرا و بیضاء نقود معرفتش چون رشته صرافان با سیم تر و  
 زر خشک روز معانی بین همت عالیش عید نوروز و منتپیان خطهٔ غبی  
 در مکتب جلال او نوآموز با وفور تیغِ او شراب غالب آلتِ ازالِ  
 عقول او نتواند شد و با کمالِ تحفِظِ او سراب خالب آلتِ غرور  
 ۱۰ نتواند داد بیت

رنگ یا قوت بآب او بسنست \* از تغیر بدان سبب رستست  
 بر روی مُلک دیدهٔ بصیرست و در دیدهٔ دولت مردی قریر از آن در  
 مردی چون مردم دیک بر سر آمده است که عین ملک است و عین را در  
 لغت معانی بسیارست چشم را بتازی عین خوانند آری دیدبان قلعهٔ عقل  
 ۱۰ است صاحب خطهٔ سواد دماغ است سخت کانیست که دستِ نصرَفِ  
 گان بدو نا رسیده تیر مژگان بی وجود خصمی از جعبه ..... ر  
 دلها با جهان برابر گشته از غایت لطف با عقل متساوی آمده، قطعه

مردم دیک نگر چون روح در خور آمده  
 بارها از زیر موج اشک بر سر آمده  
 دور بینی بین که چون نزدیک گردد غم بدو  
 چون عروس شادمان در دُرّ و گوهر آمده  
 آن بهشتی لعبت میمون لقا را روز و شب  
 منزل و مأوی نگر در آب کوثر آمده  
 چون مشعبد هندوی زنگی مزاجست او بین  
 دست لعبت هر زمان از رنگ دیگر آمده

۲۰

۲۰

آغازند، نژادان چمن دست مالش پیش کعبتین حقه نسیم دارند شطرنجیان  
 بستان . . . . . نهند از هجر جمال بآدم چمن تلختر از دهان صفرائیان  
 شود از مفارقت بنفشه چهره باغ سیاهتر از روی سودائیان آید صباغان  
 بستان که همه لاجورد و زنگار بکار میبرند خم زرنجرا سر برکشایند و  
 زرد رویان باغ که قوت از ساده رخسار سرخ داشتند بعلت برقان  
 صفاوی گرفتار گردند کمال طبیعت هاون لالهرا سرزیر کند و سرمه روشنائی  
 که بجهت چشم نرگس ی ساخت بر خاک ریزد

این نقش بهارست فرارش نبود دیر  
 آن دولت خواجه است که بس دیر فرارست

۱۰ آن منعقدی که بتأثیر شعاع آفتاب رنگ آتش گیرد و باثر حرارت آتش  
 آب شود اصلی ندارد در زیر آئینه آتش آب رنگ سبزی گل اقبالی که  
 بر چمن کمال بی زحمت خار نقصان جمال داده است و نسیم رواج مکرمت  
 اوبی خار منت بمشام جان جهانیان رسیده ذات شریف و عنصر لطیف  
 خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران و صاحب سلطان و آصف  
 ۱۵ سلیمان مکان صاحب اجل کبیر عالم عادل مؤید مظنر منصور مجاهد عین  
 الملك فخر الدولة و الدین عماد الاسلام و المسلمین ظهیر الملوك و السلاطین  
 اکرم العالم اشرف بنی آدم البارع ذروة المجد و الکریم المشار الیه فی محاسن  
 الشیم فرع دوحه الجلال غصن آرومة الکمال غرة وجه الزمان قره عین  
 الاعیان ذرة تاج الفخر هادی منهاج المجد ذو النضائل و السعادات صاحب  
 ۲۰ الرأی و الکمالات مبارک مشیر هایون وزیر ملک الوزرا اُلغ قُتُلغ اعظم  
 خواجه جهان الحسین ابن الصاحب الاجل الکبیر العادل شرف الملك  
 رضی الدولة و الدین ابی بکر الاشعری مد الله ظلال جلاله است صاحب  
 قرانی که ذات خورشید صفات او خار دیده اهل بدعنست و گل زرد  
 خورشید پیوسته در خار خار قبول آنحضرت اشعری نسبتی که چون بشعار  
 ۲۵ وزارت بر آمد قدرش چون شعر از آوج شیعری بر سر آمد قلم ثعبان

بستان سرائی و ای بلبل نو چه دستان سرائی، ای گل اگر معشوق توئی  
 بلبل چرا چون معشوقان بی وفا لابه گری میکند و ای بلبل اگر عاشق  
 توئی گل چرا چون عاشقان مهجور جامه دری میکند، بلبل گفت من مفرئی  
 ام که چون محنهٔ خاتون گل را که آنرا خاتون خوانند بشاد روان رواج  
 بدست هبوب بر گیرند سرهنگان اوراق با دو [هزار] سپاهی سر نیز خار  
 گرد بر گرد محنه در گیرند و من در پیش محنه مفرئی وار نظایر بی نظیر آغاز  
 کنم یا خود مطربی ام که چون خفیف پُر شراب بیجاده گون که آنرا قبه  
 گل خوانند در مجلس این باغ گردان شود و حریفان هزار رنگ ریاحین  
 در آن بزم يك رنگ گردند من بشنیدن بوئی و دیدن روئی چون مستان  
 ۱۰ هزار دستان نوای بی نوایی زخم و چون عاشقان مفلس غزل سرائی کم، ای  
 گل ترا باری چه افتاده است که عالم چمن را نورانی کرده و چون صبح  
 پیراهن چاک زده از کوتاهائی عمری نالی چرا چندین سوزش زر در جگر  
 داری از دریدگی پهرن شکایت میکنی چرا چندین سوزن سر نیز خار را بی  
 کار رها کردی، وقت آب روی نست در آن کوش که آبی بروی بلبل  
 ۱۵ باز آری عهدِ حُسنِ نست چنین عهدی با او باقامت رسانی بیت

جهان بدست تو حسنت چو باز داد وفاکن

جفا مکن که همیشه جهان چنین بنامد

گل گفت برین درد خنده من منگر که گریه بسیار در پیش دارم، اگر  
 روزی چند در صحن چمن برنگ خود آب آتش ببرم اما بعاقبت در  
 ۲۰ مجلس کوره آتش آیم بخواهد برد،  
 نظم

با باغ چو در میان نهد گل خرده \* بینند زلاله زنده دل مرده  
 گل گرچه باؤل آب آتش ببرد \* آتش بینی باخر آبش برده

این ساعت در فصل خریف سرگشتگان باغ مفرق نامه زوال نامیه  
 ۲۴ خواندن گیرند و شاخه‌ها شکوفه که سیم خام ی انداختند [پژمر] بدن

بسم الله الرحمن الرحيم

دُرّ توحید که از صدفِ معرفتش جوهریانِ فصاحت [بضاعت] کردند  
[و] حاصلِ اعترافِ بلغا آن بودی که قوله تعالی لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا  
..... بر جامه گون رنگِ فساد نماند زیرا که شرعِ او ظهور آمد  
۵ [و] در بازار [با] رواج حقیقت کساد نماند چون او را وقت ظهور آمد، صد  
هزار درود و آفرین بی شمار از زبان ما و خزانه رحمتِ آفریدگار نثارِ  
روضه مقدّسِ مطهرِ او باد و امدادِ رضوانِ متصلِ روانِ یارانِ او که  
کواکبِ آسمانِ هدایت بودند، محرّر این فصول و مقررّ این وصولِ محمّد  
محمّد عوفی اصلح الله شأنه و صانه عما شأنه میگوید که اتفاق جلوه این  
۱۰ عرایس ابکار و شگفتن این انوار و ازهار در چمن لطایف اشعار بفصل  
بهار بود و نقش بندِ فکرت در کارگاه طبیعت این صورِ لطایف را وقتی  
چهره میکشاد که خسرو سیارگان و شاه ستارگان بمحمل حمل خرامید بود  
و نقاش چابک دست صبا بی وسیلتِ خامه و پرکار بر کار گشته و بی مؤنت  
شنگرف و زنگار نگارهای شگرف باظهار می رسانید شعاع آفتاب از نخوم  
۱۵ زمینِ نجومِ نباتِ شکرین را بر روی زمین می کشید عروس گل در هودج  
زمردین غنچه فصدِ تماشای بستان و هوسِ نوای هزار دستان میکرد، شعر

سَقَى بِالْحَلِیْصَاءِ أَطْلَالَهَا \* سَحَّابٌ شَمْرَنَ أَذْبَالَهَا

گلِ لعل چون بارانِ آبدار از اثرِ خورشیدِ قدرتِ جبار در معدنِ زمین  
منعقد گشته خطیبِ بلبل بر منبرِ اغصان بهزار نوا مدح و ثناء صاحب  
۲۰ صاحب قران و دستورِ سلطان نشان عَيْنُ الْمَلِكِ مَلِكِ الْوَزَرَاءِ ضَاعَفَ اللَّهُ  
جَلَالَهُ گفته دها در جوش و بلبلان در خروش آمد فکرت زبان دان  
۲۲ بیان بی عبارت با گل و بلبل گرم در گفتار شد که ای گل از کدام



ایران بدانند که مستشرقین فرنگ در بارهٔ زبان و ادبیات چه زحمتهای میکشند و ایشان خود چگونه در خواب راحت رفته‌اند، و نیز تشکر و امتنان دارم از جناب مستر ایلس نائب رئیس شعبهٔ شرقی از کتابخانهٔ بریتش میوزیوم که در تسهیل اسباب تعاطی کتب برای بند بسیار همراهی نمودند، مستر ایلس در ادبیات اسلامی لا سیما در معرفت کتب و مصنفین آن عدم النظر است و مخصوصاً درین فن کم کسی باحاطه و تجرّ او دیده میشود،

محمد بن عبد الوهاب قزوینی،

لندن ۱۰ ربیع الاول ۱۲۲۴

مطابق ۵ ی ۱۹۰۶ مسیحی

انتهت المقدمه



و بیشتر حکایات آن درین مجموع مسطور است» و این کتاب ظاهراً از میان رفته باشد ولی اغلب حکایات آن در جوامع الحکایات مندرج است، و معلوم نیست که این ترجمه کتاب الفرج بعد الشدة للحسین بن اسعد ابن الحسین المؤیدی الدهستانی که اکنون بدست است مقلّم بوده است بر ترجمه مصنف یا مؤخر از آن زیرا که معلوم نیست مترجم در چه عصر میزیسته است،

این است آنچه ما علی العجالة توانستیم از اطلاعات راجعه بترجمه حال مصنف فراهم آرم و یقین است اگر کسی تتبعی کاملتر نماید و مخصوصاً جوامع الحکایات را بیش ازین معلومات بدست خواهد آورد، و در ختام کلام از فرایض ذمه انسانیّت این بنده است که تشکرات قلبی خود را از جناب پرفسر ادوارد برون معلم السنه شرقیه در دار الفنون کمبریج از ممالک انگلستان که برگردن بنده حقوق بی پایان و ایادی بیکران دارند بتقدیم رسانم هر چند نقصی از عهد عشری از اعشار آن نتوانم،

له ابادی الی سابعه \* اعد منها و لا اعددها

الحقّ جنابش در استجماع مکام اخلاق طاق است و در استکمال فنون فضایل یگانه آفاق اگر راه محاسن صفاتش پویی لا تری فیہ أمنا و لا عوج و اگر از فضل و دانشش سخن گوئی حدیث عن البحر و لا حرج در احیاء علوم و آداب شرق لا سیما آثار صنایع عمیم بیچگونه خودداری ندارد و از بذل مال و نفس درین راه دریغ جایز ندارد هم واحدش این است و شغل شاغلش همین مؤلفانش درین مواضع در افطار عالم دایر است و در حکم مثل سایر و تا کنون قریب چهل تألیف از کتاب و رساله و ترجمه متون عربیه و فارسیه و ترکیه از قلمش صادر گشته و اینجا موقع تعداد و شرح آنها نیست ان شاء الله در موضعی دیگر شرح حالی مبسوط از ایشان و از مؤلفات ایشان نوشته خواهد شد تا اهل

است که در هیچ کتابی دیگر بدست نتوان آورد و این کتاب در اطراف عالم مشهور است و نسخ متعدده از آن در کتابخانه‌های اروپا موجود است و تا سنه الف هجری هر کس عوفی را می شناخته و نای از او برده است بواسطه همین کتاب بوده است مثلاً تاریخ گریه حمد الله مستوفی که در سنه ۷۳۰ تألیف شد و آثار الوزراء سیف الدین عقیلی که در سنه ۸۸۳ و نگارستان قاضی احمد غنّاری که در سنه ۹۵۹ و جهان آرای همو که در سنه ۹۷۱ و مرآة الأدوار مصلح الدین لاری که در سنه ۹۷۴ تألیف شده اند همه ایشان بمناسبت جوامع الحکایات بوده است که نای از عوفی برده اند و قبل از هفت اقلیم که تاریخ تألیفش سنه ۱۰۰۲ است هیچکس را علی العجالة نمی شناسیم که نام لباب الألباب را برده یا از وجود آن خبر داشته باشد مگر بزم آرا که در سنه ۱۰۰۰ تألیف شد و چنانکه گفتیم تمام لباب الألباب را بدون تصرف استنساخ کرده و بخود نسبت داده است، باری از همت ملال ناپذیر پرفسر برون امید چنان است که جوامع الحکایات نیز مانند لباب الألباب بجلیه طبع آراسته گردد و باحیای این کتاب برگردن کافه فارسی زبانان خصوصاً فضلاء ایران حتی تازه و متنی بی اندازه نهند، و جوامع الحکایات چهار جلد است و هر جلدی بیست و پنج باب که مجموع صد باب میشود و هر جلدی باندازه يك جلد لباب الألباب یا اندکی کوچکتر است،

یکی دیگر از تألیف مصنف ترجمه کتاب الفرج بعد الشده است للفاضی ابی علی المَحْسِن بن علی بن محمد بن داود التَنُوخِی المتوفی سنه ۳۸۴ چنانکه خود در باب هفتم از قسم چهارم جوامع الحکایات در حکایت کسانی که بورطه محنت در ماندند و باتفاق حسن خلاص یافتند میگوید (۱) « و قاضی مُحْسِن تنوخی کتاب الفرج بعد الشده تألیف کرده است اندرین معنی و آن کتابی مرغوب است و مؤلف آن کتاب را بلغت پاری ترجمه کرده است

دولت‌شاهرا بکشت و این واقعه در سنه ۶۲۸ بوده است<sup>(۱)</sup> بنا برین معلوم میشود که تألیف جوامع الحکایات در حدود سنه ۶۴۰ بوده، و ازین بیعد اطلاعی از احوال مصنف و اینکه چقدر دیگر در حیات بوده نداریم<sup>(۲)</sup>،

کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات<sup>(۳)</sup> یکی از کتب بسیار مهمی است که در زبان فارسی تألیف شد و متضمن بسی فوائد تاریخی و ادبی

(۱) طبقات ناصری ص ۱۶۲-۱۶۴، ۱۷۴، ترجمه راورنی بانگلیسی ص ۶۲۶ و Add. 26,189, ff. 175a, 178b, 179b اگرچه در طبع کلکنه ص ۱۷۴ تاریخ این واقعه را سنه ۶۲۷ نوشته ولی در اکثر نسخ خطی و در ترجمه راورنی سنه ۶۲۸ مضبوط است،

(۲) درین آخر ترجمه فقره آیهرا هر چند ربطی بترجمه حال مصنف ندارد ولی بملاحظه غرابت آن بی مناسبت نیست که ذکر کنیم و آن این است که مصنف در ضمن سفرهای بحری خود وقتی قطب نما (Boussole) که ملاحان برای هدایت راه کشتی رانی بکار می بردند دیک بوده است و شاید این اول مرتبه ایست که ذکر قطب نما در کتب مسلمان شد باشد، در جوامع الحکایات در باب بیستم از قسم چهارم در ذکر اشیاء عجایب گوید «مؤلف این مجموع میگوید که وقتی من در دریا نشسته بودم ناگاه بادی صعب از مکن امر غیب برخاست و ابری سیاه روی هوا را پوشید و افواج امواج متراکم و متلاطم گشت و دریا در جوش آمد و اهل کشتی در خروش آمدند و معلّم که دلیل بود راه غلط کرد در حال آهنی مجوف برون آورد بر هیأت ماهی و آنرا در طاسی آب انداخت و بگردانید و بر سمت قبله (یعنی جنوب) ساکن میشد و دلیل بر آن سمت رفتن گرفت و بعد ازان تعریف آن حال کردم گفتند که خاصیت سنگ مغناطیس است که چون او را بقوت در آهن مالی چنانکه اثر او بر آهن بماند آن آهن جز بر سمت قبله نایستد و چون این معنی امتحان کردم چنان بود و کیفیت این خدای داند و هیچ عاقل بر سر آن نرسد» (جوامع الحکایات (Or. 2676, f. 78a

(۳) علاوه بر آنکه جمیع با لوامع دلالت میکنند که این کلمه «جوامع» است نه جامع (چنانکه غلط مشهور است) در اصح و اقدم نسخ محفوظه در مکتبه بریتانیه هم جا با کمال وضوح «جوامع» نوشته شد است، و حاجی خلیفه (۲: ۵۱۰) هردو کلمه را بصیغه مفرد خواند و اسم کتاب را جامع الحکایات و لامع الروایات نوشته و آن سهو واضح است،

جمله کسانی که در حصن بکر محصور بودند عوفی بود و وی از جانب ناصر الدین قباچه بتألیف جوامع الحکایات مأمور بود و بعد از فتح بکر و هلاک ناصر الدین آنرا بنام وزیر التمش نظام الملک محمد بن ابی سعد الجندی نمود چنانکه خود در دیباچه جوامع الحکایات بعد از تفصیل محاصره بکر و فتح آن بدست نظام الملک جنیدی گوید «و در این احوال مؤلف این مجموعه در آن حصار محصور بود و قرین سخن نا محصور و از قبل ملک ناصر الدین بتألیف این حکایات و ترتیب این روایات مأمور مهندس فکرت بنای این را تمهید داده بود اما شرفات او تشیدی نیافته بود که ناگاه کنگره قصر حیات ناصری بزرزال زوال گرفتار شد و این مجموع نا مرتب و این ابواب نا مهذب بماند تا شبی همت بر اتمام آن مقصور گشت و اقبال صاحب صاحب قران در گوش من فرو خواند که در اتمام این کتاب فوائد بسیار است . . . . اشارت اقبال را تبع کرده شد و جواهر حکایات پراکنده در سلك انتظام کشید آمد و از آن عتدی ترتیب افتاد که فلاده بر جید دولت نظام الملکی سلطان الوزراء ضاعف الله قدره و نذ امره تواند بود الخ»<sup>(۱)</sup>

ازین تاریخ یعنی سنه ۶۲۵ بیعد مصنف در دهلی اقامت داشته و در ملازمت شمس الدین التمش و نظام الملک جنیدی بسر می برده است و آخرین واقعه که در جوامع الحکایات بدان اشاره میکند حکایت خروج ملک اختیار الدین دولتشاه بلکه بن حسام الدین (= غیاث الدین) عوض خلجی است که والی لکهنوتی بود و بر شمس الدین التمش عصیان آورد و سر از طاعت او باز زد التمش بطرف لکهنوتی لشکر کشید و

حفظ حیاة شخصی چندان محل اعتنا ندانسته باقرار خودش در همان روز اول که اچهره محاصره کردند از اچه بیرون آمد بملازمان التمش پیوست و مورد عواطف ملوکانه گردید و مانند عوفی بهراهی ناصر الدین قباچه بحصن بکر نرفت و خود را دوچار زحمت بیفائده نمود، (طبقات ناصری ص ۱۴۴، ۱۷۴-۱۷۴)

(۱) جوامع الحکایات Or. 236, f. 5b-6a, Add. 16,862, f. 4a-b

حصن بکر فرستاد در ماه جمادی الأولى اچه و در ماه جمادی الآخرة حصن بکر مفتوح گردید<sup>(۱)</sup> ناصر الدین قباچه از حصار بکر در قلعه رفت خزائن و اموال خود را با پسرش علاء الدین بهرامشاه بخدمت التتمش فرستاد و التماس عفو نمود التتمش فرمان داد که خود بخدمت آید ناصر الدین قباچه ننگ این مذلت را بر خود نپسندید و مرگ را بر چنین حیات ترجیح داده در شب شنبه ۱۹ جمادی الآخرة سنه ۶۲۵ از قلعه بکر خود را در رود سند انداخت<sup>(۲)</sup> و شعله حیات خود را بآب منطفی ساخت، بعد از فوت او اموال و بقایای حشم او بخدمت شمس الدین التتمش پیوستند<sup>(۳)</sup> و تمام بلاد سند و مولتان در تحت تصرف او درآمد، از

بزرگ در دولت او کرد که کتب تواریخ و مخصوصاً طبقات ناصری بدان ناطق است و بعد از التتمش وزیر پسرش رکن الدین فیروز شاه (سنه ۶۲۴-۶۲۴) گردید و چون اعیان مملکت بر فیروز شاه بشوریدند نظام الملک نیز بمخالفان پیوست و بعد از گرفتاری فیروزشاه و جلوس خواهرش سلطان رضیه بنت التتمش نظام الملک با سایر امراء مخالفین بسطنت او موافقت نمودند تا آنکه بلطائف الحیل سلطان رضیه بعضی از بزرگان امراء مخالف را با خود متحد ساخت باقی بگریختند از جمله نظام الملک بود سواران سلطان رضیه ایشان را تعاقب نمودند بعضی بدست آموک مقتول شدند و نظام الملک بکوه بردار (یا سرمور بردار) رفته بعد از مدتی هانجا وفات یافت پس وفات او بین سنه ۶۲۴-۶۲۷ که مدت سلطنت سلطان رضیه است واقع شده است، (طبقات ناصری، مواضع مختلفه) و از جوامع الحکایات که در آخر هر بابی اسم او را با تعجیب و تعریف ذکر میکند بر می آید که لقب او قوام الدین است نه کمال الدین چنانکه راورتی در ترجمه طبقات ناصری ص ۶۲۴ حاشیه ۱ می نویسد و نیز نام پدرش ابو سعد است چنانکه از وزن غروضی او در اشعار و از قافیه آوردنش با دعد و واضح میشود نه ابو سعید چنانکه راورتی و ربو و دیگران نوشته اند

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۴، (۲) جوامع الحکایات Or. 236 f. 5b

(۳) از جمله کسانی که از دستگاه ناصر الدین قباچه بخدمت شمس الدین التتمش پیوستند قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد بن عثمان بن ابراهیم ابن عبد الخالق الخوزجانی صاحب طبقات ناصری است که بکمال قبل از آن باچه آموک بود و از قبل ناصر الدین قباچه قضاء لشکر پسرش علاء الدین بهرامشاه و تدریس مدرسه فیروزی اچه باو محمول شده بود وی وفا و حسن عهد را در مقابل

و در فتنه مغول بسیاری از اکابر و اشراف خراسان و غور و غزنه بخدمت او پیوستند و او از همه ایشان نگاهداری نمود و در حق همگان انعام و اکرام وافر فرمود<sup>(۱)</sup> و ما عوفی را در سنه ۶۱۷ در ملازمت او می بینیم<sup>(۲)</sup> و معلوم نیست کی بدین درگاه متصل گردیده است در هر حال وی تا سنه ۶۲۵ در آنچه<sup>(۳)</sup> مقرر ناصر الدین قباچه بسر برد و درین مدت لباب الالباب را بنام وزیر او عین الملک فخر الدین المحسین بن شرف الملک رضی الدین ابی بکر الأشعری<sup>(۴)</sup> تصنیف نمود،

و در سنه ۶۲۵ سلطان شمس الدین التتمش<sup>(۵)</sup> که او نیز از مالیک غوریّه و مؤسس سلسله سلاطین شمیسیه دهلی است بقصد محاربه با ناصر الدین قباچه بسند لشکر کشید و اچرا محاصره نمود ناصر الدین قباچه بواسطه مال بینی و دور اندیشی که داشت اموال و خزائن و حشم خود را بحصن بکر<sup>(۶)</sup> فرستاد و خود نیز در حصن بکر متحصن گردید شمس الدین التتمش بمحاصره اچه مشغول شد و وزیر خود نظام الملک جُنید را<sup>(۷)</sup> بمحاصره

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۳، (۲) ص ۱۱۵، (۳) اچه بضم هزه و سکون جیم فارسی و هاء هندی که با حرف ماقبل بیک صوت تلفظ میشود بدون فصل بمرکت شهری است در صوبه بهاولپور در ایالت پنجاب در ساحل شرقی رود پنجاب بمسافت هفتاد میل از جنوب غربی مولتان و چهل میل از شمال شرقی مصب حالیّه رود پنجاب در رود سند، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. XIII, p. 400)

(۴) برای ترجمه مختصری از حال او رجوع کنید به ص ۲۸۹

(۵) رجوع کنید بطبقات ناصری ص ۱۶۵-۱۷۹، سلطنت او از سنه ۶۰۷ تا ۶۲۴ می باشد، (۶) در نسخه Or. 4392 که اصح نسخ جوامع الحکایات است در چندین موضع همین هیأت یعنی بکر بنشدید کاف نوشته و املا می معروف این کلمه بهکر است با هاء هندی که با باء بیک صوت تلفظ میشود بدون فصل بمرکتی بین باء و هاء، و آن قلعه ایست حصین بر روی تخته سنگی در وسط رود سند (که عوفی از آن بجزر پنج آب تعبیر میکند) ما بین شهر سکر و زهری در صوبه شکار پور در سند که اکنون تابع حکومت بمبئی است، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. III, p. 130.) (۷) نظام الملک قوام الدین محمد بن ابی سعد الجُنیدی ابتدا وزیر سلطان شمس الدین التتمش (سنه ۶۰۷-۶۲۴) بود و کارهای

اتناء ابن دور و سیر قطاع الطریق اسبان و امتعهٔ او را برده بودند و او پیاده و بی برگ مانده بود چون شهر نو که شهری بوده است ما بین استراباد و خوارزم<sup>(۱)</sup> رسید و خواست که بخدمت نصره الدین شاه کبود جامه<sup>(۲)</sup> رسد ممکن نمیشد چه شب و روز نصره الدین بمغازلهٔ ملاح و معافرهٔ اقداح راح میگذشت عوفی ابن رباعی را بخدمت او فرستاد

ای شاه بیدل بحر و کانی دگری \* در قالب ملک و عدل جانی دگری  
زان روی کبود جامه میخوانندت \* کز رفعت و قدر آسانی دگری  
چون ابن رباعی را بخواند تحسین بسیار نموده پیغام داد که فرصت استماع  
وعظ و تذکیر ندارم مالمس چیست عوفی در جواب ابن بیت را فرستاد  
هرچند که بر بساط شطرنج هنر \* امروز شهم پیاده میباید رفت

در حال اسبی با ساخت و براق بنزد عوفی فرستاد عوفی از هانجا سوار شد از پی کار خود رفت،<sup>(۳)</sup>

چنانکه گفتیم مصنف تا بعد از سنهٔ ۶۰۷ در بلاد خراسان بوده است و بعد از آن گویا در اوایل انتشار خروج مغول که هرکس میتوانسته است از ما وراء النهر و خراسان هجرت میکرده عوفی نیز خود را ببلاد سند انداخته بخدمت ناصر الدین قباچه پیوست و در پناه او از شعلهٔ آن آتش عالم سوز در امان ماند، ناصر الدین قباچه از مالیک سلطان شهاب الدین (= معز الدین) غوری بود و از سنهٔ ۶۰۲ تا سنهٔ ۶۲۵ در بلاد سند و مولتان سلطنت نمود و وی یکی از اجواد و انجاد عالم بوده است

بخطا نمود و مابین خوارزمشاه و تاینکو سردار قرا خطا در طراز جنگی عظیم واقع شد و تاینکو شکست خورده اسیر گردید (ص ۲۲۱-۲۲۲) و چون این حرب در سنهٔ ۶۰۷ است واضح است که بودن مصنف در اسنوار در خدمت ضیاء الدین ابو بکر جامعی ناچار بعد از سنهٔ مذکوره میباشد

(۱) ص ۲۰۴، (۲) برای ترجمهٔ حال او رجوع کنید به ص ۵۱-۵۲، ۲۰۴،

(۳) ص ۵۱،

بود اما کتابی در خواصّ اشیاء خال او مجدّ الدّین عدنان تألیف کرده بود آن را در قلم آورده بود و معانی آن ضبط کرده گفت معنی بیت مقصود آن است که در ولایت تبتّ سنگی است از انواع مغناطیس که آنرا حجر الباهت<sup>(۱)</sup> خوانند و آن سنگی است در غایت لون و صفا و روشنی و ضیا و خاصیت او آنکه هرکه او را بیند در خند آید و البته خند خود را نگاه نتواند داشت تا آنکه که بمبرد و اگرچه او محبوب شود همچنان می خندد . . . . و چنین گویند که اگر مردمان تبتی آن سنگ را بینند البته آن خند در ایشان حادث نشود و اگر غربی بیند برو خند افتد و این خاصیت او را جز با غربیان نیست و منصور تقریر این معنی کرده است و متعرض آن شده، چون بنه این فصل تقریر کرد آن را پسندید و سبب مکانت مؤلف کتاب شد،

و چنان معلوم میشود که مدت اقامت او در دربار سلطان نصره الدّین عثمان چندان طولی نکشید است و بزودی در حدود سنه ۶۰۰ از ما وراء النّهر ببلاد خراسان هجرت نموده است چه می بینیم که در سنه ۶۰۰ در نسا بوده است<sup>(۲)</sup> و بعد از آن سالهای طویل در بلاد مختلفه خراسان و سیستان و خوارزم که اسماء آنها سابقاً مذکور شد سفر میکرده است و از فوائد ادبی و مادی علماء و امراء آن بلاد بهر مند میگرددیک، در سنه ۶۰۴ او را در نیشابور<sup>(۳)</sup> می بینیم و بعد از سنه ۶۰۷ در اسفزار<sup>(۴)</sup>، و وقتی در

(۱) رجوع کنید بعجائب المخلوقات للقرظی طبع ووستنفلد ص ۲۱۱-۲۱۲،

(۲) جلد دوم ص ۴۴۵، (۳) جوامع الحکایات (Or. 267, f. 93b)، (۴) در ص ۱۱۱ در ترجمه علاء الملک ضیاء الدّین ابو بکر احمد الحامی میگوید «در آن وقت که مؤلف این مجموعه در اسفزار بحضرت او رسید داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند . . . . وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النّهر و خراسان را بینم و مجلس و عطا ایشان را استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم الخ» و مقصود وی از سفر خطا چنانکه از عبارات بعد معلوم میشود سفری است که در رکاب سلطان محمد خوارزمشاه



بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون ابن آیه عَالِمَهَا نِسْعَةَ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کَنّار عرب بیاران خود گفت که ابن نقلی نیست من کار هجده تن از ایشان را کفایت کنم شما همه کار بکنن را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا يُقَاسُ إِلَّا بِالْأَنْكَةِ بِالْحَدَّادِينَ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد یعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مَثَل گردید است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیبران قلع ارسالن مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر سفارشنامه نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیبرا برنجانید و گفت ندانی که شوهرِ خواهر قرابت نیست و خواست که نامها را بدرّد عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامها را ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکانت عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو مَنوّض فرمود<sup>(۱)</sup>، دیگر آنکه در جوامع الحکایات گوید<sup>(۲)</sup> «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدّین عثمان ارسالن خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محمد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی<sup>(۳)</sup> روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتبّت \* بیاغ اندر گلی بشگفت خندان

سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائک خالی نتواند بود و هرکس در آن بقوت طبع کلمه بگفتند بند اگرچه بخدمت قریب العهد

(۱) رجوع کبید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع ابن سه نسخه تصحیح شد

است (Add. 16,862, f. 378a (Add. 7672, f. 229a (Or. 2676, f. 80a (۳) از

شعراء آل بویه و خواص صاحب بن عبّاد است، رجوع کبید بجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

کشته شد و مصنف در بخارا خدمت او تلبذ نموده، دیگر شیخ مجد الدین شرف بن المؤید البغدادی<sup>(۱)</sup> عارف مشهور و از کبار تلامذه شیخ نجم الدین کبری است که عوفی در خوارزم بخدمت او رسید و بعضی از اشعار او را بلا واسطه از او استماع نموده،

ظاهراً عوفی بعد از اتمام تحصیلات خود در بخارا اولین سفری که بخارج نموده بقصد انجباع سمرقند بوده است در سنه ۵۹۷<sup>(۲)</sup> و دلیل برین آن است که در همین سال نیز یعنی ۵۹۷ هجری یبیم که در بخارا بوده است<sup>(۳)</sup>، و در سمرقند بواسطه آنکه خال وی مجد الدین محمد بن عدنان از خواص ملازمان پادشاه قلج طغاج خان ابراهیم بوده است او بخدمت پسرش قلج ارسلان خاقان نصره الدین عثمان بن ابراهیم<sup>(۴)</sup> مشهور بسطان السلاطین که در آن وقت ولیعهد بوده است تقرب جسته و دیوان انشاء شاهزاده بدو محمول گردید، مصنف را با ابن شاهزاده محاضراتی است، از جمله وقتی در مجلس شاهزاده گفتگو ازین مَثَل معروف شد که لَا يُقَاسُ الْهَلَاكَةُ بِالْحَدَادِينَ و همه اهل مجلس حدادین را بمعنی آهنگران فرض میکردند و شاهزاده نمی پسندید و میگفت ملائکه چنانکه با حداد نسبت ندارد با فهاد و قواد نیز نسبت ندارد وجه تخصیص بحداد چیست عوفی

باب الالباب ۱: ۱۸۱-۱۸۲، ۲۴۹، جوامع الحکایات، Or. 236, f. 243 b، ابن الأثیر جلد ۱۲: ۲۴۰، جهانگشای جوینی Or. 155, f. 9 a، طبقات ناصری Add. 26,189, f. 130 b،  
 (۱) رجوع کنید باب الالباب ۱: ۲۳۰-۲۳۱، ۳۴۹-۳۵۰، تاریخ گریبه طبع پاریس ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230 a، نجات الانس جای طبع کلکته ص ۴۸۷-  
 ۴۹۲، هفت اقلیم Or. 203, f. 404 a-b، سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98 a،  
 ریاض العارفین طبع طهران ص ۱۴۱، (۲) لب الالباب ۱: ۴۴، (۳) لب الالباب ۲: ۳۹۱،  
 (۴) وی آخرین سلاطین خانیه ماوراء النهر است و از حدود سنه ۶۰۰ تا سنه ۶۰۹ در ماوراء النهر سلطنت نمود و پای تختش سمرقند بود و در سنه ۶۰۹ بدست سلطان محمد خوارزمشاه کشته شد و خانواده خانیه منقرض گردید، رجوع کنید به ص ۴۴-۴۷، ۴۰۲، ابن الأثیر ۱۲: ۱۷۸، جهانگشا Or. 155, f. 137 a، جهان آرا Or. 141, f. 134 b

الحسین<sup>(۱)</sup> ما قبل آخرین از ملوک خانیّه ماوراء النهر مغرط و از اطباء خاصّه او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دوره اوّلین تحصیلات خود را در آنجا با تمام رسانید بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهر نو و سجستان و فرّه و غزنین و لوهور و کنبایت و نهرواله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسید و از بسیاری از ایشان اجازه روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محظوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسید با اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کثیرند و ذکر همه ایشان متضمن فائده نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد<sup>(۲)</sup> از معارف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است<sup>(۳)</sup> که در سنه ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

f. 269a نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کتابخانه لیدن ج ۲ ص ۹ سهواً «خطای نامه» را که سفر نامه ایست بچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنه ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سهواً واضح است و منشأ سهواً چهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کتابی است در «خواص اشياء» که قطعه از آن را نیز مصنف در جوامع التکالیفات f. 378a Add. 16,862 نقل یعنی میکند،

(۱) برای ترجمه حال او رجوع کنید باب الالباب ۱: ۴۲، ۲۰۰-۲۰۱،

(۲) رجوع کنید باب الالباب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۲۳۵-۲۳۶، (۳) رجوع کنید

المجیدی) بر صحیفه انشاء نگاشت»،<sup>(۱)</sup> محمد قاسم بن هندوشاه استرابادی در تاریخ فرشته تقریباً عین همین عبارت را تکرار میکند<sup>(۲)</sup>، و بالأخره مرحوم رضا قلینان در مجمع الفصحاء ترجمه بسیار مختصری با بعضی از اشعار او مذکور داشته، اما آنچه اطلاعات راجعه بترجمه حال او از لباب الألیاب و جوامع الحکایات که تألیف دیگر عوفی است استنباط میشود از قرار ذیل است:

اولاً معلوم میشود که مصنف از اولاد عبد الرحمن بن عوف از مشاهیر صحابه حضرت رسول است و بهمین جهت است که او را «عوفی» میخوانند، در جوامع الحکایات گوید<sup>(۳)</sup> «چون امیر المؤمنین عمر را رضی الله عنه وفات رسید صحابه جمع شدند و اختلاف میان ایشان قائم شد و نزدیک بود که فتنه پدید آید آنگاه عبد الرحمن بن عوف که جدّ اعلاّی مؤلف این تألیف و محرر این تصنیف است سخن آغاز کرد الخ» و در موضعی دیگر گوید<sup>(۴)</sup> «آورده اند که عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه که جدّ مؤلف کتاب بود روزی بخدمت رسول صلعم آمد و از توانگری خود بنالید الخ»، و دیگر معلوم میشود که جدّ مصنف الناضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی از مشاهیر علماء ما وراء النهر بوده است و در علم حدیث و معرفت انساب عرب و اسامی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه بالبنان بوده<sup>(۵)</sup>، و خال مصنف سید الحکماء ملک الاطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن ضیاء الدین عدنان السرخستی<sup>(۶)</sup> در سلك خدمت سلطان قلیچ طغاجحان ابراهیم بن

(۱) حبیب الدیر طبع بمبئی جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۲، (۲) تاریخ فرشته

طبع بمبئی ۱۱۷: ۱ (۳) جوامع الحکایات Or. 4392 f. 84a + Or. 236, f. 93b

(۴) ایضاً، Or. 2673 f. 146a، (۵) لباب الألیاب ۱: ۱۷۸-۱۷۹، (۶) برای

ترجمه حال او رجوع کنید بلذاب الألیاب ۱: ۱۷۹-۱۸۱، ۳۴۷، از تألیفات او

یکی تاریخ ملوک ترکستان است که بنام قلیچ طغاجحان ابراهیم مذکور تألیف نموده

(حاجی خلیفه ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) و قطعه از آنرا مصنف در جوامع الحکایات، Add. 16,862

## ترجمه مصنف

نور الدین <sup>(۱)</sup> محمد بن محمد <sup>(۲)</sup> بن یحیی <sup>(۳)</sup> بن طاهر بن عثمان العوفی البخاری <sup>(۴)</sup> الحنفی <sup>(۵)</sup> از فضلاء اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری بوده است، ترجمه حالی کافی و مبسوط ازو بدست نیامد اولین کسی که ذکری ازو می نماید ظاهراً حمد الله مستوفی است که تقریباً یک قرن بعد ازو میزیسته در آخر تاریخ گزیده در فصل مخصوص بعلاء گوید «محمد ابن <sup>(۶)</sup> العوفی لقبه نور الدین صاحب جامع الحکایات <sup>(۷)</sup> در اوّل فترت مغول در گذشت»، <sup>(۸)</sup> بعد ازو غیاث الدین خواندمیر در حیب السیر ذکری ازو نموده گوید «و از جمله افاضل نور الدین محمد العوفی در عهد سلطان شمس الدین ایلتیش در دهلی اقامت داشت و کتاب جامع الحکایات بنام آن وزیر صافی ضمیر (یعنی نظام الملک محمد بن ابی سعد

(۱) رجوع کنید بتاریخ گزیده نسخه بریتیش میوزیم Add. 22,693, f. 238a و نگارستان قاضی احمد غفاری Add. 26,286, f. 3a و تاریخ جهان آرا له ایضاً Or. 141, f. 118b و حیب السیر طبع بمبئی سنه ۱۲۷۲ جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴ و تاریخ فرشته طبع بمبئی ۱۱۷:۱، ولی تاریخ مرآة الأدوار منصف الدین محمد اللاری Add. 7650 f. 3b و حاجی خلیفه ۵۱۰:۲ لقب اورا جمال الدین می نویسند و آن سهواست ظاهراً،

(۲) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ و جوامع الحکایات Or. 4392, f. 87a،

(۳) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ که میگوید جد مؤلف کتاب است و صحت این نسبت مبنی است بر آنکه مراد وی از جلد جد قریب یعنی پدر پدر او باشد چنانکه ظاهر همین است، <sup>(۴)</sup> «مؤلف کتاب محمد بن محمد عوفی بخاری میگوید که وقتی در نیسابور تذکیر میگفتم الخ» جوامع الحکایات Or. 4392 f. 87a،

(۵) از تضاعیف جوامع الحکایات حنفی بودن او یقین می پیوندد علاوه بر آنکه شعبه حنفی مذهب عامه ماوراء النهر است عموماً و اهل بخارا خصوصاً، <sup>(۶)</sup> کذا! و ظاهراً کلمه ابن زائد است، <sup>(۷)</sup> کذا! و صصح جوامع الحکایات است چنانکه

بیاید، (۸) تاریخ گزیده Add. 22,693, f. 238a،

عطف مغایب بر متکلم وحده:

سبزه بر چشمه یاقوت لبث دیدم و گفتم  
این چه نوباوه حسن است بدین زیبائی

(ص ۱۵۸) یعنی گفتم،

از پای در فتادم و از دست شد که چشم  
روزی ندیدم از تو مراعات سرسری

(ص ۱۸۴) یعنی شدم،

«تنگدستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار بدرجه رسید که  
ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم و در روستاها  
چنانکه ائمه دیگر دق میکند» (ص ۲۱۰) یعنی بدادم و میکنم،

عطف مغایب بر متکلم مع الغیر:

«آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم باوطن خویش نرسانند هرچه  
بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آریم» (ص ۲۱۷)  
یعنی آوردیم و بنوشتیم،

عطف مغایب بر مفرد مخاطب:

دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گفتم  
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

(ص ۲۱۵) یعنی گفتم،

عطف مفرد مغایب بر جمع مغایب:

«اورا بتهمت مخالفت بار دیگر مقید کردند و مدتی در بند داشت»

(ص ۱۱۴) یعنی بداشتند،

اکنون چیزی که باقی است ترجمه حال مصنف است و آن اگرچه در  
دیباچه جلد ثانی این کتاب مرقوم گشته است ولی مناسب آن است که  
در اینجا نیز باعاده آن پردازیم پس گوئیم

طرف دیگر در ص ۵۰ میگوید «مَلِكِ بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست» و چون مدت حکمرانی بَیْنِ الدِّينِ بهرامشاه بن تاج الدِّينِ حرب در سیستان از سنه ۶۱۲ تا ۶۱۸ بوده است<sup>(۱)</sup> پس معلوم میشود که تألیف کتاب مؤخر از سنه ۶۱۸ نیز نبوده است، اشکالی که هست در ص ۴۳ سلطان علاء الدِّينِ محمد خوارزمشاه را اینطور دعا میکند «اعلی الله شأنه» و واضح است که وفات محمد خوارزمشاه در سنه ۶۱۷ است ولی باید دانست که در آن سنوات بواسطه تلاطم امواج فتن در تمام مالک اسلامیّه بسبب فتنه مغول تا مدتهای مدید بعد از وفات سلطان محمد خوارزمشاه حال وی باغلب مردم مشتبه بود و کس نمیدانست کجاست و زنده است یا مرده ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید تا هفت سال بعد از مرگ او غالب مردم یقین داشتند که زنده است و متواری است و البته عوفی نیز مثل سایر مردم بهین اعتقاد بوده است بنابراین دعاء به «اعلی الله شأنه» دلیل بر زنده بودن او نمیشود،

لباب الألباب مانند تذکره الأولیاء شیخ عطار که تقریباً مقارن یکدیگر تألیف شده اند حاوی بعضی خصایص نحوی و صرفی و بعضی اسالیب و اصطلاحات قدیمه که قابل ذکر باشد نیست فقط چیزی را که مناسب میدانیم در اینجا نظر قراء را بدان جلب نمائیم این يك اسلوب غریب است که در جوامع الحکایات و المعجم فی معاییر اشعار العجم<sup>(۲)</sup> (که آنها نیز مقارن یکدیگر تألیف شده اند) بسیار مستعمل است ولی اکنون بکلی مهجور است و آن این است که هرگاه فعلی معطوف باشد بر فعل دیگر و معطوف علیه متکلم وحده یا متکلم مع الغیر یا مفرد مخاطب یا جمع مخاطب یا جمع معایب باشد غالباً معطوف را اگرچه فاعلش با معطوف علیه در معنی یکی است در لفظ بصورت مفرد معایب می آورند، و اینک چند مثال:

(۱) طبقات ناصری Add. 26,189, f. 118a-b (۲) لشمس الدِّينِ محمد بن الفیسی که

کمی بعد از سنه ۶۲۷ تألیف شده است (ربو، ذیل فهرست نسخ فارسی ص ۱۲۴)

لباب الألباب اگرچه در ترجمه احوال شعراء غالباً معلوماتی مفید بدست نمیدهد و مخصوصاً سنه وفات را که اهمّ مواضع تراجم رجال است در اکثر اوقات جهلاً او غفلاً ذکر نمیکند و همّ واحد او استعمال استعارات سجع و تشبیهات بارد و نسجیات متکلف ثقیل و جناسات متصنّع مستکره است که از وراء آنها هیچ معنی بچنگ خواننده نمی آید و نیز منتخباتی که از اشعار شعراء میدهد بسیاری از اوقات اشعار متوسط بلکه اشعار ردی ایشان است بطوری که از روی این منتخبات نمیتوان بسبک و اسلوب شاعر مبحوث عنه پی برد با وجود همه اینها این کتاب از حیث نظر تاریخی و ادبی اهیبتی بس عظیم دارد و چنانکه غلامعلی خان آزاد در مقدمه خزانه عامره گوید «جمیع تذکره نویسان متأخر در تحریر احوال شعراء اقدم القدماء عیال اویند» و در حقیقت اگر لباب الألباب بدست ما نرسید بود تراجم جماعتی کثیر بل اکثر از شعراء متقدمین بکلی از میان رفته بود و الآن ابداً اسی و رسی از ایشان باقی نماند بود ملاحظه بکنید تذکره دولتشاه را که بگمان خویش اولین تذکره ایست که نوشته شده است و مقایسه کنید آنرا با لباب الألباب خواهید دید که اغلب شعراء متقدمین بخصوص معاصرین صفاریه و سیامانیه و غزنویه که تراجم ایشان در لباب مذکور است بکلی از دولتشاه فوت شده است و حتی اسم ایشان را نیز نشنیده بوده است که بطور استطراد نامی از ایشان ببرد و تراجم آتھائی را نیز که ذکر نموده است غالباً طرف وثوق نیست و مشوب است بحکایات بی مأخذ و افسانها و اکاذیب و مجعولات و نحو آن، باری هر چه در باب اهیبت و قدر لباب الألباب بگوئیم باز حقّ آنرا ادا نتوانیم نمود و همین قدر برای اشاره اجمالی کافی است

اما تاریخ تألیف لباب الألباب ظاهراً در سنه ۶۱۸ است بجهت اینکه در ص ۱۱۵ دو مرتبه ذکر سنه ۶۱۷ را میکند بخوی که تقریباً یقین میشود که سال ۶۱۷ سال حاضر نبوده بلکه از سنوات ماضیه بوده است، و از



مناقب الشعراء حقیقه تذکره شعرا بوده است دولت‌شاه این تناقض واضحرا بین قول و فعل خود مرتکب نمی‌شده است و شاید مناقب الشعراء عبارت بوده است از بعضی حکایات ادبی راجع بمحاضرات و مشاعرات شعراء و منتخباتی از اشعار ایشان و الله اعلم بحقیقه الأمر، و اما چهار مقاله نظامی عروضی (که اکنون بنفقه اوقاف مسترگب و بتصحیح این ضعیف در مطبعه الهلال در قاهره در تحت طبع است) اگرچه مقاله دوم آن ترجمه حال چند نفر از مشاهیر شعرا را منضمین است ولی بدیهی است که غرض مؤلف نوشتن تراجم احوال و آنکهی تراجم شعراء بخصوص نبوده است بلکه موضوع چهار مقاله دستور العمل رفتار چهار طایفه از خواص پادشاه است یعنی دبیر و شاعر و منجم و طبیب بنابراین میتوانیم بگوئیم که اولین کتابی که در ترجمه احوال شعراء فارسی بدست ما رسیده است همین لباب الالباب است لا غیر،

الشعراء می‌برد (طبع پرفسر برون، ص ۵۸) ولی پرفسر برون در فهرست اسماء کتیب دولت‌شاه دو موضعا حواله داده‌اند، در هر صورت اعتقاد ایشان آن است که مناقب الشعراء تا زمان حاجی خلیفه موجود بوده و حاجی خلیفه آنرا دیده بوده است و در کشف الظنون که بعد از سنه ۱۰۴۵ تألیف شد اسم آنرا می‌برد و بند احتمال قوی میدهم که مستند حاجی خلیفه همان ذکر اوست در دولت‌شاه و رسم حاجی خلیفه در هر کتابی که خود بلا واسطه آنرا دیده باشد آن است که عبارت ابتدای آن کتاب و ترتیب ابواب و فصول آنرا بطور اجمال ذکر میکند و کتیب را که خود بنام ندیده بلکه اسماء آنها را از کتب دیگر التقاط کرده است فقط اشاره بام کتاب و اسم مصنف اگر معلوم باشد میکند و میگذرد و عین عبارت او در باب مناقب الشعراء این است «مناقب الشعراء فارسی لابی طاهر الخاتونی المنوفی سنه ...» و اشاره بفارسی بودن آن نیز بمناسبت فقهه ایست که دولت‌شاه از آن نقل میکند که با عربی بودن کتاب تا اندازه منافات دارد بنابراین فقط دلیلی که ما بدست داریم برای صحّت وجود چنین کتابی از تألیف ابو طاهر خاتونی مختصر است. باینکه يك مرتبه ذکر او در تذکره دولت‌شاه شده است و گمان نمیکنم این دلیل کافی باشد برای یقین بصحّت نسبت، و عدم توثیق و قلت تعقیق و مسامحه در نقل دولت‌شاه زیاده از آن است که محتاج بیان باشد و الله اعلم بحقیقه الحال،

هجری میزیسته است و دیگر چهار مقاله لنظام الدین احمد بن عمر بن علی النظمی العروسی السمرقندی که در حدود سنه ۵۰ تألیف شده است ولی هیچکدام ازین دو تألیف را نمیتوان حقیقه از قبیل تذکره الشعراء بمعنی مصطلح یعنی کتابی که مقصود اصلی مؤلف آن ترجمه احوال شعرا باشد شمرد اما مناقب الشعراء اگرچه ظاهراً از میان رفته است و نمیدانیم موضوع آن چه بوده ولی قریب یقین است که تذکره شعراء نبوده بدلیل اینکه دولتشاه (که لباب الالباب را ندیدم بوده است و از وجود آن نیز اطلاع نداشته و درین شکی نیست) در مقدمه تذکره خود ادعا میکند که تاریخ و تذکره و حالات شعراء فارسی را هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده با وجود آنکه خود او یکی دو موضع<sup>(۱)</sup> از مناقب الشعراء نقل می نماید و اگر

راحة الصدور و آیه السرور لابی بکر محمد بن علی الراوندی ترجمه و تلخیص پرفسر برون در روز نامه انجمن هابونی آسیائی سال ۱۹۰۲ ص ۶۰۰، و لغات اسدی ص ۲۱ که لقب او را موقق الدین مینویسد و المجمع فی معاییر اشعار العجم Or. 2814, ff. 54a, 119b, etc. و جامع التواریخ Add. 7628, f. 243b و بالأخره در مجمع الفصحاء ج ۱ ص ۶۶ که اسم او را کمال الدین مینویسد، و عباد کاتب از تألیفات او کتابی می شمرد موسوم به تنزیر الوزیر الزبیر المختزیر که در مثالب نصیر الملک بن مؤید الملک ابن نظام الملک وزیر سلطان محمد بن ملکشاه تألیف نموده است (ص ۸۹)، و ابو بکر راوندی در راحة الصدور میگوید «شکار نامه» سلطان ملکشاه را بخط او دیدم (ص ۵۹۸)، و اگر بقول دولتشاه اعتماد کنیم یکی از تألیف او مناقب الشعراء است که مذکور خواهد شد و دیگر تاریخ آل سلجوق که چندین مرتبه دولتشاه از آن نقل کرده است و از يك موضع آن (ص ۷۶-۷۷) برمی آید که ابو طاهر خاتونی تا عهد سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه (سنه ۵۲۹-۵۴۷) در حیات بوده است و بر فرض صحت این امر لابد وفات ابو طاهر خاتونی قبل از سنه ۵۲۲ که سال وفات انوشروان بن خالد وزیر است باید واقع شده باشد چه انوشروان بن خالد در کتاب فتور زمان الصدور و صدور زمان الفتنور که تاریخ سلجوقیه عباد کاتب تکمیل و تعریب آن است در حق ابو طاهر خاتونی میگوید «و لم یزل منذ نشأ و الی آخر عمره صدراً کبیراً الخ»، و از سیاق کلام ظاهر است که این عبارت از انوشروان است نه از عباد کاتب یا بنداری،

(۱) من هرچه تخصص کردم بیشتر از يك موضع نیافتم که دولتشاه اسم مناقب

نبود تا از هیأت نوشتن کلمات و از روی نسخه بدلهای نسخه برلین حدسی در قراءت بعضی کلمات مشکوکه القراءه بتوان زد ولی چون بزم آرا تقریباً عین متن عوفی را بدون تصرف (مگر در مواضعی که عوفی بشخصیات خود اشاره میکند) نگاه داشته است بسیاری از مواضع که بدون وجود بزم آرا تصحیح محال بود تصحیح گردید و ما بقی مواضع نیز بکک مظان و ماخذ دیگر تصحیح شد تا آنکه بدین صورت حالیه از کار در آمد و میتوان گفت که این جلد اول براتب از جلد ثانی مصحح تر است و در ضمن تصحیح متن هر جا که بعضی توضیحات و اطلاعات از کتب دیگر بدست میآید بطور اختصار در حاشیه نمونه می نوشتیم پس از اتمام طبع متن برفسر برون مصلحت چنان دیدند که آن حواشی نیز علیحده در آخر کتاب طبع شود تا باعث توفیر وقتی برای قراء محترم باشد و بیش آن مقدار وقت که ما در تفحص و تفتیش صرف کردیم ایشان صرف نکنند

تا باندازه اهمیت نسخه این کتاب که اعتراف من الکبریت الأحمر است معلوم شد و اما اهمیت اصل این تألیف در آن است که آن قدیمترین تذکره ایست که در ترجمه احوال شعراء فارسی نوشته شده است یا بعبارة اصح و احسن قدیمترین تذکره ایست که بدست ما رسیده است، دو کتاب دیگر شبیه بتذکره میدانیم که قبل از لباب الألباب تألیف شده است یکی مناقب الشعراء لابی طاهر الخاتونی<sup>(۱)</sup> که در اواخر پنجم و اوایل قرن هشتم

(۱) موفق الدولة ابو طاهر الخاتونی از اجله صدور و کبار رجال دولت سلجوقیه و از مشاهیر شعرا و ادباء عصر خود بوده در تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب الاصفهانی مکرر ذکر او شده است و از آنجا ظاهراً چنان استنباط میشود (ص ۱۰۵-۱۱۴) که او را خاتونی بدان جهت میگفته اند که مستوفی گوهر خاتون زوجه سلطان محمد بن ملکشاه (سنه ۴۹۸-۵۱۱) بوده است و قزوینی در آثار البلاد ص ۲۵۹ میگوید که وی کتابخانه معتبری در ساوه بنا نهاده است و ازین بر می آید که از اهل ساوه بوده است و بسیاری از اشعار او را عاد الدین کاتب تعریب نموده است و بعضی دیگر از اشعار او منفرق در مواضع دیگر یافت میشود مانند تاریخ سلجوقیه مستوفی

راه در تصحیح نمونهها فقط بظان وجود بعضی از تراجم شعرا و اشعار ایشان از قبیل سایر تذکرها که از عوفی نقل میکنند چون هفت اقلیم امین احمد رازی و ریاض الشعراء علیقلی خان واله داغستانی و خزانه عامره غلامعلی خان آزاد بلگرای و میخانه حسن بن لطف الله الطهرانی و مجمع النصفاء مرحوم رضاقلینان و غیرها و نیز دواوین شعرائی که بدست است و سایر کتب تواریخ و ادب که اسماء آنها در تعلیقات آخر این کتاب مذکور است رجوع نموده بیکطوری متن را مصحح می نمودم تا پس از تصحیح پنج جزوه که تقریباً با واسطه کتاب رسیده بودم در ضمن تخصص در تذکره‌های محفوظ در کتبخانه بریتیش میوزیم در لندن تذکره یافتم موسوم به «بزم آرای» للسیّد علی بن محمود الحسینی منضّم تراجم احوال شعراء فارسی از اقدم ازمنه تا عصر خویش و آنرا در سنه ۱۰۰۰ تألیف کرده است و تقریباً تمام لباب الألباب عوفی را بی کم و زیاد استنساخ نموده است مگر در بعضی موارد که اندکی متن عوفی را اختصار نموده و چنین می نمایاند که اصلاً از وجود کتابی در دنیا با اسم لباب الألباب اطلاع نداشته است چه در دیباچه کتاب تذکراتی را که پیش از بزم آرای تألیف شده است یکی تذکره دولتشاهرا می شمرد و دیگری تذکره سام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی معروف بختنه ساهی را و اصلاً از لباب الألباب بیچاره عوفی که از اول تا بآخر حتی دیباچه و مقدمه آنرا استنساخ نموده اسمی نمی برد، باری ازین اکتشاف بسیار خوشحال شدم و در حقیقت مانند اکتشاف نسخه ثالثی از لباب الألباب بود و اگرچه احتمال قوی می رود که نسخه که صاحب بزم آرا در دست داشته است عین یکی ازین دو نسخه موجود در اروپا یا منقول عنه یا منقول از یکی از آنها بوده است چه در بسیاری از مواضع که نمونهها غلط داشت بزم آرا نیز عین همان غلطرا داشت ولی با وجود این فوق العاده کمک بتصحیح متن نمود بجهت اینکه جز نمونههای چاپی هیچ چیز در پیش بند نبود و نسخه خط پرفسر برون نیز در دست من

آن میگذرد و در عرض این مدت جز پیش زمرهٔ قلیلی از تذکره نویسان بعامةٔ فضلاء و ادباء مجهول بوده و بطوری نادر و کمیاب بوده است که الآن چنانکه گفتیم جز دو نسخه از آن در تمام اروپا بلکه در تمام دنیا موجود نیست بهمت پرفسر برون جانی تازه بقالبش در آمد و از بیم تلف و انعدام نسخهٔ آن بالکلیه از روی زمین که همیشه از انقلابات ایام وقوع اینگونه حوادث محتمل است خصوصا در صورتیکه نسخهٔ نا بدین درجه نادر باشد مصون ماند و اعتقاد پرفسر برون آن است که افلا یک نسخهٔ دیگر ازین کتاب باید در ایران موجود باشد (یا موجود بوده است) بجهت اینکه مرحوم رضا قلیخان در کتاب مجمع الفصحاء که یکی از نفایس کبی است که درین قرن اخیر در ایران تألیف شده است بسیاری از اوقات از لباب الالباب نقل می نماید و از قرائن احوال بقیین می پیوندد که خود آن مرحوم لباب الالباب را در دست داشته است و بلا واسطه از آن نقل می نموده، و در دو سال پیش که بنده بلندن آمدم و پرفسر برون امر تصحیح نمونههای<sup>(۱)</sup> جلد اول این کتاب را (غیر از سه جزء اول) بعهد بنده محول فرمودند از طهران از جناب آقای ذکاء الملک رئیس دار الترجمة هاپونی که با خانوادهٔ مرحوم رضا قلیخان خصوصیت نامه دارند استدعا نمودم که اگر ممکن است این کتاب را (بر فرض وجود نسخهٔ آن) از ایشان برای ما بعاریت بطلبند یا آنکه در طهران یک نسخه از روی آن بنویسند بعد از مدتی طویل جواب دادند که چنین نسخهٔ در کتابخانهٔ ما نیست و امید است که این جواب فقط عذر باشد برای بیرون ندادن کتاب و اگر خدای نخواستہ حقیقت باشد و اصل کتاب از دست ایشان بیرون رفته است تأسف بر آن نهایت ندارد، باری پس از مایوسی ازین

(۱) مقصود از نمونه جزوه ایست مطبوع که مطبعه پیش مصحح می فرستد و مصحح بعد از تصحیح پس میفرستد و اذن بطبع میدهد و غالباً برای کمال دقت در تصحیح یک نمونه اکثراً نمیکنند بلکه ثانیا و ثالثاً نمونه میگیرند،

## مقدمه

### بسمه تعالی

اول کسی که نظر مستشرقین اروپا را بجانب این کتاب نفیس عزیز الوجود جلب نمود مستر نتانیل بلنڈ بود در مقاله که بعنوان «قدیمترین تذکره شعراء فارسی تألیف محمد عوفی و بعضی تألیف دیگر از قبیل تذکره الشعراء» در روزنامه انجمن هایونی آسیائی منطبعه لندن در سال ۱۸۴۶ مسیحی درج نمود و بعد از پنجاه سال تقریباً ازین مقدمه جناب پرفسر ادوارد برون انگلیسی معلم السنه شرقیه در دار الفنون کپریج از مالک محروسه انگلستان بعد از طبع تذکره دولتشاه که جلد اول سلسله «متون تاریخی فارسی» است که خودشان بنای آنرا نهاده اند بخیال افتادند که اقدام بطبع لباب الالباب نمایند و آنرا نیز جزء سلسله مذکوره قرار دهند، پس بتفصیلی که در دیباچه انگلیسی جلد دوم این کتاب مذکور است عین هان نسخه لباب الالباب را که در تصرف مستر بلنڈ بوده (و الان در میچستر است) با زحمت بسیار از مالک جدید آن بعاریت خواستند و نسخه دیگری را ازین کتاب که در کتابخانه همیونی برلین محفوظ است نیز برخصمت رئیس کتابخانه بامانت گرفته از روی این دو نسخه که ظاهراً فقط نسخی است که از لباب الالباب در اروپا موجود است این کتاب را بخط خودشان استنساخ نموده بطبعه فرستادند و جلد دوم آن در سه سال قبل در سنه ۱۹۰۴ مسیحی بجلیه طبع آراسته شد و اینک جلد اول آن مکمل و مصحح و محشی از طبع بیرون آمد و ادباء و فضلاء فارسی زبان و طلاب زبان فارسی را در فرنگستان ارمغانی بل گنج شایگانی در پیش نهاده شد و این کتاب که تاکنون بیش از هفتصد سال از زمان تألیف



النصف الأول

من

كتاب

لَيْلَةُ الْأَنْبِيَاءِ

از تصنیف

محمد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد  
و حالاً بتاریخ ۱۳۲۴ هجری مطابق ۱۹۰۶ میلادی

بسعی و اهتمام و تصحیح

افرعباد

ادوات رزق من قرآن انگریز

مدرس السنه شرقیه در دارالفتون کبیر بمب  
در ممالک محروسه انگلستان

بزیور طبع آریسته گردید

وسبقه

من قبل النصف الثانی

طبع فی مطبعه بریل فی مدینه لیدن  
وهی من مدائن ممالک الفلمنک المحروسه







PK  
6434  
A95  
v.1

al-'Awfī  
Lubābu 'l-Albāb.  
v. 1

PLEASE DO NOT REMOVE  
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

---

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

---

النصف الأول

من

كتاب

تَبَيُّنُ الْأَسْبَابِ

از تصنیف

محمد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد  
و سال ۱۲۱۴ هجری مطابق ۱۹۰۶ میلادی

بستقی و اهتمام و تصحیح

افغان آباد

الأستاذ محمد بن قاسم الكلبی

مدرس السنه شرقیه در دار الفنون کبیر بمب  
در ممالک محروسه انگلستان

بمبئی مطبع آستانه گردید

وسبقه

من قبل النصف الثانی

طبع فی مطبعه بریل و مدینه لیدن  
و همی من مداخل ممالک الفلینک المحروسه